DYKCYONARZ POWSZECHNY

MEDYKI, CHIRURGII,

I SZTUKI HODOWANIA BYDLĄT

Czyli

LEKARZ WIEYSKI.

DYKCYONARZ POWSZECHNY *MEDYKI, CHIRURGII,* I SZTUKI HODOWANIA BYDLĄT

Czyli

LEKARZ WIEYSKI

ZAWIERAIĄCY

Rozciągłe wiadomości wſzyſtkich części ſztuki Lekarſkiey, dokładne i nayſzczególnieyſze opiſy zażywanych roślin, ſpoſoby ratowania zdrowia ludzkiego, i leczenia chorob Bydlęcych;

DZIEŁO pożyteczne wſzyſtkim klaſsom Obywatelow i do ich poiętności przyſtoſowane, przez Towarzyſtwo Lekarzow Francuzkich.

Na ięzyk Polſki przełożone i wielu ważnemi dodatkami powiękſzone, przez W. K*** dawnego w Akademii Krakowſkiey Filozofii Doktora i Profeſſora.

TOM VIII.

W WARSZAWIE.

u P. *Dufour*, Konſyliarza Nadwornego J. K. Mci, Dyrektora Drukarni Prześwietney Szkoły Rycerſkiey.

M. DCC. XCII.

DYKCYONARZ POWSZECHNY *MEDYKI, CHIRURGII,* I SZTUKI HODOWANIA BYDLĄT *Czyli* LEKARZ WIEYSKI.

WIN

WINNA MACICA (Bot.) *Vitis vinifera* C. B. P. Jeſt to roślina doſyć znana, ażebyśmy ſię tu mieli nad iey opiſem rozciągać. Kwitnie w lecie, a iagody iey doyzrzewaią w ieſieni: nie maſz rośliny, ktoraby dłużey trwała.

Winna macica, i iey płody maią rozmaite użycia, wyliczemy ie naſtępnie, lecz niebędziemy ſię rozciągać tylko tyle ile maią ſtoſunku do Sztuki Lekarſkiey. Obciąwſzy na wioſnę wierzchołki winney macicy, napełnioney ſokiem; wypływa z nich ſok

kroplami, ktory zażyty wewnętrznie ieſt roztwarzaiący, i przyzwoity dla oſob dręczonych od kamienia; używaią go ieſzcze na obmywanie oczu pokrytych lipkopłynem, i na uleczenie świerzbiączki, i liſzaiow. Sok z pączkow winney macicy, i z iey liści, wſtrzymuie płynienie żołądka, i dyſſenterye. Drzewo ſamo w dekokcie ieſt roztwarzaiącem; na ten koniec palą rozgi winney macicy, zbieraią popioł i przeſiewaią, dopiero popiołu tego iedna uncya ſypie ſię do kwarty wody poſpolitey, i zaczekawſzy aż ſię uſtoi zlewa ſię oſtrożnie woda czyſta, i tey ſię używa za napoy ordynaryiny w oedemie. hydropizyi i anaſarku. Nikomu nie ieſt tayno iż pryncypalne użycie iagod winnych ieſt na robienie wina. *Obacz* TEN ARTYKUŁ. Owoc ten doyrzrały wzbudza apetyt, rozwalnia żołądek, i łagodzi oſtrości pierſiowe.

Używaią ſoku z tych iagod, ktory we Francyi zowio *mouſt* na robienie przyprawy zwaney *Sapa*, albo *rob*, i wina gotowanego. Pierwſza przyprawa robi ſię zlewaiąc ſok winny i paruiąc go na ogniu, aż do wyparowania dwoch trzecich części. Rob ieſt nie co ſtężaiący, używaią go także doſyć częſto do konfitur pigwowych, i innych owocow. Konfitury pigwowe w ktorych przyprawę wchodzi rob, poczytane ſą za bardzo ſkutezcne na zatrzymanie płynienia żołądkowego, i umocnienie tegoż żołądka, Rob także używany ieſzcze bywa do robie. na muſztardy: roztwarzaią ſię na ten koniec naſiona gorczycy utarte, w tym ſoku.

Nie powtarzamy tu iuż tego o winie gotowanym, co czytelnik znaydzie pod artykułem Wino.

Wytłoczyny iagod winnych pozostałe po wysączeniu z nich soku. zbieraią się w kupy, ażeby sfermentowały, i niemi obkładaią się członki, i całe ciało chorych dotkniętych rumatyzmem, paraliżem, i podagrą scyatyczną; lecz lekarstwo to nie wszystkim osobom rownie pomaga, gdyż niekiedy rodzi zawroty przez swoy spirytus siarczany podnoszący się do głowy.

WINNE GRONA (Mat. Szt. Lek.) *Uvæ*. Jest to owoc krzewu w poprzedzaiącym artykule opisanego, i powszechnie znanego. Owocem tym są iagody obdłużne, albo okrągłe, zebrane, i pościskane razem w gronach zielonych; w początkach kwaśne; lecz te doyzrzewaiąc nabieraią koloru białego, czerwonego, lub czarnego, staią się mięsistemi i pełnemi soku słodkiego, i przyiemnego; znayduie się ieszcze w nich pokilka iąderek. Winne grona gdy ieszcze są zielone zowią się u Łacinnikow *agrestæ*; po francusku *verjus*; są one stężaiącemi, chłodzącemi, można z nich robić gatunek limonady bardzo przyiemney przyprawiaiąc ią essencyą cytrynową. Jagody doyrzałe wzbudzaią apetyt i rozwalniaią żołądek; tłocząc te iagody otrzymuie się sok zwany *moust*, ktory po fermentacyi staie się winem. *Obacz* Wino. Jagody słodkie są posilne, tuczą, rozwalniaią żołądek, i sprawuią stolce; iagody zaś niedoyrzałe przeciwnie mało co

pofilaią i ściſkaią żołądek. Jagody dobrze doſtałe ſą bardzo zbawiennemi w dyſſenteryach uporczywych. P. *Tiſsot* piſze, że żołnierze dotknięci tą chorobą i przenieſieni do winnic, w krotkim czaſie przychodzili do zdrowia, używaiąc obficie takowych iagod.

W Sztuce Lekarſkiey pryncypalnie używaią ſię iagody ſuche, ktore zowią *uvæ paſſæ* albo *paſsulæ*. Naywiękſze ſą z Damaſzku, a naymnieżſze z Koryntu. Są one zbawiennemi w kaſzlu; ułatwiaią flegmy, i rozwalniaią żołądek.

Zibeby albo iagody ſuche Damaſzkowe ſtarte, i wymoczone wdoſtateczney ilości wody zdroiowey, albo w inney iakiey wodzie przepedzoney i przyzwoitey, daią napoy przyiemny, ktory daią chorym na ukoienie ich pragnienia. Jąderka ich ſą ſtężaiące, i pomocne w womitach, i płynieniu żołądka, bądź to używaąic ich wewnętrznie, bądź zewnętrznie: na ten koniec należy ie utłuc.

Owoż iakim ſpoſobem ſuſzą winne grona na ſłońcu. Nacina ſię ſzypułka grona tego, ktore chcemy uſuſzyć bliſko aż do połowy; tym ſpoſobem iuż ſię do niey ſoku mniey ściąga; i tak ſię zoſtawuią na ſwoich gałązkach, poki aż przez niedoſtatek ſokow, i przez upał ſłońca nie uſchną doſtatecznie; a na ow czas dopiero zbieraią ſię i chowaią.

Innym ieſzcze ſpoſobem przyprawuią winogrona de Malaga; zanurzaią ſię winogrona doyrzałe w ługu wrzącym zrobionym z popiołu ſpalonych gałązek; wydobywaią ſię

potym z niego natychmiaſt, ſuſzą na ſłońcu i chowaią.

WINO (Dyet. i Szt. Lek.) Nikomu nie ieſt tayno, że winem ieſt to ten likwor, ktory ſię otrzymuie z winogron tłuczonych, lub też ſam przez ſię z nich wypływa, ktory ſię potym doſkonali przez fermentacyą, i ktory potym podſtawſzy ſię ieſt czyſty, i oſadza na dnie naczyń męty grube, czyli lagier. Ktożby mogł wierzyć, mowi P. *Valmont de Bomarre*, żeby winna macica ktorey drzewo ieſt iednym z nayniekſztałtnieyſzych, naypodleyſzych, i naynieużytecznieyſzych do wſzyſtkiego, mogło wydawać likwor tak wyborny, iakim ieſt wino? Doſyć ieſt zaſadzić ią na gruncie ſuchym, i iałowym na pozor, a wkrotce ten piaſek ſkropiony trochą roſy, wyda wielką moc iagod, napełnionych ſokiem pełnym mocy i ſmaku. Gdzież on nabył tak wyſokich przymiotow w porownaniu do nikczemności iego początku, i ſuchości przyrodzoney tey ziemi na ktorey ſię formuie? Ktoż mu dał tyle ſpirytuſu i ognia? iakimże ſpoſobem likwor ten utrzymuie tę ſkuteczność, i dzielność z taką delikatnością ſmaku, ktory przez wiele lat utrzymywać może, mimo przewożenia go z mieyſc nayodległeyſzych przez morza, aż do przerobienia ſię za pomocą alembiku w likwor ieſzcze mocnieyſzy, i bardziey przenikaiący, ktory ciekawość i doświadczenie przerobiły na tyſiąc odmiennych poſtaci?

Nie będziemy tu wchodzić w wykład ſpoſobu robienia win, i ich doſkonalenia; kto zechce nabydź wiadomości względnych do tego zamiaru poradzić ſię może Dykcyonarża Ekonomi-

cznego P. *Chomel*, Dykcyonarza Hiſtoryi naturalney P. *Valmont de Bomarre*, i wiele innych dzieł wydanych w tey materyi.

Liczba gatunkow wina ieſt prawie niezliczona; rożnią ſię one przymiotami; (trwałością, ſmakiem) kolorem &c. Powiedzieć można iż tyle ieſt prawie gatunkow wina ile ieſt oſobnych ziem. Nikomu nie ieſt tayno, iż klima wiele wpływa w ſzczególności do przymiotow win. Ze wſzyſtkich kraiow Europeyſkich niemaſz żadnego ktoregoby położenie ſzczęśliwſze było dla winnic iak Francya; przeto nam też kray ten doſtarcza wybornych gatunkow win, ktorym używanie ſamo, iako mowią niektorzy piſarze, dodaie przymiotow ſzczególnych. Jagody te w kraiach zimnych rzadko kiedy dochdzą do doſkonałey doyrzałości; ażeby dadź mogły ogolnie wino dobre. Przeciwnie winnice kraiow zbyt gorących daią wina oſtre, tęgie, i łatwe do ſkwaśnienia.

Szkoła Salernſka daie cechy na poznawanie win dobrych i zdrowych iako to w tym wierſzu.

Vina probantur odore, ſapore, nitore, colore.

I w tych.

Si bona vina cupis, quinque hæc laudantur in illis
Fortia, formoſa, & fragrantia, fridiga, frisca.

Nakoniec inſzcze w tych:

Vinum ſit clarum, antiquum, ſubtile, maturum,
Ac bene dilutum, ſaliens, moderamine ſumptum.

Wino ktore poſiada wſzyſtkie przymioty w tych wierſzach wymienione, ieſt napoiem bardzo przyiemnym, i użytecznym. Używanie iego bardzo ieſt zbawienne dla ſtarcow, i ludzi ſłabych, gdyż ono umacnia, i tuczy znacznie. Dobre wino, piiąc ie z umiarkowaniem, napełnia duſzę ukontentowaniem i żywością, rozpędza melancholią, rozwięzuie ięzyk, i ſtaie ſię pociechą dla tych ktorych dręczą umartwienia, i ſkłania do ſnu. Inne likwory bądź naturalne, bądź ſztuczne mowi rozſądnie P. *Valmont de Bomarre*, ktoregośmy tu iuż wſpomnieli, iak ieſt piwo, iabłecznik, herbata, czokolata, kawa, wſzyſtkie te ſą trunkami rodzącemi ponurość, i cichość: ieżeli ſię kiedy towarzyſtwo ludzi zebrane niemi bawi, poſpolicie oni albo będą moral zować w poſtawie ſmutney, albo politykować zimno; niekiedy nawet rodzą ſię ſprzeczki przykre: ſamo tylko wino ma ten przymiot iż ſię ſtaie zrzrodłem niezawodnym weſołości: wypogadza czoło, łagodzi ſerca naybardziey ſtrapione, i ſtaie ſię nawet poſrzednikiem zgody nayſzczerſzey, i nayłatwieyſzey do poſzukania.

Wina poſiadaiące przymioty powyżey wymienione ſzczegolniey ſłużą flegmatykom. Byłoby ono lekarſtwem i obroną od wielu chorob, gdyby ſię go uzywało z umiarkowaniem, gdyż ono ieſt naywybornieyſzym kordyałem, ktory nam ſama dała natura; ieſt ono żołądkowem,

umacnia wnętrzności, i ułatwia trawienie; lecz nadużycie psuie i wywraca wszystkie te dobre skutki; gdyż wino użyte ze zbytkiem iest ciosem widocznie niszczącym ekonomią zwierzęcą, przeto iż zbytecznie rozpala, psuie likwory żywotne, rodzi piiaństwo, i skłania do gorączek uporczywych, do hydropizyi, styzyi letargu, apoplexyi, paraliżu, i innych chorob rownie okropnych, iako tego dowodzi postrzeżenie następuiące zapisane w effemerydach ciekawości natury przez *Jana Krystyna Mack*. Człowiek pewien maiący około sześćdziesiąt lat, mowi on, temperamentu krwistego, otyły, żywy, pracowity, surowy sam dla siebie, przyzwyczaił się powoli do wina czerwonego, ktore potym pił obsicie, to iest przez kilka lat po całych dniach i nocach, nie doświadczaiąc ztąd żadney przykrości; lecz na dwa lata przed swą śmiercią zaczął się czuć ciężkim, utracił apetyt, i był dotknięty trudnością oddychania, i razem postrzegł iż mu nogi zaczęły puchnąć; lecz on skutek ten przypisywał zbytecznym fatygom, ktore był podiął przez całą noc i dzień pod czas pory mroźney. Napadły go także w ostatnim roku iego życia plamki, i nieiakieś wyrzuty około pępka. Będąc przyzwanym do niego wraz z kilką kolegami, zgodziliśmy się wszyscy iż choremu temu zagroziła hidropizya; przepisaliśmy mu zatym w tym celu rozmaite lekarstwa, lecz wszystkie były bezskutecznemi; nogi puchły coraz bardziey, nabrzmiałość ta przeszła aż do dolnego brzucha, pragnienie go nieznośne dręczyło, i oddech tak miał trudny, iż całkiem niemogł leżeć, i na ów czas zaczął czuć wielki wstręt do wina. Przepisałem mu wiele innych lekarstw, a między inszemi

lekarſtwo P. *Horstius* złożone z półtory drachmy *magisterii tartari vitriolati*, iedney drachmy cukru przeſtępowego (*de bryone*) , pół drachmy ſoli bernadynkowey, tyleż ſoli krzęcinkowey, trzech ſzkrupułow magiſterii z koralu czerwonego. wſzyſtko to razem zmięſzawſzy i dawſzy do użycia w dozie trzydzieſtu ſześciu gran. Kazał mnie on po kilku dniach ſzukać z iak naywiękſzą ſkwapliwością: i mocnom ſię zadziwił widząc go biegnącym na przeciwko mnie, ſłyſzawſzy wprzod iak ſię przedemną ſkarżył na omdlałość nog. Pokazał mi z ſtrony wewnętrzney nogi lewey kroſtkę czarną wielkości ſoczewicy, ktora go żywo dolegała, i paliła; kroſtka ta uformowała ſię mu nocy poprzedzaiącey, i on przyłożył na nię plaſter z żab ego ſkrzeku. Około godziny trzeciey po południu, nabyła obiętości więkſzey, tak iż wyrownywała wielkości grochu; w krotſzym czaſie niż w godzinę powiękſzyła ſię ieſzcze daleko bardziey tak co do obiętości iako co do dolegania, i nakoniec noga popadła w gangrenę, tak dalece, iż w przeciągu p ęciu czyli ſześciu godzin, zaraza ta przeſzła iuż za kolano na ſzerokość ręki; chory cierpiał bole kolące, i wydawał niezmierne krzyki. Poſłałem po Chirurga, ktory nie przybył aż około godz ny ſzoſtey w wieczor. Lekarſtwa wewnętrzne, i zewnętrzne ktorycheśmy używali, nie przynoſiły żadnego ſkutku; noga nie przeſtawała ſię coraz bardziey pſuć, i wydawała ze wſzyſtkich ſtron poſokę krwawą, obfitą, i ſmrodliwą. Mimo to wſzyſtko chory nie ſtracił ſwey ſiły, i przytomności umyſłu. Siadł o poł nocy na ſtołku, po nieiakim czaſie położył ſię znowu, i ſpał ſpokoynie; obudził ſię w swit będąc ieſzcze

zupełnie przytomnym, i umarł około godziny dziesiątey przed południem.

Wino całkiem bydź powinno zabronione osobom skarżącym się na surowatości kwaskowate; tym ktorzy bezustannie kaszlą, i ktorzy podlegaią chorobom ktoreśmy powiedzieli bydź skutkiem używania nieumiarkowanego wina. Literaci bardzoby zbawiennie robili, gdyby się od niego wstrzymali. Dla dzieci daleko lepiey służy woda niż wino, a podobno nawet i dla tych, ktorzy są w stanie młodzieńskim. Samym tylko starcom powiedzieć można, że wino iest zbawienne; przeto ie też nazwano *mlekiem dla starcow*. Nie zawodna iest iż przekładać należy wody nad wino w temperamentach gorących, a zwłaszcza w lecie. Ludzie podlegli gorączce, bolom głowy, podagrze, kamieniowi &c. powinni raczey używać wody, iako radzi wielu nayslawnieyszych Lekarzy. Czytamy iednakże postrzeżenie *Samuela Ledelius*, w zbiorze Akademickim, ktore dowodzi że używanie wina nie zawsze iest bezskuteczne, dla osob dręczących podagrą. Jeden z moich przyiacioł, słowa są iego, w przystępach gwałtownych podagry, pił w znaczney ilości wino, i to przynosiło mu ulgę w bolach. Pewien znowu dotknięty do żywego podagrą, napiwszy się wina zasnął i spał mocno, i pocił się obficie, a nazaiutrz nie czuł iuż żadney boleści: doświadczał tylko omdlałości we wszystkich członkach, i na kilka miesięcy wolny był od bolow podagrycznych.

Bardzo się strzedz należy win tych, ktore mamy w porozumieniu iż są zfalszowanemi, albo ktoreby były wywietrzałe, lub zepsute z iakieykolwiek bądź przyczyny. Nayszkodliwszym ze

wſzyſtkich napoiow ieſt trunek ten, ktory Francuzi zowią *piquette* a ktory ſię robi nalawſzy wodą wytłoczyny z winogron. Cale on nie ſłuży oſobom maiącym żołądek ſłaby, wzbudza rznięcia, i przynoſi obſtrukcye.

Rozmaite gatunki win rożnią ſię pomiędzy ſobą kolorem, zſiadłością, ſmakiem, zapachem, ſtarością, i ziemią. Co do koloru ſą wina białe, czerwone, albo żoltawe, oſtatnie te cale nie ſłużą dla temperamentow żołciowych, ani dla oſob tych, ktore głód, praca, lub ſmutek wyniſzczył. Zarzucaią im iż ſprawuią bole głowy, i attakuią nerwy. Wina czerowne ſkutecznieyſzemi ſą na umocnienie, i poſilenie niż poprzedzaiące; lecz one rodzą zbierania ſię wodniſtości, obſtrukcye, a niekiedy kamien, zwłaſzcza gdy nie będą doſtatecznie, wyklarowane. Z drugiey ſtrony biią one do głowy, i upaiaią. Wina białe nie bez przyczyny uchodzą za dyuretyczne: wielu Lekarzy zaleca używanie ich oſobom dręczonym bolami głowy. Doświadczenie dowiodło iż używanie ich codzienne, i zbyteczne ſzkodzi organom dygeſtyi.

Co do zſiadłości, ſą wina gęſte, cienkie, i ſrzednie; pierwſze napełnione ſą wayſztynem, i mocno poſilaią. Ci ktorzy poświęceni ſą pracom trudzącym iak ſą cieśle, rolnicy &c. wielki w nim znayduią ratunek: wiele ono ieſzcze przynoſi dobrego oſobom ſłabym, lub udręczonym od głodu. Wina cienkie maią ſkutki naymniey ſzkodliwe dla Literatow: uchodzą one za roztwarzaiące. Wina ſrzednie poſiadaią właſność obydwoch tych gatunkow, o ktorych dopiero mowiliśmy: i tych używaią poſpolicie za napoy.

Maiąc wzgląd na ich ſmak ſą wina ſłodkie, kwaśne, oſtre i bez ſmaku; pierwſze poſilaią doſyć i rozwalniaią żołądek: ze wſzyſtkich gatunkow wina, ten ieden naymniey ſzkodzi ludziom zoſtaiącym w kaſzlu. Należy ie zabronić ludziom żołciowym, i tym ktorzy podlegaią chorobom wietrznym, i zatkaniu wnętrzności. Wina kwaśne opieraią ſię w rzeczy ſamey zgniliznie, i temperuią gorącość zbyteczną w ciele, lecz zarzucaią im, iż mnożą wiatry w żołądku, i kiſzkach, i rodzą rznięcia. Wina oſtre wracaią żołądkowi tęgość i ściſkaią go; lecz irrytuią płuca, rodzą kaſzel, i ſprawuią obſtrukcye w rożnych członkach ciała.

Nie będąc nadto wielkim winiarzem poznać ieſzcze można wina z zapachu. Naylepſze wina maią zawſze nayprzyiemnieyſzy zapach, gdy złe bardzo często maią zapach odrażaiący.

Wina rożnią ſię ieſzcze ſtarością; wina nowe zwłaſzcza po pierwſzych trzech mieſiącach z trudnością ſię daią pić, i rodzą bardzo często wzdęcie w hypokondrach, i ſen nieſpokoyny. Wina ktore ieſzcze nie oſadziły ſwego lagru, mętne, i gęſte rodzą obſtrukcye, i bardzo częſto ſkamień. Gdy iuż wino wyſtało cztery lub pięć mieſięcy zowią go winem rocznym; nieużywaią go nigdy przy ſtołach ludzi bogatych; ubogi winiarz, ktorego potem mieſzkaniec mieyſki dogadza zbytkom, ſam podobno przymuſzony ieſt używać go. Wina ſtare, i oſłabione uchodzą za naylepſze ze wſzyſtkich u niektorych oſob: wrzeczy ſamey nadaią one żołądkowi ſiły; lecz nie możnaż im ſprawiedliwie zarzucić że biią do głowy, i irrytuią nerwy? My przekładamy nad wſzyſtkie inne ſrzedniego wieku,

to ieſt te, ktore maią od dwoch trzy lub cztery lata. Wiele ieſt takich win ktore zbyt długo trzymane pſuią ſię, i nawet nabywaią nieiakieyś goryczy.

Zwykły ſię ieſzcze od ziemi lub kraiow dzielić wina na nieſkończoną prawie liczbę gatunkow, z ktorych nie zawadzi tu wymienić przynaymniey pryncypalnieyſze. Pomiędzy winami Greckiemi, ktore ſtarożytni i dziſieyſi tak mocno, zachwalaią policzone ieſt *Cypryiſkie*, za wzmagaiące ſiły oſob wyniſzczonych długiemi chorobami. Gatunek ten wina ieſt balſamiczny, acz trąci cokolwiek mazią, badzo atoli przyiemne ieſt oſobom, ktore ſię do niego przyzwyczaiły. Dobrze tu ieſt oſtrzedz, iż wino ktore za takie wſzędzie przedaią, rzadko kiedy ieſt prawdziwe. Wino *Kandyiſkie* zwłaſzcza *muſzkat*, i *malwazya* nie uſtępuią winu Cypryiſkiemu. Wino z *Chio* umieſzczone ieſt w rzędzie win naywybornieyſzych przez naſzych dziſieyſzych Apiciuſow. Wino z *Stancou* rożni ſię nieco od poprzedzaiących, zapach iego ieſt miły, i ſmak bardzo przyiemny. Wino z *Metelin* może bydź poczytane za prawdziwy nektar; lecz rzadko go kiedy do nas przywożą, i z tey to przyczyny nie było one nigdy używane tylko przy ſtołach bogaczow. Przydaymy do tych wino *Perſkie* i *Węgierſkie*, z pomiędzy pierwſzych ieden nam tylko znany ieſt gatunek to ieſt *de Schiras*, rzadko kiedy przywożone do Europy. Wina *Węgierſkie* naypowſzechniey używane ſą przy naſzych ſtołach, *Tokayſkie* powſzechnie poczytane ieſt za naylepſze, lecz to w bardzo małey ilości ſię znayduie, i nie ieſt tak poſpolicie, i łatwe do nabycia iak ſię poſpolicie ſądzi. Lud Francuſki

mniema, że ono ieſt trunkiem ſamych głów ukoronowanych, a iednakże widzieć go tam można doſyć częſto przy ſtołach możnieyſzych; wino to ma ſmak i przymioty Kanaryiſkiego, z łatwością ſię mąci iak ſkoro zoſtaie na wolnym powietrzu, chyba iż będzie zebrane z wierzchołku ſamego gòry, albo też ieſt nayprzednieyſze.

Naypierwſze z pomiędzy win Włoſkich ieſt Albeyſkie (*d'Albe*) Smak iego ieſt ſłodkawy, i nie pſuie głowy: ſtarożytni poili ſię nim w czaſie ſwych uczt. Z pomiędzy win maiących przymioty podobne do tego, ktoreśmy dopiero wymienili ieſt wino z *Monte-Fiascone* w Toſkanii, ktore ieſt bardzo ſłodkie, i ſłuży wſzelkiego gatunku oſobom, byle ſię go iednakże używało z pomiarkowaniem. Wino Florenckie, a nadewſzyſtko muſzkat, uchodzi za iedno z win naywybornieyſzych, iakie tylko znaleśdź ſię mogą; wrzeczy ſamey mało ono co uſtępuie winom Greckim w ſwoim ſmaku wybornym. Wino z *Perouse*, robione ieſt z iagod muſzkatowych, i ſzczególniey ſię zbliża podobieńſtwem do Florenckiego. Wino z *Marciminien* w ſtanie Weneckim, nie ieſt nawet zabronione podagrykom, tak ieſt zdrowe. Wina Neapolitańſkie ſą poſpolicie lekkie, ſłodkawe, i od wielu oſob przekładane ſą nad naywyśmienitſze wina Włoſkie. Więcey ieſzcze pochwał daią temu ktore noſi nazwiſko *Lacryma de Galliti* & *Chiarello Piquante*: kolor tego wina ieſt czerwony, bardzo piękny, i zapach bardzo przyiemny. Do win Neapolitańſkich przydadź można Tarenteńſkie, Syrakuzańſkie, i nieſkończoną liczbę innych ktore rzadko kiedy, albo cale nie bywaią przywożone do naſzych kraiow. N-

wſpominamy tu nic o winach z *Marogna*, z *Thaſso*, z *Nicowii*, z *Smyrny*, z *Salerny*, z *Jezza*, z *Cekuby*, z *Gavins* i innych, ktore już dziś cale niemaią żadnego użycia.

Nayſzacownieyſze z win Hiſzpańſkich ieſt wino *Malaga*: ożywia ono żołądek, i przywraca mu ſiły: przeto też doſyć dobrze pomaga wychodzącym z choroby; przywożą go wiele do Europy, wino to ieſt tłuſte, i konſerwuie ſię długo. Wino *Alikantſkie* pomaga oſobom ktore głód lub fatygi wyniſzczyły; ci ktorym ſię popſuł żołądek, używaią go bardzo ſkutecznie. Wino *de Teinte* nie rożni ſię cale od poprzedzaiącego. Wino *de Xeres* policzone bydź powinno w rzędzie naylepſzych win Hiſzpańſkich; tudzież wino *de Rota* bardzo ſię do niego zbliża. Te dwa gatunki wina rownie iak i Alikantſkie przyzwoitemi ſą dla oſob maiących żołądek ſłaby. Można pomiędzy Hiſzpańſkie policzyć wino *Kanaryiſkie*; robi ſię ono z ſoku gotowanego iagod muſzkatowych; i zdaie ſię przechodzić wſzyſtkie gatunki malwazyi, ktorych przymioty poſiada. Nie zawadzi wiedzieć iż wſzyſtkie te wina, o ktorych mowiliſmy, przyprawiaią ſię przez gotowanie, i z tey przyczyny mogą ſię przez długi czas konſerwować. Ludzie temperamentu gorącego, i żołciowego powinni ſię od niego wſtrzymać. *Samuel*, *Ledelius* piſze w iednym poſtrzeżeniu zapiſanym *w Effemerydach ciekawości przyrodzonych*, iż pewna Dama miała w naywyżſzym ſtopniu kaſzel, złączony z plwaniem ropiaſtym, ile razy ſię napiła wina Hiſzpańſkiego.

Wina Niemieckie maią przymioty odmienne, wino *Rynſkie* i *Mozelſkie* ſą łagodne, lipkie nieco kwaſkowate, te od wielu Lekarzy zale-

cone są ſzkorbutykom. Wino z *Mein* zbliża ſię podobieńſtwem do Ryńſkiego

Pomiędzy winami Francuſkiemi *Burgonſkie*, *i Szampanſkie* pierwſze mieyſce trzymaią. W wybornym pamiętniku Towarzyſtwa Nauk, i pięknych Sztuk w Auxerre, znayduie ſię Burgonia podzielona na dwie części co do wina, to ieſt na niżſzą i wyżſzą. Niżſza zaymuie kilka kantonow zaleconych z win białych, i czerwonych. W zwyczaynym roku wydaią one więcey niż ſto tyſięcy beczek wina miary Paryſkiey.

Pryncypalne kantony niżſzey Burgonii ſą *Coulange*, *Auxerre*, *Creney*, *Tonnerre Avalon Joigny*, *Chablis*. Wyżſzey zaś *Pomar*, *Chambertin*, *Beaune*, *Vollenay*, *Montrachet*, *la Romanée*, *Nuits*, *Chaſsagne i Mursault*. Wina niżſzey Burgonii ſą nieco w niżſzym gatunku niż wyżſzey; lecz ie niekiedy znowu przewyżſzaią. Wina Szampańſkie tyleż maią ſzacunku co i Burgońſkie, niektore nawet oſoby daią im pierwſzeńſtwo przed tamtemi. W rzeczy ſamey nie trudno ieſt koſztować win Szampańſkich iednoczących przymioty naylepſzych win Burgońſkich, wraz ze ſmakiem kolącym i przyiemnym, ktorego żaden inny gatunek wina nie poſiada.

Sprzeczki Burgonii i Szampanii o pierwſzeńſtwie iedney przed drugą co do gatunków win, rodząc emulacyą nie ſą bezpożyteczne. Wiedzieć tu należy iż wina Burgońſkie naprawiaią ſię przez ſamo ich przewiezienie.

Wino z *Bordeaux*, z *Grave* a nadewſzyſtko z *Pontac*, ſą znacznie poſilne i przyiemne żołądkowi. Wino *d'Orleans* prędko upaia, to zaś ieſt białe, i czerwone, i doſyć ma ſmak przyiemny.

iemny. Wino *d'Anjou* konſerwuie ſię długo, poſpolicie bywa białe, i łagodne. Wino z *Poitou* zbliża ſię do Ryńſkiego, i ieſt nieco oſtrawe, kwaſkowate i ſłabe.

Wino Paryſkie czyli raczey z okolic przyległych do Paryża nie bardzo ma ſmak przyiemny, i niecierpi wody. Ludzie maiętni cale go nie używaią Kupcy przedaiący wino częſto go mieſzaią, i fabrykuią ażeby mieli większy odbyt.

Wino Delfinackie, Langwedockie i Prowanckie, ſprawiedliwie poczytane ſą za wina wyborne. Pomiędzy Delfinackiem, naybardziey zalecaią wino *de l'Hermitage*, ktore ma kolor nieco czerwonawy, ſmak oſtrawy, lecz wytworny. Wino także z *Cote rotie*, niemniey ieſt ſzacowne.

Pomiędzy winami Langwedockiemi, gatunek *de Frontignan* i *de Lunel*, niewſpominaiąc *de Tavel* trzymaią naypierwſze mieyſce.

Wina Prowanckie powinny bydź zawſze roztwarzane wodą, ieżeli niechcemy ażeby ſzły do głowy; naylepſze z nich ſą z *Manque*; *Gemenos*, *Barbantane*, *Caux*, *Ries*, *Roqueraire*, *Aubagne*, i z *Cote perdrix*; wina białe z *Caſſis*, *Marignan*, i *Canes*; muſzkatowe de Sait-Lanrent Ciotat, i Cuers i wiele innych, ktorych ſmak bardzo ieſt przyiemny, i wzmagaią dziwnym ſpoſobem ſiły oſłabione.

Dla tegośmy tu opuścili wyliczanie opiſow wſzyſtkich gatnnkow, iżby to powiękſzyło niezmiernie ten artykuł nie przydawſzy nic do tych materyi, ktore ſą ſzczegolnieyſzym dzieła naſzego przedmiotem.

Rownie także nie bez przyczyny opuściliśmy win oboyga Indyi, przyprawianych z soków rozmaitych roślin, gdyż rzadko kiedy wino te do nas dowożą.

Wino gotowane ktorego użycie tak iest często w Langwedoku, we Włoszech, i w Prowancyi, robi się z soku iagod białych, wybranych, i doyrzałych gotowanego aż do wyparowania dwoch trzecich części, zrzucaiąc zpilnością pianę formuiącą się w gotowaniu, i mieszaiąc ie po skończonym gotowaniu poki aż nie ostygnie. Wino to zlane w beczki konserwuie się bardzo długo, i iest likworem bardzo pożytecznym dla osob słabych, i z choroby powracaiących do zdrowia.

Jeżeli się weźmie sok z iagod muszkatowych na zrobienie tego wina gotowanego, robi się ztąd gatunek wina bardzo wybornego, ktory Francuzi zowią *Malvoisie*. Nazwisko te, iakośmy iuż o tym wyżey nadmienili nadane iest rozmaitym gatunkom win zagranicznych, od ktorych nie są cale podleysze Malwazye Langwedockie, i Prowanckie.

Za pomocą przepędzania otrzymuie się z wina gorzałka, i spirytus winny. Spirytusy te niekiedy zażyte mogą pomodz zdrowiu; wrzeczey samey wspomodz one mogą trawienie, rozdzielaiąc i trawiąc cząstki grubsze pokarmow; mogą przywrocić siły, i nadać nowey czerstwości krwi, naprawuiąc spiesznie przez swoie cząstki lotne, wyniszczenie duchow, pochodzące albo ze zbyt wielkiey pracy albo przez niedosypianie ciągłe, albo przez inne iakowe przyczyny wyniszczaiące.

Zwyczaiem ieſt dawać żołnierżom trochę wodki przed zaczęciem potyczki, ażeby ten likwor powiękſzaiąc ruch krwi, i duchow, nadał im więcey ſiły, żywości, i śmiałości, na przełamanie wſzelkich niebezpieczeńſtw.

Lecz ieżeli ſą niektore okoliczności ktore pozwalaią, a nawet wſkazuią potrzebę używania tych ſpirytuſow winnych, ieſt także rownie wiele innych ktore ie ſzkodliwemi czynią, zwłaſzcza ieżeli ſię ich używa częściey niżeli przyſtoi, gdyż w tym przypadku nadaią zbyteczny popęd humorom, i ſkłaniaią ſzczegolniey do katarow, podagry, apoplexyi, paraliżu &c. Ważną przeto ieſt przeſtrogą nieprzyzwyczaiać ſię nigdy do likworow rozpalaiących. Starożytność powinna nam w tey mierze ſłużyć za przykład; powſzechnie dawniey nie piiano iak tylko wodę, a byli ludzie mocni, czerſtwi, i żyli długo. Rzadko kiedy widzieć dziś można ludzi ktorzyby mieli te zaſzczyty, i toć to zdaie ſię wprawiać w wątpliwość, czyli wynalazek wina, i ſpirytuſow więcey dobrego, czy więcey złego przynioſł towarzyſtu. Gdyż nakoniec, iako rozſądnie przytacza ieden z ſławnych Autorow, ieżeli te likwory ożywiaią duchy żywotne; ieżeli one ſą kordyałami, i ieżeli umacniaią żołądek, rodzą także wiele przykrości, ktoreśmy wymienili, a co gorſza iż przybliżaią ludzi do zwierząt, i czynią ich bardziey zwierzętom niż ludziom podobnemi.

Jako rozmaite kompozycye ktorym nadano nazwiſko ratafii, nie ſą czym innym iak tylko ſpirytuſem wina zmieſzanym z rozmai-

te.ni przyprawami, przeto też one niemniey są szkodliwe. Przemiana ktorey wino doświadcza przechodząc zestanu fermentacyi winney, do stanu fermentacyi kwaśney daie ocet. *Obacz ten artykuł.* Wino daie nam ieszcze przez swoie klarowanie się w beczkach dwie materye, bardzo użyteczne: to iest wayszteyn, sol istotną wina, ktora osiada po bokach beczek; i drugi lagier winny ktory także iest wayszteynem osadzonym przez precypitacyą na dnie naczynia, w ktorym się on wprzod znaydował w stanie płynnym, zmieszany z cząstkami wina; Octciarze wyciskaią z niego część naypłynnieyszą, z ktorey robią ocet; ściskaią potym wytłoczyny tego lagru, a wreszcie go palą, i kalcynuią, i to się nazywa popiołem (*cendre gravelée*) ktorego Farbierze, i inni rzemieślincy używaią i ktory wewnętrznie zażyty skuteczny iest na uleczenie obstrukcyi i roztworzenie humorow kleiowatych: wchodzi on także do przyprawy kamienia aperturowego.

Robią z wina gatunki win Lekarskich, z ktorych niektore są proste, iak iest piołunkowe, inne zaś składane, i pomieszane z purgansami. Przystępuiemy do dania przepisow naydokładnieyszych gatunkow tych ktorych używanie iest częstsze.

Weź *Korzeni świeżych omanowych, oskrobanych, i pokraianych w talerzyki,* uncye 2

Niech się to maceruie na zimno przez dni piętnaście w kwarcie iedney dobrego

czerwonego wina, zatkawſzy dobrze naczynie. Wino to używać ſię może wdozie iedney lud dwoch łyżek po braniu pokarmow w przypadkach rozwolnienia, i ociężałości żołądka.

Weź *Liści rozmarynu i poleiu*, każdych po garści 2
Liści ſawiny garść 1
Szafranu i boraxu, po drachmy 2
Opiłkow żelaza ſurowego (crud) uncyą 1

Mocz to wſzyſtko na zimno przez ośm dni w ſześciu kwartach dobrego czerwonego wina. Przecedź potym i zachoway do użycia. Używa ſię go na wzbudzenie upławow mieſięcznych, wdozie iedney ſzklanki na zimno na czczo z rana przez dni dziewięć.

Weź *Seneſu oczyſzczonego* pół funta
Korzeni paprotki dębowey, *i rety*, każdych po uncyi 2
Liści ſkolopendry, garści 4
Małego piołunku garści 2
Skorek lub oſkrobin świeżych cytrynowych uncyą 1

Zawiąż to wſzyſtko w woreczek z płotna rzadkiego, i wpuść do beczki mogącey zaymować dzięſieć lub dwanaście kwart. Napełniy tę baryłkę w czaſie wino-brania, ſokiem wina białego, i potym ie przewarz. Zatkay potym, i zoſtaw żeby tak wraz mo-

kło przez dwa mieſiące, Po tym czaſie zley wino do butelek, i zachoway do użycia.

Dozą tego wina ieſt ſzklanka zimnego na czczo, kontynuiąc to przez nieiaki czas. Wino te ma własność roztwarzaiącą i laxuiącą, i ieſt wybornym na obſtrukcye dolnego brzucha.

Weź *Korzeni Koſaćcu ſwoyſkiego,*
Omanowych oſkrobanych,
i pokraianych
w talerzyki
każdych po uncyi 1
Korzeni Oſtu (chardon Roland),
Zawady, po pół uncyi
Seneſu oczyſzczonego drachm 6
Salapy w proſzku drachmy 1½
Cynamonu drachmę 1

Naley na to trzy kwaterki dobrego wina białego, i mocz tak na zimno przez dni ośm w naczyniu zamkniętym.

Dozą iego ſą dwie ſzklanki z rana na czczo, w godzinę iedna po drugiey, wino to bardzo ieſt ſkuteczne przeciw leucoflegmacyi i hydropizyi.

WIR, ZBURZENIE HUMOROW (Szt. Lek.) Mowi ſię iż humory ſą zburzone, gdy ciało zoſtaie w ſtanie gorącości nadzwyczayney, złączoney z wyrzutami ſkórnemi, gorączką, oſłabieniem ſił &c.

Choroba, ta poſpolicie trafiać ſię zwykła niektorym temperamentom przy końcu zi-

my, lub przy początkach lata. Może ieszcze mieć za przyczynę prace gwałtowne, passye nagłe, i żywe, iak iest gniew, używanie nieumiarkowane wina, lub likworow spirytusowych; choroba ta nie iest rzadką pomiędzy ludźmi żyiącemi w bezżeństwie, ktorzy iedynie zaięci są drzęczeniem swego ciała, i idą za okrutnemi prawami ustawiczney pokuty. Ludzie ci dostaią krost na twarzy, i na czole: sedentarya, niedostatek agitacyi, i zabaw, i ustawiczne utarczki, ktore sami z sobą toczą ich odurzaią na podobieństwo upoienia.

Wszystkie te przyczyny ktoreśmy wymienili będąc skutecznemi na powiększenie ciepła wewnętrznego, mogą tym samym sprawić zburzenie humorow. Wiadomo iż stopień przyrodzoney gorącości iest dwadzieścia siedm stopni w zimie na termometrze *Réaumura*; a trzedzieści podług upału naywiększego letniego, że on niekiedy podwyższa się aż do trzydziestego piątego, a nawet trzydziestego osmego. Lecz w ten czas części są spieczone, organy się psuią, robi się strup lub sfacelus; części płynne wysychaią, śrzednica naczyń się skraca, fibry się kurczą, i czucie niknie. W nad trzydziestym piątym stopniu gorącości, części płynne rozrzedzaią się daleko bardziey niż są w stanie naturalnym; zaymuią też przeto więcey mieysca, a tym samym rozciągaią bardziey naczynia; części więc te zaczerwieniaią nayprzod, potym zaczynaią dolegać, wpadaią w inflammacyą, i człowiek pod ow czas zostaie w tym stanie gwałto-

wnym, w iakim go widziemy, w gorączkach żołciowych, i inflammatycznych; w erezypelach, pleurze, ofpie &c. Chorzy nie mogą fypiać, zoftaią w cięgotkach, i ftabościach; udręczeni fą zbytecznem pragnieniem, oddech maią trudny; uryny ich bywaią czerwonawe, i małe.

Pofkramia fię zburzenie humorów, przez ciała chłodzące, napoie faletrzane, kwafkowate, i rozwalniaiące. Nayprzod dawać fię powinny tyzanny, w ktoreby wchodził fok cytrynowy, lub pomarańczowy, fyrop granatowy, albo ciernia białego, fok porzyczkowy lub grzybieńcowy: zrobią fię emulfye z ięczmienia, nafion melonowych, i dyniowych; przepifzą fię także kąpiele, buliony cielęce, liście podrożnikowe, burakowe, i fałaciane, do ktorych fię przyda kilka kropel kwafu fiarczanego, foli morfkiey, lub tym podobnych.

Gdyby choroba była uporczywa, i ofoba choruiąca pletoryczna, puści fię iey raz lub dwa krew; dawać fię iey powinny enemy rozwalniaiące, ieżeliby ftolce iey były trudne; przepifzą fię iey także wody z Paffy, z Balaruc, Orauffac, albo inne teyże famey natury; brać także powinna kąpiele letnie, a poym fię przyftąpi do purganfow łagodnych, chyba iżby używanie ich okazało fię bydź fzkodliwym przez iakie znaki, iak fą miefiączki w niewiaftach &c.

VIRGA AUREA (*Verge d'or*) (Bot.) Jeft to roślina ktorey Botaniści naznaczaią wielką liczbę gatunkow: my mowić tu tylko

będziemy o dwoch, ktore maią znaiome w Sztuce Lekarſkiey użycie.

Rozga złota z liściami wąſkiemi czyli mała, *virga aurea minor offi. virga aurea vulgaris latifolia* Sib *virga aurea anguſtifolia minus ſerrata.* C. C. P. Rośnie rownie po gorach, iak i mieyſcach wilgotnych, i nieuprawnych. Kwiaty ma koloru żołto-złotego, promieniſte i ułożone wkſztałt kłoſa, wzdłuż łodygi, każdy z nich ma oſobny kielich złożony z kilku liſtków nakſztałt łuſki, z pięcią pręcikami włoſowatemi maiącemi głowki walcowate. Z tych ſormuią ſię naſiona obdłużne, z ktorych każde uzbroione ieſt kolczykiem. Liście tego gatunku maią kolor ciemno-zielony, z ząbkami po kraiach, koſmate, oſtro zakończone, naprzemian legle, i obdłużne. Korzeń rozpościeraiący ſię, kolankowaty, koloru ſzarego, otoczony nitkami białewemi, ſmaku aromatycznego. Puſzcza iednę lub kilka łodyg wyſokich na trzy około ſtopy, łodygi te ſą mocne, proſte, walcowate, nieco koſmate, dęte, i pełne rdzenia gębczaſtego. Roślina ta kwitnie w Lipcu i Sierpniu.

Rozga złota z liściami ſzerokiemi czyli inaczey wielka, *virga aurea*, *ſive ſolidago ſarracenica*, *latifolia ſerrata* J. B. *virga aurea folio latiore* quorumd *virga aurea latifolia ſerrata.* C. B. P. Inſt. R. H. *virga aurea maior*, Offi. rośnie po laſach cieniſtych, i wilgotnych, i po gorach. Kwiaty ma promieniſte, koloru żołto-złotawego, tak iak poprzedzaiąca; te ułożone ſą w kſztałt baldaſzka, i kielich maią łuſkowaty: z tych formuią ſię naſionka oſtre. Liście tego garunku ſą ſzerſze, dłużſze, i bardziey ząbkowate niż w poprze-

dzaiącey. Łodyga iey ieſt okrągła, mocna, dęta, proſta, i pełna rdzenia gębczaſtego. Wyraſta ona poſpolicie bliſko na trzy ſtopy. Korzeń ma nitkowaty, długi, i ukośno w ziemi roſnący. Kwitnie w Sierpniu, Wrześniu, i Październiku.

Roślina ta ma właſność roztwarzaiącą, i pędzącą we wſzyſtkich ſwoich częściach; przeto też używa ſię iey w leczeniu kachexyi i hydropizyi. *Hoffmann*, i wielki *Boerhave*, piſzą iż ią bardzo pomyślnie przepiſywali w tey oſtatniey chorobie, oſoby podległe chorobom nefretycznym, dobrze ſię miewaią po użyciu iey, lecz oni używania tego zaprzeſtać powinni w czaſie przyſtępow ich chorob. Wierzchołki te gałązek noſzących kwiatki maiące ſię rozwinąć przepiſuią ſię w dozie iedney garści a nawet i więcey, do każdego funta dekoktu, i infuzyi.

Roślina ta nie tylko ſię ieſzcze używa wewnętrznie, ale i zewnętrznie, iako wyborna ścieraiąca, i ranna. Nakoniec wchodzi ieſzcze do *wody powſzechney Farmacyi Paryſkiey*.

VITÆ BALSAMUM (*Beaume de vie*) e Szt. Aptek.) Znaiomy ieſt pod nazwiſkiem (lixyr żołądkowy, robiony dawniey przez P. *le Lievre* Aptekarza i Dyſtyllatora Króla Francuſkiego. Skutki pomyślne, i iawne ziednały tey przyprawie powſzechne pochwały. Uznano go ſkutecznym w kolkach wietrznych, i żołciowych, w nieſtrawnościach, dyarryach, dysſenteryach, gorączkach przeſtankowych, ktorych przyczyną ieſt ſurowizna zebrana w pierwſzych naczyniach, w gorączkach zgniłych, i

ziadliwych, w hydropizyach, i żołtaczkach, apoplexyach wilgociowych, w bolach żołądka, utratach krwawych gdy osoba iest temperamentu słabego, w upławach białych, kakochymiach, suppressyach mieśiączek, upławow położnych, w szkorbucie &c. i w ogólności we wszystkich tych okolicznościach, w ktorych przyprawy żołądkowe pomodz mogą.

Ten nawet balsam iest wybornym rannym; stęża i goi rany, czyści wrzody ślimaczące się i otoki, w przypadku raka wrzodowatego używać go można wewnętrznie, i nim obmywać mieysce skancerowane; na koniec używanie tego lekarstwa, przynieść może bardzo pomyślne skutki, ile razy użyte będzie rostropnie, w okolicznościach tych ktoreśmy dopiero przytoczyli. I ponieważ wskład iego wchodzą istoty toniczne, i gorzkie, przeto go też używać można w ten czas gdy pomagaią gorycze. *Patrz* GORZKIE, NIESTRAWNOSC.

VITRUM ANTIMONII. (*Verre d'Antimoine*) (Farm.) Lekarstwo to robi się z antimonium zwapnionego, ktory się wystawia na bardzo mocny ogień do stopienia go potrzebny. Jest to lekarstwo womitowe naydzielnieysze. Na użycie zetrzeć go należy na proszek iak naydelikatnieyszy: i tego się używa w dozie od iednego do czterech gran. Wielu bardzo Lekarzy utrzymywało że to lekarstwo iest właściwem (*specificum*) w kolkach malarskiey, i ołowników. Lecz błahym to iest mniemaniem żeby inne womitowe nie mogły sprawić takiegoż samego skutku, w tym przypadku, o ktorym tu mowiemy.

Vitrum antimonii ceratum, albo poprawne woſkiem, robi ſię topiąc ſzkło antimoniowe wraz z oſmą częścią, żołtego woſku; wylewa ſię ta mięſzanina roztopiona na papier a potym ſię ściera na proſzek bardzo miałki. Wynalazek tego lekarſtwa winiśmy Lekarzom Edimburſkim. Używaią go ſkutecznie w dyſſenteryach, lecz my nie odważamy ſię nazwać go ſpecyfikiem na tę chorobę iak iego wynalazcy utrzymywali. Skutki iego nie zawſze ſą iednakie: niekiedy on purguie dołem, niekiedy wzbudza womit: a niekiedy znowu żadnego nie przynoſi wyprożnienia. Gdy ſię iuż przepiſało lekarſtwa początkowe przyzwoite na dyſſenteryą, przepiſuią ſzkło antymoniowe albo codziennie albo co drugi dzień, w początkach od dwoch do czterech gran, w poſtaci kąſku; potym ſię powoli doza ta powiękſza ſtoſuiąc ią do uporczywości choroby, tak dalece iż doyśdź może niekiedy do dwunaſtu gran, a nawet i więcey.

Dyſſenteryą niekiedy całkiem uleczyć można zażywſzy iednę tylko dozę antimonii cerati. Lecz to rzadko ſię kiedy trafia: poſpolicie zażyć go potrzeba do pięciu dozow, ażeby bydź uleczonym zupełnie.

Lekarſtwo te niezawſze uſprawiedliwia nadzieie, iakie ſię w nim pokładaią: zdaie ſię nawet niektorym Lekarzom używanie iego niebezpiecznym. Wątpią oni, i doſyć nie bez przyczyny, ażeby tak mała ilość woſku ſpalonego i wyſchłego przytłumić mogła tak iak inni mniemaią działanie gwałtowne ſzkła antymoniowego. Zaiſte, zdaie ſię iż mniemanie to ieſt bez fundamentu.

WKLESŁA-KRETNOSC (Anat.) Tak nazywaią anatomiści ſmugi krętne, ktore znayduią w rozmaitych członkach; zwłaſzcza w maſſie mózgowey.

WŁOSKI P. MARYI *Obacz* KAPILORKI.

WŁOSY. (Fiz.) W ogólności niewiaſty maią włos pięknieyſzy niż męſzczyzni: i te prędzey im zaczynaią roſnąć; rownie także prędzey dzieciom niż ludziom doroſłym; a tym znowu prędzey niż ſtarcóm; ktorym włoſy całkowicie bieleią.

Włos każdy ieſt włoknem walcowatym, i dętym, przez ktory cedzi ſię humor za pomocą małey cebulki, ktora formuie korzeń tego włokna. Cybulki te przypieraią do kutaſikow nerwowych i dla tego to czyuiemy boleść wyrywaiąc ie. Węzełki czyli kolanka ktore oko uzbroione drobnowidzem doſtrzega na włoſach w pewney między ſobą odległości ułożone, ſą podobno nowemi cebulkami, w ktorych ſię likwor pożywny tych włokien czyści, i doſkonal co raz bardziey.

Przed kilką laty pewien Lekarz Paryzki dyſputował: *an pili plantæ*, czy włoſy ſą prawdziwemi roślinami? i uznał że tak ieſt w rzeczy ſamey.

Co do nas nie będziemy tu wykładać ſyſtematu tego Lekarza, ktory nie maiąc żadnego wpływu w praktykę Lekarſką, mieyſca też wdziele naſzym nie znayduie. Przeſtaniemy na niektorych tylko uwagach tyczących ſię włoſow.

Poſtrzeżenia uczą iż narody połnocne maią powſzechnie włoſy białe, i że im bardziey ſię

ku południowi zbliżamy, tym też włoſy upatruiemy czarnieyſze. Rzeczą ieſt doſyc trudną ażeby ſkutek ten wytłumaczyć ſpoſobem doſtatecznym. Niektorzy utrzymuią że w kraiach zimnych, wſtępuie we włoſy ſok delikatnieyſzy, gdyż cebulki ich ſą ściśnione, gdy tym czaſem w kraiach gorących krew mnieyſzy znayduiąc opor, z większą ſię obſitością w cebulkę ściąga, i likwor ktory do niey przechodzi będzie grubſzy, i więcey maiący farby; że u ludzi doroſſych włoſy bydź powinny czarnieyſze niż u dzieci, gdyż ſiły ich będąc większe, przeto też krążenie ieſt dzielnieyſze, i materya pożywna włoſow obſitſza; nakoniec że u ſtarcow włoſy powinny bieleć, w miarę zgrzybiałości i niedoſtatku ſokow pożywnych.

Inni znowu mniemaią, że włoſy dla tego ſą białe lub czarne, iż ich ſoki pożywne w cebulce więcey lub mniey były wyrobione. Nie byłożby naturalniey ſądzić, że kolor włoſow ieſt tym ciemnieyſzy, im temperament oſoby ieſt mocnieyſzy; że na połnocy powietrze bardziey będąc obciążone waporami wilgotnemi, przeto też tam ſibry ludzkie ſą miękſze, i ſłabſze, gdy tym czaſem ku południowi, temperamenta ſilne daleko ſię częściey widzieć daią; gdyż tam powietrze ieſt ſuchſze, i gorąco doſyć mocne, do wciągnienia w ſiebie wilgoci włoſow; przeto też poſtrzegamy iż w Nigrycyi, Etyopii, Gwinei, Morei &c. ludzie maią włoſy kędzierżawe.

Włoſy dla tego bieleią, iż iuż nie dochodzą więcey do nich ſoki pożywne: i to ſię przydarza w ſtarości: albo też w przypadku gwałtowney iakiey rewolucyi w ciele ludzkim. Czytamy w effemerydach ziawow przyrodzonych, iż pe-

wien człowiek znacznego urodzenia, zaprowadzony będąc wraz z niewolnikami zabranemi na woynie do Barbaryi, i osadzony w więzieniu, tak był przerażony śmiercią ktorą go postraszono, iż mu iedney nocy wszystkie włosy osiwiały, a potym nazad odzyskały swoię pierwszą farbę, gdy nadzieia życia odżyła w sercu tegoż człowieka.

Włosy padaią zwyczaynie po długich, i dolegliwych zmartwieniach, po chorobach ciężkich, ostrych, lub chronicznych, po postach, niedosypianiu i zbytkach. *Obacz* ALOPECYA, i lekarstwa na zapobieżenie łysinie.

WODA (Szt. Lek. Prez.) Woda iako każdemu wiadomo iest ciałem płynnym, przezroczystym, bez żadnego smaku, zapachu, ktora ma własność moczenia tego wszystkiego czego się tylko dotyka, i gaszenia ognia. Dzielą pospolicie wody na proste czyli poiedyncze, i składane: na zimne i gorące. Woda czysta, o ktorey tu mowić mamy, iest pospolicie zimna. W tym to stanie ona stworzoną była na zaspokoienie potrzeb codziennych zwierząt. Jest ona działaczem powszechnym, ktorego natura używa do wyprowadzania i wzrostu roślin, ona to donosi roślinom żywność aż do naydelikatnieyszych włokien. Jey niezmierna płynność sprawuie iż przenika wszystkie cząsteczki roślin iakiegokolwiek bądź rodzaiu; to iest iakążkolwiek maią między sobą ścisłość włokienka bardzo subtelne ktore ie składaią. Wielka liczba kamieni zawiera w sobie pewną ilość wody, ktora się zdaie bydź ich częścią składaiącą. Wszystkie metalle wyiąwszy metalle doskonałe, podlegaią odmianom ktore w nich woda sprawić może.

Obraca ona ich powierzchnie w rdzę, i ogałaca ie z ich początku palnego. Przez swoię wielką subtelność obraca się w wapory, i ulatuie na powietrze, z ktorego potym w rozmaitych postaciach na powierzchnią ziemi opada. Ona to formuie mgły, i zapełnia atmosferę rozmaitemi solami ktoremi była obciążona w ten czas gdy się przez działanie słońca obracała w wapory. Ona to w wnętrznościach ziemi formuie te niezmierne podziemne ścieki, na ktore wszędzie napadamy; ona dostarcza tych dobroczynnych źrzodeł, ktoremi podrożny zaspokaia pragnienie iuż iuż maiące go przywieść do utraty zupełney sił, ona to ieszcze zapełnia koryta rzek, ktore tyle ulgi przynoszą sile ludzkiey, i tyle korzyści dla całego rodu ludzkiego. Woda stanowi naywiększą część płynow zwierzęcych; ona iest zasadą soku l pkiego, chilu, krwi, nasienia, mleka &c. płynność sokow zwierzęcych nie skąd inąd ma początek tylko od wody. Ona iest rozczynem ciasta pokarmowego, i iednym z naywiększych działaczow zdrowia naszego. Jest ona istotnie potrzebną do wszelkiey fermentacyi; roztwarza wielką liczbę ciał, i zamyka w sobie prawie zawsze iakieś cząstki gipsu, selentu, soli &c. ktoremi się płynąc po tych ciałach obciąża i zapełnia. Nakoniec woda ma własności prawie nieskończone, ktorych wyliczanie nadtoby w tym mieyscu było rozciągłe. Przystępuiemy iuż do opisania niektorych wiadomosci ogolnych o używaniu tego rozcieku. Ci ktorzyby się chcieli zgruntu w tey mierze oświecić udadź się mogą do dzieł Fizycznych X. *Nollet*, *Muschenbroek*, *Dict. de Chym. de M. Macquer* &c. &c.

Woda

Woda iakeśmy dopiero powiedzieli, nie ieſt nigdy czyſta: zawſze ona zamyka w ſobie procz powietrza i ognia, ktorych zmieſzaniu winna ieſt ſwoię płynność; ciało iakie obce, ktore częścią odmienia iey kolor, albo ſię okazuie przez ſmak, i zapach iaki ſzczególny. Lecz przemiana ta niema mieyſca tylko w ten czas, gdy te początki znayduią ſię w niey ſamotnie, i wſtanie doſkonałego roztworzenia. Jeżeli ſię do niey przyleie iakowego rozcieku, maiącego w ſobie roztworzone ciało iakie, z ktorego cząlteczkami cząſtki wody maią powinowactwo, rodzi ſię ztąd ciało zmieſzane, ktore maiąc cząſtki ſzczegolnieyſzego kſztałtu, i ſzczegolniey ułożone, nie dozwalaią przechodu dla promieni światła, i przeto rozciek ten ſtaie ſię nieprzezroczyſtym.

Wnoſić ſobie można, iż w wodzie znayduią ſię iakowe cząſtki ſolne, gdy te ſolucya galaſu, farbuie rudo, brudno, lub czarno. Wnoſić ſobie ſprawiedliwie można, iż woda ze ſtudni iakowey ieſt brzydka, i niezdrowa, że ſię w niey z trudnością gotować będą potrawy, i mydło roztwarzać trudno, gdy ulawſzy do niey *Oleum tartari per deliquium*, albo też ſolucyi ſrebra, pokaże ſię w kolorze białym lub błękitnym.

Nayczyſtſza ze wſzyſtkich ieſt woda deſzczowa. Ona to ieſt przepędzaną od ſamey natury: i ieżeli w czaſach nawałnicy, lub przebiegaiąc przez atmosferę obciąży ſię iakowemi cząſtkami rożnorodnemi, tedy ona ie natychmiaſt opuści, ieżeli ią poſta-

wiemy w mieyſcu takiem, do ktoregoby powietrze miało wolny przyſtęp.

Woda śnieżna wielke ma podobieńſtwo do wody deſzczowey. Jeſt ona także rownie czyſtą, i zdrową: i ieżeli ią znayduiemy ſurową, to niepochodzi iak tylko od pewnych kwaſow, ktoremi ſię napoiła w ten czas, gdy śnieg przez długi czas na powierzchni ziemi leżał. Wody te konſerwuią ſię bardzo długo; a nawet ſię niepſuią cale, gdy będą przedyſtyllowane.

Wody ſtoiące poſpolicie ſą bardzo nieczyſte, a przeto ſtać ſię częſto mogą ſzkodliwemi tym, ktorzy ie piią. Rośliny ktore w nich roſną i tamże gniią, ryby ktore ſię w nich mnożą, i zdychaią; robaki ktore ſię w nich chowaią; ścieki i ciała nieczyſte ktoremi ſię zapełniaią, wſzyſtko to roztwarza woda aż do naſycenia, i od nich zaciąga właſności, o ktorych nas oko, zapach, i ſmak przekonywaią. Mieſzkańcy więc wſiow ktorzy nie znayduią bliſko wody bieżącey, powinniby przeſtrzegać, ażeby nic nie roſło po ſtawach, zwłaſzcza w czaſie upałów, ażeby w nich nie moczono konopi, i nierzucano żadney nieczyſtości. Te to wody nieczyſte ſą częſto źrzodłem chorob epidemicznych, ktore puſtoſzą wſie z ludzi i bydła.

Wody rzeczne poſpolicie mniey ſą obciążone czaſtkami ziemnemi. Bo ruch uſtawiczny, w ktorym ona zoſtaie, i odmiana nieuſtanna mieyſca zapobiega iey korupcyi, i czyni ią zdrową. Ta ktora płynię po pi-

ſku czyſtym, lub po krzemieniu, ieſt nayczyſtſzą ze wſzyſtkich wod; te ktorych łożyſka ſą gipſowe, nie ſą dobre do picia: rownie także ſądzić należy i o tych ktore płyną powoli, po ziemi czarney, i żywiczney. Wody rzek wielkich i ſtrumykow byſtrych ſą zawſze bardzo zdrowe: lecz ta dobroć zawſze ieſt wſtoſunku do prędkości z iaką wody te płyną, Ren i Sekwana maią wody bardzo zdrowe.

Wody zdroiowe rożnią ſię między ſobą niektoremi ſzczegolnemi właſnościami, ktorych nabywaią od ziemi, przez ktorą płyną. Jeżeli cząſtki te obce okazuią ſię ſpoſobem widocznym przez ſmak, zapach, lub na ſamo ſpoyrzenie, będą to wody mineralne. *Obacz* Wody Mineralne; lecz ieżeli żaden z tych początkow nie okazuie ſię, będą to wody ſłodkie. Wodami zdroiowemi nayzdrowſzemi ſą te, ktore ſię znayduią na mieyſcach ſkaliſtych, granitowych, lub kwartzowych. Ziemie błotniſte, i wapienne iako ſię z łatwością roztwarzaią w wodzie, tak też z rowną łatwością obciążaią wody ſwemi cząſtkami. Czego nie należy rozciągać do ziem glinkowatych.

Wody ſtudzienne poſpolicie ſą teyże ſamey natury co zdroiowe; i ieżeli te bardziey ſię znayduią obciążone cząſtkami ſelenitu, i w ogolności rożnorodnemi, pochodzi to ztąd, iż rzadko kiedy będąc odmieniane, wſzyſtko to co ziemia płynąc pō powierzchni ziemi z ſobą zabiera tam oſadza, roztwarza, i ztąd ſię pſuie. Ta prawda tym ieſt oczywiſtſza, iż ſtudnie wyko-

pane w mieyſcu nie maiącym początkow metallicznych, daią wody bardzo czyſte, i zdroiowe.

Woda poſpolita, i czyſta we wſzyſtkich wiekach poczytywana była za napoy nayzbawiennieyſzy, iakiego tylko człowiek używać może. Piiący wodę poſpolicie doświadczaią konſtytucyi nayſzczęśliwſzey, i zdrowia nayczerſtwieyſzego, gdy tym czaſem piiący wino daleko bardziey podlegaią podagrze, oftalmiom, drzączkom, nieſtrawnościom, chorobom nerwowym &c. Woda powinna bydź iedynym napoiem dla Literatow: ona czyni ich rozſądek otwartſzym, iaśniey im wyſtawia wyobrażenia, i zmyſły czyni delikatnieyſzemi; ona ieſt roztwarzaczem naylepiey uſpoſabiaiącym pokarmy do dobrey dygeſtyi. Ona rozwalnia, i roztwarza lipkość obwodzącą żołądek, i kiſzki; ona ie czyści, rozpędza wiatry, i zapobiega chorobom hypokondryackim, obwodząc ściany kiſzkowe kuleczkami, ktore przez ſwoię ſubtelność rozciągaią i rozwalniaią fibry zbyt tęgie tey wnętrzności. Woda roztwarza pokarmy zbyt lipkie, i kleiowate; ona przytłumia ich dzielność, ieżeli ſą zbyt oſtremi; roztwarza ſole, ieżeli ſię te w zbyteczney obfitości znayduią; i te ściąga drogami urynnemi, zapobiega kamieniowi, i podagrze; temperuie i niſzczy oſtrość humorow, i uſpokaia burzenie ſię krwi i żołci. Woda ciepła ieſt lekarſtwem powſzechnym na wſzyſtkie choroby pochodzące z ſuchości, i pokurczenia ſię części ſtałych; przeciwko affekcyom inflam-

matycznym, iakiemi ſą gorączki pieczące, pleura &c. Spazmy, konwulſye, mania, obſtrukcye zaſtarzałe wnętrzności, kamień, rumatyzm pieczący, i inne affekcye teyże ſamey natury. Woda zimna ieſt tonikiem; ciepła rozwalniaiącym, miękczącym, i rozpuſzczaiącym, i nieco potnym. Użyta wobfitości wyprowadza kleiſtość z pierwſzych naczyń, przez womit lub pot w niektorych oſobach, a uryną u wſzyſtkich. Szklanka wody ciepłey zapobiega bardzo często nieſtrawnościom, rozwalniaiąc ciało pokarmówe ktoreby żołądek daremnie uſiłował popchnąć do kiſzki duodenum.

Woda zimna ieſt wybornym lekarſtwem tonicznym: iakośmy iuż powiedzieii, ona koi pieczenia wnętrzności, chłodzi, i ſprawia ukoienie zbawienne w ekonomli zwierzęcey. Nic nie maſz zdrowſzego nad iednę lub dwie ſzklanek wody zimney, piiąc ią codziennie z rana na czczo: zwłaſzcza gdy ſię zbyt wiele iadło ną wieczerzą dnia poprzedzaiącego: zwyczay ten pokilkakrotnie przywrocił ſiły żołądkom osłabionym.

Woda ieſt także ieſzcze lekarſtwem zewnętrznym; robią z niey fomentacye, obmywania, i enemy. Jużeśmy gdzie indziey powiedzieli, iak onaieſt zbawienną zanurzaiąc w niey ciało. *Zobacz* KĄPIELE.

WODA (Szt. Hod: Byd) Woda rownie zwierzętom, iak i ludziom przynoſi ſkutki zbawienne; i ieſt iedynym ich napoiem. Rownie ona zwierzętom iak i ludziom ułatwia wyrobienie ſię pokarmow; one tuczy;

i dowozi cząſteczki pokarmowe aż do części końcowych naydelikatnieyſzych naczyń. Nie ieſt także oboiętną dla zdrowia koni, i innych zwierząt rodzaiu oślego, ażeby im dawać za napoy wody zdrowe. Wody mętne nie tak ſą dla nich przykre iak dla nas: nawet doſtrzedź tego niemożna, czy one im przynoſzą iakową ſzkodę: lecz nie tak ieſt ze ſtrony wod zbyt żywych, i śnieżnych. Pierwſze, to ieſt wody zbyt żywe, rodzą im rznięcia, i ociekłości; drugie to ieſt śnieżne przynoſzą im kaſzel, czynią ie dychawicznemi, i ſprawuią zatkania znaczne w gruczołkach ſzczękowych i podięzycznych: woda śnieżna ſzczegolniey ſzkodzi koniom młodym.

Lubo wody mętne zdaią ſię nieſzkodzić koniom, wyznać iednakże potrzeba iż niemożna naznaczyć żadney przyczyny doſadney tey ſzczegolnieyſzey ſympatyi. *Aryſtoteles* ieſt Autorem fałſzywego mniemania, w ktorym ieſzcze zoſtaie wielu dziſieyſzych naturaliſtow: iż koń raczey ubiega ſię za wodą mętną; i na dowod ktory maią za niezbity, i na ktorym naybardziey zdanie to zaſadzaią; przytaczaią oni iż zwierzęta rodzaiu oślego wprzod wodę mącą nim ią pić zaczynaią. Lecz doſyć ieſt zaſtanowić ſię nad inſtynktem, ktory wſzyſtkie zwierzęta pociąga do umywania ſię, ażeby ſię przekonać, że ten wielki dowod ieſt tylko błędem nowym przydanym od dawnych. Mącenie ktore konie wſzedłſzy do wody lub też zbliżywſzy do niey pyſk robią, nie ſkąd inąd pochodzi, tylko iż

zwierzęta te chcą ſobie ſkropić inne części wodą, ktorey innym ſpoſobem doprowadzić do nich nie mogą; albo też chcą przez to wyrazić ſwoie ukontentowanie iakie czuią zamaczawſzy ſię. Jeżeli wody mętne nie przynoſzą żadney ſzkody koniom, to pochodzi ztąd, iż zwierzęta te maią organa bardzo mocne, i konſtytucyą doſyć wytrzymałą na oparcie ſię tym impreſſyom iakieby woda mętna zrodziła w człowieku. Pod artykułem NAPOY, wyliczyliśmy przeſtrogi tyczące ſię poienia koni.

Woda ktorą zowią *białą*, ieſt napoiem ordynaryinymi, ktory daią koniom chorym: lecz lepiey ieſt robić ią wyciſkaiąc kilka garści otrąb zmoczonych w wodzie, ktora ſię przyprawia, niżeli tylko proſte do niey ſypać otręby. Przez wyciśnienie cząſteczki lipkie otrąb zoſtaną doſkonaley wyciągnione: a przeto też napoy takowy będzie bardziey temperuiący, bardziey chłodzący, i zdolnieyſzy na dopełnienie tych zamiarow, w iakich go przepiſuiemy.

Robią ieſzcze wodę białą z mąki pſzeniczney; chcąc wzmocnić zwierzę wyniſzczone. Gdybyśmy przeſtali na wrzuceniu mąki pſzeniczney do wody, taby ſię zſiadła w gruzły, a wyciſkaiąc zrobiłoby ſię ciaſto trudne bardzo do podrobienia. Potrzeba więc potroſze mąki tey rzucać do wody, pod czas tey operacyi. Możnaby ieżeli ſię podoba dadź więcey zſiadłości napoiowi dla zwierząt ośliczych, gotuiąc w nim ośrzodek chleba, lub ięczmień, lub też mąkę ięczmienną.

Woda zimna, i ciepła, iako lekarſtwo zewnętrzne przynoſi tym zwierzętom też ſame ſkutki co i ludziom: ſłużą one w tychże ſamych okolicznościach dla nich co dla ludzi. Kąpiele zimne, i ciepłe, moczenia nog, fomentacye miękczące, i aromatyczne, ſą śrzodkami ktorych zręcznie używſzy można wielu chorobom końſkim zapobiedź. Możno ſądzić o ſkutkach iakieby przynioſły koniom kąpiele, z tego co one przynoſzą dla ludzi. *Patrz* Kąpiele.

Gdy ſię koń boi wody, nie można mieć nadziei poprawienia w nim tey wady, iak tylko ſztuką, i łagodnym w tey mierze poſtępowaniem; bicia i ſrogość nic niepomogą. Idzie tu tylko o przyzwyczaienie konia do ſzeleſtu iaki wydaie woda, przywiązawſzy go do młyna, i tak przywiązanego trzymaiąc przez kilka dni ciągle; podchlebiaiąc mu przez ten czas, i daiąc mu kilka garści otrąb, lub owſa. Powtorzywſzy to kilkokrotnie, probować potrzeba wprowadzić konia do rzeki, prowadząc przed nim drugiego. Cierpliwość, i łagodność całkiem upor ten wyprowadzą.

Niektore konie kładą ſię natychmiaſt iak ſkoro wniydą w wodę: ta mania mogłaby im niekiedy przynieść zgubę. Dla zapobieżenia tey nieprzyzwoitości, nie do ſamego tylko bicia udawać ſię potrzeba; lecz poſłuchaymy co w tey mierze mowi P. *Bourgelat:* a dowiemy ſię co może dowcip, i zręczność w przypadkach nieſzczęśliwych.

" Wſiadłem mowi ten Mąż na bardzo pięknego konia, ktorego ten nieſzczęśliwy

nałog kładzenia się w wodzie, bardzo znacznie wartość zmnieyszył. Opatrzywszy się w dwie czyli trzy flaszki oplecione, i napełnione wodą, zaprowadziłem konia do wody i skoro tylko postrzegłem iż on zaczyna zginać nogi stłukłem mu o kark iednę flaszkę; szelest szkła, i woda ktorey mu naciekło do uszow, takie na nim sprawiły wrażenie, iż się porwał i z szybkością ten strumyk przebiegł. Przeprowadziłem go znowu powtornie używaiąc na niego tey samey sztuki, i po pięciu czy sześciu takowych doświadczeniach iuż koń ten przechodził bez zatrzymania się naymnieyszego tę rzeczkę: i odtąd utracił zupełnie pamięć tego nałogu. Można, przydaie ieszcze P. *Bourgelat*, wziąść zamiast flasz dwie kule ołowiane; wydrążone i zawieszone na cienkiey nitce; wrzucaiąc mu ie do uszow, iak skoroby się kładł do wody; a wydobywaiąc ieżeliby szedł prosto. „

WODY, CHOROBA KONSKA (Szt. koń.) Iest to choroba skórna ktorey symptomatem charakterystycznym iest sączenie się humoru podobnego do posoki, przez otwory skory okrywaiącey nogi końskie. Sączenie to dzieie się bez żadney wrzodowatości; nogi zadnie bardziey tey chorobie podlegaią niż przednie. Zaczyna się ona nayprzod od pętlin, powoli podnosi się i całą goleniową kość zalega. Skora staie się nayprzod białawą; obłazi z sierści podług stopnia ostrości; zwierze kuleie; wreszcie skora i częstokroć kopyto od korony odpada.

Choroba ta pochodzi z przyczyny wewnętrzney, lub zewnętrzney, albo też od obydwoch razem. Ostrość. słoność, i zgnilizna limfy, są iey przyczynami wewnętrznemi: nieochędostwo w stayniach, brud gnoyny, i inne materye ostre zatykaiące pory nog tego zwierzęcia wstrzymuią nieznacznie transpiracyą, i obnażaią nogę. Gdy choroba ta pochodzi od przyczyn wewnętrznych, leczenie iey zacząć należy od puszczenia krwi, z karku. Tegoż samego dnia w wieczor da się koniowi enema rozwalniaiąca, zrobiona podobnie do tey, ktorey przepis położyliśmy pod artykułem ENEMA. Od dnia następuiącego dawać się mu będzie trunek purguiący następuiący:

Weź	*Liści konitrudu*	garść 1
	Senesu	uncyą 1
	Soli Epsomskiey, albo *Sedlitzkiey*,	uncye 2

gotuy to lekarstwo w iednym funcie wody pospolitey, i mocz przez kilka godzin na gorącym popiele. Zley, i rozwtorz ieszcze w tym wygotowaniu pięć uncyi catholicon dupl. na ieden trunek.

Gdy się iuż koń dostatecznie wyprożni, radzą ażeby mu dawać co rano w otrębach, poł uncyi szafranu metallicznego, i przydać do pierwszego zażycia dwadzieścia cztery, lub trzydzieści gran murzyna mineralnego otrzymanego bez ognia; można nawet posunąć aż do sześćdziesiąt gran,

powiękſzaiąc codziennie dozę pięcią granami.

Pod czas całego tego leczenia, dawać ſię będzie koniowi za napoy tyzanna zrobiona z ſaſſafraſu, gwaiaku, i kiny biorąc każdego po trzy uncye do czterech kwart wody. Gotować ſię wſzyſtko powinno aż do wygotowania ſię do połowy, i przydać do wygotowania dwie uncye ſzafranu metallicznego. Otręby ktore ſię koniowi daią, powinny bydź tą tyzanną ſkropione; ieżeliby iey koń niechciał pić ſam, wlać mu ią potrzeba przez rog. Dobrze także ieſt dawać koniowi pigułki zrobione z proſzku iaſzczurczego, i miodu.

Dopiero po wypełnieniu tego leczenia wewnętrznego, ktoreśmy dopiero przepiſali przyſtąpić należy do topikow zewnętrznych; aż do tego momentu przeſtać ſię powinno na obſtrzyżeniu ſierści na członku chorym, i ten obmywać wodą ciepłą. Lecz gdy ſię iuż wykonało śrzodki ſkuteczne na zniſzczenie przyczyny wewnętrzney tey choroby, i gdy poſtrzeżem, iż upław ten wkrotce ſię ma ſkończyć, i uſtać, na ow czas obmywać potrzeba nogę winem ciepłym; a ieżeliby ieſzcze trwało łączenie ſię wodniſtości, można zamiaſt wina użyć gorzałki, w ktorey ſię wprzod roztworzyło nieco mydła; woda wapienna druga byłaby także ſkuteczną na umocnienie, i ſtężenie bardziey tego członka chorego.

Jeżeli ſię kopyto zaczyna oddzielać od korony, potrzebaby w tym mieyſcu upław oſuſzyć za pomocą maści pompholix. Je-

żeliby rany uformowane od tego ścieku zaraſtały mięſem dźiwym, należałoby ie trawić lekkiemi eſkarotykami, przemieſzanemi do maści egipſkiey. Rozpadliny, ſzczurzy ogon, i inne ieſzcze choroby końſkie tenże ſam maią początek co i wody. *Patrz* SZCZURZY OGON, ROZPADLINY, ZABIENIEC.

WODY MINERALNE (Mat. Szt: Lek.) Tak nazwane ſą wody te, ktore w doſyć znaczney ilości napełnione ſą cząſtkami metallicznemi, tak iż wiele ludziom ſprawuią widocznie ſkutki odmienne od tych iakie ſprawuie woda poſpolita. Dzielą ie poſpolicie na wody mineralne gorące, i zimne. Pomiędzy temi oſtatniemi, kwaſkowatemi zowią te, ktore maią ſmak kwaſkowaty, i kolący. Te zaś ſą albo naturalne albo ſztuczne. Pierwſzemi ſą te ktore wypływaią z wnętrzności ziemi, obciążone cząſtkami mineralnemi; ſztuka zaś przez naśladowanie robi drugie. Nakoniec ieſt ieſzcze trzeci podział wod mineralnych na trzy gatunki. W pierwſzym umieſzczone ſą te, ktore maią przy ſobie ſiarkę; w drugim te, ktore maią żelazo; a w trzecim te, ktore nie maią tylko ſole ſame. P. *le Roi* ſławny Profeſſor Szkoły Głowney Montpellierſkiey poſzedł za tym podziałem w ſwoiey uczoney dyſſertacyi, ktorą w tey mierze napiſał.

WODY SIARCZYSTE.

Wody ſiarczyſte maią pewne przymioty ſzczegolne, po ktorych nietrudno ie ieſt rozpoznać, i rozrożnić od innych wod mine-

ralnych. *1mo.* Iż powłoczą kawałek ſrebra w nie wrzucony kolorem żołtym. *2do.* Iż wydaią z ſiebie odor iay zgniłych. *3tio.* Iż precypituią wpoſtaci proſzku rudego lub czarnego ſol Saturna, i ſołueyą lub ſrebra w kwaſie ſaletrzanym. *4to.* Nakoniec, iż na iey powierzchni poſtrzegać ſię daią oſady kwiatkow niby lodowatych, ktore oſuſzone i wrzucone na węgle rozżarzone wydaią płomień błękitny, i zapach ſiarki. Niektore wody ſiarczyſte maią ſmak bardzo obrzydliwy, takiemi ſą w Aix-la-Chapelle, w Bareges &c; inne znowu maią ſmak nieco przyiemnieyſzy iak ſą w Bonnes, ktore maią zapach ſerwatki, i te wrzeczy ſamey ubożſze ſą w cząſtki ſiarczane.

Pryncypalnemi zrzodłami ſiarczyſtemi ſą źrzodła w Bagneres, Cauterets, Bonnes, Dax, Arles, Molitx, Vernet, i wiele innych w Rouſillon; w Sanit Jean, de Seirargues, niedaleko Duzez; źrzodło śmierdzące w okolicach Alais; w Bagnols, w Gavaudan, i w Normandyi. Wſzyſtkie te wody ſą oleiowate: lecz ſtopień ciepła nie we wſzyſtkich ieſt iednaki. Znayduią ſię w nich ſole, i ziemie rozmaite podług natury ziemi po ktorey płyną, co też odmienia naturę tych wod. Iſtoty te zaledwo ſię czuć daią w niektorych źrzodłach, w innych zaś znowu widocznie ſię okazuią; i tak np. wody d'Aix-la-Chapelle powinny bydź naybardziey ſzacowane zważaiąc ich przymioty.

Niektore wody ſiarczyſte maią przy ſobie ſpirytus lotny. *P. de Bordeu*, doſtrzegł

iż ſpirytus ten w obfitości ſię znayduie w wodach gorących. Niektore znowu wody ſiarczyſte ſą oraz ſaletrzanemi; iak ſą wody w Cauterets, gdyż galas farbuie te wody kolorem ciemno-rudym; takiemi ieſzcze ſą i wody Spaſkie.

Nieſkończenie ieſt lepiey pić wody ſiarczyſte tuż przy ich źrzodle, niżeli przewozić na mieyſca odległeyſze zwłaſzcza ieżeliby butelki niebyły doſkonale zatkane; ſamo nawet przewożenie wielu ich bardzo ſkutkow pozbawia, nadewſzyſtko gdy te lekko tylko ſą zaprawione ſiarką.

Wody ſiarczyſte maią wielkie przymioty, piiąc ie wprzod ſię do nich przyſpoſobiwſzy iak należy. Oſoby pletoryczne powinny wprzod nim ſię do tych wod udadzą kazać ſobie puścić krew, i zażyć iakie buliony chłodzące, i lekko rozrzedzaiące. Pierwſzego dnia używania tych wod przyda ſię do pierwſzey ſzklanki purgans łagodny, naprzykład trzy uncye manny, toż ſamo ſię powtorzy piiąc oſtatnią ſzklankę oſtatniego dnia, ieżeli wody te niepłynęły doſyć dobrze ſtolcem, lub uryną. Doza tych wod ieſt odmienna w ſtoſunkach do wieku, ſił, i ſtanu chorego: ich przeto używanie kierowane bydź powinno od doſkonałego Lekarza. Pić ſię zaś powinny bardzo rano ſzklankami iedna po drugiey w przeſtankach ſtoſownych do ich dzielności, tak iżby ſię wypiło dozę przepiſaną w połgodziny. Naydzielnieyſze wody ſiarczyſte pić ſię zwykły przez trzy dni; piiąc na raz od trzech do ſześciu lub ośmiu ſzklanek; nayſłabſze zaś

przez dni dziewięć w dozie dwoch, trzech, aż do sześciu funtow. Porą nayprzyiaźnieyszą do iechania do wod iest śrzodek wiosny, i początek Jesieni; są iednakże takie ktore brać można w zimie, a takiemi są wody purguiące. Lepiey ie iest pić w stopniu ciepła w ktorym naturalnie zostaią, a niżeli ie studzić, i pić zimno.

Własnościami ogolnemi wod siarczystych: gdy ie piią ludzie zdrowi, są. *1mo.* Iż przyspieszaią bieg krwi, i wzbudzaią transpiracyą. *2do.* Iż wzbudzaią stolce, i popędzaią urynę w miarę ich dozy. *3tio.* Dotykaią nieco głowę, robią ią nieco ociężałą, a niekiedy sprawuią lekkie zawroty. *4to.* Odżywiaią apetyt, i udaią się bardzo pomyślnie w affekcyach zimnych żołądka, i kiszek; bądź że te affekcye maią za przyczynę atonią albo rozwolnienie; gdy pierwsze naczynia są zarażone materyą kwaśną, w przypadkach niestrawności, i w dyarryi. Przepisuią ie nie bezskutecznie, gdy idzie o umiarkowanie upławu hemoroidalnego, albo miesięcznego, i wyniszczenie powoli źrzodła choroby białey: rownie one się także udaią na rozpędzenie żołtaczki.

Wody o ktorych tu mowiemy, są szczegolniey poświęcone chorobom piersiowym, one wyprowadzaią katary uporczywe, rozwalniaiąc ścieki płucne, i wzbudzaiąc nieznacznie transpiracyą. Skuteczne także są na dychawicę pochodzącą z krosteczek płucnych: lecz ich nienależy używać w czasie przystępow; przepisuią ie ieszcze na wrzody płucne, ktore są skutkiem iakowey rany; w

perypneumonii ropiącey, i wewſzyſtkich ropieniach wewnętrznych: można ie niekiedy dawać w phtyzyi płucney, bądź to początkowey, bądź ſtwierdzoney P. *Borðeu*, zaleca ie wraz z tarciami merkuryuſzowemi na uleczenie wolow. Kąpiel umiarkowana, bardzo ſkutecznie wſpiera działanie wod ſiarczyſtych.

Zalecaią bardzo łaźnie z tych wod na wrzody ſtrupiaſte, fiſtułowe, i zaſtarzałe: nie należy także zaniedbywać w tych przypadkach wſtrzykań z tychże ſamych wod.

Łaznia z wod ſiarczyſtych z Bareges, wzbudza na częściach tych, ktore ſą na ich działanie wyſtawione inflammacyą, i ropienie zbawienne, i częſto wyprowadza ciała obce wpoione w ciało ludzkie. One częſtokroć leczyły ſchnienia mieyſcowe, to ieſt nieſzerzące ſię iak tylko po iednym iakim członku. Widziano iż rozpędzały naroſtki lymfatyczne, gruczołki, a nawet hidropizye ſtawowe.

WODY MARCYALNE czyli ŻELAZNE.

Wodami marcyalnemi nazywaią te, ktore maią przy ſobie żelazo; wody tego gatunku ſą prawie wſzyſtkie zimne, i mniey lub więcey ſpirytuſowe. Te ktore tylko małą ilość powietrza zbytecznego w ſobie mieſzczą, maią zapach koperwaſowy; te ktore go w ſobie maią wiele, rozpoznane bydź mogą przez cierpkość, ktorą na ięzyku ſprawuią. Spoſob naypewnieyſzy poznania wod żelaznych ieſt, ażeby wrzucić do nich

nieco

nieco proſzku z galaſu utartego. Gdyż na owczas wody takowe nabywaią koloru ſioletowego, czerwonego, lub czarnego: i kolor ten tym ieſt ciemnieyſzy, im więcey znayduie ſię żelaza roztworzonego w tey wodzie. Jeżeli na to doświadczenie woda koloru ſwego nie odmienia, znakiem to ieſt że nie ieſt, żelazną, i takiemi ſą wody Bourgońſkie.

Dwa naznaczaią gatunki wod żelaznych, ktore całkiem ſą między ſobą rożne. W iednych żelazo pokazuie ſię w poſtaci koperwaſu żelaznego. W drugich żelazo tak ieſt ſłabo i niedoſkonale roztworzone, iż na wzbudzenie precypitacyi tego metallu nie potrzeba iak tylko wyſtawić tę wodę na bardzo ſłaby ſtopień ciepła, lub tylko na ſamo wolne powietrze. W pierwſzy gatunek policzyć można wody z Caſelbigi, z Wals, i z iednego zrzodła w Alais. W drugi wody Spaſkie, Pirmontſkie, z Paſſy, z Forges, z Wals, Camerel, i inne teyże ſamey natury.

Rożnica ktorą poſtrzegamy pomiędzy wodami żelaznemi pochodzi z rożności ziem, przez ktore wody takowe płyną, z ſoli ktore roztwarzaią, i z ilości żelaza ktorym ſą obciążone; za pomocą to powietrza, ſolucya ta ma mieyſce.

Wody żelazne nie tylko w ſobie maią żelazo, ale ieſzcze ſol morſką, maiącą zaſadę alkaliczną, i ziemną; ſol epſomſką, ſelenit, ziemię chłoniącą, i niekiedy inne ieſzcze ciało iakowe: lecz te nie w każdych ſię wodach żelaznych znayduią: P. *Brouzet* odkrył ie w wodach z Paſſy.

Skutek wod żelaznych w pierwſzych naczyniach ieſt, iż one tam ſprawuią nieiakieś lekkie ſzczypanie; czyſzczą ie, i wyprowadzaią

ſzlam, ktoryby one w ſobie zawierały; rozwalniaią żołądek roztwarzaią i łagodzą krew, powiękſzaią oſcyllacyą naczyń, leczą obſtrukcye, i wzbudzaią obſite płynienie krwi. Żelazo udziela im własności toniczney, przeto też ſkuteczne ſą na umocnienie osłabionego żołądka, i naprawienie dygeſtyi. Pomagaią one bardzo melancholikom, hypokondrykom a zwłaſzcza tym, ktorzy miewaią częſte morzyſka. Przepiſuią ie pomyślnie, w przypadkach upławow białych zadawnionych; w gonnorreach zaſtarzałych, dyarryach uporczywych i dyſſenteryach kronicznych.

Gdy chorzy ſą konſtytucyi delikatney, i łatwey do irrytacyi, nie należy im dawać tylko wody żelazne lekkie. Wody te tracą wiele zſwych własności w przewożeniu, wiele natym zależy chcąc ich używać ſkutecznie, ażeby ie pić przy ſamym źrzodle. Oſoby ktore ie piią powinny w czaſie onych używania, ſtarać ſię o agitacyą umiarkowaną, przechodzić ſię po mieyſcach przyiemnych, wyſtrzegać ſię myśli morduiących umyſł, i pozwolić ſobie rozrywek godziwych. Spoſob używania ich ieſt takiż ſam, iakiśmy przepiſali dla wod ſiarczyſtych.

WODY MINERALNE SOLNE.

Wodami mineralnemi ſolnemi, ſą te, ktore przez rozbior ſame tylko daią ſole. Są iednakże niektore, ktore maią powietrze ſprężyſte; inne znowu żywicę, a wielka liczba innych ziemię chłoniącą, i ſelenitową. Że woda iaka ieſt proſto ſolną tylko, poznaie ſię 1mo. gdy wrzuciwſzy do niey proſzku galaſowego, nieodmieni cale ſwey przezroczyſtości. 2do. gdy wyſtawiwſzy kawałek ſrebra na wapor tey wody

kolor ſrebra cale ſię nieodmienia. 3tio. nakoniec gdy nie wydaie z ſiebie żadnego odoru iay zgniłych. Są wody ſolne zimne, ſą znowu inne gorące, a to ieſzcze wſtopniu ciepła rozmaitym. Wody mineralne ſolne nayznaiomſze ſą w Bulogne w Pikardyi, w Chartres, Cranſac, z Dieu-le-Fit w Delfinacie, z Forges, z Saint-Martin de Fenouilla w Ruſſilon, z Lannion w Bretanii, z Maine bliſko Nimes, z Mont d'Or w Auwernii &c.; można policzyć w rzędzie wod mineralnych ſolnych te, ktore w ſobie maią żelazo, i oſadzaią ie na dnie naczynia, gdy w nim cokolwiek poſtoią; takiemi ſą wody z Vals, albo z Camerel, ktore przywożą do Montpell eru.

Wody mineralne ktore w ſobie zawieraią wiele powietrza ſprężyſtego, ſą prawie wſzyſtkie zimne. Spirytus ten okazuie ſię w małych bulkach, ktore bezprzeſtannie oſiadaią na wſzyſtkich punktach powierzchni wody. Procz tego ieſzcze wody te maią ſmak nieco wina Szampańſkiego: ſmak ten niknie wraz z tym duchem, o ktorym dopiero mowiliśmy; okazuie ſię zatym, że on iemu ſwoy początek winien. Spoſob przekonania ſię o tym powietrzu ſubtelnym ieſt ten, ażeby zatknąć palcem wielkim butelkę do połowy napełnioną tą wodą, a potym ie lekko ſkłocić. Odiąwſzy palec powietrze wypada z hukiem. PP. *Hoffman*, *Venel*, *i Preſseux*, często doświadczenie to powtarzali. To powietrze ſprężyſte ze wſzyſtkim ieſt podobne do atmosferycznego: daie ſię ono ieſzcze czuć przez początek lotny uderzaiący zmyſł zapachowy, a ktorego trudno ieſt poznać naturę. Ten początek ſprężyſty ieſt nawet tak obſity w niektorych wodach, iż nie zachowawſzy oſtrożności potrzy-

mania ich przez nieiaki czas w butelkach otwartych, naczyniaby takowe popękały.

Znayduiemy sol morską w wielkiey liczbie wod mineralnych zimnych; smak tych soli, postać kryształowa, są dostatecznemi znakami do przekonania nas o ich rzeczywistey także bytności. Napadamy także często na sol epsomską w wodach mineralnych. Sol ta okazuie się ze smaku gorzkiego, złączonego z nieiakimś chłodzeniem. Kryształy iey są podobne do rownoległościanów ukosnych z iedney strony. Nieregularność ta iest tylko przypadkową, mowi P. *Leroy*; pochodzi ona ztąd, iż sol epsomska zawsze prawie będąc złączona z solą morską, niekrystalizuie się aż poźniey, i przez ewaporacyą powolną. Gdy sol epsomska przemaga w wodach mineralnych, wody te są prawie zupełnie gorzkie: i takie iest źrzodło Sedl tzkie w Czechach.

Wody mineralne solne maią własność żołądkową nie zawodną. Bardzo są skuteczne na czyszczenie pierwszych naczyń, i na oswobodzenie ich ze szlamow, i nieczystości ktoreby ich funkcyom przeszkadzały. Zołądek i kiszki wkrotce się naprawiaią po tych wodach. Maią one własność toniczną, ktora umacnia i szczypie lekko te organa. Przepisuią się skutecznie w słabościach żołądka, byle wnętrzność ta lub kiszka duodenum nie zostawała w pletorze lub phlogozie. Na zapobieżenie więc atonii pierwszych naczyń, wzbudzoney od surowości, każą się brać wody mineralne, purguiące: iak są naprzykład Balaruckie, z Wichy albo z Wals ieżeli chorzy są temperamentu mocnego: tudzież z Yenset albo innych żelaznych lekkich, a nawet stęczystych, ieżeli chorzy są tempera-

mentu delikatnego, hypokondrycznego, albo melancholicznego.

Należy przepisać używanie wod solnych w przypadkach zawrotów, ktorych przyczyna iest w pierwszych naczyniach (*Obacz* ZAWROT) albo w hemiplegii, ktora częstokroć winna swoy początek zbytecznemu rozwolnieniu żołądka; albo też szlamowi lipkiemu, i kleistemu, ktory się tam zebrał; w tych okolicznościach wybrać należy wody purguiące. Wody atoli te byłyby szkodliwemi w przypadkach hemiplegii, iezeliby chory miał oczy szklące się i obłędne; wargi obwisłe, i twarz zmienioną; co okazuie znaczne pomięszanie w mozgu, trzeba na ow czas oczekiwać czasu przyiaznieyszego na przepisanie wod, i używać srzodkow bliższych, iak iest puszczenie krwi &c. *Patrz* HEMIPLEGIA.

Wody mineralne solne purguiące, zapobiegaą powrotom epilepsyi, ktora była sprawiona od reszty pokarmów źle strawionych. Potrzeba w tych przypadkach, w ktorych głowa cierpi, wybrać wody raczey nie spirytusowe; uznana iest skuteczność tych wod w obstrukcyach dolnego brzucha; i konkrecyach żołci, ktore rodzą żołtaczkę. Wody bardzo często leczyły bez powrotu febry kwartanny. Zalecaią używanie ich w chorobach nerek; w zatrzymaniu, lub zbytecznym płynieniu miesiączek, i upławu hemoroidalnego: roztwarzaią one i łagodzą krew, i onęż oswobadzaią od cząstek rożnorodnych, ktore niszczą cyrkulacyą.

Wody solne byłyby szkodliwe tym, ktorzy maią piersi słabe; wnętrzności nabrzmiałe lub skirowate; ktorzy maią iakie otoki wewnętrzne, skłonności do hydropizyi, i ktorych ciało iest niezmiernie kakochymiczne, zimne, i wilgotne.

Wody te nic dobrego nie przynoſzą tym ktorzy częſtych doświadczaią przyſtępow dychawicy, albo ſtranguryi; ſtarcy w ogolności mniey z nich doświadczaią ulgi niż ludzie w wieku ſrzednim zoſtaiący. Brać ie należy z zachowaniem oſtrożności, iakieśmy przepiſali mowiąc o wodach ſiarczyſtych. Kąpiele z wod ſolnych przynoſzą codziennie ſkutki cudowne. *Patrz* KĄPIELE, SUCHE WANNY.

Ponieważ mamy ſobie za obowiązek umieſzczać w tym Dykcyonarzu wſzyſtko to co tylko bydź może pożytecznym dla publiczności, i to wſzyſtko co tylko ma związek ze zdrowiem oſob mieſzkaiących po wſiach, przeto poczytaliśmy za powinność umieścić tu pewnie lekarſtwa, ktore przynoſząc ſkutki nayſzczęśliwſze, nie ſą powſzechnie znanemi. Sprawiedliwość wymaga, ażeby im oddać tę zaletę, iaka ſię im należy, chociaż Autorowie ukrywaią dla ſiebie ſztukę onych przyprawiania. Takiemi ſą woda przeciw zgniliznie P. *de Lievre* i P. *Beaufort* o ktorych tu mowić mamy. O balſamie *de Lievre* znaydzie czytelnik pod artykułem VITÆ BALSAMUM.

WODA PRZECIW ZGNILIZNIE.

Już lat temu około czterdzieści, iak wynalazek ten uczyniony w Aix od P. *de Beaufort* na ow czas Profeſſora Królewſkiego Sztuki Lekarſkiev w Aix, a potym Lekarza Nadwornego Królewſkiego &c. Ponieważ ſkutki tey wody brzmiały po całey Europie, przeto mieliśmy ſobie za obowiązek proſić Autora o iakieś obiaśnienie tyczące ſię iey ſkutkow: w czym nie odmowił nam ukontentowania z zaſpokoie-

nia nas w tey mierze, i razem przyſłał nam formułę powſzechną na tę wodę. Wypiſuiemy tu iego słowa.

Woda przeciw zgniliznie złożona ieſt z kwaſu ſiarczanego; z ſoku cytrynowego; ługu ſoli alkalicznych z pewnych roślin, ażeby osłabić nieco kwaſy, i zapobiedz nieprzyzwoitościom, iakieby używanie nałogowe tey wody ſprawić mogło. Do tey mięſzaniny przydane ſą ſol Polychreſta *de Glasser*, ſol Glaubera, i ſpirytus wiśniowy, lub winny. Wſzyſtkie ſole roztworzone ſą w proporcyonalney ilości wody deſzczowey. Spoſob wykonania operacyi ieſt ſzczególnie wiadomy P. *Beaufort*: ieſt to dobro ktore ieſt iego właſnością.

Woda ta ma właſność przeſzkadzania korrupcyi wody na okrętach; Hollendrzy opatruią nią ſwoie okręty; i przełożony nad niemi oddał ſprawiedliwość wynalazkowi P. *Beaufort*. Intendenci Kolonii Francuſkich uznali także iey użytek na Wyſpach Antyllach, iuż to na zapobieżenie chorobom poſpolitym na tych wyſpach, iuż na prezerwacyą ludzi okrętowych od ſzkorbutu. Dozą tey wody ieſt łyżka ſtołowa do iedney kwarty wody. Tez ſame doświadczenia uczyniono na Wyſpie Malcie. Naybardziey zaś wody tey używał ſam P. *Beaufort* w Paryżu przeciwko phtyzyi ſtwierdzoney. Chociaż ten Autor nie pierwſzym ieſt w tym zdaniu, iż kwaſy ſą ſkuteczne przeciwko tey chorobie, przepiſywać mu iednak należy w tym pierwſzeńſtwo, iż pomiędzy dziſieyſzemi tryb ten ożywił. Pomiędzy wielą poſtrzeżeniami uderzaiącemi, ktorych nam Lekarz ten udzielił, i ktore pokilkokrotnie zaſtnawiały Paryż, ieden tylko przytoczemy okolicznie.

„ P. *Margrabina de Pompignan*, w padła była w ostatni stopień marazmu czyli suchot, i atropii po expektoracyi ropiastey, i obsitey ktorą przed siedmią czy ośmią miesiącami poprzedziło plwanie krwią, i gorączka powolna, poty nocne, słabości i dyarrya uporczywa. Do tych symptomatow przyłączyły się ieszcze kaszle gwałtowne, ktore w każdym momencie chorą tę stawiały nad przepaścią ostateczności. Trzech Lekarzow znaiomych ze swoiey sławy przyzwani byli od dawnego czasu, lecz ich ratunki żadnego nie przyniosły skutku. Chora ta iuż była od wszystkich opuszczona, i czekano iuż tylko ostatniego momentu życia, gdy przyzwany był P. *Beaufort*. Lekarz ten nie obiecywał uleczenia, bo stan rzeczy bardzo był iuż rozpaczaiący. Proponował kwasy pod czas konsylium danego na piśmie; i Lekarze wreszcie dali się nakłonić na zdanie. P. *Beaufort* wsparte powagą *Riviera*, *Boerhavego*, i *Arbutnota*. Dano natychmiast naypierwsze kwasy iakie tylko mieć można było, oczekuiąc na wodę przeciw zgniliznie, i chora w krotce uczuła dobre tych lekarstw skutki. Nazaiutrz po naypierwszym zażyciu P. *Pompignan* spała dziewięć godzin; kaszel codziennie się zmnieyszał, dyarrya się zatrzymała, trzeciego dnia, gdy P. *Beaufort* kazał wziąść chorey dwie kąpiele, w ktorych roztworzył bulion cielęcy, w celu zmiękczenia skory, przywrocenia transpiracyi nieznaczney, i zwrocenia materyi przedechowey od kiszek, do ktorych ona zmierzała nie znayduiąc wolnego przechodu przez pory. P. *Pompignan* pluiąc ropą przez siedm czy ośm miesięcy, przyszła zupełnie do siebie i odzyskała swą otyłość. „

Moglibyśmy tu ieszcze przytoczyć wielką liczbę przypadkow, w ktorych naypierwsze osoby uleczonemi były, gdyby nam granice dziełu temu zamierzone pozwalały. Dosyć nam iest żeśmy nadmienili o własnościach wody tey. Gdyby nam tu kto poczytał za występek, iż zalecamy lekarstwo nieznane, odpowiedzielibyśmy: iż mało na tym zależy, byle ono było dobre; a iako o takim powinniśmy byli nadmienić. Wreszcie P. *Beaufort*, zamierza sobie wyłożyć iego własności w dziele, ktore publiczności obiecał, w czterech czyli pięciu tomach, a ktorym przeznaczył tytuł; *La Science de la Santée.*

WODA WZMAGAIĄCA albo ANALEPTYCZNA.

Weź trzy garści gencyany, pokray ie drobno: weź potym też samę ilość liści i kwiatow małey centurzyi, i usiekay ie bardzo drobno; mocz to w gorzałce przez dwadzieścia cztery godzin, i przedystylluy połowę na wolnym ogniu Moczyć potym ieszcze należy w tym likworze garść małey szałwii, tyleż poleiu, i oskrobiny z pięciu lub sześciu cytryn Drugi raz się potym znowu przedystylluie, moczywszy wprod te przyprawy przez dwadzieścia cztery godzin, i przyda się do wspomnioney dystyllacyi prącik cynamonu, i dwanaście gozdzikow sklepowych.

Dozą tey wody iest iedna łyżka w wieczor kładąc się spać. Likwor ten iest bardzo uma-

cniaiący, i naprawia ſkutecznie oſłabione ſiły.

WODA DE LUCE (Szt. Apt.) Przepis tey wody nie od dawnego zbyt czaſu ieſt znany; robi ſię ona z pomieſzania ſoli, i kwaſu lotnego ſoli ammoniackiey, i z oleyku burſztynowego w ſpirytuſie winnym; mniemaią iż woda ta ieſt cefaliczną, i antiſpazmodyczną: liczą ią ieſzcze po między, kardyacznemi, i dyaforetycznemi: przepiſuią ią ſkutecznie w apoplexyi, i ieſt razem lekarſtwem, ktore zwyczaynie przepiſuią w ſynkopie; wyſtarcza także niekiedy ſama przez ſię na ukoienie przyſtępow macicznych. Jeſt ieſzcze nakoniec ſkuteczną od ukąſzenia zwierząt iadowitych. *Patrz* JASZCZURKA

Doza iey ieſt od ſześciu do dwudzieſtu kropel.

WODA OD POSTRZAŁU. Jeſt to woda na rany od poſtrzału. *Patrz* RANNE.

WOLE czyli GRUCZOŁY (Szt. Lek:) Tak nazwano naroſtki kſztałtu kuli, twarde, nieodmieniaiące koloru ſkory, bezczułe, naſadzone iedne na drugie, kończące ſię na ropieniu. Łacinnicy zowią chorobę tę *ſcrophula*, co pochodzi od wyrazu *ſtropha* świnia, gdyż mniemaią, iż zwierzęta te miewaią zawſze wole pod gardłem. Nazwiſko i opiſanie ſymptomatu pryncypalnego tey choroby, ieſt iey cechą.

Wole iakośmy powiedzieli poznaią ſię z gruczołow twardych, mnieyſzey lub więk-

kſzey obiętości, tak iż formuią w koło ſzyi niby łańcuch koloru ſkóry, gdy w nich niemaſz inflammacyi. Podpaſze, i ſiedzenie rownie także bywa ſiedliſkiem tych gruczołow; a co do członkow wewnętrznych, meſenterium, w ktorym ſię podobne gruczoły znayduią za otworzeniem trupow wolowatych. Gruczoły te bywaią ſtałe, lub ruchome, razem ſkupione lub też oddzielnie wydatne.

Dzieci temi gruczołami dotkinęte miewaią wargę wyżſzą, i nos zbyt gruby; twarz nabrzmiałą około uſzow, miewaią także poſpolicie więcey dowcipu od ſwoich rowienników; cerę koloru ołowianego, i ieżeli im ſię pokazuie iaka czerwoność, ta powleczona ieſt bladością, ktorą oczy dobre łatwo doſtrzedz mogą: przydać ieſzcze należy do tych ſymptomatow wzrok mdły. Wolowaci zoſtaią poſpolicie w tym ſtanie aż do wieku poraſtania, rewolucye ktore ſię w ten czas wzbudzaią w ekonomii zwierzęcey, niſzczą częſtokroć te gruczoły, chorzy nabywaią więkſzych ſił, i nietak ſię ſtaią ſkłonnemi do innych chorob; ieſt to poſtrzeżenie ſtwierdzone kilkokrotnym doświadczeniem. *Obacz J. Quincy, Eſsai of the evil.*

Gruczoły pochodzą z urodzenia, czyli ſą dziedzicznemi. Dotykaią one naybardziey dzieci te, ktorych rodzice dotknięci byli iadem iakim wenerycznym; w czaſie ſwoiey młodości; dziecię wieyſkie żyiące pokarmami grubemi, i chowaiące ſię na mieyſcach wilgotnych i błotniſtych, lub po

gorach okrytych mgłą. Zdaią się one bydź chorobą powszechną niektorych kraiow; takiemi są Prowincye Hiszpańskie leżące blisko Pyreneow; w Niemczech zwłaszcza około Salzburga; we Francyi w przyległości Alpow; w Holandyi; w Bawaryi; Styryi, a nadewszystko w Tyrolu.

Przyczyną bliską gruczołów, iest zebranie się i zgęstnienie limfy w gruczołkach, i tkance komorkowatey otaczaiącey ie. Przyczynami dalszemi są wszystkie ciała kwaśne albo ostre; pokarmy niestrawne, surowe, i niezdrowe; zbyt częste używanie wod zimnych, iako to ze źrzodeł w tych zwłaszcza mieyscach, gdzie woda wydobyta z wnętrzności ziemi niebyła ieszcze wystawiona dostatecznie na działanie promieni słonecznych; słabość przyrodzona ciała; ociężałość; zbyteczne używanie likworow spirytusowych; owocow zielonych; mięs słonych, i wędzonych, słowem wszystkich rzeczy, ktore rodzą chyl gęsty i gruby, lub ktore mogą sprawić zgęstnienie limfy. *Obacz* Limfa.

Im świeższe są wole, tym ie też łatwiey iest uleczyć; te ktore są dziedziczne, daleko są uporczywsze, a częstokroć nieuleczone. W ogołności obiecywać sobie można uleczenie wolów miękkich, mało co dolegaiących, ruchomych, phlegmonicznych, i skłonnych do suppuracyi. Lecz skutek leczenia będzie wątpliwy gdy narostki są twarde, skirowate, bolesne, sine, uformowane na wielkich iakowych naczyniach, albo na krtani, na ścięgaczach, wiązaniach lub

kościach. Nie należy zaś i zaczynać nawet leczenia, gdy wole będą rakowe, zwłaszcza gdybyśmy niebyli pewnemi o wydobyciu ich narzędziami rozcinaiącemi, o czystości ogolney humorow, i że one się nazad nieodrodzą. *Patrz* RAK.

Jad wolowaty zadawniony rodzi często wrzody na rozmaitych członkach ciała; częstokroć gnoi palce u rąk, i nóg, dotyka stawy, sprawuie exostozy, ankilozy, i tysiączne inne choroby, z pomiędzy ktorych gruczoły na szyi są częścią naysłabszą. Podzielić więc należy wole na ukryte to iest te, ktore nie ropią, i na iawne czyli ropiące. Zobaczmyż iak się postępować powinno tak z iednemi, iak i z drugiemi.

Gdy gruczoły są tylko ukryte, usiłować iedynie należy rozdzielić limfę, i uczynić ią płynnieyszą; ieżeli osoba dotknięta niemi będzie pletoryczna, puści się iey krew; a potym się iey da na purgans; wreszcie wziąść powinna kilka kąpieli, i zażywać bulıony roztwarzaiące, i rozrzedzaiące, złożone z roślin roztwarzaiących, i przeciw-szkorbutycznych z rzeżuchą, kilką rakow, i nieco szafranu marsa. Każe się iey pić obficie serwatkę, albo wody mineralne, ieżeli ie mieć można. Nakoniec chory zażywać powinień ciągle w pewnych przeciągach czasu kąsek rozpuszczaiący złożony z stonogow, murzyna mineralnego i mydła weneckiego. Naprzykład:

• Weź *Mydła Weneckiego*	drachm 2
Stonogow w proszku	drachmę 1

Murzyna mineralnego (æthiops mineral.) drachmę 1

Urob to wſzyſtko za pomocą ſyropu pięciu korzeni roztwarzaiących, i porob z tey mieſzaniny kąſki ważące po ſześć gran, ktore chory zażywać będzie co trzy godziny ieden. P. *Geoffroy* radził ſam tylko proſzek antymonium ſtartego, w dozie od czterech, aż do oſmnaſtu gran, w czym ſię kazał ſtoſować do ſił, i wieku chorego. Pewien Empiryk oſtatniego wieku nazwiſkiem *Rotrou*, przypiſywał ſobie znaiomość ſekretu wyprowadzania z gruntu gruczołów, i leczył ie lekarſtwami, ktore przed wiadomością powſzechną taił. Lekarſtwa te ſą dziſiay znane, lecz ich iuż cale nie używaią z przyczyny iż te mniemane ſpecyfika wielkiey pracy i ſtarania w peparacyi wymagaią: mowiliśmy o nich pod oſobnym artykułem. Woda wapienna bardzo pomyślne przynoſi ſkutki w tey chorobie. *Patrz* Wapno.

Wyciąg opichowy, ma także ſwoich ſtronnikow. Zaczyna ſię od zażywania go w dozie dwoch gran, potym ſię doza ta powiękſza iednym granem, byle chory nie cierpiał kardyalgii, i zawrotow. W tym oſtatnim przypadku trzymać ſię należy pierwſzey dozy. Wſpiera ſię to lekarſtwo fomentacyami z wody morſkiey, lub ſłoney, przykładaiąc ie na gruczoły; przykładać ſię także powinny na nie liście piołunowe napoione tą wodą. Poſpolicie środki te bardzo ſię pomyślnie udaią, około wieku pora-

ſtania, gdyż w wieku tym natura ſama prawie zawſze przynoſi uleczenie, iakośmy iuż o tym wyżey powiedzieli: lepiey nawet ieſt oczekuiąc wieku tego niedawać wolowatym iak tylko na purgans kiedy niekiedy, nieżeli ich dręczyć temi śrzodkami nad to podchlebnie za ſpecyfika zalecanemi.

Trudniey daleko ieſt rozpędzić gruczoły wolowate, gdy te ſą znaczney obiętości; ciężko ſię ieſt uſtrzedz, ażeby te nieropiły: przeto poſtrzegłſzy iż ſię naprożno doświadczało drogi rozpędzenia tych gruczołow, udać ſię potrzeba do kataplazmow miękczących, i doyrzewaiących. Pomiędzy temi topikami, zalecaią bardzo liście bzu poziomego, pieczone w popiele; mięſiſtość z korzeni przeſtępowych; i ogorkow dzikich; plaſtry miękczące, i rozpędzaiące ktorych ſię poſpolicie używa naprzyſpieſzenie doyrzałości naroſtkow, i zebrania ſię ropy. Nie należy gruczołow wolowatych otwierać wprzod aż będą doſtatecznie miękkie, i gdy ſię iuż niebędzie czuć żadney twardości w ich obwodzie.

Spod wrzodow wolowatych bywa poſpolicie twardy, i ſtrupiaſty; ciało przyległe temuż wrzodowi białe, i ſączy ſię z nich ropa gęſta, i lipka. Na ow czas udać ſię potrzeba do przypraw roztapiaiących zewnętrznych, i ſtarać ſię potrzeba oczyścić wrzod ſpoſobem zwyczaynym. *Obacz* Wrzod. Dziwe mięſo wytępia ſię przez dotykanie ſię go eſkarotykami, ſolucyą ſublimati corroſivi w wodzie babczaney; można nawet użyć kauteryi rzeczywiſtey. *Techmeyer*, ktory nam podał

wyborną dyssertacyą o wolach zapewnia, iż ten sposob postępowania bardzo mu się często udawał, gdy go poprzedziło ropienie zbawienne.

Niektorzy Lekarze radzą, ażeby kadzić gruczoły wolowate waporem octu winnego leiąc go na rozpalony krzemień, lub cegłę: albo też żeby przykładać na narostek solucyą gummy ammoniackiey, galbanu, i sagapenu w octcie. Jeżeli się przydarzyło pruchnienie kości znayduiących się pod wrzodem, należałoby postąpić sobie tak, iak powiedzieliśmy pod artykułem SPRUCHNIAŁOŚĆ.

Gdyby gruczoły wolowate zwrzodowaciałe okazywały iakie podobieństwo do raka *Obacz* RAK, nienależy ich irrytować śrzodkami szczypiącemi, gdyżbyśmy tym sposobem niewątpliwie przynieśli zgubę choremu. Przestać na ow czas potrzeba na dawaniu choremu lekarstw iakich wewnętrznych, łagodzących, i ulżywaiących, i przyłożyć na gruczoły topikow teyże samey natury. Jeżeli czas, okoliczności, i mieysce na ktorym się gruczoł uformował pozwalą, Chirurg wykonać może operacyą wyrznięcia.

Sposob postępowania z gruczołami iest bardzo długi, a tym samym przykry. Wielkiey potrzeba cierpliwości ze strony chorego, i ze strony samegoż leczącego. Uprzedzenie i niewiadomość podały ieszcze rozmaite śmieszne sposoby na leczenie wolow. Niektorzy radzą ażeby po szyi dotkniętey wolami wodzić rękę trupa, zwłaszcza człowieka ktory umarł z etizyi; inni znowu

ażeby

ażeby się dotykało tego wolu swą ręką dziecko siodme iedneyże matki płci męskiey, ktoreby się urodziło następnie po sześciu innych teyże płci nieprzerwanie, to iest iżby matka w tym ciągu żadney corki nie powiła; inni nakoniec radzą, ażeby na szyi nosić zawiązaną nić ktora była przeciągniona przez ciało szczura żywego. Każdy rostropnie osądzić potrafi srzodki uprzedzonych kobiet, ażebyśmy mieli potrzebę zastanawiać się tu nad ich błahością: radzić raczey na wzaiem należy tym, ktorzyby takie srzodki podali, ażeby szukali srzodkow na umocnienie swoiego rozsądku.

Zbiegano się niegdyś ze wszystkich stron do Stolicy Francyi i Anglii po uleczenie wolow za dotknięciem się ręki Królewskiey: i widziano Jakoba III. Króla Wielkiey Brytanii, ktory uiechał do Francyi i bawił się dotykaniem wolowatych. Angielczykowie rozumieli, iż ta droga prerogatywa była tylko udziałem ich własnych Królow, Opinia ta zginęła wraz z ciemnością i uprzedzeniami owych wiekow.

Osoby godne wiary codziennie mię więcey przekonywaią, że P. *Richard* Chirurg osiadły w Ferté-Alais nie daleko Fontainebleau cudownym prawie sposobem leczy wole naybardziey zadawnione bez przykładania żadnego topiku na gruczoły. Niedawno przywrocił do zdrowia pewną młodą Panienkę z Strazburga, ktora okulawiała na nogę, w kolanie miała ankilozę, goleń miała sprudniały, gruczoły w koło szyi, i wszystkie symptomata wolow zastarzałych.

Pewien Konsyliarz Izby większey Parlamentu Francuskiego, oddał staraniom P. *Richarda* iednego ze swoich poddanych. Skutek odpowiedział cnotliwym zamiarom tego Pana. Pokazy-

wano mi tego wieśniaka; ieſt on zdrowy, i nawet dobrey tuſzy, chociaż choroba iego uznana była wprzod za nieuleczoną. Owoż ſkutki ktore na ſobie noſzą cechy przekonania, i ktore wiele przynoſzą ſławy P. *Richard*. Mam za ukontentowanie, i powinność oddać mu w tym tu mieyſcu ſprawiedliwość.

WOLE WŁAŚCIWIE ZWANE. (Chir.) Wol, inaczey broncocele zwany, ieſt to gruczoł ruchomy, nieczuły uformowany na przedniey ſtronie ſzyi. Zamyka on w ſobie tak iak i inne teyże natury gruczoły, częścią ciało gębczaſte, iuż iakąś materyą maiącą nieiakieś podobieńſtwo do miodu praśnego, do łoiu, i bulionu: znayduią także w nich niekiedy ciało chrząſtkowate, kości, kamyczki, a niekiedy wodę i powietrze.

Siedliſko tego naroſtka ieſt na gruczołkach zwanych thyroides; w niektorych mieyſcach poſpolſtwo nazywa wole kiłką gardlaną: wieśniacy bardziey im podlegaią niż ludzie mieſzkaiący po miaſtach; a niewiaſty, zwłaſzcza ciężarne, bardziey niż męſzczyzni; co przypiſuią oſłabieniu części tych ktore gruczoły takowe zalegaią, pochodzącemu z częſtych womitow nieoddzielnych od ciężarności.

Mieſzkańcy Alpow naybardziey tym wolom podlegaią, choroba ta rownie ieſt poſpolitą po innych niektorych kraiach, w ktorych tak ſię iuż ludzie do tey niewygody przyzwyczaiaią, iż niemyślą cale o pozbyciu ſię iey; mowią nawet iż w Tyrolu poczytana ieſt za ozdobę.

Kſztałt wolu poſpolicie bywa foremny tyleż ſię rozciągaiący z iedney co i z drugiey ſtrony ſzyi: obiętość iego poſpolicie zbliża ſię do ob-

ętości melona, lecz ſą nawet i większe, a nawet ſzkaradne, ktore ſię rozciągaią aż do pęka.ſ

Gruczoł takowy nie ciągnie za ſobą żadnego niebezpieczeńſtwa; gdyż rzadko ſię bardzo przytrafia, żeby on przyſzedł do ſtanu rozienia, albo żeby ſię ſkancerował, gdy ſię go nie tykamy; ciężar iego atoli uciſka niekiedy krtań i gardziel: a przeto robi oddech i połykanie trudnieyſzem.

Gruczołki wolowate i inne maiące ſwo'e ſiedliſko na glandzie tyroides, toczą poſpolicie chrząſtki krtaniowe i ſą podobnemi do wolow, lecz nie trudno ie ieſt między ſobą rozrożnić.

Formuią ſię także ieſzcze pod brodą i około krtani gruczoły ſkirowate, ktoreby także czaſem poczytać można za wole: iednakże ich twardość, i nierowność daią doſtatecznie i z łatwością poſtrzegać ich rożnicę. Widzieć ſię ieſzcze oprocz tego daią gruczoły, niekiedy bardzo znaczney obięętości uformowane na karku, ſą one tey natury co i wilki, ktore ſię formuią na głowie, a ktore nazywaią *Zołwiem.*

Leczenie broncoceli nie rożni ſię od ſpoſobu leczenia innych wilkow: dawano wewnętrznie, poprzedziwſzy wprzod lekarſtwa ogolne; diuretica, diaphoretica, roztwarzaiące, rozpuſzczaiące; lecz lekarſtwa te poſpolicie żadnego nie przynoſiły ſkutku. Gębka morſka, i z roży polney ſpalone na popioł uchodzą za ſpecifica; lecz potrzeba ieſzcze doświadczeń ktoreby mniemanie to potwierdziły. Topika rozwalniaiące i rozpędzaiące mogą przynieść iakąś pomoc w przypadkach wolow początkowych, lecz naymnieyſzego nie przynoſzą ſkutku, gdy ſię iuż choroba ta wzmogła.

Można w tym przypadku, doświadczać przypraw zrzących; lecz sposob ten nie zawsze iest bezpieczno przedsiębrać, zwłaszcza ieżeli wol ma znaczną obiętość; z drugiey strony oświadczenie kikokrotne dowiodło, iż bardzo iest trudno ażeby rana ktora się stąd formuie nie odrodziła się na fistułową.

Wykorzenienie tey choroby przez wyrznięcie zwłaszcza gdy zasada gruczołu iest szczupła byłoby podobno naykrotszą i naypewnieszą drogą; lecz i w tey mierze także zachodzi niebezpieczeństwo, z przyczyny bliskosci nerwow, i żył. Słowem z tego wszystkiego cośmy dotąd powiedzieli wypada, że lepiey się ich nie tykać. Wyłożemy iednakże niektore srzodki z pomiędzy tych, ktore naybardziey zalecaią: owoż są te ktore podaie *Pasta*, poprzedziwszy puszczenie krwi i purganse.

1mo. Używanie soli śliwowey biorąc iey każdego dnia po dwa szkrupuły, w czterech uncyach wody deszczowey, przez dni czterdzieści.

2do. Codziennie trzeć lekko gruczoł, i przykładać na niego gębkę napoioną uryną ciepłą, z osmą częścią soli śliwowey.

3tio. Pić codziennie przez pułtora miesiąca po szklance wody morskiey, z ktorey się także oraz robić powinny fomentacye na gruczole.

4to. Jeżeli wypada potrzeba udania się do srzodkow dzielnieyszych, Lekarz ten przepisuie trzy szkrupuły mydła, roztworzonego w czterech uncyach wody, albo też kąsek mydlany, po ktorym pić należy dekokt z ziela mydelniku.

5to. Nakoniec radzi, ażeby pić przez miesiąc ocet cybuli morskiey w dozie dwoch łyże-

czek, i z niegoż przykładać na wole fomentacye ; lekarstwo to miane iest za skuteczne na sprawienie naypomyślnieyszych skutkow, byle iednakże choroba ta nie była zastarzałą.

Owoż ieszcze lekarstwo ktorego przyprawa iest łatwiusieńka, a ktore iednakże poczytywane było za bardzo skuteczne, a nawet nayskutecznieysze na tę chorobę.

Weź *Gębki,*
Korku,
Pumexu skalcynowanego, w częściach rownych.

Zmięszay iednę drachmę tey mięszaniny z cukrem, i urob z tego kąsek za pomocą syropu, lub konserwy różowey: włoż pod ięzyk ieden taki kąsek co wieczor kładąc się spać.

Nakoniec, przypisywano iedney kobiecie posiadanie sekretu gubienia wolow; sekret ten cały zależał na smarowaniu często części chorey oleykiem rumienionym otrzymanym przez infuzyą.

Nie możemy tu przemilczeć, o wolu niezmierney obiętości, ktory był w iednym prawie momencie uleczony drutem żelaznym rozpalonym w ogniu, ktory przeszedł na wylot przez ten gruczoł, i tym sposobem wzbudził obfity ściek materyi gruczołkowatey, zmięszaney z maleńkiemi cząstkami kamienistemi, podobnemi do soczewek; co przyniosło ustąpienie prawie całkowite tego wolu; zaczęło się potym ropienie i to dokończyło całkowitego uleczenia w bardzo krotkim czasie.

Uleczenie to niema nic w sobie zadziwiaiącego procz trafowego przypadku, ktoremu doświadczenie to winniśmy: stwierdza ono użytek suppuracyi ktorąśmy wyżey radzili, a do ktorey się przychodzi przez incyzyą i kaustyka: lecz doświadczenie tego sposobu sprawiło pokilkokrotnie kaszle, dychawice, phtyzyą, i inne okropne piersiowe choroby.

WOŁ (Szt. Hod. Byd.) Woł iest to byk ktoremu odcięto części rodzayne, ażeby go prędzey utuczyć, i łatwiey powodować można było. W tym stanie iest on iednym ze zwierząt nayużytecznieyszych, a tym samym nayszacownieyszych dla człowieka. Na niego to człowiek zwala naytrudnieysze fatygi rolnicze, on oraniem przysposabia ziemię do przyięcia nasienia, ktorego rozpłodzenie oddaie rolnik naturze. Przyuczony do iarzma, ktorym człowiek kark iego obarczył, znosi spokoynie, i z cierpliwością wszystkie trudy pracy; on to użyznia pola i przykłada się do obfitych plonow; iest naypewnieyszą zasadą czułego rolnika, i całego rolnictwa, bez ktorego żaden stan trwać długo nie potrafi. Słowem, woł zdaie się bydź przeznaczony od Autora natury, ażeby zaspokaiał wszystkie niemal potrzeby człowieka. Siła iego nie tylko tak iest urządzona, że go czyni zdatnym do dźwigania ciężarow; lecz ieżeli się zastanowiemy nad iego karkiem, i barkami, uznamy prawdziwie ich przeznaczenie; i członki te przestaną bydź w oczach naszych massą nieforemną i nieużyteczną, gdy zobaczemy zwierza tego zaprzężonego do wozu obładowanego ciężarem niezmiernym, albo ciągnącego sochę po ziemi suchey, i tęgiey.

Koń nie iest iuż zdatny do tych samych usług. Talia iego zbyt wysoka, i ciało nie tak zsiadłe, nie czynią go iuż tak sposobnym do dźwignienia ciężarów; z drugiey strony koń niema tyle spokoyności; iego mina i udatność okazuią iż ieżeli on zdatny iest do przenoszenia rycerzow na plac walki, mało ma sposobności do zaspokoienia potrzeb utrzymuiących ich życie.

Lubo kolor rudy sierci wołowey zdaie się bydź iey kolorem naturalnym, i chociaż on iest naypospolitszy; rolnicy iednakże umieią dostrzegać rozmaitych odmian w tey maści; im sierć iego iest czerwieńsza, tym wół szacownieyszy; potym idzie maść czarna. Mniemaią niektorzy iż sierć kasztanowata oznacza iż wół żyć będzie długo: mniemaią także, iż woły brunatne są płoche, albo trudne do nauczenia się pracy; białe i szarawe wkrotce wpracy ustaną, i że ie należy wcześnie zacząć tuczyć. W ogolności sierć wołowa powinna bydź miękka w dotykaniu; ieżeliby była ostra nie gładka, i nieiednostayna, wnosić sobie można, iż zwierze to coś cierpią; albo że iest temperamentu niestałego.

Powszechnie znaiący się w tey mierze zgadzaią się, iż woł przeznaczony do pługa nie powinien bydź zbyt tłusty, głowę mieć powinien krótką i zwięzłą, uszy wielkie, kosmate i tęgie, rogi pomierney wielkości, gładkie, i mocne; czoło szerokie; oczy wydatne, duże, i czarne; nos rozwarty; pysk duży i płaski; zęby białe i rowne; wargi czarne; szyię grubą, i mięsistą; piersi szerokie; podgarle wiszące aż do kolan; krzyże szerokie, brzuch takiż i obwisły; boki wielkie; biodra długie; pośladek szeroki, nogi i uda grube i żyłowate; grzbiet prosty i

pełny, ogon wiſzący aż do ziemi, obroſły ſiercią delikatną i gęſtą; ſkorę mieć powinien miąższą i ſmagłą, muſzkuły wydatne, i wyraźne; nogi mocne i kopyta krotkie a obſzerne.

Nie należy wołu zaprzęgać aż po ſkończonych trzech latach. Wcześniey zyżyty nie będzie dosyć ſilnym na wytrzymanie ſatygi: i w kilka mieſięcy zginąć może. Gdy iuż doydzie lat dzieſięciu, poſtarać ſię potrzeba o innego na iego mieyſce, i to ieſt właściwie czas tuczenia wołow na zabicie. Uwolniwſzy ich od pługu w Maju lub w Czerwcu można bydź pewnym że ſię doſtatecznie utuczą na Październik.

Na ten koniec karmić ie należy ſtrawą ſoczyſtą, i lepſzą; nie potrzeba ich iuż do żadney pracy zażywać; pozwoli ſię im leżeć i zżuwać do woli w ſtayni, zwłaſzcza pod czas upałow: dawać ſię im oprocz tego będzie kiedy niekiedy ſol, dla zaoſtrzenia im apetytu, i dla ułatwienia trawienia ſię tey ſtrawy ktorą żyią. Nie można nadto wychwalić użyteczności ſoli dla zwierząt odżuwaiących. *Obacz* OWCA.

Paſzą wołow przez ten czas w ktorym zoſtaią przy pługu powinna bydź ſłoma, otręby, owies, trawa świeża uſiekana, lucerna, wyka, i ſtrąki. Lubią one także bardzo młodociane wypuſtki drzewiſte; lecz ieżeliby tych nadto wiele ziadły, zbytek ten mogłby im ſprawić mocz krwawy: dla tegoć to oſtrożnie im ich dawać potrzeba.

Lubo woł mnieyſzych około ſiebie wymaga ſtarań a niżeli koń; nie traciliby atoli na tym wieśnacy gdyby dla nich rowneyże ſtaranności nie żałowali, ieżeli ie chcą utrzymywać w czerſtwości i zdrowiu. Na ten koniec należy ie

myć i chędożyć zgrzebłem codziennie; przestrzegać ażeby im dawano ieść o godzinie iedney zawsze, żeby im nigdy niezabrakło leżyska, i żeby ie poić przynaymniey dwa razy nadzień, zwłaszcza w lecie; a to wodą chłodną i czystą: konie zaś bardziey lubią ciepłą i mętną.

W czasie wielkich upałów, zaprowadzać należy woły na mieysca robocze zaraz co tylko świt; a przypędzać ie do stayni albo ie też paść w cieniu pod czas gdy słońce naybardziey piecze, to iest naprzykład od południa aż do trzeciey lub czwartey godziny. Na wiosnę, i w Jesieni można niemi robić od rana aż do wieczora; zima iest powszechnie czasem obumarłym dla rolnictwa; iednakże niemasz żadney przyczyny ktoraby niedozwalała Rolnikowi zaprzągać ich do pługa: wyiąwszy tylko mrozy nayteższe, i nadzwyczayne.

Zachować także należy i tę ostrożność, ażeby w stayni woły tak były rozstawione iżby ieden drugiego nie mogł lizać. Gdyż sierść ta ktorą one swym ostrym ięzykiem zdzieraią kołtuni się, zbiia w kłęby około brzucha, i formuie te ciała, o ktorych to tak wiele popisano baiek, ktore znaiome są we Francyi pod nazwiskiem *egogropiles*

Lubo krowa iest w stanie ocielenia się w ośmnastym miesiącu, a zaś byk do płodzenia po dwoch latach; roztropniey atoli iest nie stanowić ich aż w roku trzecim, w ten czas to one zostaią w doskonalszych siłach, i stan ten trwa aż do dziewiąciu lat.

Krowy pospolicie się grzeią na wiosnę; w tym czasie zwierzęta te większe nad zwyczay ryki wydaią: skakaią na inne krowy, woły, i byki; pachwa im nabrzmiewa, i wystaie zewnątrz. Należy więc czasu takiego upatrywać z przypuszczeniem do nich byka. A tak pewnym bydź można skutku.

Krowy cielne powinny bydź ochraniane od pracy. Nie należy im dozwalać skakać przez rowy. i przykopy, pilnować ich nie spuszczaiąc nigdy z oka, gdyż bardzo łatwo płod swoy poronić mogą. Noszą one płod swoy przez dziewięć miesięcy, a mleko utrzymuią przez siedm blisko do ośmiu miesięcy niekiedy. Około tego czasu nie należy ich iuż doić, a powiększyć im paszy, gdyż iey na ow czas naybardziey potrzebuią: dawać się im będą w lecie zioła świeże w obfitości, a w zimie otręby, lucerna, i koniczyna.

Niektore krowy na miesiąc lub na połtora przed ocieleniem się utracaią zupełnie mleko; niektore zaś utrzymuią ie aż do samego ocielenia się. Te ostatnie dobre są do hodowania cieląt, i po ocieleniu daią mleka obficie.

Krowa po ocieleniu się bywa pospolicie bardzo strudzoną, i wyniszczoną. Dla tegoć to oddzielić ią należy do osobney stayni, w którey się rozściele podostatkiem słomy, tak ażeby tam zostawała w wygodzie, i utrzymywana była ochędożnie. Dawać się iey powinno przez dziesięć lub dwanaście dni, mąki żytney, bobowey lub owsianey, roztworzo-

ney w wodzie posoloney: położy się także przed nią lucerny, koniczyny i innych ziół przyzwoitych.

Przez pięć lub sześć pierwszych dni po ocieleniu się Krowy, zostawić należy przy niey cielę, ażeby to mogło ią ssać tyle razy, ile mu się podobać będzie; lecz potym odłączyć ie potrzeba od niey, ażeby nie wyniszczało swey matki, i nie pozwoli mu się ssać iak dwa lub trzy tylko razy na dzień.

Czas hodowania cieląt stosowany bydź powinien do ich przeznaczenia. Te które maią bydź oddane na rzeź nie powinny ssać nad trzydzieści lub czterdzieści dni, a dla utuczenia ich prędko dawać im codziennie należy iaia surowe, i mleko przewarzone z ośrzodkiem chleba.

Te zaś które przeznaczamy do pługa powinny ssać naymniey trzy lub cztery miesiące. Wiedzieć tu potrzeba, iż pierwsza zima iest nayniebeśpiecznieyszą ich życiu: i w ten czas też pilnieyszego około siebie wymagaią starania.

Odsadzenie cielęcia wykonywać się powinno stopniami. Zacznie się więc od podania mu trochy siana pięknego, lub trawy świeżey, ażeby go nieznacznie do tey paszy przyzwyczaić. Gdy iuż zobaczemy że ią ie, natychmiast odłączy się od matki, i nie da się mu więcey ssać, chociażby w iedneyże zostawało stayni, lub na iedneyże paszy z Krową. W zimie chować ie potrzeba w cieple, i nie wypędzać go tylko bardzo późno, a wcześnie nazad przyganiać do stayni, tę zamykać i dobrze w słomę na leżysko opatrzyć.

Prócz korzyści iaką wół przynosi człowiekowi ze strony rolnictwa, może on ieszcze wszystkie części zwierzęcia tego obrócić na swóy pożytek: Zywi się iego mięsem; odziewa się skórą, kości iego dostarczaią materyału do wielu rękodzieł. Sztuka nawet lekarska wiele w nim znayduie zbawiennych srzodków na rozmaite choroby.

Scięgacze wołowe, wysuszone, starte na proszek, i zażyte w dozie od pół drachmy do iedney całey, zalecone są na gorączki przestankowe. Proszek ten zażywa się w wodzie bernardynkowey, na początku i po przemienieniu paroxyzmu. Lekarstwo te wzbudza pot obfity, i uśmierza bardzo często gorączkę.

Rogi i kopyta wołowe uznane są za antianaleptyka; urabia się drachma tych członków w syropie piwonii. Niektórzy przepisuią róg wołowy skrobany, na przeciw nie mocy do spraw weneryczuych, lecz w tey mierze nie bardzo na nim polegać należy. Proszek z kości tego zwierzęcia zwapnioney, iest chłoniącym: pomaga on w rachitis, i we wszystkich tych chorobach, które maią za przyczynę zbytek wilgoci kwaśney. Używaią go także do plastrów osuszaiących.

Chirurgia znayduie także ieszcze srzodki dla swey sztuki w rozmaitych częściach ciała wołowego. Używa gnoiu iako kataplazmu na ukoienie inflammacyi, a nadewszystko bolów podagrycznych. Radzą pokładać go na dolny brzuch wraz z glistami na uleczenie kolki wietrzney, i nadanie tęgości członkom w hydropizyi puchlinney (*ascite*). Niektórzy

nawet wieśniacy piią fok z tego wyrzutu wyciśniony. *Etmuller* świadczy, iż widział fam fkutki pomyślne tego wyrzutu nie tylko w kolce wietrzney, ale nawet i w pleurze.

Sadło czyli łóy wołowy ma własność mięk- czącą i rozwalniaiącą. Używaią go pomyślnie do enem, na ukoienie irrytacyi w kifzkach, w tenefmach, i dyffenteryach uporczywych; używaią go ieszcze na rozpadliny i padanie fię warg. Szpik z kości wołowych ieft wybornym lekarftwem przeciwko fłabości nerwów, i drzeniu członków; ma on własność rozwalniaiącą i umacniaiącą, mięfzaią go z winem, i z tey mięfzaniny robią fmarowanie (*liniment*).

Żółć wołowa więcey w fobie zawiera cząfteczek fubtelnych i lotnych, niż żółć innych zwierząt. Tę nayprzód zgęfzczaią, a potym trą na profzek, i profzku tego przydaią do enem, które przepifuią w ociężałości kifzek i zatwardzeniu żołądka. Żółć ta działa w tym przypadku iako fzczypiąca, i bardzo fzczęśliwie dokonywa tych zamiarów, iakie w takowych przypadkach fztuka lekarfka przedfię brać radzi.

Ponieważ wiele znayduie fię takowych osób, które czuią nieżmierną odrazę do enem i lekarftw, zrobiono przeto plafter z żółci wołowey, aloefu, mirry, kolokwintydy, i plaftru tego używaią fkutecznie na umorzenie robaków. Dla dzieci roztworzyć tylko potrzeba trochę aloefu w tey żółci, i tą mięfzaniną fmarować mu brzuch; lekarftwo to pomaga ieszcze na dzwonienie i fzum w ufzach, na ftępiałość fłuchu, i głuchotę.

Tynktura zrobiona z żółci wołowey służy na piękrzenie twarzy. Otrzymuie się ona susząc tę żółć na słońcu, a potym ią roztwarzaiąc w spirytusie winnym.

Bezoardy wołowe, czyli kamienie które się znayduią w pęcherzykach żółciowych tych zwierząt, tudzież w nerkach &c: maią własność potną, i alexyteryczną. Używa się ich w dozie od sześciu gran do iednego szkrupułu; używaią ich także ieszcze na wzmocnienie wzroku, i wzbudzenie kichania.

Krowa iest to samica rodzaiu wołowego; prócz tych samych korzyści które czyni woł, dostarcza ieszcze mleka, o którym wyżey. *Obacz* Mleko.

WOŁOWE OKO (Bot:) *Buphtalmum*. Jest to roślina puszczaiąca łodygi wysokie na półtory lub dwie stopy, łodygi te są kolankowate i pokryte mchem białym; każda łodyga kończy się u wierzchołku kwiatkiem żółtym obszernym, i promienistym nakształt rumieniowego; listki kwieciste są krótkie i mocne; liście które parzysto puszczaią się od łodyg, są ząbkowate po kraiach i podobne do wrotyczy; korzeń ma krótki i włoknisty. Roślina ta wyrasta po polach i po nad drogami. Kwitnie w Czerwcu i Lipcu. Wchodzi do wody ranney, i wielu lekarzy używa iey zamiast stokroci. *Tragus* zaleca dekokt z kwiatów tey rośliny w winie iako skuteczny na wypędzenie robaków, i ukoienie bolów kolki. Uchodzi on za roztwarzaiący, ranny i skutecezny na obstrukcye wątroby.

Nadano roślinie tey nazwiſko wołowe oko, z przyczyny podobieńſtwa, które zdawali ſię upatrywać po między nią a okiem wołowym.

WOŁOWY JĘZYK (Bot:) *Bugloſsum anguſtifolium majus flore cœruleo.* C. B. P. roślina tak nazwana ma kwiat z iedney tylko ſztuki złożony, w kſztałt dzwonka. Kwiaty te maią kolor błękitno-purpurowy, w ſrzodku maią guzik złożony z pięciu maleńkich łuſek koſmatych, które oſłaniaią pięć pręcików. Liście ta roślina ma obdłużne, z obydwóch ſtron koſmate. Gałązki na których wyraſtaią kwiatki, ſą zakrzywione nakſztałt ogona ſkorpionowego przed opadnieniem kwiatków. Korzeń ma okrągły, gruby na palec, zewnątrz czerwonawy, a wewnątrz biały, i pełny ſoku kleiowatego, i lipkiego.

Roślina ta ma też ſame przymioty co burak, i częſtokroć iedney za drugą używaią. Wołowy język ma w ſobie ſól ſaletrzaną, ſubtelną, i lotną, która go czyni bardzo ſkutecznym na ukoienie upału humorów, i umiarkowanie wzburzenia żółciowego. Liście iey pomagaią w chorobach inflammatycznych. Używaią liści i korzeni wołowego języka, do bulionów chłodzących: równie ich także używaią do dekoktów bechicznych. Kwiaty policzone ſą w rzędzie kordyalnych. W pleurze daią ſoku tey rośliny w dozie od czterech do ſześciu uncyi. Ma on własność wzbudzaiącą poty, roztwarza krew zgęſtniałą i zſiadłą. Sok ten wchodzi do ſyropu ſzczyrowego, inaczey zwanego ſyropem długiego życia; do ſyropu rutki ptaſzey, i

iabłczanego, i elektuaru pſyllium. Konferwa zrobiona z iego kwiatów wchodzi do opiatu Salomona, i elektuaru cytrynowego.

WONNE RZECZY (Mat: Szt: Lek:) *Aromata*. Pod tym nazwiſkiem rodzaynym umieſzczone ſą wſzyſtkie ciała roślinne wydaiące zapach, zawieraiące w ſobie cząſteczki oleyne, i ſolne, których ziednoczenie ſię razem formuie iſtotę zapachową, która ieſt początkiem ſmaku i zapachu roślin takowych.

Aromata mogą bydź wielką pomocą w rozmaitych chorobach, zwłaſzcza w tych które zależą od rozwolnienia fiber żołądka, i kiſzek: lecz używanie ich byłoby ſzkodliwe w przypadkach tych, które pochodzą z zbytecزney tęgości fiber. W oſobnych artykułach obſzerniey zaſtanawiamy ſię nad ſkutkami każdey w ſzczególności z takowych roślin.

Aromatami z rodzaiu roślin ſą lawanda, thymus, macierzanka, cząbr, ſzałwia, rozmaryn, cytrynowe drzewko, maioran, bylica &c: galanga, imbier, zedoar, cynamon, goździki ſklepowe, muſzkatowa gałka, kardamon, anyż, kubeba, koryander, kmin &c: gummami wonnemi ſtorax, bendzwin, mirra, burſztyn, maſtyk, galban, kamfora, balſam z Meki i Peruwianſki.

WORECZEK (Szt: Apt:) Jeſt to mały kawałek płótna w kſztałcie woreczka, w który ſię wkładaią rozmaite lekarſtwa; na ten koniec bierze ſię kawałek płótna i z tego ſię robi woreczek, potym kraie iego zbieraią ſię na nić, i zawięzuią. Poſpolicie woreczki ta-

kowe robią tylko na to, ażeby ie napełnić iakowym ziarnem lub ziołami, które potrzeba przegotować, lub też wymoczyć w wodzie, tak ażeby niemi famegoż wygotowania nie mącić; ale niekiedy robią ie także na to ażeby ie chory żuł, lub wciągał nofem; takiemi fą naftępuiące:

WORECZEK PRZECIW-MACICZNY.

Weź *Smrodzieńca* (affa fætida) pół uncy
Bobrowego ftroiu,
Kamfory po fzkrupule 1

Zmięfzay razem i zawiąż w woreczek, który fię trzymać powinien u nofa.

WORECZKI DO ZUCIA, ALBO SIALAGOGICZNE.

Weź *Goździków fklepowych*, *i imbieru* po fzkrupule 1
Nafion gnidofzowych pół drachmy

Zmięfzay, i włóż do woreczka.

Weź *Liści tabacznych* drachmę 1
Pieprzu i zębownika, po pół drachmy
Soli morfkiey drachmę 1

Zmięfzay, i podziel na trzy lub cztery woreczki.

Weź *Iris Florenckiey* drachm 2
Nafion gorczycy i gnidofzowych, po pół drachmy

Zmięfzay i podziel na kilka woreczków.

Woreczki tego ostatniego gatunku przynoszą bardzo często naypomyślnieysze skutki w apoplexyi, paraliżu, chorobach oczu, uszu, słowem w wielkiey bardzo liczbie chorob dotykaiących członki wyższe ciała ludzkiego.

WORECZKI (Szt: Lek:) Prócz wyżey opisanych robią ieszcze woreczki z płótna, kitayki i sukna, i te napełniaią rozmaitemi ziołami, korzeniami, lub innemi przyprawami, i te przykładaią zewnętrznie na rozmaite części ciała.

WORECZKI ZOŁĄDKOWE.

Weź *Liści piołunowych*,
Miętczanych, po garści a
Cynamonu, pół uncyi

Utrzyi to wszystko w moździerzu i zawiąż w woreczku płóciennym, który potym zmaczasz w oleyku różanym, i ten przykładać będziesz około epigastry, w dyaryi, lub w womitach.

Albo też. Weź *Miętkwi*,
Piołunu,
Róż suszonych, każdego
po półtory drachmy

Utrzyi to na miałki proszek i wsyp do woreczka, który potym zmaczać potrzeba w winie ciepłym i przykładać w mieyscu zagięcia żołądkowego.

Albo ieſzcze: Weź *Goźdźików ſklepowych,*
Gałki muſzkatowey,
Cynamonu, każdego
po drachm 2
Liści ſuſzonych Miętkwi
i piołunowych
po pół uncyi
Zrób woreczek tak iak wyżey.

WOSK (Mat: Szt: Lek:) Jeſt to iſtota
eyna dosyć gęſta, topiąca ſię i gatunkowo
eyſza od wody. Materya ta przyprawia ſię
żołądkach pſzczół, które potym z niey
abiaią ſwoie komorki. *Patrz* PSZCZOŁA.
omórki te razem połączone formuią pla-
y: *Patrz* MIÓD. Gdy te plaſtry ſą świeże,
aią kolor biały; a w miarę ſwey ſtarości
raz bardziey żółkną, tak iż te które ſą
ſztałcone przy ſamym wierzchu ula, maią
lor czarno-ſzarawy. Nie wſzyſtkie pſzczo-
robią miód w iednym kolorze; wiemy z
świadczenia iż ſą takie woſki, których ża-
ym ſpoſobem wybielić nie można. Woſk
łty, taki iak go formuią pſzczoły, Francu-
zowią *cire vierge* Ten zamyka w ſobie
ey tłuſty; i przeto też tłuſtſzy ieſt od
oſku białego. Oley ten ieſt bez wątpie-
a częścią, ktorey nayiſtotniey winien ſwoią
rbę woſk.
Woſk na ogniu topi ſię: od zimna ſię ści-
i tężeie. Wyſtawiwſzy go nadyſtyllacyą
miernym ogniu, otrzymuie ſię z niego
lgoć kwaſkowata: likwor ten tym wię-
y okazuie w ſobie kwaſu, im ogień bar-
ey będzie natężony. Stopien ognia nay-

mocnieyſzy oddziela od woſku oley ktore-go zapach ieſt mocny i przenikliwy, i ra-zem nieprzyiemny. Oley ten gęſtnieie w recypienſie, i nabywa zſiadłości maſła. Po kilkokrotnych rektyfikacyach maſło to ſta ie ſię tak płynnem iak ſpirytus winny; tra ci odrażaiący zapach, i to to ieſt oleykien woſkowym takim iaki bydź powienien: w wſzelkim zaś innym ſtanie ieſt on tylko ma ſłem woſkowym.

Maſło to ma właſność dzielną rozwalniaiąc Przynoſi ono arcy pomyślne ſkutki w naro ſtkach zimnych, koi bole podagryczne i ru matyczne, i dziwnym ſoſobem pomaga na od mrożenia obłażące ze ſkory, i na rozpadlin pierſiowe. Daią go także ieſzcze nie kiedy czt ry, ſześć, ośm, a nawet i dzieſięć kropel wodzie dryakwianey na ukoienie bolow, kt re rodzą kolki nefretyczne, i wyprowadz nie kamyczkow z kanałow urynnych Oleie woſkowy doſkonale oczyſzczony ieſt zby pieczącym, ażeby go można wewnętrzni używać.

Woſk ma właſność miękczącą, koiącą i rozwalniaiącą. Nigdy ſię nie używa w wnętrznie, gdyż ieſt zbyt lipki i kleiowat Jednakże P. *Geoffroy* piſze, iż może byd przepiſywany w dyſſenteryi naſtępuiący ſpoſobem Bierze ſię, mowi ten Autor, iab ko ſłodkie, przerzyna ſię poprzecznie dwie części nierowne. Część większa w drąża ſię i w te wydrążenie kładzie ſię dw drachmy woſku białego, lub żołtego. Prz krywa ſię potym drugą połową, i tak raze piec ie należy w gorącym popiele. Poty

ie każe ieść choremu ; śrzodek ten po-
olicie w krotkim bardzo czafie koi bole-
i , i zatrzymuie płynienie dyffenteryczne.
ekarftwo to acz niekofztowne pomaga ie-
akże zwłafzcza ludziom otyłym , i w ten
as gdy fię chorego przygotowało iuż do-
tecznie poprzedniczemi lekarftwami. Wofk
ż wcielony iż tak rzekę w iftotę iabłka
c atoli nie utraca z fwey właſności lipkiey.
ogłby on nawet ftać fię przyczyną ob-
ukcyi ieżeliby ofoba tey przyprawy uży-
iąca była młoda lub delikatna
Wofk tak biały iako i żołty wchodzi do
zyftkich prawie pomad łagodzących i pla-
ow ktorych przyprawy łączy i urabia
raz. Fus ktory fię zoftaie po wytłoczeniu
ofku, ma także fwoie użycie w Chirurgii na
fekcye nerwowe. Przykładaią go na człon-
dotknięte paraliżem.

WOSK USZNY (Fiz.) Błona pokrywaią-
wewnątrz kanał fłuchowy okryta ieft gru-
ołkami zwanemi od Anatomikow wofko-
emi , do ktorych przypieraią oftatnie ko-
ufzczki arteryi zwanych karotydami. Ka-
ly z tych gruczołkow ma kanalik odchodo-
y , ktorym fpływa wewnątrz ucha , hu-
or żołtawy , gęfty , i maściowy fmaku
rzkiego , i ktory wrzucony na węgle wrze
k iak wfzyftkie gummy. Im dłużey humor
n bawi w uchu , tym go fię coraz więcey
iera , wrefzcie gęftnieie i fłuch przytępia.
Przyrodzenie materyi tey przeznaczyło
lkokrotne użycie. 1mo. Lipkość iey , i go-
cz oddalaią infekta, ktore bez tey od-

razy cisnęłyby się często do kanału słuchowego. *2do.* W przypadku gwałtownego uderzania powietrza materya ta wstrzymuie iego zapędy. *3tio.* Za pomocą niey błona bębenkowa iest zawsze odwilżana, przeciwko suchości pochodzącey od powietrza. Humor ten byłby wybornym balsamem, na rany, gdyby go można mieć tyle ileby potrzeba było. Widziano wieśniaka iednego ktory przez iakiś instynkt smarował sobie ranę zrobioną od ukłocia skorpionowego przez co zapobiegł, iż rana ta lekką tylko miała nabrzmiałość i uchronił się wszelkiego okropnego przypadku, w kraiu tym gdzie takowe ukąszenia są prawie zawsze niebespieczne.

WROBLE PROSO (Bot.) *Lithospermum majus, erectum* C. B. P. ma korzeń gruby i drzewisty, od ktorego się puszczaią łodygi twarde, kosmate, rozdzielaiąc się na liczne gałęzie, i okryte liściami ostremi obdłużnemi, kończatemi, z pomiędzy ktorych puszcza się wielka liczba kwiatow małych, koloru białego z iedney tylko sztuki składaiących się, ściętych na pięć odcinkow rownie iak i kielich kwiatowy; w kielichu tym po opadnieniu kwiatka znayduią się cztery nosionka twarde, zaokrąglone, lśniące się, kształtem i kolorem podobne do pereł.

Roślina ta wzrasta na mieyscach suchych i pomiędzy zielskiem, kwitnie w Maiu, samo tylko iey nasienie ma użycie w Sztuce Lekarskiey.

Naſiona te maią ſmak mączny i lipki nieco ſtężaiący; poczytane ſą za dyuretyka, i bardzo ſkuteczne na oczyſzczenie nerek, uretry, pęcherza, i wyprowadzenia z niego kamieni.

Połtory drachmy tych naſion przez kilka dni wciąż zażywane w ſoku babczanym, albo portulakowym, leczy, iak twierdzą niektorzy, gonorreą.

Mathiole przepiſywał dwie drachmy tych naſion w proſzku do zażycia w mleku niewieścim, końcem łatwieyſzego porodzenia.

Połtory drachmy tegoż ſamego proſzku, rozpuſzczone w pięciu lub ſześciu uncyach wody ſałacianey, albo babczaney, wraz z poł drachmy ziela śledzionowego (*ceterac*) i dwoma ſzkrupułami de karabé u chodzą za wyborne lekarſtwo wprzypadkach inflammacyi proſtatow.

Niektorzy ieſzcze zuchwalaią te naſiona przeciw kolce wietrzney, i przepiſuią ie w emulſyi, na choroby wyżey wymienione.

WRONIE MASŁO (Bot.) *Telephium Dioſcoridis*. Roślina ta puſzcza łodygi grube, okrągłe, bardzo częſto czerwonawe od dołu; liście ma grube, i pełne ſoku na kſztałt portulakowych, nayczęściey z ząbkami po kraiach; kwiaty ich ſą kſztałtu baldaſzkowatego, białe albo żołte. Naſiona okrągłe, korzeń gruczołowaty i podzielony na rozmaite cebulki.

Wronie maſło rośnie po mieyſcach nieuprawnych, kamieniſtych, i cieniſtych: ma

własność miękczącą, stężaiącą, rozwalniaiącą i ranną. Liście iey starte rozpędzaią gruczoły, i przyprowadzaią ie do ropienia; korzeń iey tymże samym sposobem przyłożony, skuteczny iest w inflammacyi żył hemoroidalnych.

WROTYCZ (Bot.) *Tanacetum vulgare luteum.* Jest to rodzay roślin maiących kwiaty złożone z wielu kwiatkow głęboko postrzyżonych, w spartych na iedney zarodzie, i zawartych w kielichu łuskowatym kształtu prawie połkolistego. Zaroda przemienia się potym w nasienie. Do cechy tych roślin to ieszcze przydać należy, iż maią liście grube, ktore wyrastaią w bukiety.

Botaniści bardzo liczne naznaczaią gatunki wrotyczy. Ta ktora ma użycie w Sztuce Lekarskiey, czyli wrotycz pospolita *tanacetum vulgare luteum* ma korzeń żywy od ktorego puszcza łodygi na dwie lub trzy stopy, okrągłe, kosmate, i rdzeniste. Roślina ta rośnie wszędzie, po nad drogami, po łąkach, polach, przykopach, i mieyscach wilgotnych, kwitnie w Sierpniu. Znayduią się niekiedy także pieńki wrotyczy, ktorych liście są postrzyżone, małe i niby krepowane, gatunek ten zowią wrotyczą Angielską. Kasper *Bauhin* oddziela ią w osobny rodzay pod nazwiskiem wrotyczy krepowaney. Lecz wrzeczy samey gatunek ten iest tylko odmiennością poprzedzaiącego, ktory często sieią po ogrodach dla iego piękności. Przepędzaiąc wierzchołki wrotyczowe otrzymuie się lecz w bardzo ma-

ley ilości oleiek istotny, maiący kolor cytrynowy.

Wrotycz ma wszystkie przymioty ciał gorzkich, przeto iey też w Sztuce Lekarskiey używaią iako żołądkowey, anthelmentyczney, emenagogiczney i przeciw gorączkowey (*febrifuge.*)

Wymoczenie kwiatow, liści albo wierzchołkow tey rośliny, bądź kwitnącey bądź okwitłey, iest lekarstwem dosyć pospolitym na affekcye robaczne, i wietrzne. Przepisuią także same części tey rośliny wysuszone, i starte na proszek w tychże samych przypadkach bądź same przez się, bądź zmieszane z innemi przyprawami przeciw robacznemi, i wietrznemi. Nasiona wrotyczy często używane bywaią zamiast proszkow przeciw-robacznych; lecz te lubo są dosyć skuteczne, przymioty atoli te w daleko niższym stopniu posiadaią. Wrotycz policzona iestcze iest w rzędzie dyuretykow gorących. Czytamy w effemerydach Niemieckich iedno szczególnieysze postrzeżenie o pewnym hydropiku, ktory zażywszy dekoktu wrotyczowego był zupełnie uleczony wypuściwszy z siebie wiele wody drogą urynną.

Wrotycz używa się także i zewnętrznie w narwaniach, wybiciach; na ten koniec utrzyć potrzeba iey liście, zmieszac ie z masłem świeżym, i tak przykładać na wzor kataplazmu na członek dotknięty. Wchodzi także do półkąpieli, i fomentacyi wzmagaiących tudzież do win aromatycznych.

Liście wrotyczy wchodzą także do wody ranney; kwiaty do proszku na robaki; liście zaś i kwiaty razem do orwietanu.

WRZECIENICA RYBA. Ryba ta dosyć iest znana; znayduie się po wszystkich prawie morzach, ale nigdy w wodzie słodkiey. Bardzo iest używana we Francyi dla swego przyiemnego smaku; mlecz iey bez porownania iest lepszy niż w innych rybach. Nie bywa zaś na stołach tylko w pewnych porach roku; lubo ią niekiedy solą, lecz na ow czas traci swoy smak, i zbytecznie rozpala.

Nie wszyscy Pisarze zgadzaią się w przypisywaniu dobrych przymiotow tey rybie; niektorzy utrzymuią, iż daie soki bardzo złe, inni zaś, że powinna bydź policzona w rzędzie pokarmow zdrowych. *Baillou* szlakuie tych, ktorzy ią gotuią na pokarm dla siebie; i utrzymuie iż iey inaczey ieść nie należy iak pieczoną, i przyprawną rzeczami pomagaiącemi do trawienia.

WRZODOWATE RANY. (Chir. Wrzodem nazywaią wszelkie przerwanie ciągłości w częściach miękkich, złączone z sączeniem ropy, i toczeniem ciała.

Wrzody dotykać mogą wszystkie części ciała ludzkiego, niektore z nich samę tylko skórę i tkankę komorkowatą dotykaią; niektore szerzą się aż do muszkułow, inne znowu aż do aponewrozow i ścięgaczy. Jakażkolwiek bądź część ciała iest siedliskiem wrzodu, zawsze z nim złączone bywa iątrzenie się i psucie naczyń włosowatych, arteryalnych, żylnych, limfatycznych &c.

Dzielą wrzody na rozmaite gatunki; iedne z nich są łagodne, inne ziadl we. Niektore mało co lub wcale nie ropią, inne zaś są smrodliwe i obficie ropiące, w niektorych formuią

ſię naraſtania gębczaſte, i grzybowate, nakoniec ieſzcze inne ſą wſtawowe albo fiſtułowe, obnażaiące i toczące kości, uporczywe, i niewzruſzone przez długi czas na lekarſtwa, ktorych ſię przeciwko nim używa.

Przyczyny mogące dadź początek wrzodom ſą bardzo liczne: złe poſtępowanie z raną, przykładanie nie roſtropne likworow zrzących rodzą ie bardzo często Wſzyſtkie otoki ktore ſię otwieraią albo ſame przez ſię, albo ręką Chirurga, albo przykładaniem kauſtykow, wſzelkie rany pochodzące od poſtrzału, lub cięcia biorą także nazwiſko wrzodow, iak ſkoro ſię w nich okaże płynienie materyi ropiaſtey.

Wrzody także ieſzcze niekiedy pochodzą z korrupcyi powſzechney maſſy krwi: na ow czas nie można ich innym ſpoſobem uleczyć iak tylko lecząc przyczynę pierwſzą: byłoby nawet rzeczą nieroſtropną zamykać ie za pomocą ſrzodkow zewnętrznych, i razem nieſzczęściem gdyby ſię to zamknięcie udać miało.

Naymnieyſze rany ſtać ſię mogą bardzo niebezpiecznemi w ciele niezdrowym; gdyż bardzo liczne doświadczenia ſtwierdziły, iż rany te kończyły ſię wrzodami ktore niſzcząc powoli chorego, przyſpieſzały mu bardzo często śmierć.

Swierzbienie i boleść prawie ſą nieodſtępnemi od wrzodow: wrzody te ktore dotykaią wnętrzności, kanał kiſzkowy, wątrobę, nerki, pęcherz, macicę, płuca &c. poczytane ſą prawie powſzechnie za nieuleczone; lecz często znowu nie potrzeba o ich uleczeniu roſpaczać, bo ieżeli w leczeniu ich przyłożemy pilnego ſtarania i baczności takiey iakiey one po nas wymagaią, poſtrzeżemy, iaki ieſt ſkutek ſrzodkow zalecanych.

Humor płynący z wrzodow nie zawſze ieſt iednaki: bywa on iuż żołty, iuż wodniſty, iuż kleiowaty, i lipki, iuż łagodny i balſamiczny iż tak rzekę; niekiedy znowu oſtry i zrzący: odor ktory wydaie, bywa także mniey lub więcey ſmrodliwy.

Gdy wrzody ſą świeże, i humory ieſzcze nie zepſute, iątrzenie dzieie ſię powoli, i leczenie ich bywa łatwe; lecz gdy wrzody ſą zaſtarzałe, i gdy ſię z nich ſączy materya ropiaſta ſtaią ſię ziadliwemi i kakoetycznemi.

Wſzyſtko co tylko ſztuka dokazać może ze ſtrony wrzodow ieſt ażeby ie przemienić w proſte rany: na ten koniec zmnieyſzyć należy twardość, i ſuchość kraiow, a nawet całego wrzodu. Niekiedy nie można do tego innym ſpoſobem przyiść iak tylko przez ſkaryfikacye to ieſt nacinania lancetem; gdy to nie ieſt iſtotnie potrzebnym, można na cały wrzod przyłożyć ſleytuch zmaczany w maści zmiękczaiącey, i to przyłożyć płatkiem w kilkoro zwinionym i zmaczanym w likworze zrobionym z dwoch części wody, i iedney octu Saturna. Płatek ten odmieniać ſię powinien trzy razy na dzień, a ſleytuchy tylko dwa, lecz to wſzyſtko byłoby bezſkuteczne, gdybyśmy ſię nie przyłożyli do leczenia pierwſzey przyczyny wrzodow, ktore tym przykładaniem uſiłuiemy leczyć, i zniſzczenia tey przyczyny ktora ie utrzymuie. Nie należy za ſrzodkami temi, ktoreśmy dopiero wymienili, iść tylko w tedy, gdy wrzody ſą łagodne, i ktore nie maią za przyczynę żadney wewnętrzney wady.

Wrzody dotykaiące oſoby kakochymiczne, a zwłaſzcza ſtarcow, bardzo trudne ſą do uleczenia, często nawet lepiey ieſt cale z niemi nic nie poczynać.

Gdy wrzod iuż przez długi czas trwał, niemaſz nic niebieſpiecznieyſzego nad zagoienie go, i niemożna ſię tego nigdy inaczey dopuścić, iak nadgradzaiąc to wyprożnienie, ktore ſię iuż prawie w naturalne przemieniło, zrobieniem kauteryi na ręku lub nodze. Widzieć ſię codziennie prawie daią śmierci nagłe, lub bole gwałtowne, po zatrzymaniu tych upławow ktore trwały przez czas długi: i gdy iaki ciarlatan przyrzeka uleczyć w kilku dniach wrzod zaſtarzały, dowodzi tym ſwoim zamyſłem że ieſt głupcem nieroſtropnym, ktory gdyby mu ſię iego zamyſł udal, zrobiłby przyſługę śmiertelną. Dychawiczność, zawrot, apoplexya ſą poſpolicie ſkutkami przykładania lekarſtw rozpędzaiących, i oſuſzaiących wrzody. Doświadczenie przekonało, iż wrzody nałogowe, ktore zaſychały ſame przez ſię, zwłaſzcza w ludziach podeſzłych były znakiem bliſkiey śmierci.

Gdy ſię wrzody znayduią na nogach, co ſię bardzo częſto przydarza, zwłaſzcza ludziom podeſzłym w wieku, ważną ieſt rzeczą, mowi P. *Tiſsot* rownie iak i w ten czas, gdy ſię rany na tych członkach zrobią, ażeby chodzić mało, i znowu nieſtać długo ſpokoynie. Ta to ieſt okoliczność w ktoreybym radził, ażeby oſoby ktore maią iaką moc nad umyſłem i przekonaniem poſpolſtwa nie zaniedbywały niczego w czymby mu mogły dadź uczuć potrzebę, pozwolenia ſobie kiedy niekiedy dnia całkowitego ſpoczynku, i przekonały go iż ta mała ſtrata czaſu ſowicie przedłużeniem im życia nadgrodzoną będzie. Niedbalſtwo w tym względzie przemienia naywiękſze rany w wrzody, a wrzody naymnieyſze w nayokropnieyſze.

Wrzody bardzo często pochodzą z przyczyn wewnętrznych, nie od rzeczy przeto ieſt w nich naſtawać lekarſtwami wewnętrznemi, wprzod nim ſię przyſtąpi do iakich przykładań zewnętrznych.

Trybu powinien chory bardzo ściśle przeſtrzegać: wyſtrzegać ſię mu potrzeba rzeczy ſolonych, wina, korzeni, ieść powinien mało, i to tylko pokarmy te ktore rodzą ſoki dobre, i ſą łatwe do ſtrawienia. Część chorą powinien także zawſze utrzymywać w ſpoczynku. Purganſe łagodne, a zwłaſzcza ktorych rubarbarum ieſt zaſadą, pomagaią bardzo w tych okolicznościach: naypomyślnieyſze one ſkutki maią w ten czas gdy wrzody ſą zbyt wilgotne.

Niekiedy w takowych okolicznościach przymuſzeni ieſteśmy udawać ſię do dekoktow roślinnych, ktorych znaioma ieſt ſkuteczność na oczyſzczenie humorow, do koiących kiedy niekiedy, a niekiedy znowu do rozwalniaiących doſyć mocnych.

Przeſzedłſzy iuż przez wſzyſtkie te ſrzodki, uſiłować należy oczyścić wrzod lekarſtwami ścieraiącemi. Wrzody powierzchowne, naraſtaiące dziwym mięſem, i ſzerzące ſię oczyſzczaią ſię wodą fagedeniczną ktora ſię robi z wody wapna niegaſzonego, i trochy merkuryuſzu ſublimowanego. Topik iednakże ten nie wewſzyſtkich okolicznościach pomaga. Na wrzody ſuche i przykro-świerzbiące przykładać ſię będzie plaſter proſty dyachilon, albo też złożony z gumm. Dekokty wodne z roślin gorzkich, iak ieſt piołun, do ktorych ſię przydało nieco wody z wapna niegaſzonego, przykładane na wrzody czy to powierzchowne, czy głębokie

fleytuchami lub w epitemach, mogą także bydź bardzo pomocne.

Nakoniec ażeby lepiey wrzod oczyścić, można przykładać fleytuchy zmaczane w maściach trawiących iak iest balsam Arceusza, maść Apostolska, i Egiptska. Jeżeliby strup kleisty ktory się często formuie na wrzodach nie mogł bydź zmiękczony lekarstwami trawiącemi, i gdyby powierzchnia tych wrzodow była strupiasta, udac się potrzeba do kaustykow, iak iest koperwas, hałun palony, ażeby te wilgotność wrzodow roztworzyły.

Lecz ieżeliby wrzod był zbyt suchy, przykładać się będą na mieysca przyległe tylko wrzodowi, solucye miedzi, koperwasowe, hałunowe ażeby roztworzyć krostę, i przynieść ią do łagodnego ropienia, za pomocą lekkiey irrytacyi iaką przyprawy te wzbudzaią. Należy w tym przypadku napoić dobrze temi likworami fleytuchy, a potym ie lekko wyżdżąć i w reszcie przyłożyć na wrzody iak może bydź nayostrożniey. Nie należy także potym opoźniać przykładania innych fleytuchow napoionych maściami trawiącemi, ktoreby przyspieszyły ropienie.

Merkuryusz złączony z kwasami bywa także bardzo często wielką pomocą w leczeniu wrzodow, zwłaszcza wenerycznych. Merkuryusz słodki działa bardzo łagodnie; osad zaś merkuryuszu czerwony bardziey piecze i oczyszcza lepiey; zasypuią nim powierzchnią wrzodu. Niekiedy także urabiaią się te przyprawy z ciałami tłustemi lub trawiącemi.

Kamień piekielny przekładaią powszechnie nad wszystkie kaustyka: za pomocą trawiących

nie trudno iest odłączyć ten strup, ktory formuią kaustyka.

Jeżeli się przytrafią wewnątrz wrzodu cząstki nerwowe, ktore bardzo są skłonne do irrytacyi, należy wrzody takowe okryć fleytuchami suchemi, albo też napoionemi essencyą bursztynową lub mirrową; essencye te powinny bydź przyprawne bez soli alkaliczney.

Dla wstrzymania zaś i zapobieżenia wzmaganiu się grzybowatości formuiącey się wewnątrz wrzodow w czasie ich leczenia udać się należy do srzodkow spirytusowych i balsamicznych. Gdy postrzeżemy iż te nabywaią pewney obiętości, udać się potrzeba do kaustykow, albo też użyć nożyka cyrulickiego. Niekiedy, zwłaszcza gdy kraie wrzodu są zbyt zestrupiałe, zrzynaią się wyrostki ażeby ie zakrwawić. Ciała trawiące i kaustyka, daleko skuteczniey działaią, i przywodzą drogą ropienia części obumarłe do odpadnienia.

Niekiedy zostaiemy w konieczności dotykania się kauteryami rzeczywistemi wrzodow, w celu ażeby wrzod zawrzeć; lecz bardzo należy bydź bacznym czyli tego okoliczności wymagaią. Jeżeliby się w leczeniu wrzodow postrzegło że kaustyka i inne srzodki daią okazyi do inflammacyi, należy fomentować kraie wrzodu przyprawami miękczącemi dla oddalenia tey inflammacyi; ieżeliby się przydarzyły narostki edematyczne w koło wrzodu, ktoreby iego uleczeniu przeszkadzały, tedy te rozpędzą się lekkiemi frykcyami i obmywaniem tych części fomentacyami tonicznemi.

Gdy się iuż wrzod oczyści i wszystkie zawady oddalą, starać się potrzeba oto, ażeby mieysce wrzodu zarosło ciałem zdrowym, a to za

pomo-

za pomocą trawiących złączonych z balsamicznemi w celu ażeby ſię nie ſtało zbyt gębczaſtym. Wrzod nakoniec zagoi ſię tak iak rana.

Bywaią wrzody kako-etyczne, ktorych niepodobna ieſt uleczyć z przyczyny bardzo popſutych ſokow, ktore wrzody te utrzymuią; ſą ieſzcze inne nałogowe, ktore bardzo ſię każą obawiać ſkutku lekarſtw mogących ſię na nie używać; iedynie tylko w takowym przypadku udać ſię można do czyſzczenia ich, ażeby tym ſpoſobem wſtrzymać ich ſzerzenie ſię przynaymniey Jeżeliby one były zbyt zeſchłe, ułagodzić ſię ie powinno przykładaniem plaſtrow mięczących Wielu Lekarzy radzi, ażeby ie lekko irrytować zaſypuiąc ie niekiedy proſzkami z irys Florenckiey i kokoryczy urobionych z miodem.

Niebędziemy tu nic cale mowić o wrzodach fiſtułowych, bo o tym mowiliśmy w całey obſzerności pod artykułem Fistuła, do ktorego czytelnika odſyłamy.

Gdy w przypadku wrzodow ſtrupiaſtych, niemamy innego śrzodka do przedſięwzięcia nad wykorzenienie; można na ten koniec użyć ciał zrzących (*coroſifs*), iak ieſt hałun palony, oſad czerwony merkuryuſzowy zmieſzany z iakim likworem trawiącym, maścią baſilicon albo egipſką, ktoremi częſto zaſtrzykiwać potrzeba wrzod: dotykać ſię także częſto powinny kraie wrzodu kamieniem piekielnym, albo też balſamem antymoniowym.

Lecz ieſt ieſzcze inny śrzodek daleko łagodnieyſzy niż wſzyſtkie dopiero wymienione, do ktorych w tych okolicznościach udadź ſię możemy: przykładać ſię nayprzod powinno na wrzod, przez cztery lub pięć dni plaſter złożony z diachilon gummowanego i *vigo cum mercurio quadruplici*, ktory ſię odnawiać powinien w wieczor i rano: gdy iuż to przykładanie trwało przez czas ktoryśmy dopiero przepiſali, porobią ſię ſkaryfikacye tak głębokie, ażeby przenikały całą grubość ſtrupa; to wykonawſzy przyłoży ſię chuſteczka na ranę trzymaiąc ią na niey poty poki aż krew nie przeſtanie płynąć, poczym ſię na nowo przykłada plaſter, i nacinania te powtarzaią ſię co cztery dni, poki aż ſtrupiałość całkiem nie zniknie, i poki wrzod niebędzie przywiedziony do ſtanu rany proſtey.

Gdy mamy do czynienia ze wrzodem ſtrupiaſtym złączonym z ſiſtułą, nieuchronnie otworzyć ſię powinna wſtawa wrzod nim ſię zacznie leczyć ſtrupiałość. Potym ſobie poſtąpić należy tak iak ſię powiedziało. Jeżeli chory wzdryga ſię kauteryi rzeczywiſtey, albo gdy przyłożenie iey grozi iakiem niebeſpieczeńſtwem, wſadzą ſię w wſtawę płatki płocienne napoione maścią egipſką. i w końcu poſypane proſzkiem z kamienia piekielnego, lub zmaczane w balſamie antymoniowym. I tak ſobie wciąż poſtępować należy aż do całkowitego ſtrawienia ſtrupiałości.

W przypadku gdybyśmy poſtrzegli niepodobieńſtwo wkładania takowych płatkow,

albo świeczek,udać się potrzeba do wstrzykań przyprawnych z wody fagedyniczney, w ktorey się roztworzy maść egipska.

Po wykonaniu tego wstrzykania w wstawę przytrzymać ie w niey należy przez czas nieiaki przytykaiąc otwor.

Niekiedy iednakże wszystkie te środki ktoreśmy dopiero przepisali, nietylko żadnego dobrego skutku nieprzynoszą, ale ieszcze nad to rodzą konwulsye, ktore życie chorego stawiaią w stanie badzo niebezpiecznym: co niezawodnie w ten czas się przydarza, gdy przyprawa iaka zrząca stoczy nerw: nie można na ow czas ochronić się otwarcia wstawy w całey iey długości. Wielką baczność mieć należy na nerwy, artery, i ścięgące, znayduiące się w części zwrzodowaciałey. Po wykonaniu tey operacyi nie trudno iest oddzielić strupiałości za pomocą kaustyków.

Jeżeliby wrzod strupiały opierał się na te wszystkie środki, ktoreśmy w tym artykule wyłożyli, Chirurg powinien przedsięwziąść oddzielić wszystkie takowe strupy nożykiem; tym sposobem przywiedzie on wrzód ten do stanu rany prostey; ktorą mu łatwo będzie zagoić, byle humory chorego niebyły zepsute.

Osoby dotknięte zarazą weneryczną bardzo często podlegaią wrzodom. Czego tu (gdyśmy iuż o tym gdzie indziey mowili) powtarzać niebędziemy. *Obacz* Szankry, Franca.

„Ponieważ doświadczenie kilkokrotne stwierdziło, iż wrzody nałogowe, acz bardzo przy-

kre,zwracaią częstokroć ku członkom chorym materyą, ktora była przyczyną ich słabości; przeto Lekarze przedsięwzięli robić wrzody sztuczne przez przykładanie topików, wcelu ażeby wyprożnić te soki, ktoremi częstokroć bywa udręczona natura. I to to dało początek przykładaniu lekarstw rodzących pęcherze, zawłokom &c: ktorych codziennie doznaiemy pomyślnych skutkow w głuchocie, pewnych gatunkach apoplexyi, w epilepsyach, affekcyach komatycznych, w liszaiach, świerzbach i podagrze.

WRZOD W PIERSIACH (Szt. Lek.) iest to zebranie się ropy w płucach. Dwa pospolicie naznaczaią gatunki tego wrzodu; ieden zwany prawdziwym (*enkisté*) drugi fałszywym (*nonenkisté*) Pierwszy formuie się częstokroć bez widoczney przyczyny, a niekiedy nawet tak iż bynaymniey stanu zdrowia osoby nim dotknięty nie psuie; przytoczemy tu ieden szczegolnieyszy tego przykład; przypadek ten zdarzył się przed kilką laty w iednym z pierwszych Szpitalow w Paryżu. Lekarz pewien przepisał był żołnierzowi lekarstwo womitowe, Zakonnica ktorey obowiązkiem było dopilnować tego, ażeby ie zażył, omyliła się i dała to lekarstwo innemu, ktory obok niego leżał. Lekarstwo to zaczęło iuż nieco skutkować, gdy tym czasem ten zaczął z siebie wyrzucać wielką ilość ropy, ktora go zaledwo nieudusiła. Człowiek ten nigdy się nieskarzył na piersi, i był uleczonym całkowicie.

Bywaią atoli wrzody tego gatunku prawdziwe, ktore bywaią złączone z pewnemi symptomatami. Jeżeli osoba iaka kaszląc zrzuca małe ziarka białawe, ktore rozgniecone pomiędzy palcami wydaią odor smrodliwy, mowi *Forestus*, wnosić sobie można iż osoba ta ma wrzod piersiowy. Oddech trudny, plwanie krwią, niekiedy nawet gorączka, iako dostrzegł *Fernel*, złączone często bywaią z tą chorobą; iednakże ostatnie to symptoma nie zawsze ma mieysce, co pochodzi ztąd, iż ropa zamknięta będąc w fałdzie, nie może się z niego wydobyć. Do znakow ktoreśmy dopiero wymienili przydadź można lipkość ręki ze strony wrzodu. Znak ten bardzo często niknie z oczu dostrzegacza, gdy się ten nie zastanawia z potrzebną pilnością. Pewien młody człowiek, ktoregom znał dobrze, dotknięty był zgniłą gorączką na początku wiosny w roku 1768, przyzwano do niego Lekarza obcego, to iest ktory swey Sztuki nabył w Akademii zagraniczney nie w Paryskiey, lekarz ten dosyć roztropnie postępował z chorym, purganse, emetica napoie kwaskowate koleyno używane wyprowadziły w krotkim czasie zgniliznę z pierwszych naczyń, i wyrobienie materyi chorowitey działało się przez febrę przestankową, ktora się codziennie zaczynała od ograżki około godziny czwartey wieczorney. Gorączka ta trwała iuż przez cztery dni gdy mi przypadek przyprowadził do tego chorego, ktory iest przedmiotem moiego

poſtrzeżenia. Lekarz iego odſzedł i poſtrzegłem iż na dzień iutrzeyſzy przepiſał mu kinkinę. Gdy mi receptę tę pokazano, byłem razem proſzony ażebym zdanie ſwoie o niey powiedział. Jakoż ia zganiłem ią, mowiąc choremu iż ta gorączka będąc znakiem ratunku ſameyże natury, i uſiłowaniem iey na wyprowadzenie humoru, nienależało temu iey działaniu przeſzkadzać, ale ie ieſzcze wſpierać, bądź to purganſami łagodnemi, bądź potnemi, a gorączka ſamaby przez ſię uſtąpiła. Byłem uſłuchany, i natychmiaſt przepiſałem pacyentowi purgans, ktory ſprawił trzy ſtolce bardzo obfite, i ſmrodliwe. I gorączka dopiero przyſtąpiła o godzinie ſzoſtey. Nazaiutrz przepiſałem mu znowu dwie uncye kaſſyi roztwrzoney w funcie ſerwatki do zażycia na trzy razy: i gorączka ſię znowu o dwie godziny opoźniła. Obiecałem choremu prędki powrot do zdrowia, byle ſię Lekarz nieſprzeciwiał naturze. i byle chory nie używał kinkiny. Nieprzyſzedłem potym do niego aż we trzy dni, i to pacyenta moiego bardzo drogo koſztowało, gdyż on przez ſwą ſłabość uległſzy namowom Lekarza zażył dwie drachmy kinkiny. We śrzodę to te lekarſtwo było mu dane, a ia byłem do niego przyſzedł na zaiutrz, i znalazłem go w ſłabości ſzczegolnieyſzey; oddech miał trudny, puls mały i częſty; twarz ze ſtrony prawey bardzo zapaloną: i do tych wſzyſtkich ſymptomatow przyłączył ſię kaſzel bardzo ſuchy, i bol po między łopatkami. Nietrudno mi było wykładać wyznanie tego błędu ktory popełniono.

Examinowałem bok prawy, znalazłem go nieco wzdętym i grzbiet ręki zakleiony. Przepowiadałem wrzod pierſiowy, z czego ſię naſz Lekarz roześmiał: odpowiedziałem mu, iż to czas pokaże, i więcey ſię niechciałem ſprzeczać.

Scena ta działa ſię we Czwartek i ia wyſzedłem od tego chorego w myśli nie nawiedzenia go iuż więcey. Lecz według przepowiedzenia mego ſtało ſię, donieſiono mi w Niedzielę, iż chory ten wiele zrzucał ropy womitem, gdzie razem byłem proſzony ażebym go odwiedził. Widziałem iż on wprzeciągu dwoch godzin połowę plwalnicy napełnił ropą. Stan iego był bardzo zły, ażebym mogł był z pewnością podchlebić choremu iż przyidzie do zdrowia. Radziłem mu udadź ſię po ratunek; i wymieniłem mu Lekarza znaiomego ze ſwoiey nauki w Stolicy Francyi. Otworzyłem mu apertary na każdey ręce, lecz to wſzyſtko nie przynioſło żadney ulgi i młodzieniec ten w naſtępuiący Czwartek umarł.

Tulpius piſze, iż Holendrzy doſyć podlegli ſą prawdziwemu pierſiowemu wrzodowi; przypiſuie on tę wadę ſpoſobowi ich życia i gęſtości powietrza, ktorym przymuſzeni ſą oddychać.

Wzmaganie ſię prawdziwey womiki ieſt bardzo powolne. Lecz niekiedy ona mogłaby uduſić chorego nagle ſię otworzywſzy w płucach, iako tego dowodzi przypadek na iednym Senatorze, o ktorym mowi *Tulpius*, ktoregośmy dopiero zacytowali; w iednym momencie człowiek ten nieſpodzianie zrzu-

cać zaczął wiele ropy, i umarł. Niekiedy także choroba ta ſkłania do phtyzyi albo hemophtyzyi i empiemy.

Gdy w prawdziwym wrzodzie tego gatunku chory wyrzuci ten worek, w ktorym ſię materya zbierała, obiecywać mu można zdrowie, zwłaſzcza ieżeli ropa ta ieſt natury łagodney, ieżeli nie zbyt wielka ieſt gorączka, ieżeli chory nie ieſt ieſzcze wyniſzczony i ieżeli czuie apetyt.

Wrzod ten nie okazuie żadnych pewnych znakow aż w ten czas, gdy zaczyna pękać; i od tego dopiero momentu pracować można około niego. Lekarſtwa womitowe lekkie, bechica, napoie ranne, miod, wody mineralne, balſamy i pigułki de Morton, topiące, roztwarzaiące, powinny bydź doświadczonemi końcem ułatwienia wychodu ropy. Chory porzucić powinien powietrze mieyſkie i wyiechać na wieś. Zachować powinien tryb ſkromny, używać agitacyi; a natura wſparta temi śrzodkami zwykła ſama przez ſię dokonywać reſzty.

Lecz ieżeli w nieiakim czaſie po pęknięciu wrzodu, okażą ſię iakie ſymptomata, ktore dowodzić będą zbieranie ſię na nowo ropy, doświadczyć potrzeba emetykow wprzod nim ſię tey materyi znacznie wiele uzbiera, tak iżby mogła zagrozić choremu zaduſzeniem, albo mu też przynieść iakie przypadki cieżkie.

Oſoby ktore iuż miały wrzod pierſiowy, i obawiaiąc ſię powtorney onego recydywy ſypiać zawſze powinny tak ażeby głowa ile bydź może iak naywyżey leżała, a to ażeby zapobiedz ſuffokacyi w przypadku, gdyby ſię wrzod otworzył.

Drugi gatunek womiki zwaney wrzodem fałſzywym nieco innego ieſt iak tylko otok płucny pochodzący z inflammacyi gwałtownych tey wnętrzności, od ciosow odebranych pałaſzem, z ſtłuczenia &c. lecz nayczęściey pochodzi on z fluxyi pierſiowey źle leczoney. Gdyby inflammacya niebyła zbyt głęboka w płucach, i gdyby ſię rozciągała aż do powierzchni zewnętrzney, to ieſt bliſko żeber, na ten czas worek ſię przepeka zewnątrz płuc, i ropa ſpływa do wklęſłości pierſiowey pomiędzy płucami, żebrami i dyafragmą. Gdyby inflammacya była głębſza, na ow czas otok otwiera ſię w ſtronę wewnetrzną płuc. Jeżeli otwor ieſt mały tak iż nie może wiele razem ropy przez niego wypływać, ież'li ilość całkowita ropy nie ieſt zbyt znaczna, ieżeli ieſzcze przytym chory ieſt mocny, tedy ſpluie ropę i uczuie ulgę; lecz ieżeliby wrzod był znaczny albo otwor zbyt wielki tak iżby razem wiele wychodziło ropy; albo ieżeliby chory był zbyt ſłaby, tedy umierać muſi w tym momencie, w ktorym ſię wrzod ten otworzył, i w ten czas kiedy ſię tego naymniey ſpodziewa.

Ponieważ niepodobna ieſt wiedzieć, ani ſię dotykać tego co ſię dzieie w pierſiach, dla tego też bardzo częſto trudno było poznać wrzody te o ktorych tu mowiemy. Znaki naſtępuiące ſą dowodami iż ſię maią formować. Wyprożnienia ktore ſą do uzdrowienia potrzebne, niemaią mieyſca przez pierwſze dni czternaście; po tych dniach czternaſtu chory nietylko nie przychodzi do

zdrowia ale nawet żadney niedoświadcza ulgi; lecz przeciwnie gorączka co raz bardziey się wzmaga wraz z pulsem iednostaynie prędkim, pospolicie miękkim, i słabym, niekiedy atoli dosyć twardym i czasem odmiennym; oddech ieszcze bywa trudny, z małą ograżką kiedy niekiedy okazuiącą się wraz z powiększeniem około wieczora gorączki, i z rozpaleniem twarzy, suchością warg, i pomieszaniem.

Gdy sie postrzeże iż wszystkie symptomata ktoreśmy dopiero wymienili, powiększaią się co raz bardziey, na ow czas wnosić sobie można, iż się ropa zebrała. Skoro chory więcey sobie nad zwyczay zada fatygi, skoro weźmie iaki pokarm, kaszel się wzmaga bardziey, bardzo często nie może wyleżeć na łożku, doświadcza bezsenności ciągłey; naymnieysze wzruszenie, naymnieyszy kaszel, naymnieysza gorącość, naymnieysza doza pokarmow przyspiesza iego puls: co wieczor gorączka się powiększa, cierpi ustawiczne udręczenia; uryny iego iuż są oleyne, iuż czerwonawe iuż pieniące się: w ten czas kiedy się naymniey spodziewa, występuią ognie na iego twarz, czuie powszechny niesmak, iezyk iego bywa suchy, oczy zapadłe, głos słaby, i chrapliwy; nie kiedy cierpi mdłości okropne złączone z potami występuiącemi na piersi, a zwłaszcza na twarz, nakoniec wpada w marazm.

Do wszystkich tych symptomatow przydadź ieszcze można lekką na brzmiałość, i zmianę koloru prawie niepodobną do dostrzeżenia ze strony chorey.

Jeżeli wrzodzienica uformowana nie pęka, widziec można na oko powiękſzanie ſię tych wſzyſtkich ſymptomatow, ktorych dopiero wyſtawiliśmy obraz. Otok co raz ſię bardziey powiękſza; cała ſtrona płuc chorych ſtaie ſię częſtokroć workiem zaropiałym; ſtrona przyległa bywa uciśniona, i chory umiera z ſuffokacyi po mdłościach okropnych z płucami pełnemi ropy, ktorey nigdy nie ſplunął.

Skoro tylko raz zoſtaniemy przekonani iakowym znakiem o wrzodzie womicznym o ktorym tu mowiemy, należy iak nayſpiesznièy użyć śrzodkow ſkutecznych na otworzenie go; lecz ponieważ nayważnieyſzym bydź powinno naſzym ſtaraniem, ażeby otwarcie to zrobiło ſię ze ſtrony wewnętrzney płuc, a nie ze ſtrony zaklęſłości pierſiowey, każe ſię przeto choremu bez uſtannie wciągać wapor wody ciepłey: każe ſię mu pić w obfitości tyzannę ięczmienną, albo też mleko migdałowe, albo też ieſzcze mleko ubite z wodą. Mowiemy iż naywiękſzym bydź powinno ſtaraniem, ażeby ſię wrzod otworzył ze ſtrony wewnętrzney płuc; gdy na ow czas może ropę ſpluć: radziemy ażeby wciągał wapor wody ciepłey, radziemy to dlatego, żeby zmiękczyć część tę otoku w ktoreybyśmy pragnęli ażeby ſię zrobił otwor; radziemy ażeby pić w znaczney ilości napoy iaki miękczący, żeby żołądek zawſze był pełny, i żeby z tey ſtrony płuca uciśnione ułatwiały przyrodzonym ſpoſobem zbieranie ſię materyi ku krtaniowi gdzie ieſt mnieyſzy opor. Gdyśmy ſię z pilnością

trzymali tego układu, ktory się dopiero przepisało, udać się potrzeba do śrzodkow ktoreby mogły ze swey strony ułatwić pęknienie wrzodu; można do tego zamiaru doyść wzbudzaiąc kaszel przez wstrzyknienie wody lub octu do gardła, albo też zbliżaiąc choremu pod nos naczynie napełnione octem gorącym; każąc mu wrzeszczeć, czytać głośno, i śmiać się z sileniem się, można rownie przyspieszyć pęknienie otoku. Jeżeli wszystkie te śrzodki nie są dostateczne, kazawszy choremu pić obficie, tak iakeśmy zalecili wyżey, wsadzi się go do poiazdu ktoryby nieco trząsł, i wozić się go każe po mieyscach nierownych iak są bruki. Lekarstwo womitowe iest także śrzodkiem, ktorego nie należy zaniedbywać, końcem otworzenia womiki, ieżeli inne śrzodki niedaią oczekiwanego skutku.

Skoro iuż przyidziemy do otworzenia womiki, i gdy chory zacznie spluwać ropę, należy mu kazać zażywać co dwie godziny po łyżce stołowey trunku następuiącego.

Weź *Oxymelu Cebuli morskiey* uncyą 1
Infuzyi bzowey, uncyi 5

Zmieszay.

Hippokrat pisze w iednym z swych dzieł pod tytułem *Prænotiones coacæ*, iż otoki po zauszami sa prezagiami bardzo pomyślnemi w chorobie, o ktorey tu mowa: ieżeli się symptomata zmnieyszaią po pęknieniu otoku, można się spodziewać iż udawszy się

do śrzodkow, ktoreśmy wyżey opisali, chory może odzyskać zdrowie.

Co dwie godziny pomiędzy zażywaniem trunku wyżey przepisane, o. pić będzie po filiżance trunku następuiącego.

Weź *Kwiatow bzowych*, połtory garści

Naley na to trzy kwarty wody wrzącey i rozpuść w wygotowaniu trzy uncye miodu.

Co cztery godziny dawać się mu znowu będzie potrosze kleiku ięczmiennego, lub ryżowego.

Gdy iuż materya nie potrzebuie więcey tych śrzodkow, ażeby była wyprowadzoną można się iuż od nich wstrzymać; lecz za cały pokarm nienależy choremu dawać tylko mleko, i przepisze się mu zażycie cztery razy na dzień co dwie godziny iednę dozę proszku następuiącego.

Weź *Jak naylepszey kinkiny* uncyą I

Podziel to na ośm proszkow.

Proszek ten powinien bydź rozpuszczony w nieco wody, albo też urobiony w kąsek za pomocą trochy syropu, lub miodu.

Agitacya arcy iest zbawienną w tych, o ktorych mowiemy okolicznościach: z pomiędzy zaś wszystkich iey gatunkow iazda konna iest naylepsza. Jeżeli siły chorego tak są słabe, iż się niemoże utrzymać na koniu, wozić go potrzeba w poiazdach, ktoreby nie nadto lekko chodziły.

Niektorzy Lekarze utrzymuią, iż gdy osoba zostaiąca w słabości o ktorey tu mowiemy dzień ieden przynaymniey wytrzymała bez stolca, natychmiast udać się potrzeba do enem; lecz postępowanie takowe bardzo iest niebespieczne, gdyż zrodzić może niekiedy choremu dyarryą okropną. Gdyby nawet trzy dni zostawał bez stolca. nienależy mu pozwalać enem.

Gdy postrzeżemy, iż używanie śrzodkow wyżey przepisanych zmnieyszyło ilość ropy, i ukoiło gwałtowność symptomatow, znakiem to iest: że się rana czyści, i goi powoli. Lecz ieżeli materya zawsze rownie obficie idzie tak iak w pierwszych dniach po przepękłym wrzodzie, ieżeli ropa okaże się brzydszą. i ieżeli chory co wieczor doświadczać będzie przystępow gorączki, słusznie się można obawiać, ażeby rana zamiast zagoienia się, nieodnowiła się w wzrod, co bez wątpienia poczytać należy za przypadek bardzo smutny, gdyż chory na ow czas wpada w etyzyą stwierdzoną i umiera nędznie. Należy sobie postąpić w tych smutnych okolicznościach tak iakeśmy wyżey powiedzieli, mowiąc o ratunkach przyzwoitych dla osob maiących wrzod piersiowy niewątpliwy; agitacya iest nadewszystko nie ochronną; i w tym przypadku iak i w powyższym konna nad wszystkie inne przekładana bydź powinna. Jeżeli kaszel iest przyczyną bezsenności ustawicznych i ciągłych, każe się mu zażyć na wieczor dwie lub trzy łyżki stołowe syropu z maku czerwonego w szklance mleka migdałowego, albo

tyzanny ięczmienney. Częſto bardzo doświadczenie pokazało, iż gdy expektoracya wrzodu pierſiowego nagle ſię zaparła, chory na ow czas doświadczał ſłabości nadzwyczayney; bywał udręczony, miotany od gorączki, i doświadczał omdlałości trudney do wyrażenia. Gdy ſię ſtan ten okaże, trzeba mu kazać natychmiaſt wciągać wapor z wody ciepłey, i dawać mu zażywać co godzina po łyżeczce trunku zrobionego z oxymelu cebuli morſkiey i infuzyi bzowey, o ktorym iuż w tym artykule mowiliśmy. Udać ſię także potrzeba do tyzanny zrobioney z kwiatow bzowych, hizopu, i miodu, o ktorych powyżey mowiliśmy, i zaleci ſię mu agitacya. Gorączka i inne ſymptomata znikną natychmiaſt iak ſkoro ſię expektoracya przywroci. Są niektore oſoby, ktorym zatrzymanie to rodzi natychmiaſt inflammacyą około wrzodu, co przymuſza do puſzczania krwi.

Przydarza ſię także niekiedy, mowi P. *Tiſsot*, iż wrzod pierſiowy całkowicie ſię oczyści, plwania nagle uſtaną i chory ſię ma za zupełnie uleczonego; gdy wkrotce ſłabość, duſzność, kaſzel i gorączka napadaią; zaczyna znowu na nowo ſpluwać, lecz i to po kilka dniach uſtaie; po nieiakim czaſie znowu ſię taż ſama ſcena rozpoczyna, i ta przemiana ſtanu zdrowia i choroby trwa czaſem przez kilka mieſięcy, a nawet i lat, przypadek takowy w ten czas ſię zdarza, gdy ſię wrzod czyści powoli, i gdy boki iego ſchodzą ſię z ſobą nie zraſtaiąc ſię wzaiemnie, na ow czas to znowu ſię do nich

ſączy nowa materya. Przez kilka dni chory wolny ieſt od przykrości, lecz gdy ſię iey iuż pewna ilość zbierze, cierpi poki ſię aż znowu nie wyprożni. Widzieć można oſoby tego gatunku tak iakby w nayleplzym zoſtały zdrowiu. Można wrzody te uważać iako gatunki kauteryi wewnętrzney, ktora ſię czyści ſama przez ſię kiedy niekiedy, w niektorych oſobach doſyć częſto, w innych rzadzey, ktore przytym żyć mogą długo. Gdy choroba ta potrwa przez przydłuższy czas, ſtaie ſię nie uleczoną. W początkach zwykła ona uſtępować na używanie mleka, agitacyi konney, i proſzku z kinkiny, o ktorym wyżey mowiliśmy.

Lekarſtwa balſamiczne, ktore wielka liczba Lekarzy używa częſto w chorobach o ktorych tu mowiemy, powinny bydź całkiem odrzucone; gdyż poſtrzeżenie okazało, że one zatykaią maleńkie naczyńka płuc, i że ſprawuią pieczenie i duſzność.

Jeżeliby wrzod otworzył ſię ze ſtrony zewnętrzney płuc, na ow czas ropa ſpływa w zaklęſłość pierſiową. W takowym przypadku chory czuie wzruſzenie ſzczegolnieyſze złączone powſzechnie z ſynkopą; duſzność i omdlałość uſtępuią, gorączka ſię koi, i expektoracya uſtaie; kaſzel iednakże trwa, ale iuż nie ieſt tak gwałtowny; zmnieyſzenie ſię wſzyſtkich tych ſymptomatow ieſt niby znakiem polepſzenia zdrowia; z ktorego obiecywać ſię ſobie zwykło niebawne uleczenie; lecz ukoienie te pozorne krotko bardzo trwa, ropa zbieraiąc ſię codziennie bardziey, i nabywaiąc coraz większey oſtro-

ści

ści, toczy, i irrytuie płuca; skąd się rodzi trudny oddech; wciąganie iey rodzi pragnienie, bezsenność, gorączkę, niesmak, słabości i omdlewanie częste, i pogrąża chorych w atrophii. Coż na ów czas czynić pozostaie? Oto doświadczać można operacyi empyemy *Obacz* ten artykuł. Nie należy się atoli do niey uciekać tylko w ten czas, gdy chory nie utracił ieszcze całkowicie sił, gdy iest młody, temperamentu dobrego; gdyż bez tego niepotrafilibyśmy iak tylko przyśpieszyć koniec smutny, przez powiększenie razem bolow dla niego.

WRZOD PRZED-SERCZNY. (Szt. Hod. Byd) Tak nazywaią chorobę wołową, lub końską, ktorey znakiem iest gruczoł flegmonowy wielkości pięści formuiący się na piersiach tych zwierząt.

Narostek ten formuie się także niekiedy, mowi *Solleysel*, na błonie powłoczącey serce, ktora iest gębczasta, i do ktorey tym samym humory z wielką łatwością się zbieraią, gdy się ich w zbyteczney obfitości znayduie. Przyczyna ta ktorą naznacza *Solleysel*; czyż nie iest iedna, co hidropizyi workasercowego.

Choroba ta nigdy nie panuie epidemicznie.

Skoro koń lub woł będzie nią dotknięty natychmiast staie się smutnym, i niby strapionym głowę trzyma zwieszoną, sierść się mu na grzbiecie podnosi; traci apetyt, i niekiedy wpada nagle niby w synkopę; serce iego widocznie mocniey bije niż zwyczaynie; gorączka bywa ostra, i inflammatyczna, i niekiedy tak gwałtownie się wzmaga, iż zwierzę w krotkim czasie ginie.

P. *Garsault* dwie przyczyny naznacza tey chorobie. Pierwszą smarkociznę, ktoraby zatrzymała krew w sadle, i pomiędzy ściągłami muszkułu piersiowego z iedney lub z obydwoch stron razem; drugą o ktorey nikt przed P. *Garsault* niewspominał, iest silenie się rozciągaiące nadzwyczaynie muszkuły piersiowe, skąd się zrodzić może inflammacya i narostek z rozlaney krwi znayduiącey się w naczyniach przez tę siłę porwanych.

Jakażkolwiek byłaby przyczyna tey choroby zawsze iest rzeczą prawdziwą, że iest bardzo niebezpieczna. Jeżeliby narostek zginął sam przez się, zwierzę zostawałoby w naywiększym niebespieczeństwie: końcem nayszczęśliwszym iest ropienie, lecz i w tym nie zaraz się należy ubespieczać nadzieią.

Jak skoro symptomata przekonaią nas, iż woł cierpi wrzod przedsierczny; puścić mu potrzeba z karku krew cztery lub pięć razy z boku lub z tyłu kości sankowey: dadzą się mu enemy miękkczące zrobione z dwoch kwart wody, wktorey się przez kwadrans gotować powinno dwie garści ięczmienia i dwie uncye soli Polichresta startey na miałki proszek. Poczym likwor ten przecedzi się przez chusteczkę, przyda się do niego połtory kwarty uryny krowiey, albo w iey niedostatku uryny człowieka młodego zdrowego i otyłego z cwiercią funta massa i tyleż oleyku rucianego. *Obacz* RUTA. Dawać się mu powinny te enemy dwa razy na dzień; potym się mieysce zaległe gruczołem ogoli i nacierać będzie maścią ropiącą.

Dla zapobieżenia ażeby się choroba nie szerzyła, da się zwierzęciu trunek następuiący.

Weź *Jagod bobkowych i jałowcowych*, *Korzeni Zedoaru i Galangi* każdego po uncye 2.
Gencyany.
Korzeni dzięglowych po uncyi półtory
Mirry,
Kubeby po uncyi pół
Szafranu, ſzkrupuł 1.

Wſzyſtko to ſtarłſzy na proſzek dawać ſię będzie po łyżce zwierzęciu, w półtory kwarty wina Hiſzpańſkiego, z dwoma uncyami konſerwy rożaney, i tyleż ſtarey dryakwi. Należy mieć baczność ażeby bydlę nie iadło iak tylko na dwie godziny przed i po tym lekarſtwie.

Dla przyſpieſzenia ſuppuracyi tego naroſtka, i zapobieżenia ażeby ziadliwość iego nie ſzerzyła ſię aż do ſerca, biegli w Sztuce Hodowania Bydląt radzą, ażeby przekłoć ſkòrę na naroſtku, w dwoch lub trzech mieyſcach lub więcey ieżeli ſię podoba, ſzydłem ſzewſkim, a potym w otwory powkładać pręciki z korzeni ciemięrzycy tak grube iak było ſzydło, i poſmarować ten naroſtek maścią ślazową, i dryakwianą razem zmięſzanemi.

Przyłożenie to ciemięrzycy wzbudza znaczne nabrzmienie gruczołu: zaſtępuie ono mieyſce kauſtyku, i maści na doyrzanie wrzodow ſłużącey: co przyſpieſza uleczenie tey okropney choroby.

Nazaiutrz po tey operacyi da ſię mu enema z dwoch kwart piwa, w iego niedoſtatku uryny krowiey lub człowieka młodego, w ktorey wprzody przewarzyć należy przez kilka minut dwie

uncye ſoli Polichreſta i przydać ćwierć ſunta oleyku bobkowego po odſtawieniu likworu od ognia. Potym ſię powtorzy użycie kordyałow. Przeprowadzi ſię konia, ażeby w nim wzbudzić poty; a potym ſię mu puści krew, ieżeliby mu ſię nie polepſzyło.

Można także bydlęciu dadź za kordyał eſſencyą iaſzczurczą zmięſzaną z połtory kwarty wina Hiſzpańſkiego, opiat kermeſowy, albo orwietan; i ponieważ bydlęta poſpolicie nie maią apetytu, przeto ſię im przedſtawi dobry iaki dekokt (armand) albo ięczmień czyſty *Patrz* DEKOKT.

Konowale używaią poſpolicie ognia na naroſtki tego gatunku; a potym ſmaruią ſtrup maścią zrobioną ze czterech uncyi baſilicon, i dwoch uncyi terpentyny razem przetopionych; czerech uncyi dryakwi ſtarey i dwoch uncyi oleyku rucianego umieſzanych nad ogniem; ſmaruią codziennie naroſtek maścią tą należycie rozgrzaną, a do całkowitego uleczenia. Nie możnażby bez tych zachodow otworzyć ten wrzod tak iak ſię otwieraią otoki albo bubony ludzkie, i tymże ſamym ſpoſobem z niemi poſtępować? *Patrz* GUZ WENERYCZNY, OTOK.

WRZODEK W KĄCIKU OKA PRZY NOSIE. (Chir.) *Ægilops*. Tak zowią naroſtek uformowany bliſko woreczka łzowego, formujący ſię po ophtalmii albo otoku.

Materya w tym naroſtku zawarta nabywſzy oſtrości i ſtawſzy ſię zropiałą toczy ſkórę powłoczącą go; dotyka kanały łzowe, niſzczy tłuſtość ktora ſię znayduie przy kąciku okowym, toczy niekiedy kość płaſką, i kwadratową noſa, i ciągnie za ſobą nieprzyzwoitości okropne.

Niekiedy kanały łzowe tak bywaią uſzkodzone, iż kąt wielki oka ieſt bezuſtannie zalany materyą ropiaſtą łączącą ſię koniuſzczkami łzowemi. I na ow czas to *ægilops* przemienia ſię w fiſtułę łzową. *Patrz* FISTUŁA.

WRZODZIENICA *Patrz* APOSTEMA.

WSCIEKLIZNA *Patrz* HYDROPHOBIA.

WSTECZNE ZNAKI. (Szt. Lek.) Gdy znaki nieprzewidziane zwracaią Lekarza od przepiſywania ſrzodkow ktore zdaią ſię bydź przyzwoitemi na wyprowadzenie choroby; mowić ſię zwykło iż ſą wſteczne znaki (*contre-indication*) Tak po mocney iakiey hemorragii kordyały ktoreby można przepiſać na ożywienie ſił chorego, byłyby wſtecznemi, gdyżby mogły na powrot wzbudzić upław krwi powiękſzaiąc ſilność cyrkulacyi. Słabość człowieka na ktorym ma bydź wykonana iakowa operacya, ieſt znakiem wſtecznym teyże ſamey operacyi.

WSTRZEMIEZLIWOSC. (Szt. Lek. Prezerw.) Wyraz ten w Sztuce Lekarſkiey znaczy wſtrzymanie ſię od pokarmow ſtałych, i ſoczyſtych. I tak mowi ſię iż chory zachowuie *wſtrzemięźliwość i dyetę*, gdy ſamym tylko bulionem żyie.

Wſtrzemięźliwość wielkim ieſt ratunkiem w bardzo znaczney liczbie chorob; w ſtanie zdrowia ieſt naypewnieyſzą pomocą do ſtrawności, ktorą bardzo często obżarſtwo pſuie. *Obacz* TRYB.

WYBICIE. (Chir.) Jeſt to rozciągnienie ſię nagłe i gwałtowne ścięgaczy albo wiązań iakowego członka, bez widocznego wywichnienia kości. Rozciągnienie to rodzi mniey lub więcey przypadkow w miarę gwałtowności ktora była iey przyczyną. Boleść, i nabrzmiałość ſą iego pryncypalnemi ſymptomatami; inflammacya bywa zawſze w ſtoſunku do czułości członkow rażonych. Materya ściąga ſię do członków, gdy ściągła albo torebki ſtawowe były zerwane, hydropizya ſtawowa i ſpruchniałość kości ſą ich ſmutnemi ſkutkami.

Przyczyny wybicia ſą te wſzyſtkie, ktoreśmy wymienili pod artykułem *Wywinienie*. Należy w celu zapobieżenia przypadkom, zanurzyć członek w wiadrze wody ſtudzienney iak ſkoro ſię tylko nieſzczęście to zdarzy; byle ofiarą tego przypadku nie była niewiaſta zoſtaiąca na czaſie ſwym krytycznym, lub oſoba zbyt delikatna i dotknięta katarem. Jeſt to ſrzodek ſkuteczny na zapobieżenie ściekowi materyi, na uprzedzanie inflammacyi, i ukoienie bolu. Gdy nie można było ſrzodka tego uſkutecznić, należy natychmiaſt przyłożyć na ten członek płatki w kilkoro zwinione i zmoczone w iakim likworze ſpirytuſowym, puścić choremu krew obficie, i przepiſać mu tryb życia ściſły, i purganſe. Gorzałka, w ktorey ſię roztworzyło kawałek mydła, ieſt bardzo ſkuteczną.

Ze wſzyſtkich gatunkow wybicia, wybicie ſtopy, i przegubia u ręki ieſt naypoſpolitſze: mogą one za ſobą pociągnąć przypadki bardzo ciężkie; uleczenie ich bywa poſpolicie długie i trudne; lecz wybicie kości pacierzowey ieſt zawſze śmiertelne, z przyczyny uciśnienia ſoku pacierzowego.

Nie należy zaniedbywać przepurgować kiedy niekiedy chorego cierpiącego wybicie, napażać się także członki te powinny wodami cierzać (*thermales*) sztucznemi albo naplicznemi turalnemi, iak są wody z Bareges, Bourbonne, de la Mothe, d'Aix la Chapelle &c.

WYBICIE. (Szt. Hod. Byd.) Konie i inne zwierzęta podlegaią wybiciu rownie iak i człowiek. Symptomatami tego przypadku są okulawienie, pieczenie, nabrzmiałość, i inflammacya członkow związkowych; może zatym nastąpić rozcieczenie materyi, i pruchnienie kości wstawowey. Przyczyny wybicia końskiego są zawsze zewnętrzne. Może się ono przytrafić, gdy koń nieostrożnie stąpi na mieyscu iakim nerwowym, a wybicie z takowego przypadku wynikaiące będzie miało skutki proporcyonalne gwałtowi, iaki wytrzymać musiały ściegła, i wiązania. Naynie bespiecznieysze są wybicia nog zadnich: gdyż te bardzo często długo się opieraią srzodkom na ich uleczenie używanym.

Jeżeli zaraz w momencie wybicia można mieć wody na zanurzenie w niey nogi końskiey, albo ią też zmoczyć płatkami w niey maczanemi, znaczniebyśmy skrocili leczenie; lecz srzodek ten w pierwszych tylko momentach przypadku iest skuteczny. Gdy iuż w części tey czuć się dadzą bole znaczne, i nabrzmiałość, trzeba zwierzęciu puścić krew z karku, i przyłożyć na członek dotknięty kataplazmy rozwalniaiące łagodne; iak iest naprzykład kataplazm z róż de Provins gotowanych z otrębami w winie. Mieć należy staranie ażeby koń zostawał w spoczynku przez czas leczenia, i ruszać mu kiedy niekiedy ostrożnie staw, ażeby tym sposobem

ułatwić roztworzenie się rozcieczenia stawowego.

Jeżeli wybicie iest zadawnione radzą ażeby na członek przykładać terpentynę, albo smołę czarną, a ieżeliby w początkach zaraz srzodki te nie skutkowały P. *Garsault* radzi, ażeby ie odrzucić.

Mięszanina z sadła wieprzowego świeżego, miodu, i wina białego gotowanych razem, iest lekarstwem bardzo zaleconym na wybicia dla wszelkiego rodzaiu zwierząt, należy tą mięszaniną smarować członki dotknięte, trzy lub cztery razy przez dzień.

WCIĄGACZ BARKOWY Muszkuł. *Patrz* ANCONÆUS.

WYDRA. (Hig.) Zwierz czworonożny. Głowę ma podobną do psiey, uszy do bobrowych, ogon ma długi, ostro się kończący i kosmaty, skóra iego także podobnie pokryta iest włosami krótkiemi, koloru kasztanowatego, ktorey używaią na kapelusze, tak iak bobrowey, ukąszenia zwierza tego iest okropne, wydra iest zwierzem ziemno-wodnym, znayduie się w Europie, ale daleko obsitey w Kanadzie, mieszka w bliskości iezior i rzek; chciwa iest arcy na ryby; ubodzy tyko lludzie używaią mięsa iey za pokarm; mięso to iest twarde, łykowate, niesmaczne, i niezdrowe. Należałoby go całkiem nie używać.

WYKA. (Bot.) *Vicia.* Jest to roślina, ktorey dwa gatunki maią znaiome użycie w Sztuce Lekarskiey, to iest czarna i biała.

Czarna albo pospolita *vicia sativa vulgaris, semine nigro* C. B. P. *vicia vulgaris sativa* J. B. *vicia* Off. sieie się po polach po całey prawie Europie, iuż to sama przez się iuż zmieszana z grochem, i owsem. Aczkolwiek ona bardzo iest dobro na uprawę roli, i wytępienie zielsk szkodliwych, iednakże ią rzadko sieią po ogrodach. Kwiaty tey rośliny podobne są do grochu, kolor maią purpurowy, albo błękitny wystaiący z trąbki ząbkowatey. Z tych formuią się strąki kosmate, spłaszczone, złożone z dwoch torebek zapełnionych nasionami okrągłemi i czarnemi, ktorych smak iest nieprzyiemny. Liście ma wąskie, rozszerzaiące się ku końcowi, kosmate, wyrastaiące parami. Łodygi ma dęte, kosmate, wyrastaiące na połtory stopy, lub na dwie całe. Korzeń iey iest roczno-trwały, i włoknisty; roślina ta kwitnie w Maiu i Czerwcu. Nasienie iey doyrzewa na końcu Sierpnia, lub na początku Września.

Wyka biała, *vicia sativa alba*, C. B. P. *vicia alba* Offic. *vicia albo semine* J. B. sieie się po polach tak iak poprzedzaiąca. Kwiat iey iest poiedynczy, lub podwoyny, mowi Autor dopełniaiący Materyą Lekarską P. *Geoffroi*, maiący na sobie plamki purpurowe, wyrasta na krotkich szypułkach. Strąki iego napełnione są nasionami, ktorych bywa pospolicie w liczbie dziewięciu, całkiem białe, albo nieco purpurowe, lub moręgowate, lub blado zielone, zbliżaiące się kształtem i kolorem do grochu zielonego, ktoremu nawet wyrownywa wielkością,

z tą iednakże rożnicą, iż nie czernieią od tey ftrony, ktorą do ftrąka przypieraią. Liście wyki białey nie zawfze fą iednakie, gdyż niektore fą białe, inne długie i wąfkie. Łodygi iey fą kątowe, ftabe, dęte i wyraftaią blifko na dwie ftopy; Korzeń ma fzczupły, i włoknifty: roślina ta kwitnie i doyrzewa w tymże famym czafie co i poprzedzaiąca.

Używa fię oboiętnie zarowno obydwoch tych gatunkow wyki, ktoreśmy, dopiero opifali. Robią z niey mąkę, ktora pofiadaiąc też fame prawie własności, iakie ma mąka z wyky ptafiey, może bydź zamiaft tamtey użyta. Z drugiey ftrony wyka ma własność zgęfzczaiącą, ftężaiącą i bardzo fkuteczną w płynieniu żołądka. Można iey używać w kataplazmach fkutecznych na zmiękczenie, roztworzenie, i umocnienie. Wyka ieft pokarmem nie bardzo przyiemnym, i mało co fzacownym. Trudną ieft także do ftrawienia, i rodzi chil gęfty. Przeto iey też nie widać po ftołach Wczafach iednakże głodu przymufzeni byli ludzie piec fobie z niey chleb. Nafiona tey rośliny rownie zielone iak fuche chowaią fię na pafzą dla bydła.

Wyka fieie fie dofyć częfto z owfem, ktory potym wraz z nią fieką za pafzę dla koni, i mułow: co daie bardzo wyborne fiano, i tuczy prędko te zwierzęta. Wiadomo ieft powfzechnie, iż wyka ieft także pafzą dla gołębi; niektorzy utrzymuią, iż ona cale ieft nieużyteczna dla kaczek.

WYKA GĘSIA *Patrz* GĘSIA WYKA.

WYKA PTASIA (Bot) *Orbus Sylvaticus Galega nemorensis prima* J. B. Jest to roślina, ktora wypuszcza wiele łodyg długich na stopę i czołgaiących się, liście iey są obdłużne nakształt pomurnikowych, wyrastaią po parze z iedney strony łodygi: kwiaty formuią się nakształt kłosow, są grochowate, koloru pięknego purpurowego, albo błękitnego, w kielichach na kilka igieł postrzyżonych. Nasiona tey rośliny są iaykowate, nieco gorzkawe. Cebulki korzeniowe maią smak bardzo podobny do lukrecyi. Gorale Szkoccy używaią iey na wszystkie choroby piersiowe, w ktorych pomaga lukrecya; używaią iey także odwilżaiąc ią wodą na wytrzymanie przez długi czas głodu, i pragnienia. Nasiona tey rośliny bardzo często bywaią po Aptekach żądane; lecz na ich mieyscu daią inne gatunki wyki, dla tego, że są większe i mięsistsze, a nawet większe maią przymioty; z tym wszystkim i te uchodzą za ścieraiące, roztwarzaiące, i rozwalniaiące.

WYKLUWANIE SIĘ ZĘBOW (Szt. Lek.) Tak nazwano puszczanie się przyrodzone zębow z ich komórek. Dzieło to natury zaczyna się w szostym, albo osmym miesiącu życia dziecinnego, niekiedy wcześniey, niekiedy poźniey, i trwa aż do wieku młodzieńskiego. Dzielą atoli klucie się zębow na dwa pryncypalne peryody. Pierwsze zęby pospolicie puszczaią się

w ſiodmym mieſiącu ; i to dzieło ledwie ſię w przeciągu dwoch lat kończy, W ſzczęce wyżſzey poſpolicie nayprzod zaczynaią ſię zęby pokazywać. Zęby przednie wyraſtaią nayprzod ; po nich ſię puſzczaią pſie ; a nakoniec trzonowe, z ktorych oſtatnie zawſze ſię z trudnością puſzczaią, i naybardziey dręczą dzieci, Drugie klucie ſię zębow bywa w wieku ſiodmym, *Patrz* ZĘBY.

Przykrości doświadczane wczaſie klucia ſię zębow pochodzą z rozciągania gwałtownego fiber nerwowych, ktore ſprawuie ząb ukryty pod dziąſłem, i uſiłuiący ſię wydobydź ze ſwoiey komorki. Dzieci w tym ſtanie zoſtaiące doświadczaią poſpolicie pieczenia nadzwyczaynego ; ſen mieważą nieſpokoyny, i przerywany przeſtrachami ; rzucaią ſię uſtawicznie ; i krzykiem wyrażaią ſwą przykrość ; chwytaią z chciwością za pierś, gdy ią zobaczą, ściſkaią nawet mocno zębami brodawkę, i wkładaią ſobie palce do uſt.

Widzieć na ow czas można dziąſła ich nabrzmiałe ,białe lub czerwone. Slina im płynie obficiey ; ślinią ſię i żołądek ich albo ieſt ściśniony albo rozwolniony. Do tych ſymptomatow łączy ſię częſto gorączka oſtra, ruchy konwulſyine, i epileptyczne. Częſtokroć w tych małych iſtotach zbiera ſię wodniſtość ktora ſię pſuie, i wkrotce zaraża wſzyſtkie humory, gdyż ſkutek bolu iakowego przydłużſzego ieſt, iż ſprawuie ſpazmy, ktore ſię kommunikuiąc co raz dáley, mieſzaią w krotce cały porządek ekonomii zwierzęcey.

Gdy wykluwanie zębow wykonywa ſię ſpokoynie, dzeci wytrzymuią to udręczenie bez żadnego ztąd wynikaiącego przypadku: lecz niedzieie ſię tak, gdy ſię dziąſła mocniey opieraią kłuiącym ſię zębom. Dzieci pletoryczne, i otyłe bardzo często uledź im muſzą: toż ſamo rozumieć należy i o tych ktore uſtawicznie ſpią: ieſt to uwaga *Hippokrateſa*. Tenże ſam Oyciec Sztuki Lekarſkiey, mowi iż klucie ſię zębow dłużey trwa, gdy dziecko dręczone ieſt małym kaſzlem; i że tym ieſt niebeſpiecznieyſze, im żołądek dziecięcia bardziey ieſt ściśniony; że konwulſye prawie zawſze poprzedzaią klucie ſię zębow w dzieciach ktore maią fibry tkliwe, albo ktore ſą zrodzone z rodzicow temperamentu cholerycznego; że ſpodziewać ſię potrzeba wielkiego niebeſpieczeńſtwa, gdy zęby pożno ſię zaczynaią puſzczać z przyczyny wyniſzczenia w ktore dziecko wpada; nakoniec, że dzieci maiące oſtrą gorączkę, poſpolicie nie bywaią od konwulſyi dręczone; i że w zimie nie tak raptownie zęby kluć ſię zwykły.

Ponieważ wykluwanie ſię zębow ieſt dziełem natury, przeto też iey poruczyć potrzeba ſtaranie około niego, zwłaſzcza gdy ſię to odbywa ſpokoynie, przeſtrzegać tylko należy, ażeby dziecię zachowało tryb życia iak nayroſtropniey. Jeżeli iuż ieſt odſadzone od pierſi, nie należy mu dawać pokarmow ſtałych. i rozpalaiących; ale ſię go karmić powinno papką lekką. Jeżeli zaś ieſzcze ſſie, mamka niepowinna nic ieść ſłonego

korzennego, i rozpalaiącego. Do wina wiele lać powinna wody; używanie zaś likworow byłoby okropnym dla wychowańca. Pokarmy iey powinny bydź odwilżaiące, i rozwalniaiące, i z odsadzeniem od piersi zaczekać potrzeba aż dziecko dostanie szesnaście przynaymniey zębow.

Zęby wilcze i ciała twarde, ktore daią dzieciom, w celu przyspieszenia prędszego wykłócia się zębów, nie przynoszą iak tylko skutki szkodliwe w pierwszych momentach dentycyi. Ciała te płaszczą zęby, krzywią ie w ich komórkach, przytępiaią, a tym samym opoźniaią bardziey to co chcemy ażeby przyśpieszyły.

Jeżeliby iuż wykłocie się zębow znacznie postąpiło, i gdyby się wdała inflammacya gwałtowna: usiłować należy odmiękczyć dziąsła za pomocą ciał miękkich, i mąściowych, iakiem iest masło, sadło kurze, i inne tego rodzaiu ciała. Pocierać kiedy niekiedy dziąsła palcem: i da się dzieciom kawałek lukrecyi, albo malwy obdartey z pierwszey skory. Wymywać się imtakże będą usta często dekoktami chłodzącemi, i lipkiemi: a gdy uczuiemy iż ząb podnosi dziąsło, można im na ow czas pozwolić zęba wilczego, w ten czas iuż ząb dosyć iest mocny, ażeby go tym sposobem dziecko potrafiło uszkodzić.

Lecz ieżeliby wykluwanie się zębow zrodziło iakie przypadki ciężkie, iak iest inflammacya, boleść, gorączka albo konwulsye; należy na symptomata te używać śrzodkow, ktore są w tey mierze zalecone, to

ieſt antiflogiſtykow, ulżywaiących, i temperuiących. Gdy gorączka ieſt gwałtowna, puści ſię z ręki krew podług rady P. *Lepuret* albo ſię też poſtawią piiawki po zaußzami. I to to radzi czynić *Sydenham de nov. febr. ingres. pag. 673.* Konwylſye rozpędzą ſię przepiſuiąc przyprawy koiące lekkie, i antiſpazmodyczne *Obacz* KOIĄCE.

Nakoniec ieżeli przypadki te nie nikną, ſkłonic ſię potrzeba do wykonania na dziąśle operacyi przyzwoitey, na zniſzczenie tey przyczyny, ktora wſtrzymuie wykłócie ſię zębow. Radzą na ten koniec powſzechnie rozciąć wzdłuż dziąſła pokrywaiące zęby przednie, i wykonać incyzyą krzyżową na trzonowych. Lecz te operacye nie zawſze ſą doſtateczne, niekiedy potrzeba przerwać kraie komorek, gdy te ſą zakrzywione tak iż przyciſkaią wydobywaiący ſię ząb: a nawet wyrwać potrzeba ząb przyległy ieżeliby ten zawadzał. Zdaie ſię iż operacye te nieco zaſtraſzaią, atoli iednakże ſą one iedynemi śrzodkami na zniſzczenie tych przywar, ktoreby mogły pociągnąć za ſobą ſkutki bardzo okropne.

Gdy ſię iuż wykonała incyzya na dziąſłach, przeſtrzegać należy, ażeby ſię kraie rany nie zroſły wprzod nim ſię ząb wydobędzie: gdyż mała ſtrupiałość rany byłaby nową zawadą, daleko mocnieyſzą od pierwſzey; do Chirurga to iuż należy zapobiedź tey nieprzyzwoitości. Formuią ſię także niekiedy otoki ze ſtrony korzenia ięzykowego, wprzypadkach trudnego wyklując ſię zę-

bow: *Ludwic* radzi, ażeby ie otworzyć ieżeli tego potrzeba narzędziemi iake za nayprzyzwoitſze do przypadku oſądziemy.

WYKOPYCENIE (Szt. Koń.) Jeſt to choroba dotykaiąca nogi końſkie, ktora zależy na ſkurczeniu ſię nadzwyczaynym pięt, bliſko rozpadliny kopytney. Z wady tey wynika iż części miękkie znayduiące ſię po między rogiem, a koſtką gębczaſtą ſą ściśnione, i tak mocno dolegaią iż koń z bolu kulawieie, ten ieſzcze przypadek pociągnąć za ſobą może inflammacyą, ropienie i inne pomnieyſze przypadki.

Wykopycenie częściey dotyka konie ſzczupłe, talii lekkiey, a niżeli konie wozowe, i ciężkie; i w kraiach gorących częściey niż w zimnych. Wyſokość pięt końſkich nayczęściey ſkłania do wykopycenia; lubo i niſkie nie ſą od tych przypadkow wyięte. Wada ta ieſt zawſze znakiem ſuchości nogi, przeto niebawnie należy ſię ſtarać rozwolnić fibry tego członka za pomocą iakowego tłuſtego topiku. *Patrz* Nogi.

Lecz ieżeliby wykopycenie było zaſtarzałe i mocne, trzeba wyrznąć ſtrzałkę aż do krwi, a potym na to mieyſce przyłożyć naſtępuiącą przyprawę.

Weź *Sześć kwart lagru winnego;*
Smoły Burgońſkiey,
Smoły czarney,
Sadła wieprzowego świeżego
każdego po funcie 1
Miodu praśnego funt 1

Roz-

Rozpuść ſmołę na małym ogniu, a potym z nią [illegible]mieſzay inne przyprawy, i przyday trochę mą[illegible], ażeby mięſzanina ta nabyła większey gęstości: przyprawa ta przykładać ſię powinna ciepło.

Nakoniec naypewnieyſzym ſrzodkiem iakiego tylko użyć można we trzy albo cztery dni po tym przykładaniu, ieſt: ażeby koniowi z pod kopyta ſtrzałkę wydrzeć; rozetnie ſię miękiſz zagłębiaiąc nożyk aż do pęciny, ſtrzegąc ażeby ſię nie tknąć koſtki gębczaſtey w ſrzod kopyta znayduiącey ſię. Goić ſię potym będzie rana tak iakeśmy wyłożyli pod artykułem ZAGOZDZENIE do ktorego czytelnika odſyłamy, po rozciągleyſze obiaśnienie.

WYMIOTOWE. *Patrz* WAYSZTYN.

WYPROZNIENIE. *Patrz* SUPPRESSYA.

WYPUKLINA. (Chir.) Tak zowią wſzelkie narośtki uformowane przez uſunienie ſię iakowey części, z mieyſca ſobie właściwego; bądź to w dolnym brzuchu, bądź w pierſiach i w głowie. *Patrz* KIŁA.

WYPUKLINA. (Szt. Hod Byd.) Mamy tu mowić o wypuklinach iakie ſię przydarzaią koniom. Te ſą rozmaitego gatunku, proſte, ſkładane ſkomplikowane. Wypuklina zowie ſię proſtą, gdy ſama tylko kiſzka formuie gruczoł zewnętrzny; złożone gdy eppiploon poſzedł za kiſzką; ſkomplikowane gdy do tego łączy ſię ieſzcze dolegaanie, a po nim wſzyſtkie te ſkutki ktore za ſobą pociągnąć może, iak ieſt naprzy

kład inflammacya, gorączka, gangrena, sfacel &c. przypadki ktore łatwo zgubić zwierzę mogą.

Wypukliny końſkie maią poſpolicie za przyczyny, prace wymuſzone, ſilenia ſię gwałtowne, trudy i inne przyczyny teyże ſamey natury.

Wypukliny proſte uſtępuią na ſamo ich przyciśnienie, i wypychanie; ieſt to operacya zwana *taxis*. *Patrz* KIŁA. Gdy epiploon wyſzedł za kiſzką, naroſtek bywa większy, nie bardzo ſię on opiera, gdy ſię go wpycha. Stan końſki daleko ieſt trudnieyſzy, gdy ſię do wypukliny łączy doleganie. Należy mu na ow czas puścić krew, proporcyonalnie do gwałtowności ſymptomatow; potym ſię nań przyłożą naparzania miękczące *Patrz* FOMENTACYE; albo kataplazmy teyże ſamey natury. Jeżeli ſrzodki te nie ſą doſtateczne, należy nieodzownie uiąć obręczkę muſzkułową dolnego brzucha, ktora uczyniła przeyście dla kiſzki.

Na ten koniec, położy ſię konia na mieyſcu miękkim; kilka ludzi trzymać mu powinno nogi rozſzerzone, ażeby wykonywaiący operacyą był beſpieczny, i żeby mu nic nie czyniło zawady. Po wykonaniu incyzyi powłok, i odſłoniwſzy kiſzkę, rozciągnie ſię mieyſce wypukliny, i wepchną ſię części ktore robiły kiłę. Jeżeliby kiſzka była rażona gangreną, można odciąć to coby było zepſute i zaſzyć koniec kiſzki, a potym ią wepchnąć do brzucha, tak iak *Randhof* radzi czynić ludziom. *Patrz* KIŁA. Po ſkończoney operacyi, oczyści ſię rana ſleytuchami ſuchemi i przyłoży ſię na nię digeſtivum naſtępuiące.

C

Weż *Terpentyny*, uncyi 4
Zółtek z iay, 11.
Oleyku rożanego lub drziurawca ile potrzeba.

Roztworzy ſię terpentyna żołtkami z iay, i to wſzyſtko mieſzać ſię będzie aż do doſkonałego złączenia ſię.

Zwierzęciu nie potrzeba dawać iak tylko wodę otrębową za całą paſzę, i ieſzcze mu ſię puści raz krew ieżeliby tego potrzeba wymagała.

Gdy ſię iuż dokonało naprawy wypukliny proſtey, należy na ranę przyłożyć przyprawę naſtępuiącą.

Weż *Wielkiey konſolidy*,
Kory granatowey,
Naſion ſumakowych,
Galaſu, *każdego po* uncyi 4.

Naſion anyżowych,
Koprowych, *po* uncyi 2.

To wſzyſtko włożyć ſię powinno w woreczek tak obſzerny, ażeby potrafił obiąć iądra; a potym ſię powinno warzyć w winie czerwonym, i przykładać na członek zwierzęcy.

Soleysel radzi ażeby konie cierpiące wypuklinę owałaſzyć, gdyż, mowi on, worki ſię kurczą i iądro iuż nie może opaść do nich. Nie należy zaś rozumieć, ażeby koń dla tego miał bydź wolnym od wypukliny, iż ſię worek kur-

czy; ale dla tego że blizna zrobiona na pierścieniu opiera ſię opadaniu kiſzki, i wſtrzymuie kiłę. W czaſie wałaſzenia wyiąć należy cały iądrownik, ażeby zapobiedz recydywie. *Patrz* TRZEBIENIE.

WYRZUCENIE (Szt. Lek.) Przez ten wyraz rozumie ſię odchod materyi chorowitey na powierzchnią ſkory, pod poſtacią kroſteczek, plam. *Patrz* EXANTEMA, ZBURZENIE KRWI, OSPA, TRĘDOWIZNA, SWIERZB, ODRA.

WYRZUT (Fiz.) Jeſt to odchod materyi ſtolcowey. Niekiedy Lekarze wyrazem tym oznaczaią ſprawę, a niekiedy ſamę tę materyą, z ktorey niekiedy ſądzą o przymiotach ſamey choroby. Przyczyna wykonywaiąca wyrzut ieſt podwoyna, iak mowi Autor Dykcyonarza Chirurgicznego. 1mo. Sciągnienie mechaniczne kiſzek, pochodzące z irrytacyi ktorą materya ſtolcowa ſprawuie. 2do. Sciągnienie dyafragmy, i muſzkułow pośladkowych, ktora zależy od woli człowieka i ieſt ſiłą pomagaiącą. Te dwie przyczyny razem działaiąc, oddalaią zawadę ktorą czyni ścięgacz pośladkowy, i na ow czas materya ſtolcowa odchodzi.

WYSILENIE albo WYNISZCZENIE. (Szt. Lek.) Jeſt to ſłabość dotykaiąca wſzyſtkie członki, czyli utrata ſił. napadaiąca po pracy iakiey gwałtowney, albo przeciw naturze, po chorobie iakiey długo trwałey, lub ſtratach zbytecznych.

Znaki wyniſzczenia nie ſą oboiętne, prożną byłoby rzeczą wyſtawiać w tym mieyſcu ich obraz. Doſyć nam będzie wſpomnieć, iż gdy

chorzy nim są dotknięci, czuią za naymnieyszym wzruszeniem, bole lekkie po członkach, gdyż członki są zawsze tym czulsze im są słabsze.

Widzieć można często wyniszczenie epidemiczne w kraiach gorących, po nadzwyczaynych upałach. Bezsenność, poty, i wyschłość bywaią iego zwyczaynemi skutkami. Kąpiele, napoie chłodzące, i owoce kwaskowate są specyfikami przeciwko tey chorobie.

Mowiliśmy o wyniszczeniu ludzi powracaiących do zdrowia. *Obacz.* WZMAGANIE SIE. Jest ieszcze inny gatunek wyniszczenia nieszczęściem dosyć powszechny pomiędzy ludźmi młodemi oboiey płci. Zdarzyło mi się pokilkakrotnie natrafiać na chorych ktorzy nim byli dotknięci, o ktorych uzdrowieniu wątpić trzeba było nieznaiąc przyczyny choroby, zaprzestanie nałogow niegodziwych, pokarmy dobre, i agitacya umiarkowana są prawdziwemi srzodkami na tę chorobę. *Patrz* SAMOGWAŁT.

Jest także ieszcze osobny gatunek wyniszczenia właściwy Amerykanom. Dotyka ono naybardziey ludzi młodych i cudzoziemcow, ktorzy zaciągnęli szkorbut w drzodze; tych ktorzy iedzą z chciwością, wyszedłszy z okrętow, albo wiele piią araku, ktory iest trunkiem złożonym z sussu cukrowego, i wody, ale ktory z łatwością upaia. Wypada stąd, iż ludzie upoieni zasypiaią przez całą noc, tam gdzie padną, a tym samym przez pory otwarte swoiego ciała wciągaią wszelkie cząstki szkodliwe zdrowiu z ziemi. Po czym wkrotce dotknięci bywaią słabością nagłą, omdlałością, i ckliwościami. Na ich członki końcowe wyższe występuie pot zimny; tracą swe siły; napada ich psi głód; hypokondry staią się twardemi, i brzmią nakształt bębna; na-

koniec ieſzcze do tych wſzyſtkich ſymptomatow łączy ſię inflammacya.

Dyarrya żołciowa ieſt kryzą nayſzczęśliwſzą tego wyniſzczenia. Chorzy zachować powinni ściśle tryb życia; nie pozwoli ſię im tylko napoiow chłodnych i lekkich; każe ſię im przechodzić z rana, mimo ich wſtrętu do tego. Nie odrzeczy niekiedy bywa puścić krew ażeby zapobiedz gorączce, albo ią też ukoić; i przepiſać choremu iakie apozemy roztwarzaiące, i przeciw-ſzkorbutyczne. Każe ſię mu używać korzeni limoniowych, i lukrecyi, kapuſty morſkiey i portulaczych konſiturowanych w octcie; orzechy kokowe, pomarańcze i ananaſy.

Radzą potym przyſtąpić do purganſu łagodnego. Można przepiſać dla wzbudzenia womitu dwie drachmy Hipekakuana wymoczonego w wodzie; potym ſię przyſtąpi do prawdziwego antidotu tey choroby, ktorego ieſt naſtępuiący przepis.

Weź *Kory Gwajakowey*,
Opilkow żelaza po uncyi 2.
Zyta Tureckiego (mays) uncyą 1.
Małego bobu (petites féves)
Liści ſeneſowych po uncyi 1.

Utrze ſię na proſzek wſzyſtkie te przyprawy i proſzku tego dawać ſię będzie chorym od dwoch do czterech drachm, z raną i w wieczor w rozcieku przyzwoitym.

Po tych lekarſtwach radzić należy choremu, ażeby używał agitacyi; a gdy z niey powroci, dadzą ſię mu pokarmy poſilne i

zdrowe, iak naprzykład bulion zrobiony z mąki de Manichoc i cukru.

Z pomiędzy topikow użyć można plastru zrobionego z gummy élemi, z balsamem de copahu, i miodem, przykładaiąc plaster ten na żołądek i wątrobę: dekokt sasaparyllowy bywa także w tey chorobie pomocny. Co do wyniszczenia kachektycznego, szkorbutycznego, wenerycznego &c. *Obacz* Kachexya, Szkorbut, Franca, i inne choroby mogące zrodzić wyniszczenie. *Obacz iesźcze* Słabość.

WYTKNIĘCIE (Szt Koń.) Konowale tego wyrazu używaią na oznaczenie oddziału nagłego i gwałtownego nogi od ciała. Gdy przypadek ten posuniony będzie do naywyższego stopnia gwałtowności, zowią to rozczepaniem (*entre-overture.*)

Upadnienie, silenia się gwałtowne, rozwarcie przypadkowe nóg końskich w chodzeniu, dźwiganiu ciężaru &c. mogą się stać przyczynami tey choroby; i to tym się łatwiey przytrafić może, im wstaw nogi przedniey iest ruchawszy, i koń taki bardziey takowym przypadkom podlega a niżeli inne. Wytknięcia pociągaią zawsze za sobą w tymże samym momencie żywe doleganie, i ciągnienie ktore znowu za sobą pociąga nabrzmiałość mnieyszą lub większą. Koń ruszyć się nie może bez boleści; napada go niebawnie gorączka; i boki mu biią. Jeżeliby naczyńka włoskowate były przerwane, płynie z nich rozciek rozlewaiący się po tkance komorkowatey, tamże gęstnieie, i gniie, i rodzi otoki albo gruczoły bardzo trudne do leczenia.

Znakiem niezawodnym wytknięcia iest gdy koń kulawieie i chwieie się czyli zaplata, iak pospolicie mowić się zw kło, nogami; co pochodzi z dolegania, ktore sprawuie rozciek wstawowy rozlany. Nie należy atoli zaniedbywać doświadczenia sposobow powsechnie używanych na przekonanie się z iakiey przyczyny koń chroma. Na ten koniec, wyexaminuie się nayprzod noga koniowi, uderzy się młotkiem w każdy gwoździk od podkowy, zważaiąc w tym czasie porusżenie końskie. Jeżeliby przyczyna bolu była w przedniey części nogi, zobaczemy iż każde uderzenie wzbudz w niey bol. Jeżeliby takowe doświadczenie nic ego nam nie okazało, należy odkuć, i ściągnąć mu nogę narzędziem znaiomym od konowałow, ściśnienie to rownie także w budzi ból, ieżeliby w tym członku przyczyna iego znaydowała się. Po czym examinować nalezy z pilnością członki; ściskać części przyległe ręką posuwaiąc ią tam i owdzie; nakoniec zważać należy na nieregularność ruchu, ktora zawsze iest skutkiem wytknięcia.

Gdy koń cierpi wytknięcie, należy, ieżeli można, spławić go natychmiast; potym się mu puści krew z karku; członki rażone trzeć się powinny somentacyami spirytusowemi, i aromatycznemi, iak iest gorzałka z roztworzonym mydłem, woda ranna, dekokt rozmarynowy, tymowy &c. Gdy doleganie iest żywe, należy użyć oleyku bobkowego, albo rumieniowego. Nie zaniedba się także dać kilka enem chłodzących, na ukoienie gorąca.

Jeżeliby było rozcieczenie sokow, ieżeliby się usformowały zatkania, i gruczoły, ieżeliby droga rozpędzenia była prożną, przyłożyć należy topika doyrzewaiące. Smarować się będzie

członek rażony. maścią baſilicon, do ktorey ſię przym eſza trzecia częsć maści ślazowey, ieżeliby koń czuł bole żywe, i otworzy ſię gruczoł, gd ſię w nim okaże fluktuacya. Jeżeliby gruczoł nie chciał zmięknąć, zrobi ſię zawłoka ażeby oſwobodzić ten członek, i rozpędzić zatkanie. Przepurguie ſię także konia kiedy niekiedy, a leczenie będzie miało niezawodny koniec.

Tryb konia zoſtaiącego w tym przypadku o ktorym tu mowiemy, kończyć ſię powinien na wodzie otrębianey. Dać mu można trochę obroku, nie owſa, i niekaże ſię go zeſtayni wypuſzczać. Jeżeliby po ſkończonym leczeniu koń chromał ieſzcze, należałoby przez czas niejaki obkładać na tę część błotem z wod termalnych.

WYWINIENIE (Chir.) Tak zowią uſunięcie ſię iedney lub kilka kości ruchomych z wydrążenia, w ktorem ruchy ſwoie odbywać zwykły.

Z tego opiſu widziemy iak znaiomość ſtawow, ściągł, ktore ie ſpaiaią, i muſzkułow ktore ie okrywaią ieſt potrzebna w leczeniu rozmaitych wywinień.

Wywinienia ſą rozmaite.

1mo. Co do ich gatunku.

2do. Co do rozmaitości ſtawow kościowych.

3tio. Co do mieyſca, ktore kość wybita zaſtępuie.

4to. Co do czaſu ktory upłynął od przypadku.

5to. Nakoniec co do proſtości albo komplikacyi ſamegoż przypadku.

1mo. Co do gatunku wywinienia bywaią albo *zupełne* albo *niezupełne*.

Wywinieniem zupełnym nazywa ſię to, gdy głowa kości zupełnie z dołka wyſkoczy. Niezupełnym zaś gdy kość ta niezupełnie ieſzcze wyſunęła ſię ze ſwoiego przyrodzonego mieyſca.

2do. Rożnią ſię znowu wywinięcia podług gatunku wſtawow iak ſą kolanowate, zawiaſowate &c. *Obacz* SPOIENIE STAWOW.

3tio Co do mieyſca, ktore kość wybita zalega, zowie ſię wyżſzym, niżſzym, wewnętrznym, zewnętrznym podług wybicia kości w gorę na doł, wewnątrz lub zewnątrz.

4to. Co do czaſu iego trwałości bywa świeże, lub zaſtarzałe; a zatym i prognoſtyk ich powinien ſię odmieniać z tego względu.

5to. Wywinienie *proſte* ktore nieczym innym ieſt iak tylko uſunieniem ſię kości bez żadnego przypadku, a ktore tym ſamym nietak ieſt trudne do uleczenia iak bywa ſkomplikowane, złączone z raną, otokiem, wrzodem, ſtrzaſkaniem, inflammacyą, gangreną &c.

Przyczyny wywinięcia ſą albo wewnętrzne, albo zewnętrzne: zewnętrznemi ſą uderzenie, upadnienie, ſilenie ſię gwałtowne, ruchy nadzwyczayne &c.

Przyczynami wewnętrznemi ſą konwulſye, rozwolnienie ligamentow, paraliż, zebranie

ſię materyi, nabrzmienie kości i wada iaka w konformacyi wydrążenia kości.

Wſzyſtkie przyczyny wewnętrzne wyiąwſzy konwulſye ſą tylko przyſpoſabiaiącemi.

Wywinienie członka poznaie ſię:

1mo. Z boleści, ktora ſię czuie w ſtawie.

2do. Z trudności ruſzania tym członkiem.

3tio. Z rożnicy między członkiem zdrowym, a chorym.

4to. Z gruczołu wyſtaiącego z tey ſtrony z ktorey kość wyſkoczyła.

5to. Z uciſkania dolegaiąc go z teże ſamey ſtrony.

6to. Nakoniec, ponieważ kości ſą podporami muſzkułow: i ſą dla nich niby krążkami czyli blochami, przeto po wywichnieniu kości, kierunek muſzkułow muſi ſię odmienić, i kość wybita z iedney ſtrony rwać będzie, ſtoſownie do tey zmiany kierunku.

Cechy te i rożnice rozmaitych gatunkow wywinień, ktoreśmy dopiero wyliczyli, łatwo dadzą poznać ich gatunek, i ſpoſob iakim z niemi poſtępować należy.

Wybicia pochodzące z przyczyny zewnętrzney, ſupponuią zawſze ſiłę iakąś gwałtowną, i bol nieznośny nieodſtępny od niego.

Wywinienia wewnętrzne dzieią ſię powoli, i niby ſtopniami: doleganie ich nie ieſt zbyteczne, wyiąwſzy przypadek konwulſyi.

Przypadki powſzechnie ſkutkowane od wybicia ſą pierwiaſtkowe, albo naſtępne.

Pierwiaſtkowemi ſą bole mniey lub więcey żywe, trudność ruſzania członkiem,

zatkanie w tey części i ociężałość ieżeliby był nerw iaki uciśniony.

Następnemi znowu, są paraliż, gangrena, inflammacya, ropienie, anchiloza i atrofia.

Uleczenie wywinięcia zależy.

1mo. Na naprawieniu i wsunieniu kości na swoie mieysce.

2do. Na utrzymaniu i ustaleniu iey tamże.

3tio. Na uśmierzeniu przypadkow rzeczywiście trwaiących, i zapobieżeniu mogącym nastąpić. Cele te nie mogą bydź dopełnione, ieżeli Chirurg nie zna Anatomii, Patologii, i Thérapeutyki, i ieżeli oprocz tego niema dostateczney zręczności.

W przypadkach wybicia skomplikowanego przytrafia się często, iż złamanie, inflammacya, nabrzmiałość lub hemorragia przeszkadzaią naprawieniu kości.

W przypadku gdyby kość złamaną była w znaczney odległości od stawu, można probować naprawienie wybicia. Lecz ieżeliby strzaskanie kości było bliskie stawowi; należy zaczekać aż kości zostaią spoione, na ten koniec użyć potrzeba przypraw miękczących i rozwalniaiących; baczność się także mieć będzie na uprzedzenie stężenia ściągnień, i ściek materyi do stawu; a gdy się iuż zaklei, naprawi się wywinięcie.

Naprawienie wykonywa się przez wyciągnienie, odwrocenie w stronę przeciwną, i wepchnięcie kości na swoie mieysce.

Chcąc dobrze wykonać tę operacyą posadzi się chorego w mieyscu iak naywygodnieyszym do operacyi na stołku, ieżeliby

wywinięcie było na członku końcowym wyższym, lub na łóżku ieżeli na niższym.

Rownie mocno należy wyciągać iak i skręcać kość wybitą; i siła ta zawsze bydź powinna stosowana do stopnia oporu muszkułowego, i zażywana iak nayzręczniey do okoliczności.

Że iabłko wskoczyło nazad na swoie mieysce, poznać można ztąd, gdy się gruczoł zmnieyszył i gdy członek ten większe ma podobieństwo do swego przyrodzonego kształtu. Na ow czas ieszcze rękami naprawi się lepiey taż sama kość ruszaiąc nią powoli, uważaiąc ażeby kość przechodziła tąż samą drogą, ktorą się ze swoiego mieysca wymknęła, maiąc ieszcze i na to wzgląd ażeby gwałtowne wpychanie nie uraziło chrząstki.

Gdy iuż bole ustaną, gruczoł ktory kość formowała zniknie, gdy członek odzyska swoy przyrodzony kształt i ruchawość, pewnym bydź można, iż kość wybita iuż iest naprawiona. W ten czas należy wyciągać i zginać członek rękami albo za pomocą sideł (*lacs*).

Niekiedy atoli opór bywa tak znaczny; iż wszystkie te śrzodki są niedostatecznemi, dla zapobieżenia przeto tey nieprzyzwoitości Lekarze powynaydowali rozmaite machiny, ktorych opis znaleśdź można w dziełach P. P. *Oribase*, *Ambr. Paré*, *Seultet* &c. Takiemi są *Ambi Hippocratis*, tegoż *ławka*, *drabinka*, *wrota*, *pięta*, i machina P. *Petit* Chirurga &c.

Lecz ponieważ ręce albo fidła zręcznie użyte wyftarczaią na znifzczenie oporu tych członkow. i gdy ieſzcze temi ſpoſobami łatwiey można natężyć, zmnieyſzyć lub podwoić ſiłę ieżeli tego potrzeba; odrzucono przeto z dobrey Chirurgii wſzyſtkie te machiny, ktore mimo tego iż zawſze ſą boleſne, na ſam widok przerażaią chorego.

Należy ſię więc raczey udawać do prawideł, i rozumowań wyciągnionych ze ſkładu, funkcyi i uſzkodzenia członkow, ktore naſzego ratunku wymagaią.

Dawniey radzono używanie ſił wyciągaiący, i wſteczney razem przykładaiąc ie iak naybliżey ſtawu. Chirurgia dziſieyſza odkryła niedoſtateczność tego prawidła. zważaiąc iż trudność z iaką ſię naprawiaią kości podług zwyczaiu dawnego, nietak zależała od oporu muſzkułow ſkurczonych, iako raczey od ich ſkurczenia powiękſzonego ſiłami wywieranemi na muſzkuły.

Uwagi tak gruntowne ſkłoniły P P. *Fabre*, i *Dupouy*, Chirurgow Paryſkich, i Członkow Akademii Chirurgiczney do podania ſrzodku łagodnieyſzego i łatwieyſzego naprawiania kości wytkniętych.

P. *Dupouy* dowiodł, że im ſiły wyciągaiące ſą dalſze od wytknięcia, tym naprawa iego ieſt łatwieyſza. Ten światły Praktyk przytacza poſtrzeżenie o iednym człowieku, ktoremu kość udowa (*femur*) gwałtownie zoſtała wywiniona z uſiłowania wſkoczenia za karetę. Chirurg przyzwany na ratunek dla tego Człowieka używaiąc

ſpoſobu zwyczaynie używanego nie mogł nic wſkurać. Udano ſię do P. *Dupouy*; on tylko kazał zbliżyć kość udową wywiniętą do zdrowey, i gdy ieden pomocnik uciſkał trochę kolano ruſzaiąc powoli nogą to w ſtronę prawą to w lewą; z ukontentowaniem wielkim uſłyſzał, iak kość powrociła na ſwoie dawne mieyſce.

Poſtrzeżenie to dowodzi, iż naprawienie kości wywiniętey tym ieſt łatwieyſze, im daley przyłożone ſą ſiły od muſzkułow ſkurczonych. Przez ſpoſob PP. *Fabre*, i *Dupouy*, ręce albo ſidła nie uciſkaiąc muſzkułow ktore należy wyciągnąć, boleść przeto opor ſą mnieyſze; muſzkuły łatwiey uſtępuiąc ułatwiaią, i przyſpieſzaią nabicie kości.

Lecz ieżeli iſtotną ieſt rzeczą przyłożenie ſił wyciągaiących w mieyſcu odległym od wytknięcia, niemniey także iſtotną ieſt ażeby ſię ſtrzedz przykładania ſię przeciwciągnących do muſzkułow członka wywiniętego. Winniśmy znowu P. *Fabre*, to rozſądne poſtrzeżenie.

W rzeczy ſamey ieżeli w wywinięciu kości udowey przyłożą ſię ſidła do poſladku ze ſtrony chorey, uciśnie ſię nie zawodnie muſzkuł triceps, i inne pobliżſze, boleść ſię przeto powiękſzy, i ſkurczenie ſię muſzkułow przeſzkadzać będzie naprawieniu.

Przeciwnie ieżeli ſię założą ſidła do pośladku ze ſtrony zdrowey, i gdy ciało umocowane będzie drugim ſidłem w przeciwległości z tamtym przyłożonym; na ow czas doſyć będzie oporu ze ſtrony ciała, mu-

ſzkuły łatwiey uſtąpią, i kość niebędzie znaydować żadney zawady do wpadnienia w mieyſce właściwe.

Toż ſamo powiedzieć można o wywinięciu bioder: ſłowem ſpoſob ten ieſt pewnieyſzy, łatwieyſzy, i prędſzy: Spoſob więc podany od PP. *Fabre*, i *Dupouy*, ieſt ſzacownym darem, ktorym ci mężowie upoſażyli Chirurgią; i dobrodzieyſtwem dla ludzkości

Gdy iuż kość powroci na ſwoie mieyſce, przytrzymać ią należy zawiązaniem przyzwoitym.

Zawiązania takowe ſą tylko użyteczne w wywinięciach pochodzących z przyczyny wewnętrzney, dla utrzymania głowy czyli iabłka w mieyſcu, na ktore była wepchnięta, i zapobieżenia powtornego z niego wyſkoczenia oneyże.

W wywinięciach z przyczyny zewnętrzney, zawiązania ſłużą tylko do przytrzymania lekarſtw zewnętrznie przykładanych

Położenie chorego powinno bydź także ſtoſowane do członka wytkniętego, ieżeli przypadek ten dotyka członki wyżſze, tedy powinien ſiedzieć, gdy zaś niżſze, powinien bydź położony w znak.

Przyłożą ſię także na członek chory fomentacye umacniaiące przez nadawanie fibrom większey tęgości.

Ruſzać także potrzeba często członkiem dotkniętym, ażeby zapobiedź anchilozie, i zſiadaniu ſię płynow mogących ſię zlać do wydrążeń lub też mieyſc przyległych kości.

Dla

Dla zapobieżenia wydarzonym przypadkom, używać się powinny śrzodki wskazane. Puszczenie krwi kilkokrotnie powtorzone mniey lub więcey podług wieku, sił, i temperamentu chorego; napoie łagodzące, rozwalniaiące i laxuiące zmnieyszyć potrafią inflammacyą, boleść, i ciągnienie.

Topika rozwalniaiące i miękczące zapobiegną ſtrudnionemu ruſzaniu, ktoreby ciągnienie ſprawić mogło.

Roztwarzaiące zapobiegną zſiadnieniu się materyi.

Spirytuſy rozpędzą zatkanie.

Hypnotyca ukoią gwałtowność bolów i konwulſyi ieżeliby się te przytrafiły.

Zapobieży się znowu anchilozie przez ruſzanie członkiem, tarcia, i kąpiele.

Zdrętwiałość członka niepowinna nas zaſtraſzać, byleśmy zapobiegli wſzelkiemu uciśnieniu członka wywiniętego. Nakoniec pamiętać należy, ażeby członek dotknięty niebył ani zbytnie ściśniony ani wytężony żeby wſzędzie rowno był wſparty, i ażeby przez zwieſzanie go nieściągały się na nowo humory. Temi to ſpoſobami przyiść możemy do doſkonałego uleczenia.

WZDĘCIE (Szt. Lek.) Wyrazu tego używaią w Sztuce Lekarſkiey na oznaczenie wſzelkiego nadprzyrodzonego wzdęcia uformowanego na iakimkolwiek bądź członku ciała ludzkiego, i z iakieykolwiek bądź przyczyny pochodzącego. Z tey więc przyczyny nazwać można wſzyſtkie gruczoły i naroſtki wzdęciami. *Obacz* Wzdętość.

Wzdęcie pochodzić może z rozmaitych przyczyn. Jeżeli ono uformowane ieſt od krwi utrzymaney ieſzcze w ſwoich naczyniach albo też rozciekłey, zowią to ociekłością prawdziwą lub fałſzywą (*anevriſme*); ieżeli znowu pochodzi z wiatrow, zowie ſię wzdęciem brzucha (*tympanite*) ieżeli od wody, hidropizyą. Nazywaią puchliną (*aſcite*) gdy ſię woda zbierze do dolnego brzucha; anaſarkiem albo leucophlegmacyą, gdy ſię ta rozlewa po całey powierzchni ciała; kiłą (*hydrocele*) gdy tylko dotyka iądrownik. *Patrz* Hydropizya, Anasark, Puchlina, Oedema.

WZDĘCIE (Szt. Hod. Byd:) Wſzyſtkie członki końſkie podlegaią tey chorobie; lecz ſzczegolniey cztery członki końcowe, *1mo.* z przyczyny ich oddalenia od ſerca. *2do.* z ich położenia pionowego. Wzdęcie uformowane na tych członkach, a pochodzące z ſłabości naſtąpioney po iakiey chorobie długiey może bydź uleczone fomentacyami z roślin aromatycznych; obwięzuiąc ie ſłomą, albo też obmywaiąc częſto iakowym likworem rozpędzaiącym, umacniaiącym, i przenikliwym.

Rozmaite ponadawano nazwiſka wzdęciom członkow końſkich. Niektore z nich nazwano wrzodem (*capelet*); inne ociekłością (*veſſigon*), grudą (*jardon*), ochwatem (*eparvin*); puchliną twardą (*courbes*) zdrętwiałością (*formes*); wrzodem (*javart*); wodami (*eaux*); brodawkami (*porreau*); rozpadliną (*crevaſſe*); wrzodem ropiſtym

(*mules traverſieres*); dymienicami (*loupes*) i zadarciem (*crapaudine*). Naſtępnie mowić będziemy o tych wſzyſtkich gatunkach.

Wrzod. Jeſt to gatunek dymienicy, częſtokroć nie czuły, i naymniey niedolegaiący. Wyraſta on na przegubiu nogi końſkiey poślednìey; obiętość iego poſpolicie bywa wielkości małego włoſkiego orzecha; ruſza ſię pod ręką na dotknięcie, i wyraźnie okazuie, że nieprzypiera do kości.

Przyczynami poſpolitemi tych wrzodow bywaią ſtłuczenia, i uciśnienia, i te wſzyſtkie przyczyny ktore, mogą zrodzić dymienicę. *Obacz opis tey choroby nakońcu tego artykułu.* Te naroſtki poſpolicie nieciągną za ſobą nic ſtraſznego: lecz przytrafia ſię niekiedy, zwłaſzcza gdy ſię ie irrytuie kauſtykami nieroſtropnie używanemi, że ſię ſtaią bardzo boleſnemi, a nawet ſię mogą ſkancerować. *Patrz* Rak. Z gruczołami temi tak poſtępować należy iak z dymienicami. Można na nie przykładać konopie zmaczane w ſpirytuſie winnym, w ktorym ſię wprzod rozpuściło nieco mydła, i ſoli, albo ie też naſpikować kawałkami ſmoły Burgońſkiey, nakſztałt gozdzikow ſklepowych, ażeby wzbudzić ſuppuracyą. Jeżeliby wrzod był zbyt ruchomy, naylepſzy śrzodek ieſt wydobydź go, wykonawſzy wprzod na ſkorze incyzyą krzyżową.

Ociekłości. Dwa ſą gatunki ociekłości. Jedne zwane *poiedynczemi*, drugie podwoynemi. Ociekłością poiedyńczą zowie ſię gruczoł nieczuły, miękki, wielkości małego iabłka, ktory ſię formuie między ſkórą i

ciałem, po nad przegurbiem końſkim; pomiędzy ścięgaczem grubym, i kością niżſzą pośladkową. wewnątrz lub zewnątrz. Ociekłość podwoyna dla tego ieſt tak nazwana, iż w niey ſą gruczoły ieden wewnątrz drugi zewnątrz. Wogolności ociekłości bywaią dziedzicznemi, i uleczenie ich bardzo ieſt trudne, z tey przyczyny iż ſię formuią w takim mieyſcu w ktorym ſię opieraią ruchowi przegurbiowemu. Na wykorzenienie ociekłości radzą: ażeby przewlec igłę z nicią grubą naſmarowaną maścią baſilicon zrobiwſzy wprzod incyzyą w ſkorze ze ſtrony wepchnięcia i wyiścia igły; potym żeby nić tę ściągnąć i przyciągać ią codziennie bardziey poki ſię gruczoł ten nieodetnie. Spoſob ten daleko ieſt dłużſzy i nie tak pewny iak wyrwanie. Możnaby także rownie poſtąpić z ociekłością, iak ſię wyżey powiedziało o wrzodach: kauterya rzeczywiſta, i kauſtyka nie powinny tu także bydź poczytane za śrzodki oboiętne, byłe wada ta niebyła przyległą ściegaczowi, albo iakiemu naczyniu wielkiemu.

Puchlina twarda. Tak nazwano gruczoł obdłużny, gruby, i twardy umieſzczony wewnątrz przegurbia wyżey od ochwatu, na ſamymże ściegaczu; część iego grubſza obrocona ieſt ku gorze, a cieńſza ku dołowi; bardzo on ieſt przykrym w ruſzaniu przegurbiem: i niekiedy bardzo dolega. Naypoſpolitſzą iego przyczyną bywa ſilenie ſię, ſtłuczenie, upadnienie &c Konie wozowe częściey im podlegaią niż inne; ſpoſob leczenia ieſt tenże ſam co wrzodow.

Ci ktorzy radzą przykładanie na nie ognia bezwzględnie we wszystkich przypadkach, zbyt porywczo i błaho sądzą.

Zdrętwiałość. Imie to nadano gruczołowi twardemu, nie ruchomemu, i bolesnemu, ktory wyrasta na boku kości goleniowey niekiedy wewnątrz, niekiedy zewnątrz, a niekiedy z obydwoch stron. Gdy gruczoł ten iest świeży, niebywa większy od bobu; lecz w miarę swey starości powiększa się co raz bardziey, zbliża się do korony, odbiera nodze soki pożywne, i przynosi uschnięcie kopyta. Jeżeli iest świeża i dopiero co zaczyna się formować, łatwo ią iest zniszczyć. Srzodkiem nayskutecznieyszym w tey mierze iest ogień. Niektorzy Konowale radzą ażeby nayprzod ogolić sierść w mieyscu rażonym, potym ie ponacinać (*scarifier*) i natrzyć mocno solą kuchenną. Po tey operacyi przykładaią dopiero iakie ciało rozpuszczaiące. *Patrz* ROZPUSZCZAIĄCE.

Wrzod ropisty. Tak zowią gruczoły uformowane na kości goleniowey dolney końskiey, w około fałdow, ktore do koła obwodzą; a często po nad tym fałdem. Choroba ta nie rożni się od rozpadliny, o ktorey pod osobnym artykułem mowiliśmy, iak tylko samym mieyscem. Rozpadlina formuie się na pętlinach; a zaś wrzod ropisty na fałdzie łączącym pętlinę z kością goleniową. Sposob leczenia tenże sam iest co i rozpadlin i wod. *Obacz te artykuły. Obacz ieszcze w tey mierze Dzieło* APTECZKA KONSKA, u P. *Dufoura*, w Warszawie.

WZDĘCIE BRZUCHA (Szt: Lek.) Wzdęcie to pochodzi z wiatrow zawartych w iego obiętośći. Jest to, mowi P. *Sauvage* w swoiey Nosologii, nabrzmiałość całego brzucha lekka i sprężysta, ktora za uderzeniem wydaie brzmienie, procz tego pryncypalnego symptomatu złączone ieszcze znim są burzenia, konstypacye i boleści: *Hippokrat*, nazywa chorobę tę hydropizyą suchą, dla rozrożnienia iey od anasarku, i puchliny, ktorą zowie hydropizyą wilgotną. Wzdęcie brzucha rożni się od kolki wietrzney, w tym, że w tamtey część tylko brzucha iest wzdęta, w tey zaś cały brzuch około pępka iednostaynie w każdym położeniu chorego iest wzdęty,

Podzielamy tu chorobę tę na trzy gatunki, to iest: na wzdęcie kiszkowe, żołądkowe, i puchlinne.

Wzdęcie kiszkowe iest iego gatunkiem pochodzącym od wiatrow rozpieraiących znacznie żołądek i kiszki; częstokroć ma ono za przyczynę materyą robaczną; dotyka także i niewiasty położne, hypokondryczki i zgryzliwe.

Zaczyna się choroba ta od burzenia i bolow kłuiących w żołądku, chorzy cierpią konstypacyą, w początkach skarżą się na bol około pępka, ktory potym zaymuie całą obiętość żołądka, a odchod wiatrow, ktorego kiedy niedy doświadczaią, przynosi im maleńką ulgę.

Wzdęcie brzucha ma za przyczynę iako to rozsądnie dowiodł sławny *Littre*, słabość ki-

ſzek, ktore utraciwſzy ſwoię ſprężyſtość, niemogą ſię oprzeć działaniu powietrza rozrzedzonego od ciepła zwierzęcego. Przeto też poſtrzegać ſię daie, iż w wzdęciu zadawnionym nie czuć iuż burzenia. Jeſt ono dobrym znakiem, gdy ſię pod czas leczenia okaże; gdyż na ow czas wnoſić ſobie można, iż kiſzki zaczynaią odzyſkiwać ſwoią ſprężyſtość. Za otworzeniem ciał ludzi zmarłych z tey choroby, znayduią ſię kiſzki zbytecznie rozciągnionie, a inne znowu pokręcone; ukłuwſzy ie mało ſię co ich nabrzmiałość zmnieyſza, chyba iż ſię ie w kilku mieyſcach poprzekłuwa, dopiero ią zupełnie tracą, co okazuie nieużyteczność wytaczania wody (*paracenthèſe*).

Leczenie tey choroby bardzo ieſt trudne z przyczyny wſtecznych-znakow na ktore ſię napada. Jeżeli choroba ta pochodzi od powietrza wydobytego z materyi zgniłych pozawartych w pierwſzych naczyniach, poſtąpić ſobie należy ſpoſobem naſtępuiącym. Należy nayprzod otworzyć żyłę dla zmnieyſzenia bolów, pieczenia, i ciągnienia; rozwolni ſię potym żołądek za pomocą ciał oleynych, roztwarzaiących, i chłodzących; a te zapobiegną boleści, ſuchości, konſtypacyi i ciągnieniu. Od tych przyſtępuie ſię do purganſow i ciał mydlaſtych. Gdy choroba ieſt zadawniona, gdy pieczenie, ſpazm, i bole zmnieyſzą ſię, na ow czas beſpieczniey iuż można użyć purganſow mocnieyſzych, bardziey rozwalniaiących, i tonicznych

Jeżeli choroba ta zależy iedynie od ſłaboſci kiſzek, i rozrzedzenia powietrza; nie

widzę fkutecznieyfzego lekarftwa nad przykładanie płatkow w kilkoro zwinionych i zmaczanych w wodzie iak nayzimnieyfzey, albo przykładanie famego lodu; tym fpofobem zgęfzcza fię powietrze, zawarte w kifzkach, a tym famym zbiera w mnieyfzą obiętość, a razem nadaie fprężyftość kifzkom. Należy przeto natychmiaft iak tylko brzuch cokolwiek fklęśnie uiąc go wftęgami, ażeby nie mogł powrocić do fwego pierwiaftkowego ftanu. P *Raſt*, fławny Lekarz Lyońfki używał fkutecznie tego śrzodka i widział dwa przypadki za pomocą niego uleczone.

Wzdęciem żołądkowym nazywa fię to w ktorym wiatry zebrane fą wobiętości żołądka; ieft ono albo fuche, co fię niemoże rozumieć tylko o wzdęciu świeżym, albo wilgotne, albo puchlinne.

Wzdęcie żołądkowe fuche ieft ftwierdzone wielokrotnemi poftrzeżeniami, lubo o nim P. *Littre* powątpiewa, brzmienie, w tym gatunku daleko ieft wyraźnieyfze niż w kifzkowym, odchod wiatrow rzadfzy, i ten mniey przynofi ulgi chorym; bole żołądka bardziey fą zewnętrzne, i konftypacya żołądka nie tak uporczywa.

Co do iego przyczyn, zdaie fię, mowi P. *Sauvages*, iż wiatry wdzieraią fię do żołądka przez iaki otwor wygryziony w żołądku lubkifzkach P. *Combalufir* mniema, iż w kolce wietrzney, wiatry popchnięte do naczyń mlecznych przerywaią ie niekiedy, a potym fię zbieraią w wydrążeniu żołądkowym. Te początki wzdęcia brzuchowego niedofyć fą znane ieſzcze, a ieżeli one rzeczywiście fą, trudno im ieft bardzo zapobiedz Przy-

czyna tego ieſt bardzo proſta, choroba ta ieſt iż tak rzekę, za sferą działania lekarſtw, z drugiey ſtrony iako nie trudno ieſt przekonać ſię o tym z przyczyn choroby, ten gatunek wzdęcia w ten czas tylko ma mieyſce, gdy kiſzki zoſtaią w ſtanie nadzwyczaynie okropnym. Jedynym ſrzodkiem ieſt paracentheſis, chociaż P. *Combaluſier* w ſwym wybornym dziele *Traité laPneumatologie* piſze, iż niemaſz w Sztuce Lekarſkiey żadnego poſtrzeżenia, ktoreby zaświadczało o pewności tego ſrzodku. Prawda ieſt iż pewien choruiący na wzdęcie, na ktorym operacyą tę wykonano, a ktorey był świadkiem *Van-Helmont*, umarł w krotce: lecz z żołądka iego wyziewał wapor bardzo zgniły, ktory okazywał ſtan wnętrzności ſtoczonych od gangreny; gdyż odor ten był trupiaſty. Z drugiey ſtrony człowiekowi temu zrobiono otwor zbyt obſzerny, gdyż żołądek omdlał natychmiaſt, co ieſt rzeczą bardzo niebeſpieczną, a można mu było zapobiedz, gdyby ſię było użyło *troiscartu*, gdyby ſię kiedy niekiedy przytykało było otwor żołądkowy, gdyby ſię był żołądek ściſnął, i utrzymywały ſiły kardyakami.

Wzdęcie puchlinne, może bydź albo kiſzkowe, albo żołądkowe. Pierwſzy gatunek ławieyſzy ieſt do uleczenia. Poſtępowanie tak z iednym iak i z drugim powinno bydź takie ſame iak w puchlinie. Zależy ono na dyuretykach gorących, iak ieſt korzeń ſzparagowy, oſtro-krzewowy, i wino cybuli morſkiey, ſol ammoniacka, ciała gorzkie, iak ieſt rubarbarum, piołun, wino piołunowe, purganſe hydragogiczne. Tryb życia powinien bydź ſuchy. *Patrz* PUCHLINA.

WZDĘTKI SZPARNICE. (Szt. Lek.) Są to małe otoki formuiące fię na palcach, i dłoni ludzi pracowitych.

Cały fpofob leczenia tych otokow zależy na przywiedzeniu ich do ftanu doyrzałości wyproźnieniu z materyi, i oczyfzczeniu, a potym zagoieniu tak iak rany. *Obacz* OTOK.

WZDĘTOSC (Chir.) Wzdętością w ogolności zowie fię wzniefienie nadprzyrodzone uformowane na iakowym członku. Wzdętości przez wzgląd na ich przyczyny mogą bydź czworakiego gatunku. 1mo. Wzdętości części miękkich, iako prawdziwe kiły. 2do. Części twardych iak exoftozy i te ktore fię formuią z ufunięcia kości. 3tio. Te ktore pochodzą od ciał obcych *np.* od kuli ołowianey, albo innego iakiego ciała zewnętrznego, ktore zagłębiwfzy fię w iakowym członku formuie tę wyftałość. 4to. Wzdęcia uformowane od humorow w iakiey części miękkiey ciała; dla tegoć to zowie ie właściwie wzdęciami humorowemi. Nie będziemy tu mowić tylko o tym oftatnim gatunku w ogolności odfyłaiąc czytelnika co do innych do ftofownych artykułow.

Wzdętościami humorowemi fą wzdęcia nadprzyrodzone, ktore fię formuią na częściach miękkich ciała nafzego, przez zebranie fię humoru, i ufzkodzenie ich funkcyi. Zbieranie to humorow dzieie fię dwoiftym fpofobem, przez fluxyą albo kongeftyą.

Fluxya ieft to fpływ humorow nagły do iakowey części, w ktorey cząftki płynne nie znayduią wolnego przeyścia. Przeto w tych przypadkach, wzdętość formuie fię przez fiłę tey części, ktora wypycha i dowozi humory, i

przez ſłabość tey, ktora ie w ſiebie przyimuie, nie mogąc ſię z nich oſwobodzić.

Kongeſtya ieſt zbieraniem ſię powolnym humorow do iakowey części. Na ow czas przez ſamę tylko ſłabość tey części, ktora ſię z nich nie może oſwobodzić, humory te ſię zbieraią. Wzdętości zimne to ieſt edematyczne, i ſkirowe formuią ſię przez kongeſtyą; gorące albo inflammatyczne przez fluxyą.

Cztery naznaczaią gatunki tych gruczołów czyli wzdętości: flegmon, erezypela, oedema i ſkir. Dwa pierwſze ſą inflammatyczne, oſtatnie zimne to ieſt niepodlegaiące inflammacyi chyba iżby uczeſtniczyły z dwoch pierwſzych.

Dzielą ie także ieſzcze *1mo.* na *wewnętrzne* i *zewnętrzne*. Te oſtatnie ſzczegolniey ſą przedmiotem Chirurgii.

2do. Na *iſtotne*, i *krytyczne*. Iſtotnemi ſą te ktore od żadney inſzey choroby nie zależą. Krytycznemi zaś te, ktore ſię rodzą ſpoſobem kryzy, i ktore ſą ſkutkiem choroby pierwiaſtkowey, iak ieſt bubon i wſzyſtkie gruczoły uformowane przez metaſtazę, to ieſt przez przemieſienie ſię humoru zepſutego z części wewnętrzney do zewnętrzney, albo z iedney do drugiey.

3tio. Na *łagodne* ktore nie czynią żadnego niebezpieczeńſtwa, i *ziadliwe* ktore przez ſwoy zły przymiot, narażaią życie na niebezpieczeńſtwo.

4to. Na *gorące* czyli *inflammatyczne*, ktore złączone ſą z boleścią, i czerwonością i na *zimne*, ktore żadnego z tych ſymptomatow nie okazuią.

5to. Na *wielkie*, *ſrzednie*, i *małe*; wielkie nazywaią *wzdętościami*; ſrzednie *gruczołkami*; a małe *krostami*.

6to. Na *twarde*, i *miękkie*.

7mo. Na *czerwone*, i *białe*; *ſine*, i *czarne*.

8vo. Na *boleſne*, i *nieczułe*.

9no Na *krwiste*, *żołciowe*, *flegmiste* albo *wodniste*, *melancholiczne*, *wietrzne*, albo *emphyſematyczne* podług humoru, ktory ie rodzi, albo przynaymniey w nich przemaga.

10mo. Na *ſkorne*, *mięſne*, *gruczołkowate*, i *ściągłowe* podług części ciała ktorą zalegaią.

Wzdętości, ktorych materya zawarta ieſt w małym pęcherzyku albo błonie, zowią ſię błoniaſtemi. Powſzechniey znaiome one ſą pod nazwiſkiem dymienic, ktorych wielorakie ſą gatunki. *Patrz* DYMIENICA.

Symptomatami wzdętości inflammatycznych ſą nabrzmiałość, ciągnienie, inflammacya, czerwoność, pulſacya, boleść, świerzbienie, gorączka, obłąkanie, konwulſye, ropienie, ſtwardnienie, gangrena, ſfacelus, i metaſtazy.

Wzdętości zimne nie bywaią złączone, ani pociągaią za ſobą tak wielką liczbę ſymptomatów iak inflammatyczne, byle ſię do tego nie przymięſzała inflammacya; na ow czas ſtać ſię mogą boleſnemi, ropiącemi, odrodzić ſię na wrzody ziadliwe, wolowate, i ſzkorbutyczne. Może ſię nawet wdadź gangrena w oedemę, gdy wodniſtość przez ſwoie bawienie przydłużſze nie tylko rozwolni fibry, ale ie ieſzcze ſtoczy, zeżrze, lub osłabi, i przeſzkodzi biegowi krwi i duchow.

Przedmiotami, ktore ſobie zamierzyć należy w leczeniu ogolnym wzdętości ſą. 1mo. Ażeby zwrocić zaraz z początku lecz z oſtrożnością humory tamże ſię ściągaiące. 2do. Roztworzyć ieżeli można te, ktore ſię iuż zebrały. 3tio. Wzbudzić ropienie ieżeliby gruczoł był do tego ſkłonnym, a ieżeliby go rozpędzić nie można było 4to. dać wyiście ropie ieżeliby ſię ta zebrała. 5to. Oczyścić, ſprawić zarośnienie, i zagoić wrzod ztąd uformowany.

Pierwſzego przedmiotu dopełni ſię przez puſzczenie krwi, dyetę, lekarſtwa miękczące, wyproźniaiące, rozwalniaiące i rozpędzaiące. Oſtatnich nie należy używać iak tylko w początkach, i to oſtrożnie.

Drugi przedmiot ktory zależy na roztworzeniu humorów zatrzymanych i zebranych w gruczole, powinien bydź przed wſzyſtkiemi dopełniony iako naypożytecznieyſzy, byle te nie były zbyt zgęſtniałe ani zbyt obfite. W tych dwoch przypadkach obawiaćby ſię należało ażeby część naywodniſtſza humorow, nie rozeſzła ſię a reſzta nie zgęſtniała, i nie odrodziła na ſkir.

Niemniey także nie należy ſię odważać na rozpędzenie wzdętości ziadliwych; gdyż humor ktoryby tym ſpoſobem doſzedł do krwi, mogłby ſprawić metaſtazy niebezpieczne.

Trzeci przedmiot, to ieſt ten, ktory nas ſkłania do wzbudzenia ropienia gruczołow, powinien bydź iak nayprędzey wykonany, gdy gruczoły ſą do tego ſkłonne, i gdy ich rozpędzić nie można. Skłonnosć ta do ropienia znayduie ſię zawſze w wzdęciach inflammatycznych. Dla wzbudzenia ſuppuracyi przykładaią ſię na gruczoły topika wilgotne, i miękczące, ſpoſobne do rozwolnienia, i zmiękczenia ſkòry, rozrzedzenia humoru li-

pkiego, i nieſtrawionego, i pow'ękſzenia bicia arteryi, na czym pryncypalnie zależy właſność lekarſtw ropiących. Wzbudza ſię także ſuppuracya za pomocą plaſtrow, maści, i innych topikow, ktore zatykaiąc pory ſkórne, a tamuiąc tranſpiracyą powiękſzaią ſtopień ciepła w tym członku, i bicie arteryi, utrzymuią w wzdętości cząſtki nayſubtelnieyſze i naylotnieyſze, ktore rozrzedzaią naygrubſze. *Patrz* ROPIENIE, ROPIĄCE.

Gdy poznamy, że ſię ropa zebrała, naſtępuie do wykonania czwarty przedmiot, to ieſt iż potrzeba dać wyiście materyi tey ropiaſtey przez otworzenię gruczołku odrodzonego na otok, chyba iżby ſię ſam przez ſię otworzył. Dwa mamy ſpoſoby na dopełnienie tego zamiaru, żelazo, i kauſtyka. Lecz ſrzodki te nie powinny bydź zażywane oboiętnie. Niektore z nich iako to zimne powinny bydź otworzone kauſtykami. Działanie ktore kauterya nadaie członkowi rodzi gatunek eretyzmy, przyciąga i trawi razem materyą. Toć to ſamo działanie czyni używanie kauſtykow podeyrzanym, i niebezpiecznym wgruczkołkach ziadliwych. Wrzeczy ſamey obawiać ſię należy, ażeby on nie ſprawił zbyt znaczney inflammacyi, zbyt wielkiego ciągnienia, i przez ſwą właſność nie popędził wewnątrz materyi oſtrey, i zrzącey. P. *Vahier* Towarzyſz Szkoły Lekarſkiey Paryſkiey, okazał wſzyſtkie nieprzyzwoitości takowey praktyki w ſwey dyſſertacyi: *Num bubones critici in febribus malignis, ſtatim incidendi?* Dowodzi on w niey ſpoſobem przekonywaiącym, że incyzya powinna bydź zawſze przekładana nad kauſtyka, i że ią należy wykonać iak nayſpieſzniey. W tych przypadkach, rownie iak i

we wſzyſtkich wzdętościach inflammatycznych, otworzenie żelazem powinno bydź przekładane. Lepiey ie wykonać można, i chory prędzey czuie ulgę.

Dla dopełnienia piątego zamiaru, gdy ſię iuż ropę wyprowadziło, oczyścić należy i zgoić wrzod ſrzodkami przyzwoitemi opiſanemi pod artykułami RANA i OTOK.

Nie wſzyſtkie wzdętości poſtępuią tak iakeśmy tu opiſali, to ieſt nie wſzyſtkie ſię kończą na rozeyściu ſię lub ropieniu. Mogą ſię one ieſzcze kończyć trzema daleko cięższemi ſpoſobami, to ieſt złączonemi z mniey lub więcey gwałtownemi ſymptomatami; iako to ſtwardniałością, zgnilizną gangreną, albo ſfacelem, i odpływem. *Obacz* te wſzyſtkie artykuły.

WZDETOSC NA KŁEBIE KONSKIM. (Szt. Koń.) Zdarzaią ſię pomiędzy koniami wzaiemne ſtłuczenia ſię albo ukąſzenia, ktore rodzą te wzdętości, a częściey ieſzcze pochodzą one od ſiodła. Gdy ſię przypadek ten zaniedba, mała rana odrodzi ſię na wrzód.

Jeżeliby to było tylko proſte wzdęcie bez zdarcia ſkòry, i gdy bylibyśmy pewni iż przez to żadne naczynie nie zoſtało przerwane, przykłada ſię na to mieyſce liniment z oleyku bobkowego, maści ślazowey i gorzałki z eſſencyą terpentynową i baſilicon. Można ieſzcze użyć i mydła poſpolitego roztworzonego w gorzałce na naczyniu trzymanym nad zarzącemi ſię węglami.

Jeżeliby to był wrzod i ieſzcze zadawniony, zrobi ſię na nim incyzya krzyżowa, potym:

Weź *Uryny ludzkiey*, kwart 2.
Soli blisko kwartę (un litron)
Halunu utartego, uncyi 4.

Włoży się to wszystko w garczek duży, ktoryby zaymował w sobie cztery lub pięć kwart, gdyż likwor ten bardzo się na ogniu burzy, i mieszać się powinno łyżką drewnianą; weznie się potym ten likwor w ten czas gdy ieszcze będzie wrzał i wyleie się na kłąb końki. Nazaiutrz toż samo się powtorzy, i rana ta zostawi się w tym stanie przez sześć lub siedm dni cale się iey nie tykaiąc. Rzadko się kiedy trafia, ażeby operacyą tę wykonywano trzeci raz, co iednakże wykonać można, ieżeliby tego potrzeba wymagała: lecz wystarczyć iuż może przyłożenie na kłąb egipcyaku dla oczyszczenia i osuszenia wrzodu, i zapobiedz ażeby się koń nie tarł.

Wielu na proste wzdętości i zdarcie skóry używaią łopianu albo też moreli, ktore przykładaią na kłąb.

Można także ieszcze użyć srzodkow, ktoreśmy opisali mowiąc o wrzodach lub ranach nerkowych.

WZDRYGNIENIE. (Szt. Lek.) Jest to wzruszenie nagłe pochodzące z iakiego nagłego zastanowienia, *motus subsultans* albo *subsiliens*. W gorączkach ziadliwych przytrafiaią się wzdrygnienia ścięgaczy, ktore są bardzo złym znakiem. Okazuią one ruch nieprawy duchow żywotnych, co iest znakiem niezawodnym zatkania spazmodycznego w mozgu. Niekiedy siła spazmy zwraca się całkowicie do gardła; widzia-

no chorych w tym ſtanie zoſtaiących, ktorzy mieli gardło ściśnione, tak iak ſię przydarza niewiaſtom w przyſtępach waporow macicznych. Na ow czas udać ſię potrzeba do kąpieli; ktore przynoſzą ſkutki cudowne. Nie należy atoli zaniedbywać przytym innych ſrzodkow, iak ſą wezykatorya, womitowe, bacząc zawſze na to iż mamy do czynienia z chorobą, ktora ieſt prawdziwym Proteuſzem.

WZMACNIAIACE (Szt. Lek.) Tak w Sztuce Lekarſkiey nazywaią to wſzyſtko, co zażyte wewnętrznie, lub zewnętrznie przykładane może powiękſzyć dzielność fiber i organow.

Lecz ci ktorzy poymuią, iłą ſpoſobami, ſkutek ten ſprawionym bydź może, widzą za iednym rzutem oka, iak klaſſa lekarſtw wzmacniaiących ieſt rozciągła. Jakoż zdaie ſię ona zaymować.

1mo. Lekarſtwa gorące, i zimne, oſuſzaiące, a nawet odwilżaiące w niektorych przypadkach.

2do. Lekarſtwa ſtwardniaiące, albo zgęſzczaiące.

3tio. Roztwarzaiące.

4to. Stężaiące.

5to. Rozpuſzczaiące i ſzczypiące.

6to. Spędzaiące.

7mo. Odporne i wiele innych.

Wyłożyliśmy niektore lekarſtwa wzmagaiące pod artykułem SŁABOSC. Pryncypalnemi z pomiędzy tych lekarſtw ktore w rzeczy ſamey zaſługuią na pierwſzeńſtwo, gdy mogą bydź przyzwoicie użyte, ſą te, ktore ſobie wyciągaią cząſtki pożywne dobrze wyrobione przez trawienie żołądkowe. *Obacz* KRZEPIĄCE.

WZMAGANIE SIĘ. (Szt. Lek. Prez.) Jeſt to odzyſkiwanie utraconego zdrowia. Mowi ſię poſpolicie iż członek ſię wzmaga, gdy on po wytrzymaniu iakowey cięźkiey choroby odzyſkuie ſtopniami ſiły, apetyt, i gdy mu iuż nie pozoſtaie iak tylko wzmocnienia ſię całkowitego.

Wzmaganie ſię ma ſwoie czaſy tak iak ſame choroby. Ma ſwoy początek, wiek, i ſchyłek. Początek wzmagania ſię bywa obznaymiany uſtąpieniem ſkutkow charakteryzuiących chorobę; iakiemi ſą ſłabości, bóle, i pomięſzanie funkcyi żywotnych. W tym ſtanie puls ſię podnoſi, i ſtaie ſię mocnieyſzym, ieżeli wprzod był ſłaby, albo zbyt częſty; oddech ſię ſtaie łatwieyſzym i wolnieyſzym z trudnego i pracowitego iaki był wprzod. Jeżeli był przerywany i niby konwulſyiny, ſtaie ſię rownieyſzym, a przemiana ta wykonywa ſię tak iż chory ztąd naymnieyſzey niedoświadcza przykrości. Naſtępuie ſen ſpokoyny po bezſennościach lub ſnie nieſpokoynym z przyczyny marzeń okropnych, boleści uſtępuią; ſtan ciepła w ciele ieſt iednoſtayny, pragnienie niknie, uryny płyną dobrze, i wſzyſtkie inne funkcye odzyſkuią ſtopniami ſwoy pierwſzy ſtan. *Qui convaliturus est*, mowi Hypokrat, Lib. III. prognoſt. text, 3 *facilius ſpirat, ſine dolore agit, noctu dormit, & alia ſigna ſecuriſſima habet.* Nakoniec znakami poczynaiącego ſię wzmagania ſą wſzyſtkie te, ktore okazuią, iż ſię iuż doſkonale wykonała kokcya materyi chorowitey. *Obacz* KOKCYA. Choroba niemaiąc iuż więcey ſtrawy pod ow czas, koniecznie uſtępować muſi, i zdrowie powrocić, lecz ieżeliby ieſzcze pozoſtał w krwi rozczyn choroby, ktorą ſię dopiero

leczyło, nie należy się spodziewać doskonałego wzmocnienia się: wszystkie znaki dobre będą tylko pozorami.

Jeżeli ten pierwszy stan wzmagania się utrzymuie się przez kilka dni ciągle, i gdy znaki przyszłego zdrowia co raz się bardziey obiawiaią, gdy puls codzień się staie mocnieyszym, i wyraźnieyszym, gdy funkcye żywotne są w dobrym stanie, gdy nakoniec chory czuie się czerstwym, i razem widzi wzmaganie się iego sił, powiedzieć można, iż zostaie w drugim peryodzie wzmagania się. Na ow czas postrzega się, iż chorzy czuią apetyt do tych rzeczy, ktore w czasie choroby mieli w obrzydzeniu; iedni prędzey, drudzy poźniey w stosunku ich temperamentu i natury choroby, ktorą wytrzymali. Widzieć nawet można często ludzi otyłych cierpiących apetyt żarłoczny po pewnych chorobach, iak są febry kwartanny, i tercyanny dyssenterye, albo dyarrye uporczywe.

Jest to zawsze bardzo dobrym znakiem gdy chorzy zaczynaią lubić chleb, na ktorego widok wzdrygaią się w chorobie. *Fryderyk Hofmann* pisze, iż uważał że zażywaiący tabakę, czuli wstręt nieżmierny do niey w czasie choroby, i że nie powracali do nałogu używania iey aż wstanie wzmagania się stwierdzonego.

W miarę iak chorzy postępuią w wzmaganiu się, wszystko się coraz bardziey polepsza. Trawienie nie iest iuż tak pracowitem, iak było wprzod; exkrecye i sekrecye coraz się bardziey zbliżaią do swego przyrodzonego stanu. Uryny płyną w ilości proporcyonalney do ilości napoiow używanych, kolor ich i gęstość są prawie w stanie naturalnym: toż samo rozumieć należy, i o stolcach. W tym drugim peryodzie wzmaga-

nia ſię, doświadcza ſię częſto potow nocnych. Są one wieſzczbą pomyślną, gdy wyſtępuią zarowno po całym ciele, gdy ſą ciepłe i nieosłabiaią chorego. Niekiedy poſtrzegaią ſię także wſrzodku wzmagania ſię exkrecye nadzwyczayne, iak ſą hemorragie noſowe, womity, dyarrye &c. wyprożnienia te za zwyczay przyſpieſzaią powrot do zdrowia, ſą one na ow czas oſtatnim ſileniem ſię natury na zwyciężenie nieprzyiaciela ktory ią dręczył.

Jednakże ciało odzyſkuie powoli ſwoie otyłość, pełność, i ſtałość, po dawnym opadnieniu i miękkości; twarz dawniey blada i ſina powraca do ſwoich kolorow, i wypogodzenia, dołki na twarzy wypełniaią ſię, członki wychodzą ze ſtanu pierwſzey ſwoiey ociężałości, i umyſł zdaieſię odradzać.

Nakoniec znakami okazuiącemi iż czerſtwość chorego idzie ſpieſznym krokiem, ſą świerzbienie członkow rodzaynych w oboiey płci; wznoſzenie ſię prącia, zmazy nocne, zwłaſzcza w oſobach młodych i zamężnych.

Człowiek całkowicie ieſt ſobie wrocony w trzecim ſtopniu wzmagania ſię. Staie ſię on iuż ſpoſobnym do wypełnienia obowiązkow ſwoiego ſtanu, i zoſtaie iuż w ſtanie zdrowia ktorego go była choroba pozbawiła.

Czas wzmagania ſię bywa iuż dłuższy iuż krotſzy w miarę wieku i konſtytucyi oſoby, natury choroby, i organow ktore były uſzkodzone. Niektorzy chorzy prędko powracaią do zdrowia; inni przez długi czas ſą omdlałemi, a nawet zoſtaią iuż ſłabowitemi przez reſztę ſwoiego życia. To poſtrzegamy doſyć często na hydropikach, melancholikach, hypokondrykach, i niektorych niewiaſtach maciczny ch, i tych ktorych

choroba z gruntu wyniſzczyła. Widziano takich ktorym kości całkowicie pomiękły; i innych ktorym kośći pomalały.

Przeciwnie znowu ſą niektore oſoby ktore po chorobie nabywaią większey otyłości nad tę w ktorey przed chorobą zoſtawali. I tak widzieć niekiedy można dzieci i młode pźnienki ktore były niezmiernie wyſchłe, albo kachektyczne nabywaiące zdrowia i otyłości, tudzież grubieiące i roſnące żywo po oſpie, świerzbie, albo ſebrze, długiey, i uporczywey. Wiele także poſtrzeżeń ſtwierdziło iż wielu mężow niezdolnych odzyſkało ſwoię męſkość po iakowey wielkiey chorobie; że niewiaſty niepłodne ſtały ſię potym płodnemi; że ſtarcy zdawali ſię odſunąć daley granice ich życiu przepiſane; i toć to dało początek przyſłowiu *że wzmaganie zdaie ſię bydź zdroiem odmładzaiącym dla ſtarcow.*

Z tego cośmy opiſali, widzieć można iż nie powinna ſię ſtaranność Lekarzy kończyć w epoce wzmagania ſię. Częſto bardzo trudniey daleko ieſt oddalić recydywę niżeli było uleczyć ſamę chorobę. Ważną ieſt rzeczą dla odzyſkania zdrowia, ażeby zachować tryb życia ściſły i w tey mierze tak poſtępować ſtopniami iak ſię wzmagaią ſiły. Człowiek ktory był mocny i czerſtwy powinien brać nieco więcey pokarmow, niż ten ktorego ſibry były rozwolnione i ſłabe.

Fibry żołądkowe bywaią poſpolicie miękkie i rozwolnione po chorobach, utraciwſzy ſwoie pierwſzą ſprężyſtość. Soki ſłużące do trawienia ſą rownie osłabione, i bezczynne; dla tey ci to więc przyczyny oſoby wzmagaiące

się czuią omdlałość po wszystkich członkach, burzenie, i ociężałość żołądka iak skoro cokolwiek ziedzą, doświadczaią także odbiiań kwaśnych i zawrotow gdy przydłużey stoią lub się przechodzą, nogi im i ręce nabrzmiewaią zwłaszcza ku wieczorowi, co okazuie ieszcze słabność fiber.

W pierwszym peryodzie wzmagania się nie należy chorym pozwalać iak tylko buliony dostarczaiące soków, i zakazać im wszystkich pokarmow ktorych wyrobienie byłoby trudne i pracowite. Często bardzo chorzy odstępuią tego przepisu dyetyki, a zaniedbanie to czyni iż wzmagania się bywaią dłuższe i przykrzeysze; iest ono ieszcze nawet źrzodłem recydyw na ktore się codzienne napatrzyć można. Przez zaniedbanie to trybu widziałem, mowi Autor, iż dziecko szosty rok maiące zginęło w ośmnastu godzinach, ktore było piękną nadzieią familii, i ktore swą wczesną rostropnością zadziwiało wszystkich. Dziecko to złożone było zgniłą gorączką. Starania Lekarza ktory ie odwiedzał, wyrwały go ze stanu niebespiecznego; lecz zaledwo go rodzice uyrzeli w pierwszym stopniu wzmagania się gdy się zaczęli na wyścigi iż tak rzekę ubiegać z dodawaniem mu pokarmow, śmieiąc się z przestrog Lekarza, i dziecko to następuiącey nocy umarło.

Zapomocą to krzepiących i wygotowań soczystych zmięszanych z bulionami, wzmacniać potrzeba siły powracaiącego do zdrowia. Na śniadanie daie się mu iedno iayko, z maleńkim kawałkiem chleba; na obiad dać się mu powinien dobry rosoł zasypany ryżem lub kaszką; da się mu nayprzod czwartą część skrzydła kurczęcego, i powięszać się będzie tą

ilość ſtopniami. Na podwieczorek da ſię mu grzaneczka chleba naſmarowana marmelatą brzoſkwiniową, albo konfiturami *np.* porzyczkowemi, iabłecznemi &c. albo ſię mu też da biſzkokt zmaczany w wodzie zmięſzaney z czwartą częścią wina Burgońſkiego. Na wieczor nie należy mu więcey pozwalać nad roſołek; i cale nic mięſa przez pierwſze dni wzmagania ſię.

W miarę iak natura zacznie odzyſkiwać co raz nowe siły, można też powiękſzyć chorym pokarmy; lecz zawſze ſtopniami. Mogą pić po troſze wina dobrego ſamego przez ſię przy każdym braniu pokarmów, i lepiey im dawać ſześć lub ſiedm razy ieść na dzień, a potroſze niżeli razem wiele: coby było rzeczą bardzo niebeſpieczną.

Jeżelibyśmy poſtrzegli, iż człowiek wzmagaiący ſię wiele nie odzyſkuiąc ztąd ſił, zabronić mu potrzeba iego zwyczaynych pokarmow. Przyzwyczaiać go należy powoli do agitacyi. Trzeć mu ſię nawet powinno ciało na ſucho.

Powietrze zdrowe ieſt naylepſzym ſrzodkiem na wzmocnienie wzmagaiących ſię. Iſtotną ieſt rzeczą, ażeby po chorobie w inſzym mieſzkaniu ſypiali nie tam gdzie chorowali. Jeżeli niepodobna ieſt odwieść ich daleko od tego mieyſca ktore było dla nich zaraźliwym; ſtarać ſię przynaymniey należy zachować ściśle tę oſtrożność, żeby zawſze oddychali powietrzem czyſtym i zdrowym. Jeżeli ich dom ieſt przyległy mieyſcu bagniſtemu, albo ſmrodliwemu potrzeba zamykać okna na tę ſtronę wychodzące. Hyſtorya Rzymſka zoſtawiła nam te podanie, iż gdy żołnierze dotknięci byli chorobą morowego powietrza, Generał Rzymſki wſtrzymał iey

ſzerzenie ſię kazawſzy otworzyć nowo wybite drzwi i okna od ſtrony połnocney a zamknąć te ktore wychodziły na południe. *Varro de re Ruſtica lib. 1. cap. 5.*

Do wſzyſtkich tych oſtrożności, o ktorych dopiero mowiliśmy przydadź ieſzcze potrzeba i tę, ażeby wzmagaiących ſię ile można rozweſelać, i oddalać od nich to wſzyſtko, coby im mogło bydź przykre. Sen im także ieſt potrzebny, i ten powinien bydź w ściſley proporcyi do czuwania podłu zdania *Hippokrateſa. Si ſomnus, & vigilia modum exceſſerint, malum.*

Dawać oſobom tym, o ktorych tu mowiemy wiele napoiow wodniſtych, i enem ieſt to chcieć ſamowolnie przedłużyć czas ich wzmagania ſię. Powiękſza ſię przeto rozwolnienie, i atonia części ſtałych, i oddala ſię zdrowie zamiaſt przybliżania go. Nie należy ſię także tym przerażać ieżeliby chorzy cierpieli konſtypacyą, ſtan ten niezwykł poſpolicie długo trwać. Konſtypacya uſtaie gdy ſoki trawiące odzyſkaią ſwoie przymioty utracone; czas, agitacya, i wſtrzemięźliwość ſą ſrzodkami ſkutecznemi na zniſzczenie tey niedyſpozycyi.

Uſtąpienie tych wſzyſtkich znakow choroby, ieſt znakiem zupełnego wytrawienia ſię materyi chorowitey. Suchość uſt, utrata apetytu, bezſenność, i omdlałość wzmagaiących ſię, okazuią iż oni nie wybrneli ieſzcze zupełnie z niebeſpieczeńſtwa, mowi *Heurnius* Komentator *Hyppokrata*; przeto też Autor ten radzi ażeby przepiſywać przez pięć lub ſześć dni purganſe od tego czaſu iak ſię wzmaganie zaczęło, a to pigułkami *de hiera* wraz z modrzewową gębką, albo pigułkami maſtykowemi,

iakim fyropem laxuiącym, albo tynkturą rubarbarową, w dekokcie iagod koryntfkich. Niekiedy także można puścić krew, ieżeliby tego wymagała potrzeba.

WZRASTANIE (Fizyol.) Tak zowią ftan ten ciała ludzkiego, w ktorym powiękfzenie fię ciała przewyżfza utratę.

Zarodek w czafie poczęcia nie ma więkfzey obiętości nad kroplę likworu, ktora w krotkim bardzo czafie nabywa znaczney obiętości Członki nieznacznie fię rozwiiaią, i ciałko ktore zaledwie okazywało ślad iakiś gruby kfztałtu ludzkiego w pierwfzych miefiącach ciężarności nabywa w czafie określonym urodzeniu obiętości i ciężaru blifko dwunaftu funtow; wzroft ten nie ieft iednaki i prawie właściwy każdey poiedyńczo iftocie. Nietrudno będzie poiąć przyczynę i pośpiech wzraftania płodu, ieżeli fię zaftanowiemy nad miękkością, i lipkością iego członkow; w łonie matki fą one właśnie tylko fokiem; cząfteczki ziemne ktore maią ftanowić włokna w bardzo małey ilości znayduią fię w płodzie, i niby tylko roztworzone i pływaiące w wodzie. Kości także nie maią ieszcze żadney ftałości.

Słowem zaroda nie ieft iak tylko tkanką naczyń niezliczonych, ktore oczy z łatwością odkrywaią. Ta to wielka liczba i fubtelność tych naczyń czyni wzraftanie tak fkorym i łatwym. W ogolności wzraftanie ieft zawfze proporcyonalne oporowi części ftałych. W płodzie ferce naypierwey fię odkrywa; wypędziwfzy likwor ktory powin-

no dowozić do wſzyſtkich członkow, wywiera ſwe parcie na naczynia, te rozciąga i rozſzerza: krew rozlana wſzędzie nadgradza utraty, i tym ſpoſobem ciało płodu nabiera wzroſtu, ktory ſię codziennie powiękſza aż do momentu urodzenia.

Po urodzeniu ſtoſunek wzroſtu zmnieyſza ſię coraz aż do wieku młodzieńſkiego. W tym dopiero czaſie natura wywiera niby wſzyſtkie ſwoie ſiły, ktore popędzaią wzroſt człowieka do tego ſtanu, w ktorym ma zoſtawać. Na ow czas włokna nabywſzy więkſzey tęgości, przez zbliżenie ſię cząſtek ziemnych w ſkład ich wchodzących, więcey czynią oporu działaniom ſerca; prace i fatygi młodości ſtanowią nakoniec rowno-wagę między tym działaniem, a ſiłą części ſtałych; wzraſtanie uſtaie, i ciało zoſtaie w tymże ſamym ſtanie, aż poki włokna nie ſtężeią. Na ow czas naczynia koſtnieią, ligamenta między-żebrowe wyſychaią, kość pacierzowa zagina ſię, tkanka komorkowata ściąga ſię i twardnieie; otwory kanalikow przedechowych zamykaią; ſekrecye zmnieyſzaią, ſerce ſtaie ſię niby chrząſtkowatem; krew nie ieſt iuż iak tylko maſſą ziemną: i ſtan ten do ktorego człowiek dochodzi ſtopniami przechyla ſię nakoniec ku śmierci.

Od wieku iednakże poraſtania młodzieńſkiego, aż do ſtarości, zawſze doſtrzegać można iakiegoś gatunku wzraſtania. Brzuch rośnie, ciało nabywa więkſzey obiętości: co nie pochodzi iak tylko z zbyt wielkiey ilości ſokow pożywnych, ktore ſię zlewaią do rozmaitych członkow, i do tkanki

komorkowatey; przeto chociaż człowiek nie rośnie, musi koniecznie mężnieć.

WZROST (Szt. Koń.) Konie są rozmaitego wzrostu. Wzrost naprzykład zmudzinka wynosi cztery stop, podiezdka cztery stop i pięć do sześciu cali, konia zwyczaynego cztery stop i ośm do dziewięciu cali, konia wozowego zwyczaynego pięć stop, konia rosłego od karety pięć stop i pięć, sześć do siedmiu cali. Konie piękne pod siodło niepowinny bydź ani zbyt małe, ani zbyt wielkie.

WZROSTNE BOLE (Szt. Lek:) Trafia się niekiedy, iż dzieci ktore rosną, skarżą się na bole w lędzwiach, i że gruczoły znayduiące się w tych członkach nabrzmiewaią, i dolegaią, chociaż iednak skóra powierzchownego swoiego koloru nie zmieni. Nie powinny nas takowe nabrzmiałości przestraszać; gdyż one przeminą i rozeydą się same przez się, nie potrzeba nawet żadnych przykładać na nie topikow.

WZRUSZENIE (Chir.) W ięzyku Chirurgicznym, wzruszeniem nazywaią skutki wypadaiące z zachwiania nagłego, i gwałtownego członkiem iakowym z przyczyny iakowego uderzenia lub upadku.

Wzruszenie mieć może mieysce we wszystkich członkach ciała, niewłaściwie niektorzy Autorowie aż dotąd mieli iego skutki za właściwe samey głowie. Szpik pacierzowy, wszystkie wnętrzności i członki

wſparte na częściach twardych, iak ſą kości, doświadczaią wzruſzenia gdy kto ſpadnie z iakowey wyſokości, lub zoſtanie uderzony gwałtownie. Otoki w wątrobie, plwanie i womity krwiſte, ociekłości, i niezliczone inne przypadki, bardzo częſto maią początek wzruſzenia. Toż ſamo rozumieć należy i o otokach, ktore maią ſwoie ſiedliſko między muſzkułami *pſaos*, i muſzkułem *iliacus* i ktore ſię ciągną aż do pośladku, ktoremu niewłaściwie ſiedliſko ich przypiſywano. Znaleść można kilka przykładow takowych otokow w dziele Chirurgicznym P. *Manget*, i tamże przekonać ſię, iż ſię te zrodziły z upadnień wznak.

Wzruſzenie więc nieco innego ieſt tylko zachwianie udzielone częściom miękkim, ktore ſię wzruſzaią, tłuką i niby gniotą o kości opieraiące ſię im ſtale: tak dalece iż drzenie włokien kościowych niknie w częściach miękkich, ktore znowu wzaiemnie oddziaływaią daleko mocniey ku kościom w ſtoſunku ruchu, ktory odebrały z upadnienia lub uderzenia.

W mozgu atoli wzruſzenie daleko ieſt niebeſpiecznieyſze i czulſze, z przyczyny miękkości, i obiętości tey wnętrzności, z niezmierney ſubtelności iego włokien, i z rozcieczenia niebeſpiecznego mogącego ſię uſkutkować pod czaſzką.

Znaki poſpolicie złączone z znacznym wzruſzeniem, ſą zaślepienie, i ſtępiałość wzroku; womity żołciowe, zawroty, pływnienie krwi noſem, uſtami, oczami, i uſzami, odurzałość, oniemiałość; do tych znakow łą-

czy ſię w krotce gorączka, obłąkanie, konwulſye, i paraliż.

Womit żołciowy w tym przypadku pochodzi mowi *Ambr. Paré*, z wzaiemnego związku, iaki ma mozg z żołądkiem przez nerwy ſzoſtego rzędu; krew płynąca noſem &c, pochodzi z naczyń przerwanych wzruſzeniem. Jedna część krwi wylewa ſię pomiędzy kość czaſzkową i błoną *dura mater* albo pod te błony; tam ſię zbiera i pſuie, i ztąd pochodzi zmorzenie ſnem, ktore *Hippokrat* poczytał za znak bardzo złey wrożby w tych okolicznościach. *In capitis affectibus, iſta obſtupeſcentia & deſipientia, malum.*

Niekoniecznie zawſze potrzeba, ażeby wzruſzenie było gwałtowne dla uczynienia tych ſkutkow gwałtownemi.

Czytamy w Effemerydach *Hippokrata*, iż corka *Niruſa*, zoſtaiąca w roku dwudzieſtym wieku, odebrawſzy raz lekki od iedney ze ſwoich towarzyſzek w przednią część głowy, natychmiaſt doświadczyła ſkutkow gwałtownego wzruſzenia, zawrotu, gorączki oſtrey, bolu głowy, zapalenia oczu i twarzy &c, w ſiedm dni po tym uderzeniu zaczęła iey płynąć ropa uchem; ulżenie to krotko trwało; przypadki ſię nazad wrociły; obłąkanie, konwulſye, i drzenie członkow zaprowadziły tę chorę do grobu w przeciągu dni dziewięciu.

Ambr. Paré, ten rozſądny doſtrzegacz, ktorego radami nie można ſię naſycić, widział wzruſzenia gwałtowne, ktore za ſobą

żadnego okropnego nie pociągneły przypadku. Postrzeżenia tego gatunku nie są zbyt rzadkie; przyczynę tych rozmaitych fenomenow znaleśdz można w rożności temperamentow, i konstytucyi, *lecz takie skutki*, mowi tenże Paré, *powinny bydź przypisywane temperamentom, a szczegolniey Bogu, ktory życie ludzkie w ręku swoich trzyma.*

Można na spoyrzrzenie samo przepowiedzieć śmierć choremu, gdy on w iednym lub dwoch dniach po swoim przypadku utracił przytomność: gdy oczy trzyma stale i nieruchome, mowi nie do rzeczy i bez czucia, gdy się ięzyk iego okrywa krostkami czarnemi, w ten czas niewątpliwie spodziewać się trzeba śmierci bliskiey.

Srzodkiem nayskuteczniey szym w każdym gatunku wzruszenia, iest puszczenie krwi ktore kilkokrotnie powtorzyć można podług sił osoby. W wzruszeniach piersi i dolnego brzucha, każą się mu pić wymoczenia ranne zrobione z Roiownika Szwedzkiego, żywokostu, zanikielu, przywrotu, weroniki &c.

W kommocyach mozgu, puści się kilka razy krew; usiłować się będzie otrzezwić chorego spirytusami, iak iest woda Krolowy Węgierskiey &c, można także użyć nakadzeń de karabé. *Obacz* Rany w Głowie. Nakoniec gdy zmorzenie snem nie ustępuie, i gdy postrzegamy znaki okazuiące rozlanie płynu pod mozgiem, przystąpi się do operacyi trepanowey. *Obacz* Trepan.

ZZZ

ŻABA (Mat: Szt. Lek.) Żaba, każdemu znaioma, iest zwierzęciem *ziemno-wodnym* (*amphibie*) ktore się pospolicie chowa w wodach mętnych i błotnistych.

Żaby maiące bydź użyte w Sztuce Lekarskiey powinny bydź łapane w rzece lub sadzawce; tudzież zielone, i żywe. Mięso ich świeże nieco iest przytwarde; lez dłużey przetrzymane kruszeie.

Mięso żabie wewnętrznie zażyte, poczytane iest za odwilżaiące, i skuteczne na uśmierzenie ostrości piersiowych; ma mieć także własność wzmagania sił, przeto też poczytane iest za zbawienne w konsumpcyi, i skuteczne na rozpędzenie pieczenia wnętrzności &c.

Biorą udkow żabich od dwoch do dziesięciu par do bulionow chłodzących ktore się często bardzo przepisuią osobom dotkniętym chorobami długotrwałemi, pęcherza, nerek, piersi, gorączką powolną, konsumpcyą &c.

Wchodzą także ieszcze żaby do plastru *de vigo*; przykładaią ie nawet żywe, lub rozcięte na dwoie na narostki.

Skrzek żabi (*sperniola*, albo *sperma ranarum*) tak nazywany w Sztuce Lekarskiey, nie iest czym innym iak tylko zbiorem iay żabich, ktory ma postać ciała arcylipkego, przezroczystego, białego, i pełnego punkcikow czarnych.

Liczba tych iaiek ieſt od ſześciuſet do tyſiąca dwochſet: niektore żaby, iak piſzą naturaliści, całą tę liczbę w iedney minucie wydaią.

Skrzek świeżo puſzczony opada na dno wody w przeciągu czterech godzin, iayka te podnoſzą ſię ku iey powierzchni; w ośm godzin materya biała rozſzerza ſię znacznie; ſiedmnaſtego dnia, iayka te nabywaią kſztałtu iąderek, i pokazuią widocznie ukſztałcone w nich otworki; dwudzieſtego drugiego dnia zaczyna ſię pokazywać ogon; trzydzieſtego dziewiątego poſtrzedz iuż można ruſzanie ſię tych maleńkich robaczkow; czterdzieſtego drugiego część tey maſſy opada na dno wody, a reſzta pozoſtała zoſtaie przy materyi lipkiey; czterdzieſtego ſzoſtego zaczynaią ſię pokazywać przednie łapki; pięćdzieſiątego widzieć ie można w kſztałcie podobnym do rybki głowaczem zwaney, nakoniec cała ich poſtawa iuż w doſkonałym zoſtaie kſztałcie około dziewięćdzieſiąt ſiodmego dnia. Lecz ſą niektore gatunki żab, ktore niepotrzebuią tak długiego czaſu do całkowitego ukſztałcenia ſię.

Skrzek żabi, iakeśmy nadmienili, wielkie ma użycie w Sztuce Lekarſkiey, woda ktora ſię za pomocą dyſtyllacyi z niego otrzymuie, ieſt wybornym lekarſtwem zewnętrznym maiącym właſność łagodzącą, miękczącą, i ulżywaiącą; ſzacowana także ieſt w ſparzeliznach, w pieczeniach doświadczonych w członkach dotkniętych inflammacyą albo erezypelą, i na świerzbienie ſkory.

Nie-

Niektorzy radzą ażeby używać tey wody na rozpędzenie czerwoności twarzy i ukoienie przystępow, lub bolow podagrycznych przykładaiąc tę wodę na członki chore; co do mnie zdaie mi się, iż w dopiero wyliczonych przypadkach należy raczey oczekiwać skutku od trafu niż od tey wody.

Sposob zachowania skrzeku żabiego przez czas przydłuższy (gdyż się prędko psuie) zależy natym, ażeby go zamknąć w naczyniu, i trzymać nasłońcu w lecie; tym sposobem alkali lotne podnosi się, wsparte ieszcze zaczynaiącą się putrefakcyą, i formuie likwor przez opadnienie (*par defaillance*) ktory się sam przez się czyści; przecedziwszy go więc tylko może się potym konserwować przez dwa lata; inni dla tym większego zapewnienia się o iego konserwie dystylluią *in balneo mariæ* skrzek żabi, tym samym sposobem, iak się postępuie z robakami, ślimakami &c.

ZABA (Szt. Hod: Byd.) Tak nazywaią narostek inflammatyczny, ktory się formuie na podniebieniu końskim: prawie niemasz żadnego konia, ktoryby iey w swym życiu niedoświadczył; skutek ten nie iest ieszcze dotąd wytłumaczony; lecz przeto nie mniey iest prawdziwą rzeczą, że to iest iakimsiś gatunkiem długu, ktory zwierzęta te wypłacić naturze powinny. Jest rzeczą podobną do prawdy, że choroba ta pochodzi z zbytecznego bicia krwi ku tey części; koń chorobą tą dotknięty niemoże ieść, przeto zaradzać iey iak naywcześniey należy;

na ten koniec niemaſz znaiomego ſkutecznieyſzego śrzodku iak palić naroſtek ten żelazem rozpalonym.

ZABIENIEC (Szt. Koń.) Tak nazwano naroſtek gębczaſty kſztałtu brodawki, i ſmrodliwy: naroſtek ten prawie zawſze formuie ſię na tylnych nogach końſkich, wyżey pętliny, około pięty, lub na boku.

Naroſtki te biorą początek z przyczyny wewnętrzney, i ſą daleko niebeſpiecznieyſze niżeli te, ktore tylko zależą od przyczyny zewnętrzney, to ieſt, że ſzwankowania w chodzie lub biegu; tym gatunkiem zabieńca tak ſobie poſtąpić należy iak z raną proſtą, *Obacz* Rana. Co do żabieńca wewnętrznego, ten tym ſię ieſzcze niebeſpiecznieyſzym ſtaie, im dłużey ſpoſoby ratowania zwlekczemy; ſtać ſię on nawet może nayniebeſpiecznieyſzym ieżeli przeydzie aż do ściągacza lub ſtrzałki, gdyż na ow czas może konia okulawieć. Lekarſtwa wewnętrzne powinny tu wſpierać przykładanie topikow; śrzodki te ktoreśmy przepiſali na wody ſłużą i na tę chorobę *Patrz* Wody. *Choroba końſka.*

ZABIE GRONKA (Bot.) *Herniaria* J. B. *Herba turca Offi.* Tak nazywaią roślinę ktorey dwa ſą gatunki, iedna gładka zwana *herniaria glabra*, druga koſmata, *herniaria hirſuta.*

Roślina ta ſzczegolnieyſzego ieſt użycia na leczenie kiły zwłaſzcza kiły epiplocenu i kiſzkowey, ktora opada do worka iądro-

wego z przyczyny rozwolnioney błony kiſzkowey (*peritoine*). Jakob *Hollier* ſławny Lekarz Paryſki, zaleca ią ſzczególnieyſzym ſpoſobem na kiły; przeto też Lekarze Paryſcy rośliną tę zowią ziołkiem *Holliera*.

Zalecaią ieſzcze proſzek, dekokt, i wymoczenie tey rośliny, albo wino przez fermentacyą przyprawne żabiemi gronkami na wzbudzenie uryny, wyprowadzenie piaſku ieżeliby ſię ten znaydował w kanałach urynnych, i na ukoienie bolow nefretycznych P. *Tournefort*, robił z tey rośliny wodę pędzącą, wyborną przeciw zatrzymaney urynie i kolce nefretyczney.

ZAGOZDZENIE (Szt. Koń:) Jeſt to rana w nodze końſkiey przez nieoſtrożne podkowanie konia: to ieſt gdy kowal zamiaſt wbicia gwozdzia w rog, zagłębi go po mimo niego w ciele. Błąd ten tym ieſt niebeſpiecznieyſzy, im będzie rana głębſza. Koń w takowym przypadku zawſze kulawieie i ſymptoma to ieſt niezawodnym znakiem, ieżeli nie zagożdżenia, to przynaymniey uciśnienia mięſa żywego. Dla rozeznania od ktorego gwoździa koń ieſt zagwożdzony biią poſpolicie młotkiem w każdy gwoźdź, uważaiąc za ktorem uderzeniem koń ſię zrywa. Lecz ſpoſob ten nie ieſt doſyć pewny gdyż niektore konie przez przeſtrach zrywaią ſię za każdym uderzeniem, coby nas mogło w fałſzywym podeyrzeniu utwierdzić. Pewnieyſzy ſpoſob ieſt ażeby ściſkać wkoło nogę, do czego ſłużą oſobne narzędzia znaiome poſpolicie od Konowałow: a ściśnie-

nie takowe daniezawodnie poznać mieyſce uſzkodzone.

Gdy ſię iuż mieyſce to znaydzie, obeſznie ſię w około nożykiem; i ieżeliby gwóźdź kaleczący był zagięty lub zadarty, koniecznie go należy wydobydź ze wſzyſtkim, gdyż bez tego cieżko ieſt obiecywać ſobie uleczenie konia. Jeżelibyśmy znaleźli krew rozlaną lub ropę, należy ranę z niey oczyścić, i zakrapiać ią likworami ſpirytuſowemi, iak ieſt terpentyna, ſpirytus winny, tynktura mirry, i aloeſu. Jeżeliby noga była tylko uſzczypnięta, maść, a naylepſza na ten koniec maź z koła wozowego (*cambouis*) wyſtarczy na przywiedzenie wſzyſtkiego do ſwego pierwſzego ſtanu.

Rana zadana od gwoździa powinna bydź iak nayochędożniey utrzymywana, i opatrzona od impreſſyi powietrza. Baczyć także należy, ażeby rana nie naraſtała dzikiem mięſem, *Patrz* Goźdź WDEPTANY.

Niekiedy zagożdzenia zaniedbane przynoſzą tak wielki nieład, iż nieuchronnie wyrwać potrzeba ſtrzałkę z pod kopyta końſkiego. Operacya ta ieſt przykrą oſtatecznością, atoli ona oddala wiele nieprzyzwoitości. Owoż iak ią wykonać należy.

Zmiękczywſzy iuż doſtatecznie kopyto wſadzi ſię konia do klatki, wyciągnie ſię mu noga przez otwor w niey będącey, i ta utwierdzi ſię tak ażeby iey nazad wciągnąć nie potrafił. To iuż maiąc należy nayprzod konia rozkuć; potym ſię mu zwiąże noga ściągłem około pętliny, dla wſtrzymania zbytecznego popędu krwi po wyr-

waniu ſtrzałki. Wreſzcie obrzynać należy powoli ſtrzałkę dla oddzielenia iey od kopyta, i wſadzi ſię nożyk pod ſtrzałkę dla poderznięcia iey ze wſzyſtkich ſtron. Nakoniec chłopiec mały dokończy tey operacyi za pomocą narzędzia *leve-ſole*. Rozwiąże ſię ściągło ażeby krew wolnie płynąć mogła przez poł kwadranſa; poczym ſię znowu zawiąże, ażeby można podług upodobania poſtąpić z raną.

Mieć należy przygotowane fleytuchy napoione gorzałką, ktore ſię przyłożyć powinny na mieyſce wyrzniętey ſtrzałki; i nazad ſię podkowa przybiie czterema tylko gwoździami; cała rana pokryie ſię długiemi fleytuchami zmaczanemi w terpentynie ciepłey, i te rowno po całey nodze rozpoſtrzeć potrzeba. Całe zawiązanie wſzędzie rowno nogę uciſkać powinno ażeby nowa ſtrzałka rowno naraſtać mogła. Potym ſię przygotuią trzy łubki, z ktorych dwie powinny bydź wyrobione w kſztałt połowy ſpodniey części nogi końſkiey. Te ſię powinny wſunąć od pięty aż do części przedniey kopyta podſuwaiąc ie powoli pod podkowę. Trzecia ktora powinna bydź zupełnie proſta wepchnie ſię pod cześci końcowe kopyta i końce dwoch pierwſzych łubkow. Wſzyſtko potym okryie ſię fleytuchami i zawiązaniem przyzwoitem. Zawiązanie to trwać powinno przez dni dwa, po czym ſię odeymie i zawiąże nowe.

Jezeliby wzroſtowi ſtrzałki nowey przeſzkadzało dziwe mięſo, należy ie niszczyć zaſypuiąc proſzkiem z koperwaſu

białego, albo innym iakim kateretykiem. Jeżeliby się uformował guz, należy i ten sposobem przyzwoitym attakować. *Obacz* Guz. Noga na ktorey się ta operacya wykonała niepowinna bydź nigdy moczona. I dla tey ci to przyczyny nie należy konia prowadzić do wody, aż gdy iuż doskonale będzie uleczony.

ZAIĄC (Mat: Szt. Lek.) Zwierze znaiome. Mięso zaiąca młodego iest pokarmem delikatnym, i posilnym. Gdy kto iest przyzwyczaiony do pokarmow lekkich, może ieść mięso zaięcze bez żadney przyprawy; lecz ieżeli kto zwyczaynie żyie pokarmami grubemi, nie należy mu go ieść inaczey iak przyprawnego rzeczami zaostrzaiącemi. Zaiące naylepsze są gdy maią ośm miesięcy; przed tym czasem mięso ich nie iest iesżcze uformowane, i mogłoby ciężeć w żołądku. Przeciwnie znowu gdy zaiąc doydzie do pewnego wieku, mięso iego staie się łykowate, twarde, i trudne do strawienia.

Przypisuią niektorzy zaiącom wiele przymiotów Lekarskich, mowiąc iż niektorym osobom rozwalnia żołądek. Sierść iego wchodzi do plastru *Galliena*, do ktorego się ieszcze używa mirry, i aloesu. Wielu Lekarzy zalecali bardzo ten plaster iako specificum na zatrzymanie hemorragii przytrafiaiącey się w arteriotomii; dziwić się dziś tylko należy iak mu tę własność tak przeciwną rzeczywistości przypisać można było.

ZAKŁOCIE (Chir.) Tak zowią ranę zrobioną od narzędzia kolącego. Zanokcice maią pospolicie za przyczynę zakłocie igłą; zakłócia zwyczaynie bywaią niebespiecznieysze niż rany obszernieysze zadane narzędziem przerywaiącym.

Ukłocie czyli ukąszenie zwierząt iadowitych ma skutki bardzo okropne, tak z przyczyny samego iadu, iak i ze skaleczenia części nerwowych. W kraiach tych w ktorych ukąszenie zwierząt iadowitych iest nayniebespiecznieysze, iako to w Afryce, mieszkańcy leczą się samym tylko przykładaniem zewnętrznym; pomoce sztuki zawsze zmierzały do tego, ażeby wstrzymać szerzenie się iadu, i tenże zewnątrz wyprowadzić; z tey tedy przyczyny zalecaią mocne zawiązanie członka nad raną, i obmycie natychmiast sameyże rany uryną, albo wodą posoloną; gorzałką, winem ciepłym, octem, w ktorych się ieszcze wprzod roztworzyć powinno nieco iak naystarszey dryakwi; chory w iednym z tych likworze powinien trzymać członek skaleczony przez dosyć długi przeciąg czasu, i likwor ten powinien bydź tak gorący iak go tylko wytrzymać potrafi: potym się przykłada dryakiew. *Ambroży Paré* pisze, iż zawsze wyprowadził tych, z ktoremi tym sposobem postępował, chyba iż wprzod iad doszedł do części szlachetnych. Dla ściągnienia i wyprowadzenia iadu, zaleca on przykładać zwierzęta żywo rozprute, a potym kauteryą dla ubespieczenia członka zarażonego. Kordyały alexifarmaczne przepisywano we-

wnętrznie, w celu wypędzenia iadu zewnątrz.

Leczenie to bez wątpienia przyniosło pokilkakrotnie skutki oczekiwane; osoby zbyt otyłe mogły wytrzymać działanie środkow gorących zażytych wewnętrznie, lecz inne źle się po nich miały. Należy się zawsze powodować znakami szczegolnemi ktore stan rzeczy okazuie, i mieć iuż doświadczenie ktore w tey mierze lepiey prowadzi niż rozumowanie.

Nic nie iest tak strasznego iak ukąszenie wściekłego psa. Aczkolwiek znaki pierwiastkowe małey są wagi. i chociaż rany tym sposobem zadane z łatwością zagoione bydź mogą, to iednakże wszystko nie przeszkadza, ażeby około czwartego dnia po ukąszeniu ci ktorym się to nieszczęście zdarzyło, niebyli dotknięci hydrofobią. *Patrz* Hydrofobia, i Wściekłizna. Jad ktory te nieszczęścia rodzi, iest szczegolnieyszey natury, i skutki iego są całkiem rożne od skutkow wszystkich znaiomych iadow.

Ukąszenie iaszczurki nie czyni takiey zwłoki, w kilka godzin osoby od nich ukąszone doświadczaią mdłości śmiertelnych; twarz ich żołknie, womituią żołć zieloną; członek ukąszony dolega, nabrzmiewa znacznie, i czernieie. Alkali lotne ktorego P. *de Jussieu*, z naywiększą pomyślnością używał, może bydź poczytane za specifficum na ukąszenie Jaszczurki. Woda *de Luce*, ktorey się daie zażywać w dozie pięciu lub sześciu kropel w szklance wody, wybornie także pomaga. Dobrze także skutkuie mo-

czenie członka w oliwie ciepłey ; iest to śrzodek kilkokrotnie doświadczony za skuteczny przez P. *Poteau* sławnego Chirurga Lionskiego.

Wiele ieszcze znayduie się owadów, ktorych ukąszenia obawiać się należy ; nie dla tego żeby one bydź miały zbyt iadowitemi, lecz że za ukąszeniem wpuszczaią w ranę humor kaustyczny, który rodzi bardzo żywe bole. Takiemi są osy, pszczoły, komary, i inne muchy ktore zwłaszcza po wsiach około mieysc bagnistych bardzo są uprzykrzonemi. Te gatunki ukłocia zawsze bywaią złączone z czerwonością, bolem, pieczeniem, i świerzbieniem przykrym skłaniaiącym do drapania się, ktore za sobą pociąga zaczerwienienie całego członka.

Należy natychmiast po odebranym takowym ukłóciu wlać kilka kropel wodki na to mieysce gdzie się uformował pęcherzyk. Dryakiew rownie także iest pomocną. Użyłem, mowi Autor Dykcyonarza tego, prawie iak cudem osobie, ktora była skłota od pszczoł, kazawszy iey na członku uszkodzonym rozetrzeć głowkę maku białego, podług tego axioma *inflammationi nisi fienti prosunt narcotica.* Można także przykładać na nie liście szałwii, albo ieżeli się podoba obmyć tylko ranę mlekiem figowym ; lecz mleko te powinno bydź robione z fig doyrzałych; kilka listków rzeżuchy, i ruty razem utarte i przykładane na mieysce ukąszone wielką przynoszą ulgę.

Wreszcie, należy ile można wystrzegać się drapania, i smarowania mieysca tego śliną, mlekiem ciepłym lub wodą takąż, gdyż w tym przypadku takowe ciała bardzieyby ieszcze to złe powiększyły ; można także ieżeli się podoba, trzymać członek skaleczony przy ogniu, i utrzy-

mywać go iak tylko można nayciepley zaraz po ukąſzeniu. *Patrz ieſzcze* PHLEBOTOMIA.

ZANIKIEL (Bot.) *Sanicula officinarum.* C. B. P. Jeſt to rodzay roślin maiących kwiaty baldaſzkowate, złożone z pięciu liſtków białych albo czerwonych ułożonych w różę. Pomiędzy temi kwiatkami ſą niektore ſamcy czyli niepłodne, i ſamice czyli płodne; z tych formuie ſię owoc okrągławy albo iaykowaty, złożony z dwoch ziarek kolczyſtych, ktore ſię czepiaią ſukni; roślina ta kwitnie w Czerwcu, i utrzymuie zieloność przez cały rok.

Łodyga iey wyraſta bliſko na ſtopę, ma kolor czerwonawy, i bez kolanek; liście ſzerokie, okrągłe podzielone na pięć części, ząbkowate, gładkie, nieco przytwarde, koloru pięknego zielonego; korzeń ma doſyć gruby, włokniſty od ſpodu, z wierzchu czarniawy, a wewnątrz biały.

Roślina ta ma ſmak gorzkawy. Poſiada własność ſtężaiącą, ścieraiącą, i ranną; przepiſuią ią we wrzodach wewnętrznych. Przynoſi wyborne ſkutki w plwaniach krwiſtych, i innych hemorragiach.

Używa ſię iey w dozie od poł do całey garści w wymoczeniu nakſztałt herbaty; przykładaią ią także ieſzcze zewnętrznie, i tak używana ieſt wyborną wzmacniaiącą i dla tey ci to ſwoiey własności bardzo ſię ſkutki iey udaią w kiłach.

ZANOKCICA (Chir.) Jeſt to nároſtek ktory ſię zwykł formować na końcach palców przy korzeniu lub z boku paznokcia, i ieſt przyczyną choroby inflammatyczney więcey lub mniey ſtraſzney, podług większego lub mnieyſzego za-

głębienia się tey zanokcicy. Zanokcica powierzchowna ktora same tylko powłoki dotyka, z łatwością uleczona bydź może, i niepowinna nas cale zastraszać. Owoż są znaki po ktorych ią poznać można. Dzie się nayprzod w końcu palca czuć boleść, mieysce to potym nabrzmiewa; wkrotce czerwienieie; boleść i czerwoność coraz się bardziey powiększaią; palec wreszcie zaczyna pałać; i czuie się w nim często rwanie. Symptomata te pospolicie się daley za palec nie szerzą, i nie są nieznośnemi, po kilku dniach koniec palca bieleie, i mięknie. Jeżeliby się zanokcica uformowała z ukłócia, tedy w mieyscu ukłotym nayprzod zacznie się okazywać suppuracya: wśrzodku tego zakłocia widzieć można punkcik czarniawy.

Niemal podobno nikogo, komuby sposob leczenia tego gatunku zanokcicy niebył znaiomy. Całe to leczenie zależy na ułatwieniu suppuracyi małego otoku, i na otworzeniu onegoż gdy doydzie do doyrzałości, końcem wypuszczenia z niego ropy. Należy na ten koniec obwinąć palec plastrem z maści morskiey i na ten przyłożyć kataplazm miękczący zrobiony z ośrzodka chleba i mleka, albo z fig gotowanych w mleku, albo też z wygotowania liści malwy, fiałkow, korzeni ślazowych, i liliowych cybulek. Plaster diachilon składany i inne tego rodzaiu, mogą także bydź skutecznie użyte. Gdy postrzeżemy iż się iuż ropa uformowała, zrobi się wyiście dla niey lancetem, robiąc incyzyą proporcyonalną do obiętości narostka. Gdy się iuż ropa zupełnie wysączy obmyie się rana winem nieco osłodzonym miodem; a potym się przyłoży plaster morski, ktorego nie należy odmieniać iak tylko co dwadzieścia cztery godzin.

Zawſze prawie ſię przydarza, iż gdy mięſo za-czyna naraſtać i rana goić, ſkora na około ſta-ie ſię martwą: ſtrzedz ſię bardzo potrzeba od-rywać tey ſkóry; należy ią tylko oſtrożnie ob-cinać, nie ciągnąc i nie zbyt zacinaiąc głę-boko.

Niekiedy ſię zanokcica pierwſzego gatunku formuie pod paznokciem, i na ow czas przy-padek ten nie co ieſt cięższy, i leczenie iego bywa dłuższe; paznokieć może ſam przez ſię odpaśdź przez ſuppuracyą, lecz ieżeli ſię oba-wiamy ażeby ropa przez zbyt długie bawienie, zepſuwſzy ſię nie ſprawiła puchnienia, na ow czas dla zapobieżenia takowym przypadkom, ſta-rać ſię przynaymniey należy zmiękczyć paznokieć przez ſkrobanie; pożyteczno nawet mogłoby bydź przewiercieć go ieżeliby punkt ropiaſty znaydował ſię w ſrzodku paznokcia; lecz ieże-liby ten znaydował ſię przy kraiu zewnętrznym, należy paznokieć obciąć tak, ażeby więcey nie uciſkał naroſtka; ieżeliby ſię inflammacya przy-darzyła przy korzeniu paznokciowym, ta poſpo-licie niſzczy wſzyſtkie czepiadła, i paznokieć ta-kowy nie odbieraiąc więcey ſokow, bywa wy-pychany od nowego ktory natura formuie: lecz ten rzadko kiedy bywa tak piękny iak pierwſzy poſpolicie bywa on gruby, twardy, i chro-pawy.

Jeźliby zanokcica założyła ſwoie ſiedliſko w tkance ſadliſtey, na ow czas złe te nayniepo-myślnieyſze ſkutki za ſobą pociąga, i te poznać można z gwałtowności ſymptomatow, ktore wſzyſtkie daleko ſą mocnieyſze niż w przypad-kach wymienionych.

Bole rwiące, ktore ſię w takowym przypadku czuć daią, bywaią daleko oſtrzeyſzę i głębſze;

członek ten cierpi ciągnienie znaczne, i bardzo częſto chorego napada gorączka. Ten gatunek zanokcicy ieſt prawdziwym gatunkiem phlegmonu, i wymaga wſzyſtkich tych ſrzodkow, ktore ſię na tę chorobę używaią. Należy przeto nayprzod ſtarać ſię rozwolnić ten naroſtek, ieżeli to podobna ieſt wykonać. Puſzczenie krwi powtorzone ſtoſownie do gwałtowności ſymptomatów, dyeta, kataplazmy ulżywaiące, miękczące, i rozpędzaiące, i to wſzyſtko cokolwiek ſłużyć może na ukoienie krwi ieſt w tey mierze bardzo zaleconym, i może wſtrzymać złe ieżeli ſię to ieſzcze nie nadto zbytecznie wzmogło. Niektore oſoby bywały uleczone z zanokcicy przez ſamo częſte namaczanie palca w wodzie ciepłey, albo w ługu z rozg winnych, i w nich trzymaiąc iak naydłużey można było palce. Ciepło wody otwieraiąc pory, rozwalnia części a tym ſamym rozpędzić może humor ktoryby ſię w nich zbierał. Jezeli poſtrzeżemy iż ſrzodki te żadney nie przynoſzą pomocy, przyłoży ſię kataplazm doyrzewiaiący a na to kataplazm miękczący, tak iak w powyżſzym przypadku. W tym oſtatnim ropa nie zwykła ſię zbyt długo zbierać, i ſuppuracya okazuie ſię bardzo prędko przez fluktuacyą. Potrzeba na owczas naroſtek ten otworzyć, i wypuścić ropę z boiaźni ażeby ta dłużey bawiąc, nie ſtała ſię przyczyną więkſzego ieſzcze w tym członku nieporządku; z reſztą poſtąpić ſobie należy tak iak z otokiem. *Patrz.* OTOK.

Jeżelby pomimo puſzczenie krwi, i ſrzodki miękczące bole ſtatecznie trwały, albo ieſzcze wzmagały ſię coraz bardziey; ieżeliby te dały ſię czuć w ręce, przegurbiu i całym ramieniu, aż do ſtawu wewnętrznego łopatki; ieżeliby ra-

mie, i ręka nabrzmiały rownie iak ſtawy palcowe, ieżeliby napadła gorączka, bezſenność, ſpazma, niezawodnie wnoſić ſobie można, że przyczyną tych ſymptomatow ieſt zanokcica maiąca ſwoie ſiedliſko w zaſadzie (*gaine*) ściggaczowey. Niekiedy moglibyśmy popasdź w błąd z tey przyczyny, iż nie zawſze widzieć ſię daie naroſtek w mieyſcu rzeczywiſtym tego złego, albo że ten będzie bardzo mały, i że ſię bynaymniey czuć nie będzie fluktuacyi: iednakże ſymptomata powyżey wymienione wyſtarczaią na rozpoznanie gdzie ieſt ſiedliſko choroby, i iakiey ta ieſt natury. Zanokcica ta zwana ieſt poſpolicie zanokcicą trzeciego gatunku. Gatunek ten daleko ieſt niebeſpiecznieyſzy od tamtych. Gorączka, bezſenność, i otok ſą iego ſkutkami, częſto nawet gangrena ktora choremu odbiera życie.

Lekarſtwa ſą w tym tu gatunku niepożyteczne; materya ta poſokowa, oſtra, i tocząca zawarta ieſt w zaſadzie ścięgaczowey, i niemożna ſobie obiecywać uleczyć chorego, i oddalić te przypadki, ieżeli iey nie poſtaramy ſię wypuścić. Nie należy czekać aż ſię fluktuacya pokaże; ta prawie zawſze bywa nieznaczną i trudną do doſtrzeżenia, gdyż ropa zbytecznie bywa ściśniona w ſwym ſiedliſku, ktore iako wiadomo złożone ieſt z ściągłow bardzo tęgich i mocnych. Jeżeli ſię fluktuacya kiedy pokazuie, tedy to poſpolicie bywa w ſtawach, gdzie ſię te ściągła nie znayduią; i w tym mieyſcu widzieć ſię daie naroſtek doſyć miękki. Na tym to więc naroſtku wykonać należy incyzyą, chociażby z niego zamiaſt ropy nie płynęła iak tylko ſama wodniſtość czerwonawa, częſto iednakże chory niemniey dla tego czuie ulgi, a

nawet może bydź uleczonym zupełnie i prędko, ieżeli się ieszcze choroba ta nie bardzo wzmogła. Jeżeliby ta lekka incyzya nie była dostateczną, należy zasadę otworzyć aż do pierwszego stawu, a nawet aż do dłoni, ieżeliby materya ropiasta aż tam przeszła: na ten koniec wkłada się w zasadę ścięgaczową przez otwor iuż zrobiony szukadło cyrulickie, ktore iednakże mnieyszey grubości bydź powinno od zwyczaynego. W to szukadło wsuwa się nożyk i incyzye przedłużaią się mniey lub więcey podług tego iak okoliczność wymaga; ostrożność ta ażeby niewykonywać incyzyi tylko za pomocą tego szukadła, iakeśmy opisali, bardzo iest potrzebna; szukadło bowiem to zapobiega żeby koniec narzędzia ktorego się używa, nie wywarł swego działania na ścięgacz, albo kostkę w palcach; i po skończoney operacyi zapełni się cała rana fleytuszkami suchemi, i pokryie się wszystko fleytuchami napoionemi balsamem *d'Arceus* albo styraxowym. Przy drugim opatrywaniu należy także i fleytuszki pierwsze napoić balsamem *Arceusza* albo raczey styraxowym, albo też dygestywem iakim nieco ożywionym *Obacz*, ZBIERAIĄCE.

Lecz ieżeliby postępowanie takowe nie było dostateczne, i ieżeliby się okazał otok usormowany w ręce, należy przedłużyć incyzyą; a ieżeliby pomimo tę powtorną operacyą, przypadki te trwały, na owczas domyślać się można iż się na muszkule graniastym (*quarré*) usormował otok. Dla wyprowadzenia ropy, kazać należy choremu zgiąć rękę w przegurbiu i palce: i przez otwor w ręce zrobiony, wsunąć pod ściągło obrączkowe wewnętrzne, szukadło, po ktorym w przegurbiu zrobi się incy-

zya, ktoraby przeszła pomiędzy ścięgaczami aż do otoku; przeciągnie się potym zawłoka od ręki do przegurbia, dla ułatwienia wypłynienia ropy. Po wszystkich tych incyzyach, symptomata ieszcze się niekiedy nie zmnieyszaią; i mogą one od ściągła obrączkowego, ktorego nabrzmiałość i inflammacya są przyczyną uciśnienia zbyt mocnego, przeyść aż do części pod nim znayduiących się; w tym przypadku należy ie przeciąć.

Zapobiegaiąc, mowi P. *de la Faye* sławny Chirurg Paryzki przyczynie pryncypalney zanokcicy, przez iednę lub kilka incyzyi o ktorych dopiero mowiliśmy, nie zawsze się udaie wstrzymać wszystkie okropne skutki; niekiedy ieszcze formuią się pod ręką, aż do łokcia a niekiedy aż do podpachy szerzące się otoki, daiące się czuć przez bolesć żywą i niespokoyność, przez powiększoną gorączkę, i nakoniec przez fluktuacyą. Należy ie więc otworzyć. Opatruie się nayprzod rana, fleytuchami przez całą wykonaną incyzyą. Przyłoży się na wszystkie części nabrzmiałe lub zainflammowane kataplazm rozwalniaiący, ktory kiedy niekiedy zakrapiać należy dekoktem z roślin miękczących. W opatrywaniach następuiących, przyłożą się na ścięgacze odsłonione fleytuchy płaskie zmaczane w tynkturze z kwiatow *hypericum*, wyciągnioney za pomocą spirytusu winnego lub terpentynowego. Na resztę zaś rany przyłożą się fleytuchy napoione balsamem *d'Arceus*, albo iakiem zbieraiącem, i nie należy odrzucać kataplazmów miękczących poki aż przypadki nie ustąpią, poczym dopiero przystąpić należy do kataplazmow wzmacniaiących, albo użyć wina aromatycznego, albo też solucyi kuli ranney

w mie-

w mieſzaninie z gorzałki i wody poſpolitey w rownych częściach. *Obacz* ſpoſob robienia tych przypraw pod ich właściwym artykułem.

Niemniey także nie należy zaniedbywać lekarſtw antiphlogiſtycznych wewnętrznych, puſzczenia krwi, enem, napoiow chłodzących, łagodnych, i odwilżaiących, ſłowem należy w tey mierze iść za leczeniem inflammacyi.

Jeżeliby przypadki trwały ieſzcze po przecięciu nawet ściągła obrączkowego, należy z pilnością zważyć, ieżeliby to niepochodziło z uſzkodzenia ścięgacza zginaiącego, ktoryby mogł bydź zbytecznie uciśniony przez ciągnienie i inflammacyą wſtęg ściągłowych, a przez to ſamo ſam bydź dotkniętym inflammacyą; w tym przypadku należy ſię odważyć na przecięcie ścięgacza. Wrzeczy ſamey śrzodek ten ieſt oſtatecznym, gdyż chory na zawſze iuż kaleką zoſtać muſi; ale często ieſt potrzebny dla ocalenia członka, a niekiedy i życia. Maiąc odciąć ścięgacz należy nayprzod odciąć iego zaſadę od koſtki; potym ſię go przeciągnie pod ściągło obrączkowe, ieżeli to nie ieſt ieſzcze przecięte; i nakoniec ſię przecina.

P. *de la Faye* zaleca, ażeby kazać zgiąć przegurbie pod czas operacyi ieżeli ściągło obrączkowe było przecięte, a to dla zapobieżenia żeby ścięgacze zginaiące nie wyſkoczyły, coby znacznie opoźniło koniec uleczeniu; zaleca także ieſzcze ażeby trzymać palec na poł zgięty w czaſie operacyi, ieżeliby iego ścięgacz zginaiący był prze-

cięty, ażeby po zagoieniu zostawał zawsze w tym samym położeniu, co nietak razi oko iak gdyby zawsze stał prosto.

Jest ieszcze inny gatunek zanokcicy nie mniey niebespieczney iak ta o ktorey mowiliśmy; nazwano go gatunkiem czwartym. Ten ma mieysce między błonką okrywaiącą kości, i samą kością, a niekiedy nawet w sameyże kości. Rozpoznaie się on po bolu głębokim, i żywym ktorego chory doświadcza w palcu. Ciągnienie, nabrzmiałość i inflammacya wpoczątkach są nieznaczne, i prawie nigdy nie szerzą się daley za palec; lecz wkrotce potym napadaią symptomata straszne, gorączka, konwulsye, bezsenności, rzucania się, często nawet obłąkanie, stawiaią życie chorego w stanie bardzo niebespiecznym. W tym się gatunek ten rożni od poprzedzaiącego, iż w nim pospolicie boleść nierozciąga się aż do łokcia. Przyczyną iego iest niewielka ilość materyi posokowey, ostrey i toczącey zebraney pod powłoką kościową, i ktora często bardzo toczy kość; można często widzieć krostki powierzchowne i świerzbiące (*phlyctaines*); palec sinieie i obumiera, ieżeli się temu wcześnie nie zapobieży. Co większa ieżeli się zaniedba wczesnego poratowania, cała ręka może bydź rażoną. Dla tegoć to nienależy opoźniać wykonania incyzyi na końcu palca, albo z boku iako radzi *Garengeot*, albo w śrzodku palca tam gdzie ściegacz zginaiący niedochodzi, iak radzi *Heister*. Za pomocą tey incyzy ktora powinna bydź zagłębiona aż do kości

wypuszcza się ta materya posokowa, ktoraby całego tego okropnego stanu, iakiśmy opisali, stać się mogła przyczyną: potym należy pokryć kość fleytuszkami napoionemi spirytusem winnym, w ktorym się roztworzy cokolwiek dryakwi. Jeżeliby kość zaczęła pruchnieć, należy ią skrapiać wodą merkuryalną, albo tynkturą z mirry i aloesu; ieżeliby się uformowały iakie narostki, te należy zżerać kamieniem piekielnym albo proszkiem mlecznikowym, albo proszkiem hałunu skalcynowanego; a gdy się iuż exfoliacya wykona i gdy strupy poodpadaią, postępować sobie potrzeba z wrzodem sposobem zwyczaynym; ieżeliby się zaś w paleo wdała gangrena, należy go odciąć.

ZAPALICZKA (Bot.) *Ferula* Dod. *Ferula fœmina. Plinii.* Rodzay ten roślin ma kwiaty baldaszkowate, ułożone w ksztalt róży, koloru żołtawego, i wyrastaiące na wierzchołkach łodyg. Owoc iey iest mniey lub więcey zbliżaiący się do ksztaltu iaykowatego, spłaszczony, maiący z każdey strony trzy prążki. Łodyga wyrasta na siedm do ośmiu stop. ta iest gałęzista, gruba, i kolankowata. Liście ma podobne do kopru. Liście dolne przez swoię rozłożystość formuią obwodu blisko na trzy stopy. Te się składaią z listeczkow postrzyżonych na skrzydła poiedyńcze; zasada ich obwodzi łodygę, wokoło ktorey wyrastaią po parze. Korzeń zapaliczki iest gałęzisty, prosty, czarniawy, i pełny soku mlecznego. Wiele bar-

N ij

dze znayduie się gatunkow tey rośliny, ktore rozpoznać można po ich ogolnych cechach.

Rdzeń ktorym ta roślina ma napełnione łodygi, poczytany iest za skuteczny na zatrzymanie plwania krwistego, na hemorragie, i płynienie żołądka. Lecz sławni Botaniści, powątpiewaią o takowych iego właſnościach. Kwiaty, i nasiona tey rośliny starte na proszek, i urobione z miodem, bardzo dobrze skutkuią na wrzody smrodliwe, a nawet toczące.

ZAPALENIE czyli INFLAMMACYA (Szt. Lek.) Zapalenie od Łacinnikow *Inflammatio*, a od Grekow *phlogosis* zwana od *phleguein* znaczącego pałać, iest to stan ten iakowego członka, w ktorym się doświadcza pałania pieczącego, wraz z nabrzmiałością, czerwonością, i ciągnieniem mniey lub więcey bolesnym.

Ze wszystkich symptomatow inflammacyi, nie masz żadnego wyiąwszy tylko pałanie, ktoreby chory czuł, i ktoreby mogło bydź stateczne postrzegane od chorego i od Lekarza; iest to rzeczą prawdziwą we wszystkich inflammacyach wewnętrznych, w ktorych nic więcey postrzedz nie można nad pieczenie, gorączkę, i boleść. Dla czegoż więc inflammacyą nazywać nabrzmiałością, gdy nazwisko każdey rzeczy czyli iey opis bydź powinen wyciągniony z symptomatu nayoczywistszego? Uwagę tę uczynił P. de *Sauvages*.

Cz

Zapalenie zarowno dotyka części zewnętrzne, i wewnętrzne, Jeżeli części wewnętrzne dotknięte zapaleniem ſą błoniaſte, zapalenie przybiera rozmaite nazwiſka, podług ſiedliſka, czyli natury błon, ktore też zapalenie zalega; i tak nazwano ie *phreneſis*, gdy nim *pia mater*, i *dura mater* ſą dotknięte; pleurą, gdy plewra, worek ſerdeczny, albo *mediaſtinum*; *gaſtritis* gdy żołądek &c.

Gdyby w zapaleniu ſerce nieutraciło nic ze ſwoiey ſiły, a gdyby zbior rzeczywiſtych otworow naczyń ze ſtrony zapaloney, był odmienny, bieg krwi będzie także względnie chyżſzy, lub powolnieyſzy. Jeżeliby naprzykład połowa od nog aorty była zatkana, ściągnienie ſerca, czyli ilość krwi przezaczoney do aorty w czaſie naznaczonym będzie połową mnieyſza.

Błąd to zatym ieſt utrzymywać, iż gdy arterye zoſtaią w obſtrukcyi, nietylko że ſię ſiła ſerca nie odmienia, ale ieſzcze, że ieſt powiękſzoną przez opor ze ſtrony naczyń krwiſtych albo lymfatycznych.

Zycie zwierząt, ſupponuie zawſze ſiłę poruſzaiącą (*vis motrix*), a dzielność funkcyi żywotnych ieſt zawſze ſile tey proporcyonalna; im życie ieſt czynnieyſze, i im funkcye żywotne ſą żywſze, i trudnieyſze, tym też życie ieſt mniey lub więcey długie, w miarę mniey lub więcey łożoney ſiły poruſzaiącey, iako to poſtrzegamy w chorobach inflammatycznych.

W ſtanie zdrowia ſiła poruſzaiąca ieſt bardzo wielka, i nie wywiera iak tylko bar-

dzo małą cząſteczkę ſwoiego ogułu, lecz w ſtanie choroby łożyć iey muſi więcey.

Pieczenie ktorego doświadczamy w chorobach inflammatycznych, niedochodzi prawie nigdy wyżey nad czterdzieſty ſtopień, i będąc w wyżſzym nad dwudzieſty oſmy powiękſza płynność krwi, ułatwia rozwolnienie czyli rozpuſzczenie ſię materyi chorowitey i płynienie cieczy, a to z przyczyny rozciągnionych naczyń.

Stopień ciepła pochodząc z tarcia, powiękſza ſię w ſtoſunku działania krwi na naczynia; lecz działanie ciał, czyli iaśniey mowiąc kollizya powiękſza ſię w ſtoſunku kwadratow chyżości względney: przeto pałanie w inflammacyi tym powinno bydź żywſze, im krew większego nabędzie biegu, im naczynia krwiſte bardziey ſię iey biegowi opierać będą, gdyż kiedy dwa ciała wzaiemnie na ſiebie działaią, chyżość względna ieſt iak ſumma chyżości dwoch ciał.

Wyſtawiwſzy na ſtopień ciepła wody wrzącey limfę oddzielaiącą ſię od krwi człowieka zdrowego, ta natychmiaſt tężeie, i nabywa białości podobney do białka od iaia; co ſtało ſię przyczyną tego wnioſku, że w pleuretykach, w ktorych limfa oddziela ſię od krwi, i ſtaie ſię podobnie zſiadłą, zſiadłość tę ſwoię winna ieſt ſtopniowi ciepła wyrownywaiącemu ſtopniowi wody wrzącey: lecz wiele do tego potrzeba, ażeby gorącość poſunęła ſię aż do ſtopnia wody wrzącey, to ieſt iżby mogła ugotować białek od iaia; gorącość krwi w tey chorobie niedochodzi nigdy do czterdzieſtego ſtop-

ia, a potrzebaby ażeby doszła do ośmziesiąt siodmego, a przynaymniey pięćziesiąt szostego, ażeby sprawić mogła zsiadienie się białka z iaia.

Trudno iest poiąć, iakim sposobem limfa siada się w ciele pleuretyka, ktorego stopień ciepła wewnętrzny nie przechodzi trzydziestego, gdy tym czasem we wszystkich doświadczeniach, ktore niektorzy Lekarze czynili, limfa ta nigdy nie zaczęła nabywać koloru białego w stopniu ciepła niższym od pięćdziesiąt piątego, to dało im poznać, iż w pewnych chorobach inflammatycznych. znayduie się iakiś gatunek miazmy, albo coś podobnego co sprawuie koagulacyą limfy, wprzod, a niżeliby skutkowi temu wystarczyć potrafił stopień ciepła; i tak spirytus winny naybardziey limfę tę zgęszcza, i tak w rumatyzmie gdzie stopień ciepła cale prawie nierożni się od zwyczaynego, krew daleko się prędzey zsiada, lubo wrzeczy samey nietak mocno, niż w perypneumonii gwałtowney: tak iesżcze ukąszenie węża dzwonkowego ścina limfę nadzwyczaynym sposobem.

Nie należy, z drugiey strony, wystawiać sobie, ażeby w naczyniach pleuretykow, były iakowe gruzły krwiste, podobne do tych iakie się formuią we krwi upuszczoney z żył; gdyby to rzeczywiście bydź miało, iako niektorzy twierdzą, cyrkulacya w krotceby się zatrzymać musiała: lecz wiele mamy doświadczeń przeciwnych na ludziach, ktorzy z rumatyzmu, pleury &c, powrociły do doskonałego zdrowia.

Gorącość odmienia zfiadłość limfy; fkąd pochodzi iż ta z przezroczyftey odmienić fię może na białawą, i żołtawą; zfiadłość iey może fię także iefzcze powiękfzyć przez wyparowanie wodniftości, i wzmodź iefzcze bardziey przez oftrość zgniłą. Nie ieft przeto rzeczą zadziwiaiącą, że ropienie tak często przydarzać fię zwykło do inflammacyi, i cale bez fundamantu niektorzy Lekarze przypifuią formowanie fię ropy uciskaniu wzaiemnemu krwi, i naczyń, i onychże mechanicznemu pfowaniu fię.

Takie fą wiadomości tyczące fię ciepła inflammatycznego. Przyftąpmy do czerwoności.

Zdaie fię, że żywość koloru krwi, zależy albo z iey więkfzey gęftości, albo zfiadnienia fię iey cząfteczek, lubo Fizycy zawfze inną naznaczaią przyczynę: z tego przekonywamy fię dla czego krew zgęftniała w płucach, przez oziębienie powietrza, albo nieco wyfchła przy powierzchni, gdy ieft wypufzczona z żył, nabywa koloru czerwonego żywego.

Przy końcu rozchodzącey fię erezypeli, fkora wyfycha, często gęłnieie, wpada nawet w ftrupiałość, i nabywa koloru bardzo żołtego: kolor ten ieft znakiem, że cząfteczki krwi, ktorych grubość była iedną albo czterech milionową cząftką iednego cała, gdy nabyła koloru białego, ftała fię iedną dwudziefto milionową takiegoż cala. Kolor żołty fkóry w żołtaczce, nie ieftże znakiem zgęftnienia albo lipkości krwi?

Gdy gorącość i początki zgnilizny, tak mocno podrobiły cząfteczki krwi, iż te

w członku dotkniętym nabyły koloru białego, mowi się na ow czas, że się ropa uformowała, i ropa ta gęstnieiąc albo przez gorącość członka, albo przez długie bawienie we wrzodzie, nabywa koloru żołtego.

Wypada więc z tego, cośmy dopiero powiedzieli, że czerwoność powinna bydź żywsza w tych członkach, ku ktorym krew z wiekszą siłą biie, iakiemi są naczynia twarzy gdy poruszenie wstydliwe popędza krew ku tym częściom; i czerwoność ta pospolicie iest złączona z gorącością, ktorey się w całey twarzy doświadcza. Pomowmyż o gorączce ktora bywa przy zapaleniu.

Nikt aż do czasow naszych niemogł wytłumaczyć powiększonego bicia pulsu przez prawa mechaniczne; chcąc ie wytłumaczyć należy się udać do przyczyny poruszaiącey i tey przypisać działanie powtarzane co nie iest mechanicznem. W chorobach inflammatycznych, natężenie i liczba pulsacyi, albo produkt iednego i drugiego, iest większy niżby się go spodziewać można po siłach muszkułowych. W iakimkolwiek bądź stopniu byłaby siła poruszaiąca całkowita, ta zawsze w iednym zostawać będzie stosunku z siłami muszkułowemi, i siłami żywotnemi; ieżeli się iedna z nich powiększy, tedy zawsze druga zmnieyszyć się musi.

W gorączce, siły ktore wywiera serce powiększaią się znacznie, i ieżeli gorączka przez iaki czas potrwa, serce się morduie, przez co siły muszkułowe tym bardziey sta-

bieią, a nakoniec całkiem wyniſzczaią ſiłę poruſzaiącą.

Z tego łatwo zrozumieć można, dla czego gdy gorączka ieſt zbyt wielka i oſtra, śmierć za ſobą w krotce pociągnąć muſi, ſiły bowiem na ow czas ſłabieiąc niezmiernie w krotkim bardzo czaſie, tak iż ſtrata przewyżſza niezmiernie wzmaganie; niſzczą daleko bardziey w utrudzeniu gorączkowym, niżeli w pracy dobrowolney, gdyż praca gorączkowa trwa w dzień i w noc, gdy wſzyſtkie ſiły zgromadzaią ſię, w ſercu, nie pozoſtaie ich tyle ile potrzeba w żołądku, ażeby ten funkcye ſwoie mogł odbywać; i odtąd iuż chyl mie może naprawiać tych ſtrat, iak ſię te nadgradzaią w pracy dobrowolney.

Doświadczenie nas uczy, iż gdy materya chorowita zoſtanie wypędzona, puls ſtaie ſię mnieyſzy, rzadſzy, i miękſzy.

Skoro materya chorowita zoſtanie wypędzona albo naprawiona, gorączka uſtępuie także; to ieſt puls zaczyna bydź rzadſzym, i ze zbyt tęgiego ſtaie ſię miękſzym iako to we wſzyſtkich gorączkach oſtrych postrzedz można.

Gdy ſię nic nie opiera wolney cyrkulacyi, ruchy ſiły poruſzaiącey niepowiękſzaią ſię w chyżości, iak to bywać zwykło w rzeczywiſtych machinach; lecz przeciwnie ſtaią ſię powolnieyſzemi, i rzadſzemi, i z większą daleko oſzczędnością używa tych ſił, ktore zoſtawia na zwalczenie przyczyn chorowitych w potrzebie.

O

Przyczyną inflammacyi, bydź może to wszystko co zrodzić potrafi pieczenie, czerwoność, ciągnienie, boleść, nabrzmiałość &c; bo skutki zawsze są proporcyonalne przyczynom: lecz w ciele ludzkim czerwoność, gorącość &c, proporcyonalne są uderzaniu krwi o naczynia, ponieważ więc skutki takowe w większym są natężeniu w członkach zapalonych, niż w zdrowych, przyczyną więc inflammacyi iest siła, z ktorą krew biie i uderza o naczynia, powiększona nadzwyczaynie.

Okazano iest, że kollizya powiększa się w miarę zapędu, z ktorym krew biie w naczyniach; lecz niezawodna, że powiększona kollizya pociąga za sobą pryncypalne symptomata inflammacyi: przeto ponieważ zapęd krwi ku pewnym naczyniom często bardzo się powiększa, niezawiśle od żadnego poprzedniczego zatkania, wnieść zatym należy, że zatkanie napada niekiedy, niezawiśle od poprzedniczego zatkania naczyń.

Nieostropnością iest sądzić, żeby we wszystkich chorobach inflammatycznych krew była zgęstniała, zsiadła, i zatamowana w ostatnich koniuszczkach arteryi, iakakolwiek bądź byłaby przyczyna, czyli iak nazywaią prokatartyczna choroby; bo iest rzeczą bardzo do prawdy podobną, że zimno, wapory mineralne kwaśne, są przyczynami sprawczemi inflammacyi płuc.

Natężenie inflammacyi nietylko iest proporcyonalne obstrukcyom, ale ieszcze sile mocy poruszaiącey; ztąd ci to przeto pochodzi,

że w osobie słabey, flegmatyczney zawiązanie palca rodzi inflammacyą daleko mniey żywą, niżeli w osobie młodey, czerstwey krwistey lub żołciowey.

Podług uprzedzenia wielu dzisieyszych Lekarzy, wszystkie choroby inflammatyczne zależą od zatkania ostatnich naczyniek w członku uszkodzonym, pochodzącego od materyi grubey, ktora się w nich zgromadza; co podług praw hydraulicznych, iak oni mniemaią, iest przyczyną: że krew ktora do nich wpada zatrzymuie się, rozciąga naczynia krwiste zatkane, i naczynia limfatyczne tamtym przyległe, i rodzi gruczoł wystaiący, bolesny, i czerwony bez powiększenia naymnieyszego sił serdecznych; lecz teorya ta przeciwna iest prawom fizycznym i doświadczeniu: w rzeczy samey, prawa hydrodynamiczne uczą nas, że zatkawszy rurkę pompy, chyżość klapki zmnieysza się w stosunku obszerności otworow; przeto rownie gdy połowa ostatnich naczyniek iest zatkana, ucisłkanie boczne krwi na naczynia zaledwie iest o iednę ośmsetną cząstkę większe od ucisłkania zwyczaynego, a tym samym daleko iest mnieysze niż go potrzeba na rozciągnienie naczyń, tak żeby wzbudzało boleść.

Przez doświadczenia wykonywane na zwierzętach żywych przekonywamy się, iż arterye bądź naywiększe iak są karotydy, bądź naymnieysze iak są międzykostne, mogą trwać zawiązane dzień cały bez uformowania się ztąd narostka; zawiązano nawet dwie razem karotydy psu, i ten w tym stanie żył pięć dni, po ktorych wy-

ſzłych, gdy go zabito nie znaleziono, ażeby karotydy były całkowicie nabrzmiałe.

Na ſprawienie zatym gruczołu flegmonowego potrzeba, ażeby krew była popędzona przez popędy podwoione i daleko chyżſze niż wprzod ku naczyniom tym, ktore maią bydź rozciągnione, gdy tym czaſem ze ſtrony przeciwney znayduie ſię opor, bądź to z przyczyny likworu lipkiego, ktory zatyka naczynia, bądź z przyczyny ściągnienia ſpazmodycznego błony z tey ſtrony, ktora otacza, albo gruczoł, albo wnętrzność, ażeby tym ſpoſobem wzbudzić przez ciepło i pulſacyą, dygeſtyą, rozpuſzczenie ſię, i rozpędzenie, ſłowem odmianę iakąkolwiek w materyi obcey, ktora ſię tam znayduie.

Wſzyſtkie wnętrzności, gruczoły, błony, a naybardziey tkanka komorkowata, i ſadliſta, zapalaią ſię bardzo łatwo; lecz muſzkuły bardzo rzadko.

Inflammacya błon iako to medyaſtynu, dyafragmy żołądkowey &c, poſpolicie rodzi obłąkanie i nayokropnieyſze przypadki.

Zapaleń wewnętrznych bardzo trudno ieſt poznać ſiedliſko wyiąwſzy zapalenie płuc, wątroby, i nerek; i to ieſzcze i w tych przypadkach trudno ieſt bydź przekonanym.

Prognoſtyk. Phlogozy wewnętrzne ſą zawſze niebeſpieczne; niezwykły one trwać długo, albo ſię też czaſem odradzaią na choroby chroniczne. Niemaſz innego na nie śrzodku nad rozpędzenie zwłaſzcza na członkach tych, w ktorych ſię niemoże uformować zebranie.

Hemorragia i poty ktore napadaią około fiodmego dnia, bywaią niekiedy zbawiennemi, ale daleko częściey fymptomatycznemi; mniey ieszcze obiecywać sobie należy po urynach, chociażby te dawały osad, około cztwartego lub piątego dnia, z ktorego niekiedy można sobie czynić wrożbę.

Płynienie żołądka bywa niekiedy pomocne; lecz stolce czarne, i womit takiż sam oznaczaią śmierć.

Gdy rozpędzenie nie nastąpi spodziewać się należy otoku, wrzodu, gangreny, albo skiru.

Ropienie formować się pospolicie zwykło czwartego lub siodmego dnia; otok i wrzod staią się niekiedy śmiertelnemi z okoliczności mieysca, na ktorym się formuią; za gangreną wkrotce następuie śmierć; skir pogrąża chorych w gorączce długo-trwałey, atrofii; i hydropizyi.

Nabrzmiałość iest znakiem otoku, bol kolący znakiem wrzodu; boleść żywa i pałaiąca oznacza gangrenę, a ustąpienie nagłe tegoż symptomatu potwierdza ią, zwłaszcza gdy gorączka i inne symptomata nie zmieniaią się

Jeżeliby niebyło żadnego znaku suppuracyi, pozostaie w członku czucie niewyraźne ciężkości, ciągnienia, i w ten czas należy się obawiać skiru. Wszystko to potwierdzaią obserwacye Anatomiczne.

Inflammacya plewry, wątroby i macicy miane są za naystrasznieysze; do tych przydadź ieszcze należy inflammacyą żołądka

ktora ieſt bardzo częſta, i ktora ſię nayczęściey kończy trzeciego albo czwartego dnia gangreną. albo ſię też odradza na ſkir, co ſię ſtaie początkiem i źrzodłem nieuſtannego womitu. i choroby oſłabienia opieraiącego ſię wſzyſtkim znaiomym śrzodkom; ieżeliby ſię tamże uformował otok, co ſię rzadko przydarza, ten ſię wyprożnia przez womit, albo przez ſtolce.

Zapalenie meſenterii, ktorego przypadki nie tak ſą gwałtowne, rodzi nayczęściey otok, ktory ſię bardzo rzadko otwiera do kanału kiſzkowego, ale nayczęściey rozlewa materyą do obiętości ſamego żołądka.

Mniey ieſzcze ieſt ſtraſzne zapalenie nerek, i płuc, z przyczyny wolnego wychodu materyi ropiaſtey; lecz co ſię tycze innych zapaleń, niczego ſobie obiecywać nienależy, iak tylko chyba ze ſtrony rozeyścia ſię, w czym wiadomo iuż ieſt, czego ſię trzymać należy.

LECZENIE ZAPALENIA.

Puſzczenie krwi ieſt śrzodkiem bardzo ſkutecznym, i potrzebnym w chorobach inflammatycznych, zwłaſzcza w tych, w ktorych puls ieſt podnieſiony, tęgi, i częſty; gdzie pałanie i boleść żywo ſię czuć daią, i gdy te dotykaią oſoby młode, krwiſte, żołciowe, pletoryczne, otyłe, i takie, ktore wiele zażywaią agitacyi; puſzczenia krwi w tym przypadku powinny bydź powtorzone; ale wykonane bydź powinny w trzech, a przynaymniey czterech pierwſzych

dniach i przeſtrzegać należy, żeby te niebyły nadto liczne; gdyż w tym przypadku nietylkoby żadnego nieprzynioſły ſkutku, ale ieſzcze mogłyby zrodzić gangrenę, iako to bardzo częſto przytafiać ſię zwykło w błonach, i częściach wytężonych.

Puſzczenia krwi zbyt liczne przeſzkadzaią także ieſzcze ſuppuracyi, ktora ze ſtrony naczyń potrzebuie pewnego ſtopnia ſiły, ktorego ich zbyteczna pełność pozbawia; i zatkanie w tym przypadku zaniedbane odradza ſię na ſkir. Puſzczenia krwi liczne mniey ieſzcze pomagaią w gorączkach zgniłych i malignach iuż wzmogłych.

Dyeta odwilżaiąca, rozpuſzczaiąca, i chłodząca ieſt ieſzcze bardzo pożyteczną w wielkich inflammacyach, i nie należy choremu dawać bulionow mięſnych, przynaymniey pierwſzych dni choroby; pokarmem iego powinien bydź kliiek ięczmienny iak naycieńſzy, i napoie miękczące letnie, przyprawne korzeniami ślazowemi, i ſaletrą; limonada lekka ieſt także ieſzcze ſkuteczną w podobnym przypadku; napoie te powinny bydź używane w obfitości.

W początkach bywa niekiedy zatkanie tak wielkie, i pletora tak znaczna, iż ſiły żywotne prawie całkiem zoſtaią przytłumione i puls prawie niknie; w takowym przypadku raz lub dwa puſzczona krew wyſtarcza na odżywienie pulſu, i wyiawienie gorączki, ktorey ſuppreſſya w krotce koſztowaćby mogła chorego życie.

Przyprawa womitowa w pierwſzych dniach po iednym, lub dwoch puſzczeniach krwi

bywa

bywa częstokroć skuteczną: lecz bardzo przestrzegać należy, ażeby iey nie użyć w ten czas gdy żołądek iest wytężony i dolegaiący; purganse niemnieyby także w tym razie szkodliwe były: naywięcey pozwolić sobie można za purgans kassyi, manny, tamarynd, oleyku migdałów słodkich, serwatki, i wody kurczącey.

Gdy choroba zostaie iuż w swoim stanie, na ow czas uważać należy silenia się natury, i dociekać do czego one dążą; szczęściem to iest dla chorego ieżeli mu była upuszczona dostatecznie krew, i ieżeli pierwsze naczynia były należycie oczyszczone: na ow czas potrzeba postępować z powolnością, ażeby nie przeszkodzić w czym sileniom się natury, i starać się tylko zapobiegać symptomatom naygwałtownieyszym. Jednakże usiłować należy rozpędzić materyą chorowitą przez wszelkie znaiome srzodki, i sposoby, i ieżeli się znaydzie iakowa droga, ktoraby materya ta mogła bydź wypędzona, należy ią na ten koniec usposobić do tego przyzwoicie: poznać zaś tę drogę można z dokładnego tey choroby opisu, i z pilnego uważania krokow natury: gdy niewiemy iaki przypadek chorobę takową zrodził, należy raczey bydź tylko spektatorem gotowym do dania pomocy, niż uprzykrzonym perturbatorem.

Lekarstwa koiące są podeyrzanemi we wszystkich chorobach mogących się kończyć gangreną; w tey atoli o ktorey tu mowiemy mniey one są straszne w pierwszych zaraz dniach; lecz z większym bespieczeństwem przepisywać się zwykły saletrzane, sol osadowa, i likwor ulżywaiący mineralny.

Nie należy w żadnym czasie zaniedbywać utrzymywania żołądka w rozwolnieniu; enemy

zaſtępuią purganſe ktorych nie zawſze wolno ieſt używać.

Piiawki poſtawione na żyłach hemoroidalnych mogą zaſtąpić puſzczenia krwi, i ſą podobno mniey ſtraſznemi; wezykatorya poſtawione iak naybliżey członka dolegaiącego ziednywały bardzo częſto ſkutki naypomyślnieyſze zwłaſzcza w inflammacyi płuc i plewry.

Narkotyka w ogolności ſą niebeſpieczne tak wewnętrzne iak i zewnętrze; niekiedy atoli w wielkich boleściach przymuſzeni ieſteśmy uciekać ſię do nich; używanie przypraw chłoniących ktore niektorzy Lekarze zalecaią, zdaie ſię bydź raczey wſparte na rozumowaniu, a nie na doświadczeniu.

Krew kozła dzikiego tak zalecona na perypeumonie, ſomentacye i kataplazmy miękczące, pęcherz napełniony mlekiem ciepłym, przykładanie zwierząt, albo obwiianie ich ſkòrą ſą ſrzodkami po ktorych nie można oczekiwać tylko ſkutków dobrych.

„ *Zapalenie* zależy (*piſze Autor Dykcyonarza zdrowia*) na uciſkaniu i tarciu krwi arteryiney, zſiadłey w nayſubtelnieyſzych naczyńkach, złączonemi z pieczeniem, oſtrością, i czerwonością ktora ſię pokazuie na częściach zewnętrznych.

„ Znaki inflammacyi ſą naſtępuiące 1mo. czuie ſię pełność, i ociężałość w iakowym członnie, wkrotce potym daie ſię tamże czuć pałaku, czerwoność, po ktorych naſtępuią boleści rozmaitey natury, kołące, drzące, i ciężące; nieznacznie ſymptomata powiękſzaią ſię aż do tego ſtopnia, po ktorym znowu nieznacznie nikną. Częſto bardzo inflammacya złączona bywa z gorączką, zwłaſzcza gdy ta ieſt znaczna „ 2.

ograżką czyli raczey drzeniem rzadszym lub częstszym. Gdy inflammacya znaydzie się wewnątrz, przekonywamy się o niey przez zbyt wielką czułość takowego członka, przez pieczenie, pragnienie znaczne, suchość plwocin, z uryny ktora bywa czerwona i zapalona, przez bole bardzo żywe.

„ Wszystkie członki ciała podlegaią zapaleniu, zwłaszcza te ktore są otoczone naczyniami krwistemi; takiemi są muszkuły, gruczołki, błony, wnętrzności, sadło &c.

„ Przyczyny zapalenia są bliższe, i dalsze; bliższemi są zatkanie się krwi w naczyniach włoskowatych, pochodzące albo z zbyt wielkiey ilości krwi, albo z iey gorącości, zsiadłości, lub rozwolnienia, części stałych: przeto to wszystko co tylko powiększyć może stopień ciepła i zgęstnienie krwi, wzbudzić może inflammacyą; takiemi są zimno zbyteczne i nagłe, ciepło nadto wielkie, powietrze grube i nieczyste, pokarmy użyte zbytecznie, albo te ktore są natury rozgrzewaiącey, iak są potrawy korzenne, słone, kleiowate i lipkie iako to legum ny dawne, potrawy mączne, używanie likworow spirytusowych, i napoiow zimnych, purgansow gwałtownych, trucizn, ruchy i prace gwałtowne, wstrząśnienie i ciągnienie członkow, niedosypiania, zatrzymanie iakowego wyproźnienia, iako to hemoroid, miesiączek, transpiracyi, uryn, gorączek źle leczonych, i zaniedbanie puszczania krwi nałogowego, passye żywe, uderzenie się, ukłocie lub skaleczenie, tarcie zbyt długie i ciągłe, zawiązania, i świerzbienia zbyt żywe.

„ Zapalenie bywa wewnętrzne, i zewnętrzne. Łatwo iest poznać zewnętrzne, gdyż iest widoczne, i znaki iego są zewnątrz.

„ Gdy ſię zapalenie uformuie w ciele, to albo ieſt powſzechne, albo ſzczególne; w zapaleniu ſzczególnym ſymptomata dotykaią ieden tylko członek, lub część iakową ciała, gdy w powſzechnym ſymptomata te po całym ſię ciele okazuią. O inflammacyi powſzechney znaydzie czytelnik pod artykułem *Gorączka inflammatyczna.* Tu tylko mowić bydziemy o zapaleniu ſzczególnym.

„ Gdy wſzyſtkie znaki ktoreśmy powyżey opiſali znayduią ſię albo całkowicie albo przynaymniey w części, można z nich rozſądnie wnoſić, iż ſię formuie zapalenie; to ieſt, że krew znayduiąc opòr w ſwoim przechodzie, zbiera ſię w żyłach i rodzi zatkania, i tamże ſprawuie znaki poprzednicze inflammacyi; przeto ile razy krew zbiera ſię w iakowey części, uſiłuie zawſze przez ſrzodki, do ktorych pociąga naturę, zrobić ſobie wyiście.

„ Gdy za pomocą lekarſtw i uſiłowań gorączki, zatkanie to rozeydzie ſię, i gdy krew wprzod zatrzymana w tey części zacznie cyrkulować, ſtan ten zowią rozeyściem ſię; ieſt to ſpoſob nayłagodnieyſzy i nayzbawiennieyſzy na rozpędzenie inflammacyi.

„ Jeżeliby zaś taż ſama krew tak była zatkana iżby niemogła bydź zwroconą do kanału cyrkulacyi dla tego, iż ieſt zbytnie zgęſtniała, albo że iey naczynia utraciły przyzwoitą ſprężyſtość, na ow czas robi ſię fermentacya w tym członku, i roſkład początkow krwiſtych, i krew zebrana rownie iak i naczynia, ktore ią zamykaią odradzaią ſię na ſuppuracyą, i ten gatunek inflammacyi kończy ſię otokiem.

„ Niekiedy gorącość krwi bywa tak znaczna, i ſiła naczyń tak wielka, iż członek inflammo-

wany traci zupełnie wilgotność, i na ow czas członki takowe usychaią i ftaią się skirowatemi, a tym samym niesposobnemi iuż do przyięcia iakowey odmiany.

„ Nakoniec gdy ta natura niema dosyć siły, ażeby wzbudzić potrafiła rezolucyą prędką i zbawienną, albo też suppuracyą krytyczną, albo gdy inflammacya nie mogła się odrodzić na skir, na ow czas natura całkowicie iest iuż zwyciężona, naczynia tracą zupełnie ruch, humory przestaią działać, i następuie uschnięcie takowego członka: i to nazywaią *gangreną*, ktora iest stanem nayokropnieyszym, w iakim się tylko chory znaydować może, i końcem inflammacyi naysmutnieyszym.

„ Ztego cośmy powiedzieli, widzieć można że zapalenie wymaga rozmaitego sposobu postępowania podług rozmaitych stanow, przez ktore przechodzi.

„ W pierwszych czasach inflammacyi, to iest w ten czas, gdy się ieszcze spodziewać można rozeyścia się, udać się potrzeba do puszczeń krwi, ażeby przeszkodzić i wstrzymać zbyteczny iey popęd do tego członka; puszczenie to wykonane na członkach odległych od inflammacyi bywa zawsze nayzbawiennieysze, iak na przykład puszczenie krwi z nogi w przypadku inflammacyi w głowie, a z ręki, gdy nią członki niższe będą rażone. Należy oraz w tymże samym czasie przepisywać chorym obfite używanie napoiow rozpuszczaiących, enem, kataplazmow miękczących i rozwalniaiących, i w ogolności to wszystko, cokolwiek nadadź może krwi płynność i pomodz do łatwieyszego oney'e cyrkulowania. Że zapalenie iest ieszcze w tym stanie, iż może bydź rozpę-

dzone poznać można z przytomności tych znakow, ktoreśmy nieco wyżey opisali; to ieſt ciągnienia, gorącości, boleści, pieczenia, i bicia, i gdy puls ieſt twardy, prędki, i ściśniony.

„ Gdy w inflammacyi wewnętrzney gorączka znacznie ſię zmnieyſzy, gdy przy zmnieyſzeniu ſymptomatów chory iednakże czuie ociężałość, bicie iednoſtayne, i częſte, ciężkość złączoną z boleścią, i gdy ſię ſtąd zawięzuie gatunek iakoweyś gorączki powolney, wnoſić ſobie można, że ſię uformowała ſuppuracya. Gdy zewnątrz, procz tych znakow poſtrzeżemy, że członek bieleie, ſtaie ſię miękſzym i nabrzmiewa oſtro, na ow czas iuż ieſt otok, i z inflammacyą poſtąpi ſię iak z ſuppuracyą. *Obacz* OTOK, ROPIENIE.

„ Jeżeliby ſię zapalenie odrodziło na ſkir, poznać to można, przez uſtanie nagłe wſzyſtkich tych ſymptomatow, z bolu niewyraźnego, z ociężałości członka, i z nieiakiegoś gatunku trudności i zawady w ruchach naſtępnych; poſtrzedz także oraz można twardość, i gatunek nieiakis gruczołu mniey lub więcey twardego, ktory zalega mieyſce to w ktorym była inflammacya. Choroba ta pod ow czas wymaga tegoż ſamego ſpoſobu poſtępowania co ſkir. *Obacz* SKIR.

„ Gangrena poznaie ſię z uſtąpienia nagłego, i całkowitego wſzyſtkich tych przypadków, z pulſu małego, przerywanego, złączonego z ſłabością, i omdlewaniem, z utraty czucia w członku dotkniętym, gdy inflammacya ieſt wewnętrzna, a z ſiności i miękkości ciała złączonych z nieſpoſobnością ruſzania niemi, gdy ieſt zewnętrzna; w tey mierze iść należy za ſpoſobami przepiſanemi na gangrenę. *Dictionnaire de Santé Tome 1. pag. 533. & suiv.*

ZAPALENIE GARDŁA *Patrz* SKWINANCYA.
ZAPALENIE ZOŁADKA *Patrz* GASTRITIS.
ZAPALENIE WĄTROBY *Patrz* HEPATITIS.
ZAPALENIE MACICY *Patrz* METRITIS.
ZAPALENIE PLEWRY *Patrz* PLEURA.
ZAPALENIE PŁUC *Patrz* PERYPNEUMONIA.
ZAPALENIE SLEDZIONY *Patrz* SLEDZIONA.
ZAPALENIE NEREK *Patrz* NEPHRALGIA.
ZAPALENIE PĘCHERZA *Patrz* CYSTIPHLOGIA.

Jeſt ieſzczé wiele innych chorob, ktore złączone ſą z charakterem inflammatycznym, iak ieſt powietrze morowe, odra, oſpa, gorączka proſowa, petociowa, eryzypelatyczna &c *Obacz* te wſzyſtkie artykuły.

ZAPALENIE URYNY. (Szt. Lek.) Tak nazwano chorobę, ktorey charakterem ieſt płynienie uryny bolesne, i trudne złączone z pieczeniem w kanałach urynnych. Gdy uryna płynie kropla za kroplą, na ow czas choroba, ta bierze nazwiſko *Stranguryi*. Nazywaią ią *Iſkuryą*; gdy ſię uryna całkowicie zatrzyma, to ieſt oſtatnim tey choroby peryodem. Już wyżey mowiliśmy o tych chorobach w całey rozciągłości. *Obacz* ISCHURIA.

ZAPALENIE WNĘTRZNE KOPYTA. (Szt. Koń.) Tak nazywaią inflammacyą pochodzącą ze krwi rozlaney pomiędzy ſtrzałką i koſtką gębczaſtą wſrzodku kopyta końſkiego będącą.

Trzy ſą gatunki tego zapalenia. Pierwſze dotyka, koni tych, ktorzy maią nogi obłączyſte i pięty wpoione. Ten ſię przydarza poſpolicie koniom pracuiącym na ziemi ſuchey i twardey,

i ktore nigdy swoiey strzałki nie odwilżaią. Konie wierzchowe, i te ktore zawsze chodzą po piasku błotnistym, rownie także temu gatunkowi zapalenia podlegaią. Nazywaią go zapaleniem suchym. Dotyka on częściey nogi tylne niż przednie; koń w nim bardzo kulawieie, i gdy się go zaniedba, odradza się na zapalenie zagniłe w kopycie (*encorné*)

Drugim gatunkiem iest zapalenie zagniłe w kopycie. Procz symptomatow spolnych temu gatunkowi z poprzedzaiącym obawiać się potrzeba ażeby koniowi kopyto nie rozpadło. Gdyż ropa ktorey się pozwala bawić między strzałką, i kością gębczastą zalewa się pod kopyto, zaraża ścięgncz i wychodzi koroną. Ten gatunek zapalenia iest rownie niebespieczny, iak wrzod kopytny; wiele koni z niego zdycha, albo też długo bardzo kaleczą.

Trzeci gatunek zwany iest zapaleniem wdeptanym. To ma zawsze przyczynę zewnętrzną. Już ztąd pochodzi, iż małe kamyczki lub inne małe iakie odłamki zostały wdeptane pomiędzy strzałką i żelazem; albo gdy żelazo przypadaiąc na strzałkę ugniata ią i dręczy. Ten gatunek zapalenia nie iest niebespieczny: i skoro się odeymuie przyczyna uciskuiąca, łatwo iest konia uleczyć.

Dla zapobieżenia zapaleniu pierwszego rodzaiu niemasz inney drogi iak tylko żeby wyprożnić materyą zawartą pomiędzy strzałką, i kostką gębczastą. Na ten koniec należy nayprzod wyrznąć koniowi kopyto, otworzy się mieysce zapalone aż do żywego, i wypuści się z niego ropa lub posoka, ktorey kolor bywa pospolicie ciemny, albo czarniawy. Opatrz się potym rana balsamem pieczącym, oleykiem *de Ga-*

bian, ſpirytuſem terpentynowym, i pro-
ſzkiem mlecznikowym. Na koronę przyło-
ży ſię terpentyny: *Solleyſel* radzi, ażeby
kopyto końſkie obłożyć mieſzaniną ze ſadzy
i terpentyny. Gdy zacznie naraſtać mięſo
dziwe od ſpodu rany, należy ie zżerać za
pomocą oſadu czerwonego (*précipité rou-
ge*), albo koperwaſu, w dozie dwoch
drachm, do iedney uncyi *baſilicon*; gdyby
te naraſtanie było znaczne, należałoby ie
odciąć, i dotykać ſię rany kamieniem pie-
kielnym; możnaby ią ieſzcze zaſypować ha-
łunem zwapnionym, albo też oſadem czer-
wonym.

Wiedzieć tu należy, iż przez cały czas
leczenia chory zoſtawać powinien w ſpo-
czynku, i ieść mniey niż zwykł iadać.

Uleczenie zapalenia w drugim gatunku
daleko ieſt trudnieyſze: leczenie to takież
ſame ieſt co i wrzodow kopytnych. Na-
leży koniowi puścić kilka razy krew. Da-
wać ſię mu będą otręby zwilżone, do kto-
rych codziennie przydadź potrzeba dwie
uncye wątroby antymoniowey; utrzymać go
także z drugiey ſtrony potrzeba w trybie
odwilżaiącym, i chłodzącym, to ieſt niena-
leży mu dawać tylko otręby, i wodę białą.

Zacznie ſię nayprzod od otworzenia za-
palenia aż do żywego, i zewnątrz przyło-
ży ſię terpentyna zimna, z czwartą częścią
oleyku bobkowego, dla wyprowadzenia ma-
teryi. Jeżeliby dno tey rany nową zlewa-
ło materyą, przyłożą ſię na nie iakowe przy-
prawy ſtrupiaſte, a potym terpentynę z
oleykiem bobkowym dla oddzielenia ſtrupa.

Lecz ieżeliby się to postępowanie nieudawało, nie obeydzie się bez obcięcia korony i rogu, w kształt troykąta, ktoregoby wierzchołek był u gory, ażeby tym sposobem dadź wolne wyiście dla materyi, i odkryć spód wrzodu. Okryie się potym rana fleytuchami napoionemi czym ropiącym; zżerać się będzie mięso dziwe ieżeliby tego potrzeba wymagała, i postąpić sobie należy tak iakeśmy przepisali pod artykułem Rana.

Trafia się niekiedy, że materya zawarta w zapaleniu kopytnym, tak stwardnieie iż się zupełnie przemieni w róg. I to nazywaią ięzykiem konowalskim, kością sadlistą (*os de graise*) Nie masz w tym przypadku innego sposobu nad wyrwanie. Często także wada ta tak się szerzyła, iż potrzeba było koniowi wyrznąć strzałkę. *Patrz* Nogi (*Szt: Koń.*).

Trzeci gatunek zapalenia nie iest niebespieczny, tylko w ten czas, gdy się go zaniedba ratować; gdy się o iego bytności przekonamy, odsłoni się go do żywego, odcinaiąc całą strzałkę udręczoną, i postąpi się z raną sposobem zwyczaynym.

ZAPŁODEK (Bot) Tak zowią tę cząsteczkę wystaiącą w nasieniu roślinnym, z ktorey się ma rozwinąć korzonek rośliny.

NAPŁODEK (Fizyol.) Wyraz ten w Fizyologii toż samo ma znaczenie co i w Botanice.

ZARAZA (Szt: Lek.) Tak zowią ſtan chorowity, ktory może z oſoby chorey, przeyść do zdrowey. Choroby bywaią rozmaitemi ſpoſobami zaraźliwemi. Powietrze obciążone wyziewami zgniłemi, albo iadowitemi zarazić może tych, ktorzy nim oddcyhaią; może ono nawet ſkutki te wywrzeć w bardzo znaczney odległości. Zaraza także niekiedy udziela ſię przez dotknęcie bezpośrzednie, to ieſt gdyby człowiek zdrowy wdział ſuknie oſoby zarażoney: gdyby kto leżał z choremi, gdyby iadł to czego ſię oni wprzod dotknęli, albo gdyby wycierał ręce o ręcznik ktorego oni wprzod używali. Często bardzo zaraza przewożona bywa z iednego kraiu do drugiego, wraz z towarami; co ſię wydarzyło w roku 1720, gdy powietrze morowe z Marſyllii ktore było przywiezione z Saint Jean w Acre, rozeſzło ſię za rozwiezieniem towarow. Jeſt ieſzcze inſzy ſpoſob, przez ktory choroby zaraźliwe udzielaią ſię; a ten ieſt wpoienie materyi chorowitey w ciało zdrowe. Inokulacya oſpy ieſt przykładem zarazy tą drogą udzieloney; wścieklizna także nie innym ſpoſobem zaraża iak tylko przez wpoienie ſię iadu hydrofobicznego w naczynia oſoby ukąſzoney.

Gdy zaraza iakowa panuie w ktorey Prowincyi, lub mieście, naypewnieyſzy środek wſtrzymania iey ieſt, ażeby ſię ſtarać iak nayściśley obwarować, i zatamować kommunikacyą. Mimo roztropną pieczołowitość światłego Miniſtra na wſtrzymanie zarazy Marſylſkiey w murach tego miaſta cała niemal

Francya tym ciosem była dotknięta. Zwyczay palenia ognia po ulicach, znaiomy iest od niepamiętnych czasow. Powiedzieliśmy iuż wyżey (*Obacz* POWIETRZE MOROWE), że *Hippokrat* wstrzymał powietrze morowe w Atenach, za pomocą tego sposobu. Srzodek ten łatwy iest do uskutecznienia, a skutki iego licznemi doświadczeniami stwierdzone. Pomyślne tego doświadczenie uczyniono w Paryżu roku 1596. Każdy miasta tego mieszkaniec obowiązany był od Policyi, ażeby dostarczył co Czwartek i co Niedziela drzewa, na zapalenie wielkich ogniow na ulicach, i oczyszczenie powietrza

Jeżeliby zaraza panowała w lecie, naypilniey przestrzegać należy, ażeby domy chorych i ulice były spłokiwane co rano i co wieczor. Oddalić się także powinno od mieysc zarażonych wszystkie te rzeczy ktoreby mogły wyziewać na powietrze wapor zgniły. Są niekore kraie, w ktorych zdaie się iakoby choroby zaraźliwe założyły swoie siedlisko; nieszczęścia takowe naycześciey biorą poccątek ze zwyczaiu, ktory niektorzy wieśniacy utrzymuią gnoienia przed swoiemi domami słomy, drzewa, i innych roślin ktore potym na uprawę roli wywożą. Zwierzchność przełożona nad takowemi wsiami powinnaby zabronić takowego zwyczaiu *Obacz* CHOROBA GMINNA, *czyli* ŁOŻNA, MALIGNA, MOROWE POWIETRZE.

ZARAZA (Szt: Hod. Byd:) Zwierzęta, także niemniey iak i ludzie podlegaią nie-

ktorym chorobom zarazliwym. Bardzo ieſt ważną rzeczą ażeby rolnicy, i ci ktorzy wiele bydła chowaią, umieli zapobiegać tym chorobom, albo też wſtrzymać ich ſzerzenie ſię, ſkoro ſię tylko poſtrzedz dadzą. Zwierzęta rodzaiu oślego, naprzykład gdy doſtaną *noſacizny*, albo *ſmarkocizny*, powinny bydź natychmiaſt oddzielone, i zamknięte oſobno, ieżeli niechcemy patrzać na padanie zwierząt zdrowych wprzod ieſzcze niżeli to ktore iey udzieliło. Woł, Koń, i wſzelkie ſtaienne bydle nagle doſtać może noſacizny lub ſmarkocizny; ieżelibyśmy mu dali ieść w tym złobie, w ktorym zwierzę zarazone wprzod z żuwało ſiano. Siodła, uzdeczki, nakrycia i to wſzyſtko czego ſię używało dla konia chorego, może udzielić zarazy tym zwierzętom, na ktorebyśmy ie potym włożyli.

W czaſach gdy pryſzczel owczy, czyli kamień piekielny dotyka bydlęta, właściciele trzod powinni wcześnie odłączyć kazać owce zdrowe od chorych. Wſtrzymawſzy ſzerzenie ſię choroby łatwiey ią potym całkowicie poſkromić. Lecz ieżeli ſzerzenia ſię iey nie wſtrzymamy, wzmagać ſię coraz bardziey będzie, poki do ſzczętu dobytku nie wygubi.

Gdy iuż zaraza uſtąpiła, nie należy wprowadzać zwierząt zdrowych, do tych ſtaień w ktorych inſze chorowały wprzod, poki ſię zupełnie niewyrzuci gnoy; poki ſię ściany nie oſkrobią, i ſtaynie nie wykadzą roślinami aromatycznemi. Oſtrożność ta ieſt nieuchronnie potrzebną dla ocalenia pozoſta-

łey trzody. *Ramazzini* radzi, ażeby głęboko zakopywać zwierzęta zdechłe w zarazie; ażeby nałożyć nato mieyſce ktore zoſtanie prożne, gdy zwierzęta te zgniią, i poſiać iakie trawy na tem mieyſcu: gdyż, przydaie ten Autor, nie można bydź nadto oſtrożnym w takowych przypadkach. *Ubi enim de morbo contagioſo agitur, nunquam ſatis cavemus, dum cavemus.* Ramazzini de Contag. Boum. Luc.

Są także niektore zarazy przemiiaiące; inne ktore ſzczegolniey pewne kraie dotykaią, albo takie ktore bardziey w pewnych porach roku panuią, a niżeli w innych; inne znowu, ktore ſię na wſzyſtkie ſtrony ſzerzą oboiętnie, i zarowno w każdey porze panuią. Choroby takowe zwane ſą *Sporadycznemi*. I taką ieſt ſmarkocizna dla koni. W niektorych prowincyach zwierzęta domowe, a naybardziey bydło rogate bywaią dotknięte co rocznie prawie pewnemi chorobami epidemicznemi; iak ieſt perypneumonia. Choroba dotykaiąca owce panować zwykła w lecie. Choroby te zależą od powietrza, paſzy, wody, albo od klimatu: można im zatym ieżeli nie zapobiedź, tedy przynaymniey użyć oſtrożności, ktoreby potrafiły wſtrzymać ich ſzerzenie ſię.

Choroby te bywaią oſtre, albo długotrwałe. Oſtre poſpolicie bywaią niebeſpiecznieyſzę a niżeli inne. kończą ſie one prędko, gdy inne daleko ſię powolniey wzmagaią. Zaraza bywa ieſzcze *łagodna*, i *ziadliwa*, podług ſymptomatow iakie ſpra-

wuie. Łagodną ieſt w ten czas, gdy zwierze chore nie ieſt nadto oſłabione, i gdy funkcye iego żywotne nie zewſzyſtkim ſą zmieſzane. Przeciwnie zaś zaraza bywa ziadliwą, gdy ieſt złączona z ſymptomatami okropnemi, gdy zwierzęta ktore ona dotyka, nagle wpadaią w ſłabość, i gdy w niey pomocy Sztuki Lekarſkiey całe nie ſkutkuą. *Patrz* PRYSZCZEL OWCZY, KARBUNKUŁ, POWIETRZE MOROWE, ŁOŻNA CHOROBA, EPISOOTICA, SPORADYCZNE.

Intereſſem bydź powinno właścicielow bydła, ażeby ci przedſiębrali iak naydokładnieyſze śrzodki na wſtrzymanie chorob zaraźliwych bydlęcych. Mieſzkańcy tych prowincyi, do ktorych ieſzcze zaraza takowa niedoſzła, wcześnie zakazać powinny i iak nayściśley zabronić wſzelkiey wſpołki tak ze ſtrony ludzi iak i ze ſtrony zwierząt, z mieyſcami temi, w ktorych zaraza panuie, a ieżeliby kto zakaz ten przeſtąpił, należałoby go wyrzucić z pomiędzy ſiebie wraz z iego bydłem.

Po tych oſtrożnościach zrobi ſię zawłoka na karku zwierząt. Pomyślne doświadczenia ſtwierdziły, iż w czaſie ſamegoż morowego powietrza zwierzęta, ktore noſiły kauterye, były ocalone przed zarazą; i że śrzodek ten ieſt bardzo dzielnym ratunkiem w czaſach zarazy.

Radzą także, ażeby czeſać zwierzęta zdrowe rodzaiu ośleg o dwa razy na dzień, żeby im wymywać pyſk i dziąſła octem. Poſtrzeżenie także nauczyło, iż gnoy końſki ieſt prezerwatywą dla bydła rogatego.

Przeſtrzegać także należy ażeby zwierzęta nie żuły zielſka, wprzod aż ſłońce oſuſzy roſę ktorą rośliny te ſą napoione; gdyż roſa ta nieczym innym będąc iak tylko zbiorem wyziewów wychodzących z ziemi i ze zwierząt, a ktore zimno zgęściło, mogłaby ſię ſtać drogą rozſzerzaiącą zarazę.

W czaſie panuiącey zarazy nienależy pozwalać wchodzić ludziom, ktorzy chodzą około ratunku bydła chorego, do ſtayni bydląt zdrowych; gdyż ludzie ci niezawodnieby przenieść mogli zarodę zarazy, ktora iak wiadomo, potrafi ſię wpoic w ſuknie, bądź wełniane, bądź płocienne, bądź iakiekolwiek. Ponieważ na wſiach trudno ieſt mieć podoſtatek ludzi dla bydła, dobrzeby było, ażeby ci ktorzy ſię trudnią leczeniem bydła okrywali ſię płotnem woſkowanym, i żeby to natychmiaſt zmywali na wodzie bieżącey iak ſkoro wyidą ze ſtayni zarażoney. Zakopywać także potrzeba bydlęta zdechłe, tak iakeśmy iuż wyżey powiedzieli; i okadzać należy rowno ſtaynie iak i ludzi tych ktorzyby ſię do bydła zbliżyli w czaſie zarazy.

ZARAZA ZIELE (Bot.) *Orobanche major*, *Caryophyllum olens*. C. B. P. Tourn. Rodzay ten ma dwa pryncypalne gatunki. Naſtępuiący ieſt nayużywańſzy. Ten puſzcza łodygi na połtory ſtopy bliſko, proſte, okrągłe czyli walcowate, albo żołtoczerwonawe, koſmate, i kruche; roślina ta nie ma prawdziwych liści, wypuſzcza tylko pierwiaſtki czyli pierwſze ich zawiązki,

ktore

ktore maią kſztałt ſzpilek wąſkich, ſą gębczaſte, i w krotce ſię pſuią. Kwiaty iey wyraſtaią wzdłuż wyżſzey części łodygi nieco oddalone iedne od drugich, koſmate, koloru purpurowego, blade, albo żółte, albo zielonawe, i pachniące; ſą one z rodzaiu wielo-pręcikowych, nieforemne, dwoywargate. Naſionka ich ſą maleńkie i białawe. Korzenie mięſiſte, i grube na palec prawie zupełnie okrągłe, łuſkowate, czarne zewnątrz, wewnątrz zaś białe, lub żołtawe pełne ſoku lipkiego i gorzkiego. Roślina ta rośnie zawſze w bliſkości inney iakiey, po polach, między zbożami, w pobliſkości krzęcinki.

Roślina ta niema zbyt wielkiego użycia w Sztuce Lekarſkiey; poczytuią ią atoli za ſkuteczną w affekcyach śledziony, i hypokondryi. Roślina ta uſuſzona, i ſtarta na proſzek ma bydź wybornym lekarſtwem przeciwko bolom kolki.

ZARASTANIE MŁODZIENSKIE. *Obacz* POKWITANIE.

ZARNOWIEC (Bot.) *Geniſtella herbacea, Inſt. rei herb.* Jeſt to rodzay rośliny drzewiſtey, ktora ma kwiaty ſtrąkowate, małe, i żółte. Z tych formuią ſię ſtrąki płaſkie, i koſmate. Liście ma obdłużne i koſmate wyraſtaiące iedne na drugim, nakſztałt członkow. Korzeń ma gałęziſty, kwiaty tey rośliny maią własność ścieraiącą i roztwarzaiącą, rzadko atoli bywaią używane.

ZARZYCZKA (Bot.) *Caryophillata vulgaris C. B. Herba benedicta.* Jeſt to rodzay roślin maiących kwiaty w róźę ułożone, koloru złotego, i wyraſtaiące na wierzchołkach gałązek. Łodygi iey bywaią wyſokie na łokieć, koſmate, i wyraſtaiące na przemian. Liście wyżſze tey rośliny maią kolor ciemno zielony, ſą poſtrzyżone na trzy ſkrzydła; u ogonka liściowego maią także dwa pomnieyſze ſkrzydła ktoremi ſą przyroſłe do łodygi. Liście dolne wyraſtaią po parze, korzeń ieſt włoknity. Zrywaiąc ią na wioſnę wydaie ſłaby zapach gozdzikow ſklepowych; bardzo ieſt używana w Sztuce Lekarſkiey.

Korzeń tey rośliny policzony ieſt w rzędzie żołądkowych, analeptykow, roztwarzaiących, i rozwalniaiących; ma on także bydź febryfugiem. Można go przepiſywać w tych wſzyſtkich przypadkach, w ktorych idzie o nadanie tęgości fibrom członkow do trawienia przeznaczonych, w dyarryach, płynieniach żołądka, plwaniach krwiſtych, hemorragiach, kachexyi, zatrzymaniu mieſiączek, w chorobie białey, wobſtukcyach wątroby, i innych wnętrzności dolnego brzucha, w mocnych ſtłuczeniach, i upadkach w ktorych zoſtaiemy wpodeyrzeniu czyli ztąd nie naſtąpiło rozlanie wewnętrzne krwi. Dekokt z tych korzeni świeżych, dany w dozie iedney uncyi, wraz z rogiem ielenim uſkrobanym do iednego funta wody, ułatwia wyrzucenie oſpy, wzbudza on także poty, i wyprowadza febry zadawnione. Dozą tego korzenia świeżego ieſt iedna uncya do iednego funta wody, a poł uncyi ſuchego

Zarzyczka rośnie po pod murami, po lasach i mieyscach nieuprawnych, kwitnie w Maiu i Czerwcu.

ZASKORNIKI (Szt. Lek:) Są to robaczki tak szczupłe iak włosy, ktore się formuią pod skorą nowo urodzonych dzieci, i ktore suszą i wprowadzaią w atrofią przez niezmierne onychże dręczenie. P. *de Sauvages*, niedaie wiary, żeby to były prawdziwe robaki, mniema on, że to raczey są włosy zbyt twarde ktore irrytuią skórę, i niedaią dzieciom sypiać. Naturaliści atoli utrzymuią iż za pomocą drobnowidzów, można w tych robaczkach rozeznać dwa rożki, dwa oczy, i ogon długi i kosmaty, słowem, że te zwierzęta maią postać okropną na widzenie.

Niemal wszyscy Autorowie zgadzaią się, w tłomaczeniu przyczyny tych zaskornikow. Wszyscy prawie utrzymuią podług *Hortensa*, *lib.* 4. *obs.* 53, iż one nieskąd inąd swoy początek biorą iak tylko z nieochędostwa, i niedbalstwa piastunek, ktore niedbaią o utrzymanie swych wychowańcow w ochędostwie, że to niedbalstwo wstrzymuie transpiracyą, materya zatym przedechowa zatrzymana w otworach skory, rodzi te zaskorniki bądź one są zwierzętami bądź włosami.

Gdy się przyidzie do odżywienia potów w dziecku dotkniętym zaskornikami, inż się iest w połowie uleczenia; zoskorniki na ow czas wychodzą przez pory ciała, i iuż nie pozostaie iak tylko ie zdrapać; co się wy-

konywać zwykło za pomocą ſkorki chleba; Radzą także, ażeby dzieci zanurzać aż po ſzyię w ługu, w ktorym ſię wprzod przewarzyło gnóy kurzy w woreczku; albo ie też obmywać dekoktem piołunowym, w ktorym ſię przegotowało dwie uncye aloeſu hepatycznego. Pomada merkuryuſzowa, zrobiona z iedney części merkuryuſzu, a z trzech tłuſtości, ieſt także ſkuteczna na wyprowadzenie tych zaſkornikow. Jeżeliby śrzodki te niebyły doſtatecznemi, można kazać zażyć wewnętrznie kilka gran proſzku iaſzczurczego, albo trochę tynktury antymoniowey.

ZASNIAD (Chir.) Jeſt to maſſa mięſiſta, twarda, niekſztaltna, ktora ſię niekiedy formuie w macicy na mieyſcu płodu.

Zaśniad ieſt to zarodek popſuty. Gdyby moment poczęcia niebył zmieſzany, byłby ſię z niego uformował płod: dowodzi tey prawdy to, iż częſto bardzo zaśniad takowy utrzymuie ślady płodu, chociaż w nim niemaſz ani kości ani wnętrzności. Widziano takowe zaśniady, w ktorych były uformowane ręce; nogi, &c: Rzadko ſię kiedy przytrafia, ażeby ſię więcey nad ieden zaśniadow uformowało w macicy: iednakże *Sennert* świadczy, iż widział w kilku niewiaſtach uformowane razem dwa, a nawet i trzy zaśniady. Tenże ſam Autor przydaie, iż ie widział uformowane wraz z płodem, co bez wątpienia bardzo rzadko ſię przytrafia, lecz co było od kilka naturaliſtow poſtrzeżonym, a ſzczegolniey przez *Grzegorza Frandes*, ktory mowi w iednym ſwoim poſtrze-

żeniu zapiſanym w effemerydach ciekawości przyrodzonych, iż po długim udręczeniu, ſileniach ſię gwałtownych lecz prożnych, ſynkopach, i innych ſymptomatach pewna pani w wielkich bolach zległa płod umarły, za ktorym wyſzła błona pokrywaiąca płod, do ktorey był przyroſły wielki zaśniad ważący bliſko ſiedm funtow, prawie cały ſadliſty, podobny do ſteatomy.

Zaśniad rożni ſię od zarodka w tym, iż nie ma placenty, przez ktorąby mogł odbierać pokarm z wnętrzności ſwey matki, i że zamiaſt tego posrzedniſtwa, przyroſły ieſt bezśrzednie do macicy, i od tey pokarm odbiera. Ma on nieiakiś gatunek życia roślinnego, i rośnie aż do ſamego połogu. *Tomaſz Bartolin* piſze, iż widział iednę niewiaſtę, ktora ieden zaśniad noſiła przez kilka lat, a *Paré* (*lib. 23. Chirurg. cap. 34.*) zapewnia, iż widział zaśniad ſkirowaty ważący dziewięć funtow, ktory niewiaſta pewna noſiła przez ſiedmnaście lat, aż do momentu ſwoiey śmierci.

Formowanie ſię zaśniadu ieſt taiemnicą, do ktorey ieſzcze dotąd ciekawość Filozofow przeniknąć niepotrafiła, i do ktorey iak ſię dowodliwie domyślać można podobno nieprzeniknie nigdy. Wielu mniemało iż złe ukſztalcenie iaiek niewieścich było przyczyną formowania ſię tych zaśniadow, inni znowu utrzymywali, iż te pochodzą z wady iakieyś w naſieniu męſkim, Te oba przypuſzczenia zgadzaiąż ſię z prawdą? Zaiſte trudno ſię o tym przekonać.

Zaśniad rożni się od prawdziwego poczęcia w tym, iż się przewala z iedney strony na drugą, że brzuch rowno ze wszystkich stron iest wzdęty, iż zostaie w ruchu palpitacyinym, i drzeniu; ktore to symptomata niemaią nigdy mieysca w prawdziwey ciężarności. Piersi nabrzmiewaią w rzeczy samey tak iak w ciężarności przyrodzoney, lecz humor ktory ie napełnia nie iest prawdziwym mlekiem, iest to tylko humor surowy, pochodzący z zatrzymanych miesiączek. Z drugiey strony postrzeżono, iż wzmaganie się nabrzmiałości brzuchowey daleko się dzieie skorzey w początkach fałszywey ciężarności, niż w prawdziwey, że mieysca okołomąciczne dolegaią, gdy w prawdziwey tego się niedoświadcza. W ciężarności prawdziwey brzuch rośnie powoli, i dopiero ku końcowi wzrastanie to dzieie się spieszniey niż było wprzod; w fałszywey zaś wszystko się dzieie na odwrot. Przy końcu prawdziwey ciężarności piersi nabrzmiewaią, gdy przy końcu fałszywey więdnieią. Examinuiąc niewiastę prawdziwie ciężarną położoną wznak, tedy kazawszy iey gdy w tym położeniu zostaie kaszląc lub nos wycierać, na ow czas brzuch iey wznosić się będzie na przod na kształt kuli, czego się nie postrzeże w niewieście noszącey płod fałszywy.

Aż dotąd niemowiliśmy iak tylko o zaśniadzie właściwie zwanym, gdyż takowy tylko szczegolnieyszey wymaga uwagi, i osobnego sposobu postępowania. Są ieszcze dwa inne iego gatunki, o ktorych dosyć bę-

dzie wkrotkości nadmienić. Pierwszy formuie się z skleienia się kawałkow placenty pozostałych po kilku poprzedniczych połogach, ktore się w niey zakonserwowały bez zgnilizny, bez wzrośnienia, i ktore siła uciskaiąca macicy zbiła i zaokrągliła; zaśniady takowe bardzo są rzadkie, i z drugiey strony tak małe, iż ich niewiasty dostrzedz nie mogą; te same przez się wychodzą przy nowym połogu, w czasie iakowego upławu, albo też za iakim sileniem się. Zaśniad drugiego gatunku, nazwany od P. *Astruc zaśniadem hydatidycznym* formuie się z zbioru pęcherzykow przezroczystych, z ktorych każdy przyczepiony iest szypułką do ciała gąbczastego. Te ostatnie zaśniady zwykły dłużey trwać niżeli poprzedzaiące, będąc przyczepione do macicy, lecz i od tey z czasem przez swoy własny ciężar oddzielaią się i opadaiąc w otwor maciczny wychodzą z niego przez takiż sam mechanizm iak i dzieci, i to dosyć łatwo. Wroćmy się do zaśniadu właściwie zwanego.

Gdy się o nim zapewniemy, i gdy ten po upłynionym dziewiątym miesiącu nie wychodzi z macicy, należy się udadź do sposobow służących na wydobycie onegoż ztamtąd. Na ten koniec dwa są przedmioty ktorym zadosyć uczynić powinniśmy; pierwszy ażeby go oddzielić od macicy, drugi ażeby mu ułatwić wyiście z niey " Dla ułatwienia „ pierwszey operacyi, mowi P. *Sue* Chi- „ rurg Paryski, zacząć się powinno od roz- „ wolnienia, i zmiękczenia macicy przez „ używanie kąpieli ciepłych, wod mineral-

„ nych, nieco purguiących, wſtrzykań mię-
„ kczących &c. Potym ſię użyie emmena-
„ gogow, ktore wzbudzaiąc upławy mieſię-
„ czne, oddzielaią zaśniad: takiemi ſą mar-
„ cyały, i przyprawy merkuryuſzowe nie
„ purguiące przepiſane w znacznych dozach.
„ Wſpomaga ſię działanie tych lekarſtw,
„ zadaiąc chorey na kichanie, i womity, prze-
„ piſuiąc iey purganſe mocne, każąc iey
„ ieździć po bruku nierownym w poiaździe
„ ciężkim, każąc iey ſkakać po ſchodach.
„ Ponieważ rzadko ſię przytrafia, ażeby ſię
„ śrzodki takowe udawały, należy ſkoro
„ ſię iuż poprzedniczo o nieużyteczności
„ tego ſpoſobu przekonamy, przyſtąpić do
„ połogu przymuſzonego. Poſadziwſzy więc
„ niewiaſtę przyzwoicie, i włożywſzy
„ rękę w macicę, ſzukać należy przyſta-
„ wy zaśniadu około dna macicznego; a gdy ſię
„ ten znaydzie i rozezna, weſprze ſię ieden pa-
„ lec na zaśniadzie a drugi o macicę; i tak ie
„ między ſobą oddzielaiąc uſiłować należy za-
„ śniad ten oderwać. Jak ſkoro operacya ta
„ zaczyna ſię iuż udawać, można użyć i dru-
„ gich palcow, a działaiąc tymże ſamym ſpo-
„ ſobem, coraz ſię bardziey będzie odrywać,
„ aż nakoniec przyidzie ſię do całkowitego o-
„ derwania. Ku końcowi należy ſię ſpieſzyć
„ gdyż w miarę odrywania tego zaśniadu krew
„ co raz bardziey płynie. Zaśniad oderwany
„ opada do otworu macicznego; dla utrzyma-
„ nia go więc w nim nie tylko należy podnieść
„ cokolwiek położnicę, ale iey nawet cokol-
„ wiek brzuch uciſkać, żeby ſię zaśnaid ten

„ nie cofnął nazad do macicy; i bez zwłoki
„ należy się starać wydobydź go ztamtąd.
„ Srzodki zwyczayne, gdybyśmy ich w tym przy-
„ padku używali byłyby trudne, bolesne, i pra-
„ wie zawsze niepodobne. Należy probować
„ haczyka, a lepiey ieszcze narzędzia znane-
„ go pod nazwiskiem *forceps P. Levret*, kto-
„ re iest iedynym w takowym o iakim tu mo-
„ wiemy przypadku. Wyznać atoli należy że
„ gdy zaśniad iest bardzo wielki, mało co ono
„ pomodz może, i na ow czas potrzeba go po-
„ rozrywać i wyciągać kawałami. Na ten ko-
„ niec, usiłować potrzeba zagłębić palce w mas-
„ sie tego zaśniadu iak tylko będzie można i
„ odedrzeć od niego kawał; i tym sposobem
„ powoli wyciągać się go będzie poki aż nic nię
„ zostanie. Jeżeliby, zaśniad był zbyt twardy
„ tak iżby go nie można rozerwać palcami, we-
„ źmie się na ow czas nożyk ukryty, ktory się
„ palcami wsunąć powinien w macicę: za po-
„ mocą więc tego narzędzia zrobią się incy-
„ zye głębokie; potym wyciągnąwszy nożyk
„ w sunie się ręka i zagłębią się palce w tę
„ incyzyą, a tak łatwo go iuż będzie poroz-
„ rywać i kawałkami wydobydź z macicy.
„ Wydobywszy iuż cały zaśniad należy ostro-
„ żnie wodzić ręką po macicy, ażeby wydo-
„ bydź gruzly krwiste, albo też kawałki za-
„ śniadu ieżeliby ieszcze iakie pozostały. Uło-
„ ży się potym chorą na łożku; puści się iey
„ krew ieżeli iey nie wiele utraciła w operacyi,
„ i zapobiegać się będzie przypadkom ieżeliby
„ się iakowe wydarzyły podług sposobu postę-
„ powania zwyczaynego.

ZATCHNIENIE (Szt. Lek:) Krotki oddech, albo trudność oddychania. Dwa ſą gatunki zatchnienia, ieden przemiiaiący, ktory tylko zależy od ruchu ſpazmodycznego, ktorym pierſi kiedy niekiedy tylko ſą dotknięte: drugi gatunek ieſt trwały; i na ow czas czucie cięzkości tak ieſt wielkie, iż chory nie może w ſobie zatrzymać oddechu bez niebeſpieczeńſtwa uduſzenia ſię.

Zmora, kichanie, ziewanie, ſzczkawka, i kaſzel ſą przyczynami zatchnienia przemiiaiącego. Dychawica, ſkwinancya, boleści pierſiowe, katary długie i uporczywe, hidropizya pierſiowa, i rozlania w to wydrążenie zebrane rodzą zatchnienie długotrwałe.

ZATKANIE (Szt. Lek.) Obſtrukcyą nazywaią zatkanie kanału lub naczynia iakowego od humoru lub rozcieku gęſtego, lipkiego, albo też od materyi zimney, kamieniſtey albo inney tego gatunku: ktore to zatkanie tamuie cyrkulacyą płynu lub humoru, ktory wprzod po tym kanale, lub naczyniu krążył.

Rozmaite ſą przyczyny rodzące zatkanie; i te zależą od natury ciał ſtałych, albo płynnych. Sciągnienie ſię ſrzednicy naczyń przez iakowe działanie ſpazmodyczne, uciśnienie iey a tym ſamym zmnieyſzenie pochodzące od iakowego naroſtku, i rozwolnienie tychże ſamych naczyń, mogą ſię ſtać przyczyną obſtrukcyi; humor, rozciek lipki, kleiſty, oſtry, zſiadaiący ſię w naczyniach ſłabych, albo ſię też zlewaiący do naczyń niewłaściwych, bardzo łatwo może zrodzić obſtrukcyą.

Rozmaitość obſtrukcyi zależy od przyczyn ktore ią rodzą, od materyi ktora ie formuie, od natury kanału lub naczynia zatkanego. Gdy obſtrukcya zalegnie końce włoſowate naczyń arteryalnych, nazywaią ią na ow czas krwiſtą; obſtrukcyami żołciowemi nazywaią te ktore ſię formuią w otworach żołciowych wątroby; te pochodzą od żółci gęſtey, żywiczney, ktora powoli płynie po ſwych kanałach. Siedliſkiem zwyczaynym obſtrukcyi ſą naczynia wodniſte, i limfatyczne; tudzież gruczołki. Wiadomo iak powolna ieſt cyrkulacya limfy po iey naczyniach, i iak wielkiego nieporządku w ekonomii zwierzęcey ſtaie ſię przyczyną, gdy będzie dotknięta iakowym defektem.

Wnętrznościami nayſkłonnieyſzemi do zatkania ſą wątroba, śledziona, poduſzeczka żołądkowa (*pancreas*) meſenterium, nerki, płuca, i w niewiaſtach iaieczniki i macica.

Symptomata zatkania odmieniaią ſię podług części, ktore nim ſą dotknięte, i podług przyczyn rodzących toż zatkanie.

W ogolności, znakami zatkania ſą zmiana koloru twarzy, ktora na ow czas bywa bladą, i nabrzmiałą: oczy mdłe. puls powolny, i ſłaby, ciało chudnieie i niſzczeie. Gdy zatkanie dotyka iakową wnętrzność dolnego brzucha, doświadcza ſię w mieyſcu zatkania ciężkości, czucia boleſnego, omdlałości ſamowolnych, i wzdęcia; żołądek raz bywa ociężały, drugi raz go napadaią płynienia uporczywe; i ſtolce bywaią kleiowate. Zatkanie dolnego brzucha rozpoznane bydź może na ſamo dotknięcie, a zwłaſzcza zatkania meſenteryi. Gdy te oſtatnie ſą bardzo znaczne, na ten czas naczynia mleczne będąc także zatkane nie mogą wciągać chilu,

ſkąd napadaią dyarrye chylowe zarawe, wychudnienie ciała, nabrzmiałość nog, hydropizye &c.

Niebeſpieczność z obſtrukcyi wynikaiąca, ieſt zawſze w ſtoſunku do dawności zatkania, do przyczyn ktore ie rodzą i do wnętrzności dotkniętych zatkaniem. Niektorzy Lekarze wſzyſtko przypiſuią zatkaniom, obſtrukcyom; tak ſię nawet daleko w tey mierze zapędzaią iż ie ſamym nawet przypiſuią nerwom, chociaż w tych żadnego niemaſz wydrążenia.

Nie możemy tu przydadź innego, iak tylko ogolny widok ſpoſobu leczenia obſtrukcyi; ktory dopiero uſzczegòlniać należy do natury i przyczyn też obſtrukcye rodzących. Gdy zatkanie pochodzi z ściągnień ſpazmodycznych, udać ſię należy do kąpieli, do przypraw łagodzących, rozwalniaiących, do ſerwatki przyprawney infuzyą iakowey rośliny anti-ſpazmodyczney, iak ſą kwiaty lipowe, *gallium luteum*, i liści meliſſy.

Jeżeli zaś ma za przyczynę rozwolnienie i ſłabość naczyń, należy używać tonicznych, goryczy, i lekko-ſzczypiących.

Obſtrukcye pochodzące z przyczyny płynu lub humoru zgęſtniałego, wymagaią roſpuſzczaiących mydlaſtych i rozrzedzaiących. Używaią także na nie kąpieli, i bulionów roztwarzaiących, iak ieſt naſtępuiący.

Weź *Korzeni kobylego ſzczawiu*,
Mikołayka po uncyi 1.
Rety, uncyi pół
Mięſa cielęcego, uncyi 4.

Gotuy to wſzyſtko w przyzwoitey ilości wody, tak ażebyś miał bulion. Odſtawiaiąc garzek od ognia wrzuć ieſzcze do niego ażeby w nim mokło przez kwadrans:

Liści podrożnikowych,
Papawy,
Rzeżuchy zdroiowey każdego po garści 1.

Przecedź, będzieſz miał do użycia na raz. Albo też przepiſać można apozemy naſtępuiące.

Weź *Korzeni papawy*,
Wołowego ięzyka,
Łopianu, każdych po unc: pół
Omanowych, drachm 2.

Gotuy to w kwarcie wody, poki czwarta część nie wygotuie ſię, a potym przy końcu gotowania przyda ſię, ażeby tak mokło przez kwadras.

Liści cykoryi dzikiey,
Stanogowca, każdego po garści 1
Wierzchołków rutki ptaſiey, ſzczypty 2.
Saletry czyſzczoney, gran 15.

Podzielić potrzeba ten apozem na trzy równe dozy; i do każdey z nich przydadź iednę uncyą ſyropu pięciu korzeni roztwarzaiących.

Można także używać ſokow z roślin takich iak ieſt wołowy ięzyk, burak, gruſznik, pa-

pawa, rzeżucha &c. w dozie trzech uncy w wieczor, iz rana osłodziwszy ie syropem pięciu korzeni roztwarzaiących.

Można ieszcze następuiącego opiatu używać.

Weź *Rubarbarum*, drachmy pó
Gummy amoniackiey, szkrupuł 1
Aloesu, gran 20
Syropu piołunowego, *ile potrzeba*

Na zrobienie opiatu maiącego bydź zażytym na ośm dozów, z ktorych po iedney chory zażywać powinien co rano na czczo, popiiaiąc szklanką apozemu powyższego.

Pamętać przytym należy przepurgować kiedy niekiedy chorego, a to za pomocą purgansu takiego, ktoryby nie irrytował wnętrzności.

W ogolności zacząć należy leczenie zatkania od kąpieli, i przypraw lekko-roztwarzaiących wziętych z rodzaiu roślinnego: potym stopniami przychodzić potrzeba aż do naymocnieyszych iak są sole rozrzedzaiące, saletra, sól amoniacka, rozmaite przyprawy żelazne, merkuryusz; mydło *de Starkei*; wody mineralne, iak są z *Wichy*, *Carensac*, *Pougues*, *Passy*. Używaią także przytym rozmaitych topików rozwalniaiących, iak są kataplazmy z cybulek liliowych, plastry rozpuszczaiące cykuciane, i merkuryuszowe. Można się także udać do tarcia merkuryuszowego wykonywaiąc ie na członku zatkanym. P. *Raulin* używał go w podobnych przypadkach bardzo skutecznie.

Tryb życia powinien bydź ściśle zachowany, należy się wstrzymać od surowizn, potraw słonych, korzennych, od mleczywa, likworow spirytusowych, i kwasow. Chodzenie pieszo, a bardziey ieszcze iazda konna bardzo pomagaią w tey chorobie.

Autor Dykcyonarza Zdrowia artykuł ten w następuiącey osnowie wykłada.

„ Zatkanie (słowa są iego) iest to zatamowanie się humorow, w wydrążeniach naczyń, ktore przeszkadza cyrkulacyi, przeto ile razy w iakowym naczyniu zatamowana będzie krew, lub iakowe humory, tak iż te tamże psuć się zaczną, i staną się przyczyną nabrzmienia takowego członka, na owczas mowi się, iż w tym członku iest zatkanie.

„ Rozmaite są gatunki zatkania, ktore wypadaią ze względu na wiek, temperament, naturę humoru, ktory toż zatkanie rodzi. W wieku podeszłym pospolicie głowa zwykła cierpieć zatkanie, w ludziach dorosłych piersi, w starcach zaś dolny brzuch; niekiedy humor formuiący zatkanie nabywa lipkości, staie się zropiałym, i posokowym; w niektorych osobach same tylko gruczołki zwykły cierpieć zatkanie, inne znowu podlegaią zatkaniom krwistym formuiącym się w pryncypalnych wnętrznościach ciała.

„ Zatkanie poznać się nayprzod daie z nabrzmiałości i ciągnienia w członku iakowym, z czucia pełności, i ociężałości; z bolów ostrych i kolących; z ściśnienia i wychudnienia członków odlegleyszych; z omdlewań samowolnych, i z utraty sił, ktorey chory doświadcza. Twarz bywa wybladła, i nabrzmiała, zwłaszcza wsta-

iąc, niekiedy nogi w wieczor nabrzmiewaią apetyt ginie; rodzą się surowości w pierwszych naczyniach, i trawienie bywa bardzo niedoskonałe, puls powolny, i słaby, uryny bardzo zmienione; stolcami bardzo często odchodzi szlam; doświadcza się trudność w oddychaniu, i chory podległy iest palpitacyom serca.

„Przyczyny bliskie zatkań pochodzą, z ściśnienia obiętości naczyń, albo też z zatamowania zrobionego przez humor przez nie płynący; przyczyną zaś dalszą może bydź to wszystko co tylko ściągnąć potrafi naczynia, i zgęścić krew i humory.

„Ile razy przytrafi się powiększenie sprężystości w fibrach, obiętość naczyń zmieyszyć się musi, iako to bywa w zgryzocie, passyach żywych, pracach gwałtownych, i nałogowych. Toż samo rozumieć należy o zmnieyszeniu się przyczyny rozciągaiącey naczynia; powiększenie grubości błon naczynnych poczytane także iest za iednę z przyczyn zatkania, co się przydarza w ten czas kiedy się uformuie iakowy gruczoł, strupiałość błony, chrząstki, lub kości. Rownie także mogą bydź uciśnione naczynia przez wszelkiego rodzaiu narostki, złamania, wywinienia, i złupania części twardych, przez to wszystko cokolwiek zbytecznie wyciąga, i przedłuża naczynia, przez ubiory obciste, podwiąski, ciężar ciała przez długi czas na iedney stronie spoczywaiącego, przez ruch, tarcie i pracę.

„Zatamowanie się płynow pochodzić znowu może z powiększoney massy humorów, iak to bywa w pełności, i z ich zsiadnienia się; przeto powietrze grube i geste, pokarmy kleiowate i grube, niedostatek agitacyi, sypianie zbyt długie

gie, zatrzymanie wyprożnień iako to hemoroid, mieśiączek; flegma, passye duszy żywe ktore rozpędzaią część płynną krwi, i onęż zgęszczaią, zmartwienie, smutek, boiaźń i przestrach ktore zgęszczaią płyny i onychże bieg opaźniaią; likwory spirytusowe ktore suszą fibry, i zgęszczaią razem płyny.

„ Rożnią się ieszcze zatkania podług natury humoru ktory ie rodzi; ieżeli to będzie krew ktora się zatrzymała w naczyniach, tedy ona formuie zatkanie krwiste. *Obacz* INFLAMMACYA *albo* PHLOGOSIS. Jeżeli limfa, zatkanie takowe zowie się limfatycznym. Rożnią także ieszcze zatkania podług gatunku wnętrzności nim dotkniętych, takiemi ſą obstrukcya wątroby, śledziony, mesenteryi, nerek, płuc, piersi &c.

„ Nakoniec ieszcze czynią Lekarze rożnicę pomiędzy zatkaniami maiąc wzgląd na sam tylko stopień zatkania; i tak początkowe, to iest te w ktorych tylko lekka będzie nabrzmiałość i zebranie się humoru do iakowego członka, nazywaią *zebraniem*; ieżeli zatkanie iest znacznieysze, i gdy się naczynia z przyczyny humoru w nich zatrzymanego wyprężaią, chorobę tę zowią *zatkaniem*; a gdy płyny aż do tego punktu zgęstnieią, iż członek ten staie się na dotknięcie twardym, nazywaią to *skirem*.

„ Puszczanie krwi cale nie służy w zatkaniach, i nie iest żadnym przeciwko nim srzodkiem; można go atoli niekiedy doświadczyć, zwłaszcza gdy zatkanie iest dopiero początkowe, i gdy siły i wiek chorego nie wzbraniaią. Zatkania pochodzące z zatrzymania się krwi, nie należą do tego, cośmy dopiero powiedzieli, gdyż w tych inaczey choremu nie podobna iest przywrocić

zdrowia, iak tylko przez kilkokrotnie powtorzone puſzczenie krwi. Wyłożyliśmy to pod artykułem *Zapalenie.*

„ Lepiey ieſt udadź ſię do rozpuſzczaiących, do enem miękczących, do kąpieli, napoiow wodniſtych, kontynuowanych przez czas przydłuższy; naywiększą zaś na to mieć należy baczność w zatkaniach, iż często bardzo trudno ie ieſt uleczyć przepomniawſzy doſtatecznie roztworzyć, i rozpuścić materyą zſiadłą w naczyniach: przeto w ogolności, należy choremu przepiſać na piętnaście dni lub na trzy tygodnie przyprawy rozpuſzczaiące, i kąpiele, wprzod nim ſię przyſtąpi do rozpoczęcia wſzelkich innego rodzaiu ſrzodkow. Należy nawet przez cały czas leczenia kazać brać choremu enemy z rana i wieczor, ażeby tym ſpoſobem utrzymać ſibry w rozwolnieniu, i uchronić ſię zgęſtnienia krwi, ktorego ſię zawſze w takowych chorobach obawiać należy.

„ Po takowych ſrzodkach można przyſtąpić do tyzan roztwarzaiących ſkutecznych na rozpuſzczenie, i roztworzenie humorow; apozemy teyże natury ſą także bardzo ſkuteczne. Rozmaite merkuryuſzowe przyprawy, iak ieſt murzyn mineralny, w dozie pół drachmy, merkuryuſz ſłodki, w dozie iednego lub dwoch gran; *panacea mercurialis*, w dwoch lub trzech gran; ſzafran marſa roztwarzaiący, w dwudzieſtu czterech gran; gumma ammoniakowa, w pół-drachmy; *antimonium crudum*, w dwoch lub trzech gran; bendzwin w dozie dwudzieſtu czterech gran; ſol marſa *de Riviere*, w iedney drachmy; *tartarus martialis ſolubilis*, w tey ſamey dozie; *terra foliata tartari*, w pół-drachmy; ſtonogi, w dwudzieſtu czterech gran; mydło, ſol morſka, ſol oczkowa, ammoniacka, ſaletra,

rax, *arcanum duplicatum*, i wszystkie sole ospolne, w dozie iedney drachmy; wody miralne żelazne, iak są z Forges, z Passy, do orych się przydaie iedna drachma soli Glaura, są w ogólności wszystkiemi temi lekarstwai, ktorych używać można na zatkanie.

„ Można także zewnętrznie przykładać play rozpędzaiące, takim iest plaster ulżywaią, gummowy, opichowy, *de vigo cum merurio*, z *diabotanum*. *Obacz* PLASTER.

ZATKANIA w PŁUCACH.

„ Płuca są iedną z wnętrzności ciała naybarziey podległą zatkaniu; ponieważ te składaią ę z niezmierney liczby naczyń, z tkanki rozolnioney i gębczastey, przeto z większą łatwoią humory się w niey zatrzymuią, i rodzą atkania.

„ Poznać można zatkanie płuc po następuących znakach, gdy się doświadcza trudność oddychaniu, nieiakiegoś gatunku piszczenia odczas oddychania, gdy oddech staie się krotzy, gdy napada mały kaszel, gdy się doświadcza iakoweyś słabości, i bolu w piersiach, i gdy ię czuie nabrzmiałość.

„ Przyczynami bliskiemi tego zatkania iest miękkość, i rozwolnienie naczyń składaiących kankę płucną, spływanie ustawiczne humorow z całego ciała ku temu członkowi; przyczyną dalszą bydź może to wszystko, co tylko zrodzić potrafi zgęstnienie krwi, i humorow; a w szczególności zaraza francowata, wolowata, szkorbutyczna, zbyteczne używanie kwasów spirytusowych, i owocow niedoyrzałych. Spo-

ſob leczenia tey choroby znaydzie czytelni pod artykułem *Phtisis*.

ZATKANIE WĄTROBY.

„ Ze wſzyſtkich gatunkow, zatkanie wątrob bywa nayczęſtſze i nayniebeſpiecznieyſze.

„ Rożnią zatkanie wątroby od ſkiru ſamyi tylko ſtopniem; zatkanie ieſt początkowym, niedotyka tylko część wnętrzności, gdy ſkir ca łą tę wnętrzność zaraża; ztąd ie także rozro źniać można, że ſkir zawſze bywa złączon z hydropizyą i hektyką.

„ Znakami obſtrukcyi wątrobney, ſą: ści śnienie około hypokondr, ktore czyni oddec trudnym, bol ciężący, odpowiadaiący oddecho wi, i płomienie biiące do głowy z czerwonością twarzy, i pałaniem dłoni u rąk, pragnienie wyſchłość i gorycz w uſtach, ślina gęſta, ka ſzel ſuchy, utrata apetytu, omdlałość i ocię żałość członkow, ſen nieſpokoyny, konſtytucy miękka, uryny w początkach bywaią czyſte, ku końcowi bardzo czerwone; dotknąwſzy ſi mieyſca odpowiadaiącego wątrobie, doswiadcza ſię bólu żywego, i częſto bardzo namacać mo żna gruczoł wielkości doſyć znaczney; żołądel poſpolicie bywa rozwolniony, i ſtolce bywaią białe, albo ſzarawe.

„ Przyczyną dalſzą ieſt pleura z zſiadnieniem ſię krwi; przyczyną beſrzednią i bliſką ieſt ści. śnienie wątroby, co zrodzić ſię może z zatrzy. maney hemorragii, iak ſą mieſiączki, i hemo. roidy, zaniedbanie puſzczania krwi nałogowego, zatrzymanie krwi w hypokondrach pochodzące z iakowych gruczołow, zatrzymanie gorączki źle leczoney, nieprzyzwoite używanie womi-

owych, gniew i passye żywe; pokarmy lipkie, osżczędne picie, zbyteczne używanie wody imney, w ten czas gdy się doświadcza gorąości, nadużywanie kwasow, i ciał stężaiących.

„Dla zapobieżenia zatkania wątroby, porzeba na przod wyexaminować przyczynę, tora toż zatkanie zrodziła; a potym czyli zaanie to iest świeże, lub zadawnione, czyli tempeament chorego nie iest osłabiony, i wyniszczony ub czyli ieszcze niemasz iakowego ratunku, v ktorych to przypadkach postępować sobie potrzeba rozsądnie co do puszczenia krwi, napoow, i przypraw rozpuszczaiących.

„Jeżeli obstrukcya wątroby pochodzi z iaowego żywego utrapienia, i ieżeli ieszcze iest wieża, dosyć iest przepisać kąpiele letnie choemu na piętnaście dni, przytym kilka enem, potym mu dawać tyzannę następuiącą:

„Weź *Korzeni psiey paszy pokraianych*, garści puł

Zawady,

Mikołayka, po uncyi puł

„Gotuy to w połtory kwarty wody poki się rzecia część nie wygotuie a potym przyday:

Lukrecyi, drachm 2.

„Przecedziwszy likwor, przyday ieszcze do niego.

Soli Marsa de Riviere, drachmę 1.

Do picia po trzy szklanki codziennnie.

„ Po pięciu dniach używania tey tyzann przepurguie się chorego purgansem prostym po czym ieszcze kontynuować będzie swoię t zannę przez dni ośm; po ktorych powtornie go przepurguie, i przepiszą się mu wody z P sy, do kontynuowania przez dni piętnaści pamiętaiąc ażeby go każdego osmego dnia prz laxować.

„ Gdy obstrukcya wątroby iest zadawnion i gdy się iuż znacznie wzmogła, należy na przod udać się do kąpieli, enem, i napoio roztwarzaiących przez dni piętnaście, byle ch ry nie był hydropikiem albo w hektyce; poczy się mu przepisze nastepuiąca tyzanna.

„ Weź *Korzeni szczawiowych*,
Poziomkowych,
Papawy,
Cykoryi leśney, *obm tych*, *oskrobanych i p kraianych drobno k*
zdego po uncyi p

„ Gotuy to wraz z pół funta cielęciny w ga cu wody, i na pół godziny przed odstawi niem od ognia przyday.

Liści stonogowca,
Rzepikowych, *po* garści p

„ Przecedź likwor, podziel go na dwa b liony, z ktorych ieden zieść powinien chory z r na na czczo, a drugi około piątey w wieczo przydawszy ieszcze wprzod do każdego z nich

Terræ foliatæ tartari, gran 24.

„ Napoy ten kontynuować ſię powinien przez dni ośm, po ktorych wyſzłych przyſtąpi ſię do naſtępuiącego.

„ Weź *Seneſu oczyſzczonego*, uncyą 1.
Korzeni paprotki dębowey,
Rety, po uncyi 1.
Liści ſtonogowca, garść 1.
Szanty białey, ſzczypty 2.

„ Pokray korzenie w kawałki, a potym to wſzyſtko mocz w dwoch kwartach wina białego przez dwadzieścia cztery godzin na gorącym popiele; przecedź potym to wino, i day choremu do picia po dwie ſzklanki co rano, w godzinę iedna po drugiey; co należy kontynuować przez dni trzy; po ktorych wrocić ſię powinien do tyzanny powyżſzey i tę pić przez dni ośm, po czym znowu używać będzie wina purguiącego dopiero przepiſanego przez dni trzy znowu.

„ Za tyzannę ordynaryiną, chory używać będzie infuzyi z korzeni podrożnika leśnego, w dozie iedney uncyi do kwarty wody, przydaiąc ieſzcze do tego pietnaście gran ſaletry.

„ Wyżywſzy iuż powyżſze lekarſtwa, przyſtąpić należy do opiatu naſtępuiącego:

„ Weź *Wyciągu rutki ptaſzey*, uncyi pół
Omanowego, drachm 3.
Oczu raczych, drachm 2.

Antimonii crudi ſtartego na miałki proſzek, uncyi pół
Murzyna mineralnego, drachm 2.
Gummy amoniackiey, drachm 3.
Stonogów w proſzku, drachm 2.

„ Umięſzay to wſzyſtko z doſtateczną ilością ſyropu pięciu korzeni, tak ażebyś zrobił opiat miękki, ktorego chory zażywać będzie po pół drachmy z rana na czczo, i tyleż około godziny piątey w wieczor, popiiaiąc iednym połknięciem ſwoiey tyzanny.

„ Pamiętać należy przelaxować chorego co ośm dni, i ieżeliby on był zbytecznie rozgrzany lekarſtwami, należy ie wſtrzymać, i każe ſię mu przez dzień wypić kwartę ſerwatki klarowaney, w ktorey ſię roztworzy iedna uncya ſyropu pięciu korzeni; gdy ſię iuż gorącość poſkromi, zacznie znowu używać powyżſzego opiatu.

„ Zewnętrznie, przykładać ſię powinny w początkach kataplazmy z roślin miękczących, *Obacz* KATAPLAZM. Co ſię powinno kontynuować przez dni ośm, po czym zacznie ſię przykładać plaſter naſtępuiący:

„ Weź *Oleyku de mucylage*, uncyi $7\frac{1}{2}$.
Zywicy ſoſnowey, uncyi 3.
Terpentyny, uncyą 1.

„ Roztworz to wſzyſtko w oleyku nad ogniem, a gdy zaſtygnie, przyday.

Gummy Ammoniackiey,
Galbanu,
Opoponaxu w proſzku,
każdego po uncyi $\frac{1}{2}$
Szafranu ſtartego na proſzek,
drachmy 2
Mydła Weneckiego, roztworzonego w doſtateczney ilości wody, uncyi $\frac{1}{2}$
Woſku żołtego roztopionego,
ile potrzeba.

" Zrob z tego wſzyſtkiego plaſter, mieſzaiąc nieuſtannie nad ogniem kopyſtką drewianą, poki nie nabędzie zſiadłości maściowey, ta dopiero rozciągnąć ſię powinna na ſkorze, i tak przyłożyć na przyległość wątroby, odmieniaiąc codziennie.

" Przydarza ſię niekiedy, że zatkanie wątroby ieſt wraz ſkomplikowane z kaſzlem, na ow czas mniey ſię naſtawać powinno na przyprawach rozgrzewaiących, i przepiſać te ktore pomagaią w kaſzlu.

" Wſzyſtkie te śrzodki ſtałyby ſię bezſkutecznemi, gdyby chory nie zachował ściśle przyzwoitego trybu życia, ieżeliby ſię nie wyſtrzegał tego wſzyſtkiego, cokolwiek zrodzić może zſiadnienie krwi, iako to zmartwień i ſmutku, purganſow oſtrych, likworów ſpirytuſowych, i wogolności tego wſzyſtkiego, co może inflammować krew.

O ZATKANIU SLEDZIONNYM.

" Zatkanie tego gatunku ma za cechę wzdęcie ze ſtrony lewey pod ſłabizną, złączone z boleścią i ciągnieniem; ſymptomata te

trwać zwykły przez ieden lub dwa dni, potym nagle ustępuią, oddech bywa trudny doświadcza się słabości około serca, kaszlu suchego peryodycznego, opadnienia znacznego z sił, smutku, i udręczenia, apetyt ginie, żołądek wydaie ustawiczne odbiiania czuie się palpitacyą serca, a niekiedy nawet w przyległości śledziony.

" Męszczyzni bardziey tey chorobie podlegaią aniżeli niewiasty, ci zwłaszcza ktorzy są temperamentu melancholicznego, ktorzy się bawią sedentaryą, i ktorzy podlegaią niespokoyności i zmartwieniom.

" Przyczyną bliską tey choroby iest zatamowanie krwi i humorow śledzionnych; pochodzące z pełności i zsiadłości krwi, i z miękkości naczyń tey wnętrzności; przyczynami dalszemi są prożniactwo, sedenterya, i nauki, pokarmy grube. picie oszczędne, zatwardzenie, suppressya iakowych wyprożnień, zimna gwałtowne, ktore zdeymuią iakowe członki ciała, skłonność przyrodzona, i passye duszy.

" Zacznie się leczenie tey choroby od puszczenia krwi raz lub dwa podług sił chorego, i stopnia choroby wzbudzaiąc nazad suppressyą wypożnienia za pomocą piiawek postawionych na hemoroidach albo pachwie; przygotuie się potym chorego iakeśmy wyżey powiedzieli mowiąc o zatkaniu w ogolności, a potym się mu przepisze co następuie.

" Weź *Korzeni Jaskółczego ziela*, (Dompte venin) *Omanowych*, po uncyi 1

Liści małey Centurzyi,
Piołunowych
po szczyptce 1
Weroniki wodney,
Warzęchy, po garści 1
Tartari vitriolati, drachmę 1

" Gotuy korzenie przez kwadrans w połtory kwarty wody, wrzuć potym liście i sol, ktore trzymać tak będziesz w cieple przy ogniu przez poł godziny nakrywszy dobrze naczynie; przecedz potym likwor, i daway go zażywać po cztery szklanek na dzień, dwie z rana. a dwie w wieczor.

" Przelaxuie się chorego purgansem prostym: i można mu potym dwać opiat następuiący.

" Weź *Wyciągu Ciemierzycy czarney*,
Rutki ptasiey
każdego po drachm ʒ
Liści senesowych startych na proszek, uncyi ½
Gmmy Ammoniackiey,
Sagapenu,
Galbanu,
Mirry,
Barsztynu,
każdego po drachmie 1
Szafranu Marsa roztwarzaiącego
poł uncyi

" Zmieszay towszystko z dostateczną ilością syropu podrożnikowego złożonego z rubarbarum, tak ażebyś zrobił opiat miękki. Cho-

ry zażywać go będzie poł drachmy z rana naczczo, i tyleż około piątey w wieczor.

" Pigułki naſtępuiące ſą także zalecone w zatkaniu śledzionnym, za bardzo ſkuteczne lekarſtwo.

" Weź *Korzeni w proſzku Aſarum*, albo *Kopytnika*, drachm 2
Gummy Ammoniackiey, drachmę 1
Aloeſu Soccotrin drachmy $\frac{1}{2}$
Merkuryuſzu ſłodkiego, gran 20
Murzyna mineralnego, drachmę 1

" Umieſzay to wſzyſtko z doſtateczną ilością ſyropu piołunowego, i zrob z tego pigułki ważące po dzieſięć gran, ktorych po trzy zażywać powinien chory z rana na czczo, i tyleż po południu.

" Po tych pigułkach każe ſię choremu pić wody mineralne, iak ſą z Bareges, Cauterets, i Vichy.

" Doſtrzeżono, że to ieſt niezawodnym znakiem rozeyścia ſię obſtrukcyi śledzionney, gdy chorego napada gorączka oſtra, złączona z wyrzutem, i gdy ſtolcem odchodzi krew czarna, i ſmrodliwa.

" Można zewnętrznie używać plaſtrow, ktoreśmym przepiſali mowiąc o zatkaniu wątroby, rownie iak i plaſtru mydlanego *de Barbette*, *diachilon*, można także udać ſię do frykcyi oleykiem kaparowym, rumieniowym, i kommonicy ſwoyſkiey.

" Jeżeliby były iakowe znaki poprzednicze nabrzmiałości, albo phtyzyi, na-

leży bydź oſtrożnym w przepiſywaniu lekarſtw powyżſzych, gdyż te powiękſzyłyby bardziey ieſzcze rozcieczenie krwi.

"Dyeta powinna bydź zachowana iak nayprzyzwoiciey, wyſtrzegać ſię zatym potrzeba pokarmow gęſtych, pić wiele napoiow wodniſtych, używać agitacyi, ieździć konno, poiazdem, brać pokarmy lekko przyprawne cynamonem, bawić ſię weſoło, i bydź ſpokoynym.

ZATKANIE CZĘSCI ZOŁĄDKOWEY PANCREAS.

" *Pancreas* rownie także podlega zatkaniu, iak i inne wnętrzności.

" Gatunek ten zatkania poznaie ſię po gruczole, wzdęciu około żołądka, z uczucia ociężałości w tey części, z trudnego oddechu, z utraty apetytu, z odbiiań doświadczonych po dygeſtyi, z obfitości wod ſłonych i kwaśnych ktore odchodzą przez womit z rana przy wſtawaniu, i z trudności ktorą czuiemy iż maią pokarmy w ſwym przeyściu do żołądka.

" Przyczyny tego gatunku zatkania ſą też ſame co wſzyſtkich innych, takiemi ſą zſiadłość humoru pankreatycznego, pochodząca ze wſzyſtkich tych przyczyn, ktoreśmy powyżey opiſali.

" Gdy choroba ta ieſt ieſzcze w ſwoich początkach, bardzo ią ieſt trudno poznać, i poſpolicie w ten czas ſię dopiero otym przeświadczamy, gdy iuż zatkanie to doydzie do tego ſtopnia, że ſię iuż ſtaie tru-

dnym po uleczenia; można w tey mierze tąż samą drogą postępować, ktorąśmy przepisali mowiąc o zatkaniu śledzionnym; można tylko zamiast tyzanny zwyczayney przepisać choremu następuiącą.

"Weź *Ośrzodka chleba białego ugnieconego mocno*, uncye 2

" Gotuy to w trzech kawartach wody pospolitey, poki trzecia część nie wywre, a potym przyday:

Wody z kwiatow pomarańczowych drachmy 2
Syropu ślazowego, uncye 2

" Zmieszay to wszystko na napoy, ktorego chory powinien wypić kwartę przez dzień cały.

" Ponieważ *pancreas* zwykł się zamykać w żołądku przez kanał szczegolny, przeto się często bardzo przytrafia iż zatkanie te przechodzi aż do żołądka, i że otwor dolny tey wnętrzności zatyka się tak iż pokarmy niemogą więcey przechodzić do kiszek.

" Wtakowym przypadku należy się wystrzegać wszystkich pokarmow lipkich i kleiowatych, kwasow, potraw ostrych, owocow niedoyrzałych, win kwaskowatych, emetykow, i w ogolności tego wszystkiego cokolwiek może ścisnąć obiętość naczyń, a tym samym powiększyć zatkanie; dobrze-

y nawet było niepić tylko ſamę wodę, i yſtrzegać ſię ogolnie tego wſzyſtkiego, co loże rozgrzać i zapalić krew.

ZATKANIE MESENTERII.

" Meſenterium ieſt to ta część, ktora ſłuży a przyſtawę i podporą kiſzek, ponieważ zęść ta zapełniona ieſt gruczołkami, przeo też bardzo podlega zatkaniom.

" Zatkanie części tey poznaie ſię ze znaczney obiętości żołądka, i wyſchłości reſzty ciała, z utraty apetytu, ze ſtolcow ktore bywaią ſmrodliwe, i częſto pomieſzane z chylem, ktory niemogąc przeyść do krwi z przyczyny zatkania gruczołkow; robi ſobie przeyście do dolnego brzucha. Gorączka ta bywa poſpolicie złączona z gorączką powolną, z trudnością oddechu, i utratą znaczną ſił.

" Spoſob leczenia tego gatunku zatkania iuż gdzie indziey podaliśmy.

ZATKANIE MACICY, i JAIECZNIKOW.

" Macica, i iaieczniki podlegaią także zatkaniom. Choroba ta ma za cechę nabrzmiałość takowych części, ociężałość ktorey ſię w nich doświadcza, z bolu ktory ſię za ich dotknięciem czuć daie, z powiękſzonych mieſiączek, ktore ſię w krotce przemieniaią w ſtraty zbyteczne.

" Przyczynami iey bydź mogą te wſzyſtkie, ktore bywaią przyczynami zatkania w ogolności.

" Zapobiega ſię takowey obſtrukcyi za pomocą enem, kąpieli, rozpuſzczaiących, wſtrzykań z wody ślazowey przez pierwſze dni, a potym z wody bzowey, za pomocą tyzan roztwarzaiących kontynuowanych przez długi czas, opiatow rozpuſzczaiących iak ſą te, ktoreśmy powyżey przepiſali, można tylko ieſzcze w tym gatunku dawać tyzannę z liści bylicy, i ſzanty białey.

" Jaieczniki prawie zoſtaią w takimże ſamym przypadku iak i macica, i leczenie ich cale ſię nie rożni od tamtey, wiedzieć tylko należy iż gdy ſię wydarzaią ſtraty częſte, gdy oſoba chora ieſt temperamentu ſuchego i gorącego, należy bardziey używać rozpuſzczaiących, iak ieſt ſerwatka czyſzczona, w dozie iedney kwarty do ktorey ſię przydaie poł drachmy murzyna mineralnego, albo też proſto woda lekko żelazna, zrobiona z żelaza moczonego w wodzie poſpolitey przez kilka dni; wreſzcie zachować potrzeba tryb wyżey przepiſany.

ZATKANIE NEREK.

" Poznać można zatkanie nerek z boleści ktorey ſię w tych częściach doświadczà, z uryny ktora bardzo ſkąpo odchodzi, ktora ma kolor czerwony i pełna ieſt nieczyſtości, z attakow częſtych kolki nefretyczney, ktorych ſię doświadczało, z piaſku ktory niekiedy znayduiemy w urynach, i nakoniec z ciężkości i bolow żywych, ktore ſię czuią w tych wnętrznościach.

Nie-

"Niekiedy zatkania takowe pochodzą od ka-
yczkow, ktore w urynie znayduiemy, albo kto-
się wyiawiaią przez attak żywy kolki ne-
tyczney. O tey chorobie mowiliśmy pod ar-
kułem KAMIEŃ. PIASEK.

" Gdy zatkanie pochodzi z tey przyczyny,
ora iest przyczyną każdego w ogolności zatka-
a, postępować sobie należy podług tegoż sa-
ego trybu iakiśmy mowiąc o zatkaniach wą-
oby, i śledziony przepisali.

ZATKANIE GRUCZOŁKOW W CIELE.

" O tym gatunku zatkania *Obacz art.* WO-
, ROZCIEKI, WZDĘTOSC. *Dict. de Santé*
om II. page 145, & suiv.

ZATWARDZENIE *Patrz* KONSTYPACYA.

ZATYKACZE Muszkuły (Anat.) Tak zo-
ią muszkuły zatykaiące otwor biodrowy, ie-
en z tych muszkułow nazwany iest zatykaczem
ewnętrznym, drugi wewnętrznym z przyczy-
y tych części, do ktorych przypieraią.

ZAUSZNICZKI WRZODY. (Chir.) Tak
owią gruczoły będące w bliskości parotyd, dla
ego iż się znayduią blisko uszow. *Obacz* PA-
OTYDY.

ZAWADA, LISI OGON ZIELE. (Bot.)
Inonis flore purpureo. C. B. P. *Resta bovis*
ulgaris purpurea. J. B. Jest to rodzay roślin
naiących kwiaty strąkowate, formuiące się na
ońcach łodyg, nakształt kłosow. Liście iey wy-
astaią naprzemian na łodydze, i prawie za-

wſze po trzy wyraſtaią na iednym ogonk[u]. Łodygi ma czołgaiące ſię po ziemi, te zaś [ſą] ſzczupłe, pokręcone, czerwonawe, koſmate, [i] kolące; korzenie długie, drzewiſte, i tak trud[ne] do przerwania, iż bardzo częſto wſtrzymui[e] rolnika, ſkąd też nadano iey nazwiſko *Za-wady*.

Korzeń tey rośliny policzony ieſt wrzędz[ie] pięciu korzeni roztwarzaiących mnieyſzych, ktoremi ſą korzeń kaparowy, mikołaykowy, pſiey paſzy, i zawady, ktore bardzo zaleca[ią] w zatkaniach wątroby, w żołtaczce, hydropizy[i], nefrezyi, ſupreſſyi uryny, i we wſzyſtkich ty[ch] przypadkach, w ktorych nerki i pęcherz ſą p[o-]wleczone gleiem gęſtym ktory wſtrzymuie bie[g] uryn; ma nawet pomagać na wyprowadzen[ie] kamyczkow. Niektorzy Praktycy, a międz[y] innemi *Scultet*, utrzymuią iż uleczyli ſarcoce[-] lą proſzkiem z zawady; lecz ci Autorowie be[z] wątpienia wziąść muſieli za ſarcocelą hydro[-] cele pokryte błoną grubą; i gruczoł ten nie dl[a] czego innego uſtąpił, tylko dla własności ro[z-] twarzaiącey, i pędzącey tego korzenia.

Zażywa ſię zawady w proſzku w dozie o[d] pół uncyi do iedney całey w bulionie, alb[o] w funcie wody; dozą kory tey rośliny ieſt ie[-] dna drachma.

Dekokt z korzenia, przykładany zewnętrzni[e] ieſt dobrym ścieraiącym, gdy ſię do niego przy[-] da trocha octu. Można z tego zrobić dobr[y] gargaryzm na wyprowadzenie wrzodow uſt utwierdzenie dziąſeł, i uſpokoienie bolu zę[-] bow.

Zawada wchodzi do ſyropu antinefretyczne[-] go *de Charras*; tudzież do wody dyuretyczney i antinefretyczney tegoż ſamego Autora; kwi[-]

tnie ku końcowi Czerwca; niekiedy atoli widzieć można kwiaty iey w Październiku. Lubi grunt lekki, i piaſzczyſty.

ZAWILEC albo ZAWIŁEK. (Bot.) *Anemone.* Jeſt to roślina maiąca kwiaty ułożone w różę bardzo piękne, maiące naypierwſze mieyſce w naſzych ogrodach. Niektore z nich ſą koloru czerwonego, inne purpurowego, i białego. Liſtki iey puſzczaią ſię od korzeni, ſą zaś małe i okrągłe; niektore zaś bywaią ſzerokie, inne znowu głęboko poſtrzyżone. Z kwiatkow tych formuie ſię owoc obdłużny, w ktorym ſą zawarte ziarka, korzeń iey ma kſztałt łapy zwierząt czwornożnych.

Bardzo wiele znayduie ſię gatunków tey rośliny, wſzyſtkie maią własność ścieraiącą, wzbudzaią ślinę, i utrzymuią zęby w czerſtwości. Soku tey rośliny używaią na oczyſzczenie wrzodow: niektorzy nawet Lekarze utrzymuią iż ma bydź ſkuteczny na ſpędzenie bielma z oka. Robią także ieſzcze z zawiłka kataplazm na świerzb, i parchy.

Roślina ta ſkuteczna ieſzcze ieſt na ukoienie inflammacyi w oczach końſkich. Na ten koniec gotuią korzeń iey albo liście w winie ſtarym, i przykładaią ie tak iak liniment na oczy zapalone tych zwierząt.

ZAWROT (Szt. Lek.) Jeſt to choroba w ktorey przedmioty acz w ſpoczynku zoſtaiące, zdaią ſię zoſtawać w ruchu kołowym.

Wiele naznaczaią gatunków zawrotow. Pletorycznym nazywa ſię ten, ktory pochodzi z zbyteczney wielości krwi.

Przyczynami ktore ſprawić mogą zawrot, ſą zbytek w iedzeniu, lub w piciu; pokarmy zbyt tuczące z chciwością brane; powiękſzenie ſił trawiących: w tym gatunku zawrotu, puls bywa pełny, twarz nabrzmiała, czerwona, chory bywa osłabiony, doświadcza omdlewań ſamowolnych; bardzo często zawrot takowy złączony bywa z ſuppreſſyą hemoroid, albo tranſpiracyi.

Jeżeli ſię przydarzy płynienie krwi noſem, lub poty, albo ieżeli ſię żołądek rozwolni, na ow czas chory doświadcza ulgi.

Gdy pletora ieſt znaczna, i gdy mozg ieſt ſłaby; zawrot nieco przymocny odrodzić ſię może na apoplexyą, epilepſyą albo inną iakową chorobę ciężką.

W takowym przypadku udać ſię potrzeba do lekarſtw, ktoreśmy na te choroby przepiſali. Jeżeliby zawrot był lekki, ſama dyeta potrafi go poſkromić.

Przedmiotami ktore ſobie zamierzyć należy w leczeniu tego gatunku zawrotu, o ktorym mowiemy ſą: 1mo. Zmnieyſzenie pletory. 2do. Wſtrzymanie bicia krwi do głowy. 3tio. Wzmocnienie ſił oka.

Zmnieyſzenie pletory, uſkutecznić można. 1mo. Za pomocą dyety rozpuſzczaiącey, gdyż lipkość krwi, zawſze prawie złączona bywa z pletorą.

2do. Za pomocą ſrzodkow ſkutecznych na przywrócenie upławu hemoroidalnego. Puſzczenie krwi z ręki ieſt w tey mierze nie uchronne. Enemy także znacznie pomodz mogą.

3tio. Zapobieży ſię ażeby krew nie biła do głowy, i ściągnie ſię ią ku członkom dolnym, kazawſzy ſię choremu trzymać proſto, z głową podnieſioną, nie ściſkaiąc bynaymniey ſzyi,

piersi, i muszkułow dolnego brzucha, i zostawiaiąc ie w zupełney wolności. Enemy, puszczenie krwi z nogi, moczenie nóg, tarcie członków końcowych, i lekarstwa wyprożniaiące tenże sam skutek maią.

4to. Naczynia oczne wzmocnią się za pomocą lekarstw tonicznych, i cefalicznych, napoiow nakształt herbaty zrob:onych z infuzyi kwiatow szałwiowych, lipowych; z dekokcyi kiny; gnoy pawi w doz e iednego szkrupułu ma bydź wybornym lekarstwem podług P. *Pitcarn*. Kinkina może także bydź w podobnym razie przepisywana. Brać iey należy po pół drachmy dwa razy na dzień.

Wystrzegać się należy smutku, zmartwienia zbyteczney iasności, i mordowania umysłu.

Zawrot stomachiczny iest ten, ktory poprzedza niestrawność, odbi ania się, kardyalgie, osłupiałość, womit, obrzydliwość, i cężenie w epigastrze. Mniemaią iż on pochodzi z surowości będącey w pierwszych naczyniach, ktore zgęszczaią krew.

W tym przypadku, należy zacząć od puszczenia choremu krwi, mowi P. *de Sauvages*, wyiąwszy ten tylko przypadek gdyby chory doświadczał zimna, gdyby puls ego był podniesiony, i gdyby był temperamentu wilgotnego, słabowity i podes ły. Jeżeli żołądek iest wyprężony, dawszy mu enemę, przepisze się mu na womit waysztyn; albo wino wymiotowe, roztworzone w znaczney ilości wody ciepley, do zażycia w dozach rownych. Jeżeli chory iest w wieku doyrzałym, dosyć mu iest przepisać iednę uncyą wina emetykowego w trzech szklankach wody do zażycia w trzech kwadransach. Nazaiutrz przepisze mu purgans dosyć mocny:

potym usiłować potrzeba wzmocnić mu żołądek za pomocą cynamonu, kory *de Vinter*, kiny, opiatu Salomonowego. W przystępach każe się mu wciągać nosem spirytus soli amoniackiey, wodę *de Luce*, i ocet. Częś końcowe trzeć mu się także powinny.

Zawrot maciczny iest iednym gatunkiem który dzisieysi Lekarze przepisuią zbyt wielkiey czułości albo skłonności do irrytacyi nerwow. Starożytni przypisywali go waporom; stronnicy *Bagliwego* tłomaczyli ie przez ruchy spazmodyczne; wielu nakoniec twierdzi że choroba ta pochodzi z suchości krwi, i tęgości nerwów.

Zawrot hysteryczny dotyka szczegolnley ludzi bawiących się naukami, tych ktorzy się zapędzaią w rozmyślania głębokie, melancholików, i tych ktorzy maią umysł żywy. Niewiasty zaś maciczne naybardziey mu podlegaą. Boiaźń, niespokoyność, przestrach bardzo go łatwo zrodzić mogą; wyproźnienia zbyteczne, i srzodki szczypiące mocne, irrytuią ie. Używaia lekko usypiaiące, rozwalniaiące, i miękczące wiele przynoszą dobrego. Choroba ta napełnia duszę z przestrachu. Znałem iednę niewiastę hysteryczną, mowi P. *de Sauvages*, ktora bała się żeby nie upadła, i cierpi zawrot wszedłszy do kościoła w ten czas gdy w nim niemasz nikogo, lecz ktora po nim chodzi śmiało gdy iest napełniony ludzmi. Widziałem znowu inną, piszę daley, ktora się bała żeby nie upadła na twarz gdy chodziła, gdyż iey się zdawało że się pod iey nogami zaginał bruk tak iak bawełna.

Nie należy przepisywać dyety zbyt ostrey takowym osobom, ktore temu gatunkowi zawro

podlegaią. Przestać tylko należy na przy-
roceniu iey spania, i naleganiu ażeby leżała
okoynie. Nauki, mordowanie umysłu, i nie-
okoyności bardzo są dla nich szkodliwe. Gdy
ewiasta hysteryczna będzie temperamentu zi-
nego, wilgotnego, otyła, każe się iey zaży-
ać proszek z kinakiny, kory *de Vinter*, bo-
owy stroy, krople mineralne używaiące,
kinkiną; marcyały, kwiaty nogietkowe, i pro-
ek temperuiący Stahla. Jeżeliby to zaś była
oba chuda, temperamzntu gorącego, ktora iest
otknięta zawrotem macicznym, każe iey się brać
unki i proszki z saletry. Ulepki kwaskowate,
serwatka są przyzwoitemi dla nich, kilka kro-
el laudanu także mogą pomodz. Emetyka pur-
uiące są w tey mierze bardzo przeciwnemi.

Zawrot przemiiaiący, inaczey przypadkowym
wany iest ten, ktory zwykł napadać w ten czas
brociwszy kilka razy głowę, albo też wpatrzy-
vszy się w ciało kręcące się; albo gdy się z gory
a doł patrzy i. t. d. Zawroty takie same przez
ię, i w krotkim bardzo czasie ustępuią.

Uderzenie głową lub stłuczenie iey w upadku,
odzą także zawroty; te zaś ustępuią po puszcze-
niach krwi kilkokrotnych.

Czytamy w effemerydach ciekawości przyro-
dzonych przykład zawrotu pochodzącego z opium;
dym z wapna, i wapory z win, rowneż skutki
przynieść mogą.

ZAWRZENIE POWIEK. *Anyeloblepharon*.
(Hir.) Powieka wierzchnia może się skleić z dol-
ną, albo naturalnie, albo też z iakowego przy-
padku. Zakleienie takowe bywa naturalne,
gdy dziecko wychódzące z łora matki ma obie

powieki zupełnie zrosłe i przykrywaiące oczy. Rany, sparzelizna, kontuzye, inflammacye gwałtowne, ospa, lekarstwa eskarrotyczne &c. są przyczynami przypadkowemi. Niekiedy przypadek ten zdarza się bez żadney z dopiero wyliczonych przyczyn. *Heister* widział takowe zrośnienie się powiek z przyczyny wyrostka mięsnego w dwoch kątach ocznych uformowanego.

Zawrzenie powiek nie koniecznie iest niebespieczeństwem utracenia całkowicie wzroku chyba w ten czas gdy błonka rogowa przyrosła do błony wewnętrzney i powiek. Wiemy iż zranienie skleroryki czyli białka w oku, leczy się bardzo łatwo, i że wzrok ztąd żadney nie cierpi szkody. *Heister* nawet utrzymuie iż takowe rany mniey są niebespieczne, niż te które się formuią na błonie wewnętrzney powiek gdyż te prawie zawsze maią kommunikacyą z kanalikami łzowemi.

Gdy zawrzenie powiek iest naturalne, Chyrurg rozpoznać powinien czy przypadek takowy iest całkowity, lub nie. W pierwszym przypadku niemasz żadnego otworu w powiecie w drugim dostrzedz można tego otworu, który się pospolicie znayduie przy wielkim kącie oka. Gdy takowego otworu niemasz, należy go zrobić ale to bardzo lekko i ostrożnie, ażeby incyzyi nie zapuścić w samo oko. To wykonawszy wsadzi się pomiędzy powiekę i oko szukadło cyrulickie, ażeby się przekonać czyli błona wewnętrzna, nie przyrosła do sklerotyki; potym się weźmie nożyk prosty, wpuści się w szukadło i przetnie się iak nayzręczniey to mieysce, które bydź powinno otwarte.

Po takowey operacyi, usiłować należy oddzielić błonę wewnętrzną, ieżeliby ta była do

oka przykleiona. I tu to zręczność Chirurga bardzo iest potrzebna, a dla chorego cierpliwość. Operator nie powinien tylko wątpić, ażeby choremu operacyą tym znośnieyszą uczynił; ieżeliby błonka rogowa była przyrosła, iuż po wzroku, iakeśmy wyżey nadmienili.

Po oddzieleniu tych części, idzie o zapobieżenie powtorzonemu zawrzeniu. Na ten koniec, wsadzi się pomiędzy powiekę i oko malenki kawałeczek pęcherzyka, wosku, albo fleytuszek miękki zmoczony w oleyku migdałow słodkich. Można nawet ieżeli się podoba użyć do tego blaszki cienkiey ołowianey albo srebrney.

Pamiętać przytym potrzeba, ażeby chomu kiedy niekiedy wpuszczać do oka po kilka kropel kollyru zrobionego z wody babczaney, tucyi i cukru Saturna. Zaleci się choremu, ażeby sobie tarł lekko powieki palcami; nakoniec przedsięwezmą się te wszystkie śrzodki ktore tylko sztuka lub rostropność poddadź mogą końcem zapobieżenia zawrzeniu się powtoroemu.

Ieżeliby oczy były spieczone prochem strzelnicznym, albo innym iakowym przypadkiem, udać sie potzeba do fomentacyi miękczących, zrobionych z dekokcyi malwy, ślazu, i wody letniey. Za pomocą takowych iedynie fomentacyi zapobiedź można zawrzeniu się powiek zapalonych, lub spieczonych

Gdy zawrzenie powiek pochodzi tylko z ropy zalewaiącey oczy po iakowey ophtalmii, albo ospie, albo w inney iakowey okoliczno-

ści; nie należy nigdy rozdzielać powiek gwałtem, lecz przeciwnie należy ciało zmiękczyć wodą ciepłą, albo inną iakową fomentacyą miękczącą. Nienależy także wyrywać tych włosow, ktore natura zapewne nie na prożno dała pokraiach powiek. *Obacz* Brwi.

ZAWRZENIE SZCZĘKI (Chir.) Tak zowią chorobę tę, w ktorey nie można rozciągnąć szczęki niższey od wyższey, z przyczyny przyrośnienia policzkow do zębow.

Choroba ta zwykła się przydarzać w ten czas, kiedy Chirurg po skaleczeniu twarzy nie stara się zapobiedz przyrośnieniu błony wewnętrzney do dziąseł Przytrafia się ona także ieszcze po saliwacyach obsitych w chorobach wenerycznych, gdy się z wrzodowacenie dziąseł nie ostrożnie goić będzie.

W takowym przypadku końcem uleczenia choroby należy się starać oddzielić przyrośnienie za pomocą narzędzia przecinaiącego, i włożyć pomiędzy policzki i dziąsła blachę ołowianą poki się rana nie zagoi.

ZAWSCIĄG (Bot.) *Staticæ folio gramineo. Inst. rei herb* Jest to rodzay roślin trawiastych, ktora ma kwiatki małe, złożone z pięciu listeczkow białych, ułożonych w goździk. i zawartych w kielichu dzwonkowatym; kwiatki te formuią kłęby zawarte w kielichu powszechnym, i łuskowatym; z każdego kwiatka formuie się ziarеczko zaostrzone z dwoch końcow; liście tey rośliny są długie i wąskie tak iak wszy-

ſtkich traw, koloru zieloności morſkiey. Korzeń iey ieſt długi, doſyć gruby, okrągły, czerwonawy, drzewiſty, i podzielony na kilka głowek. Łodygi wyraſtaią bliſko na ſtopę i ſą proſte, dęte, i bez kolanek.

Kwiaty i liście zawściągu ſą ranne, ſkutki ich doſyć ſię dobrze udaią przeciwko dyſſenteryi. Korzeń iey ſtarty na proſzek, zaſypuiąc nim rany i wrzody ziadliwe, oczyſzczaie, i goi, mało go iednakże używaią.

ZBIERAIĄCE (Mat. Szt. Lek.) Lekarſtwami zbieraiącemi nazywaią ſię iſtoty te, ktore przyłożywſzy ie na otoki przyſpieſzaią, i wzbudzaią wypłynienie z nich materyi ropiaſtey. Przyprawy miękczące, i rozwalniaiące, mogą bydź poczytane za zbieraiące, z tey miary, iż one ułatwiaią oczyſzczenie ſię otoku odrodzonego na wrzod, i przez to pomogaią do zbawiennego ropienia. *Obacz* MIĘKCZĄCE, DOTRAWIAIĄCE. Lez ſkutek ich byłby niebeſpieczny, w tym, iżby one mogły fibry, ściany, i otworki naczyń pogrążyć w rozwolnieniu, i atonii, ieżelibyśmy ſię nie udali do iſtot balſamicznych i ſtężaiących, ktoreby lekko takowe części zaoſtrzaiąc, mogły utrzymać onychże oſcyllacye, i oddalić te nieprzyzwoitości, ktoreby z atonii wypadły. Można przeto podług rady P. *Lieutaud*, podzielić zbieraiące na dwa rzędy; w pierwſzey klaſſie umieſzczaiąc te, ktorych używać można w przypadkach bolow inflammatycznych, gdy części takowe nabrżmieią i ſtaną ſię phlogozami. Takowe iſtoty wyliczyliśmy pod

artykułem Dotrawiaiące. Do drugiey klaſſy należą te o ktorych w tym tu artykule mowiemy, i takiemi ſą *ſtimulantia* właściwie zwane, ktore przykładać można na naroſtki nie czułe i zimne, na wrzody ociekłe i ſmrodliwe, po oddzieleniu ciała zbytecznego.

Wydział roślinny i zwierzęcy ſame tylko doſtarczaią lekarſtw zbieraiących; w wydziale kopalnym nie znayduiemy żadnego. Używaią ſkutecznie, korzeni cebuli morſkiey, przyſtępowych, lilii białych, cebulii, ogorka dzikiego, rzepy, kobylego ſzczawiu, czoſnku, fiałkow, cwikły, dziewanny, ſzczyru; kwiatow rumieniowych, kommonicy ſwoyſkiey, malwy, rzeżuchy, i roślin tych ktoreśmy wyżey wyliczyli. Naſiona gorczycy, rzeżuchy, gnidoſzu, ſą zarowno także zbieraiącemy. Nikomu nie ieſt tayna własność zbieraiąca mąki pſzeniczney, ięczmienney, żytney, owſianey, bobowey, lnianey, ſænumgræcum, ſłonecznika rączyſtego, i wyki ptaſzey. Można także rownie używać ſtarego rozczynu na ciaſto, ośrzodka chleba, fig, i iagod koryntskich; oleyku orzechowego, i oliwy, terpentyny, ſtyraxu płynnego, ſmoły Burguńſkiey, gummy ammoniackiey i elemi, galbanu, tacamahaca, bdelium, oppoponaxu; euforbii, ſagapenu, i labdanu: mydło czarne ieſt także dzielnym digeſtiwem.

Z wydziału zwierzęcego mamy miod, białek z iaia, mleko, maſło, ſadło, i ſłoninę; nakoniec gnoy ludzki, i wielu zwierząt czworo-nożnych, tudzież ptakow zwłaſzcza gnoy gołębi, i iaſkołczy.

FOMENTACYA ZBIERAIĄCA.

Weź *Mydła czarnego*, uncye 2

Gotuy to w proporcyonalney ilości mleka krowiego na iednę fomentacyą.

KATAPLAZMY ZBIERAIĄCE.

Weź *Cebuli i korzeni lilii, białych upieczonych w popiele*, każdego uncye 2
Liści ſzczawiowych garści 2
Miodu ſyconego ile potrzeba;

gotuy to wraz, i ułucz potym w moździerzu i przyday:

Maści baſilicon uncyą 1
Starego kwaſu na ciaſto uncyą 1

Zrob z tego kataplazm, ktory ieſt ſkuteczny na gruczoły wolowate. Albo też:

Weź *Mąki żytney*,
Nuſion lnianych, każdego po uncyi 2
Galbanu roztworzonego w białku od iaia uncyą 1

Gotuy to w doſtateczney ilości wody poſpolitey, poty poki nie nabędzie zſiadłości kataplazmu, potym przyday:

Miodu pospolitego,
Oleyku liliowego po uncyi 1

MASC ZBIERAIĄCA.

Weź *Terpentyny Weneckiey*, uncyi 4
Zołtek z iaia dwa.
Oleyku lnianego lub liliowego, tyle ile potrzeba na zrobienie kataplazmu.

MASC ZBIERAIĄCA dla ZWIERZĄT.

Weź *Zołtkow z iay cztery*,
Balsam d'Arceus, uncyi 4
Oleyku d'hypericum, uncyi 2
Miesząy te wszystkie przyprawy wraz na ogniu, ażebyś zrobił maść do ktorey ieszcze przydasz.

Maści Stirax, uncyą 1
Balsamu Fiorawentego tyleż, albo zamiast niego *elixyru proprietatis.*

ZBLIZACZ OCZNY KU NOSOWI, *Muszkuł* (Anat.) Nazwisko to przydaie się rozmaitym muszkułom ktorych działanie zbliża pewne członki do tey linii, ktorą anatomicy uważaią iak gdyby całe ciało dzieliła na dwie połowy rowne. Palec wskazuiący u ręki tudzież mały i wielki i oko maią swoich zbliżaczow. Te muszkuły zowią anatomiści *antithénar*.

ZBURZENIE KRWI (Szt. Lek.) Zburzenie krwi ma za cechę maleńkie krofteczki wielkości profa wyftępuiące po całym ciele. Kroftki te fą czerwone, świerzbią nieznośnie i złączone fą z bolem oftrym. Dotykaią one pofpolicie grzbiet, pierfi, ręce i nogi. Choroba ta ma naypofpoliciey za przyczynę effervefcencyą krwi. Ta fię przytrafia nayczęściey pod czas lata, ludziom młodym, temperamentu otyłego, i gorącego.

Tryb chłodzący ieft naylepfzym lekarftwem, iakie tylko znaiome ieft przeciwko zburzeniu krwi; każe fię choremu wziąść kilka kąpieli domowych, i kroftki obmywać fię będą miefzaniną z wody różaney i babczaney.

ZBURZENIE KRWI (Szt. Koń.) W koniach choroba ta okazuie fię przez wyroftki złączone z świerzbieniem, ktore fię mniey lub więcey czuć daie w iednych członkach, niż w drugich. Grzbiet, łopatki, boki, i mieyfca około grzbietowe, fą zwyczaynym tego wyrzutu fiedlifkiem.

Wyrzuty te rożnią fię od kroft karakteryzuiących świerzb, *1mo.* w tym iż te w krotkim czafie wyftępuią, i w takimże, znowu giną. *2do.* Ze maią wyftałość ograniczoną, nie zbyt wielką, i niezbyt fą twarde. *3tio.* Nie fzerzą fię do koftek zafkornych, i nie kommunikuią z fobą. *4to.* Iż fię nie otwieraią, i nie fą zaraźliwe.

Prace wymufzone, tryb życia rozpalaiący, niedoftatek fpoczynku, i fuppreffya tranfpiracyi, fą przyczynami dalfzemi zburze-

nia krwi w koniach; przyczyną bliſką ieſt rozrzedzenie krwi, i humorow.

Dla zapobieżenia takowemu zburzeniu, puści ſię koniowi krew; przepiſze ſię mu tryb odwilżaiący, i chłodzący: da ſię mu pić wiele wody z otrąb, i nie należy mu dawać owſa.

ZDARCIE SKORKI (Chir.) Tak w ogolności nazywaią zdraśnienie epidermy, pochodzące z iakowey przyczyny zewnętrzney, i gwałtowney: ieſt to przerwanie ſkorki nie głębokie, i nie ſzerzące ſię tylko w zdłuż i w ſzerź. Przyczyny takowego zdarcia ſą bardzo liczne, uderzenia ukoſne; otarcie ſię o ciało iakowe twarde, i inne tego gatunku. Przypadki takowe ſą lekkie, lecz boleſne. Cerata *Galiena*, i balſamy łagodne ſą lekarſtwami w tey mierze ſłużącemi.

Sparzelizny powierzchowne, i pęcherzykowate ſą prawdziwemi zdarciami; *reſolutiva* ulżywaiące iak ieſt dekokt z kwiatow bzowych; maſło i cerata *Galiena*, ſprawią uſtąpienie takowego bolu.

Gdy chorym oblezie ſkora z grzbietu z przyczyny długiego leżenia na łożku, należy nayprzod obmyć zdarcie mieſzaniną z oliwy, i wina; potym zaſypać trochą proſzku bleywaſowego dla oſuſzenia i zagoić poproſtu ceratą *Galiena*.

ZDARCIE (Szt. Hod. Byd.) Przydarza ſię częſto, że ci, ktorzy ſtrzygą owce, zadaią im zdarcia; w takowym przypadku należy

eży zmieſzać z winem, i oleiem orzechowym, ſłoniny świeżey roztopioney, woſku, lub ſmoły płynney i tym ie ſmarować.

ZDARCIE (Szt. Koń.) Gdy koń przy ogonie doſtanie zdarcie, radzą ażeby zrobić mieſzaninę z ſerwatki, popiołu rózg winnych, i z tego zrobić gatunek ługu, ktorym ſię obmywać powinno mieyſce zdarte.

ZĘBOWNIK (Bot.) *Pyrethrum.* Znayduią ſię poſpolicie po ſklepach, dwa czyli trzy gatunki korzeni pod nazwiſkiem *Zębownika.* Pierwſzy ieſt bez żadnego zapachu, przywożą go z Tunis do Marſylii; ten ma kilka włokien, długi i gruby ieſt na palec, ſmak ma oſtry, i palący, pomarſzczony, koloru ſzarego, czerwonego zewnątrz, białawego wewnątrz.

Wielu Autorow mniema, że to ieſt korzeń oka wołowègo Kreteńſkiego, *Buphtalmium Creticum* i gatunek ziela podobnego do rumienia. P. *Shaw* piſze, iż bardzo wiele tego korzenia przywożą do Stambułu, i Kairu, że go gdy zoſtanie uſmażony w cukrze, iedzą na ukoienie bolu zębow, i pierſi.

Drugi gatunek korzenia zębownikowego, piſze P. *Valmont de Bomarre*, należy do rodzaiu ſtokroci Kanaryiſkey, *Leucanthemum Canarienſe.* Korzeń ten ieſt drzewiſty, nietak palący na ięzyku iak poprzedzaiący, białawy, i ſzczupleyſzy; puſzcza łodygi na ſtopę wyſoko, i więcey; ieſt gałęziſty i ma liſtki podobne do rumieniowych, koloru błękitnego wpadaiącego w zieloność morſką; na koniuſzczkach gałązek puſzczaią ſię maleń-

kie łodygi, na ktorych wyraftaią kwiatki złożone z dwoch połowic białych ułożonych wkoło misy kwiatow żołtych; wszystkie ziarka bywaią spłaszczone, i z obydwoch stron obwiedzione listeczkiem.

Nadaią także ieszcze, mowi daley Autor Historyi naturalney, ktoregośmy wyżey wymienili, nazwisko *stopy Alexandra* zębownikowi leśnemu, i baldaszkowatemu, ktorego korzeń iest długi na poł stopy, włoknisty u wierzchołka, nakształt korzenia roślinmeum. Przywożą go do Francyi z Holandyi, i wielu innych mieysc, kwiaty iego układaią się w baldaszki, i maią kolor blado żołtawy.

Pierwszy gatunek zębownika iest iedynym z użycia swego w Sztuce Lekarskiey, należy go wybierać żeby był suchy, gruby, niełatwy do złamania, smaku palącego. Octciarze używaią go do robienia octu. Zuiąc ten korzeń otwiera bardzo łatwo kanaliki ślinne; i dla tegoć to używaią go skutecznie w bolach zębow pochodzących z zatkania katarn, w affekcyach sennych i paraliżu ięzyka.

ZĘBOWE (Mat. Szt Lek. i Aptek) Tak nazywaią wszystkie lekarstwa bądź proste bądź złożone, ktore są skuteczne na bole zębow, albo też ochronienie ich od pruchnienia. Przeto wszystkie przyprawy ktore wchodzą do lekarstw w następuiących artykułach podanych, są zębowemi, wyiąwszy syrop ktory tylko dla zrobienia opiatu wchodzi.

ZĘBY (Anat.) Są to małe kosteczki pokryte cienką białą powłoką. Każda szczęka ma w sobie powszechnie zębow szesnaście w wieku doyzrzałym. Każdy ząb składa się z trzech części; to iest z korony, szyi i korzenia. Koroną nazywa się część ta, ktora wystaie nad dziąsła; korzeń iest część zapuszczona w dziąsło, i oddzielona od korony linią wypukłą cały obwod otaczaiącą, ktora się zowie szyią. Zęby składaią się z troiakiego gatunku massy. Ta ktora zewnątrz pokrywa koronę, iest bardzo zbita, twarda, biała, i właściwa zębom, ktorą Francuzi zowią *émail*. Druga iest istotą nie tak gęstą, białość ma mniey czystą, i iest tey samey natury co i inne kości. Trzecia iest daleko miększa od dwoch pierwszych i tę zowią cebulką zębową.

Przez wzgląd na kształt zębow dzielą ie na przednie, psie, i trzonowe. Przednich iest po cztery osadzonych w części przedniey i śrzodkowey każdey szczęki: użycie ich iest do odcinania i dzielenia pokarmow. Psie, tak nazwane z przyczyny ich podobieństwa do psich zębow, są w liczbie czterech i znayduią się osadzone obok przednich, dwa w szczęce wyższey, i tyleż w niższey; te maią swoie użycie do zgryzienia rzeczy tęgich i twardych. Nakoniec znayduie się ieszcze dziesięć zębow trzonowych, pięć z każdey strony w obydwoch szczękach. Te są większe, obszernieysze niż inne. Zęby przednie i psie pospolicie iednę powszechną maią osadę; ostatnie zaś miewaią dwie, trzy, a zaś czasem cztery.

Nikomu nie ieſt tayno, że zęby maią czułość; czułość ta w ten czas ſię dopiero okazuie, gdy korzeń zęba będzie odſłoniony przez ſpruchnienie kości. Na ow czas to doświadczamy bolow oſtrych. *Patrz* ODONTALGIA. Przyczyna tego bolu pochodzi od irrytacyi nerwu przechodzącego przez korzeń zębowy. Nerw ten zoſtaiąc wbliſkości arteryi, i żyły małey przechodzi do każdego zęba, małą dziureczką, znayduiącą ſię przy końcu zaſady. Dziurka ta w wieku podeſzłym zamyka ſię i na ow czas ząb przeſtaie bydź czułym.

Rzadko ſię przytrafia, ażeby pierwſze ſześć zębow wyroſły przed ſześcią mieſiącami. Po roku pierwſzym życia miewaią ich poſpolicie dzieci dwanaście. Przy końcu drugiego roku pokazuią ſię wielkie trzonowe. W ſiodmym roku, a niekiedy i prędzey zęby przednie, i pſie wypadaią, a na ich mieyſce wyraſtaią inne mocnieyſze, i więkſze. Cztery oſtatnie ktore poſpolicie zowią zębami *mądrości*, wyraſtaią niekiedy w wieku męſkim, niekiedy zaś aż w zgrzybiałości. Czytamy w Effemerydach Niemieckich o nieiakim *Krzyſztofie Gobel*, ktoremu ieden ząb trzonowy wyroſł w dziewięćdzieſiątym czwartym roku życia. *Cardan*, tego ſamegoż doświadczył w czterdzieſtym trzecim; *Mutien* piſze, iż pewien obywatel w Samothrace doſtał dwa zęby po ſetnym czwartym roku życia ſwego. *Obacz Collect, Accademiques Tom III. Part. etr. pag* 421. *&* 422.

Poſtrzeżenie uczy, iż osoby ktore niepiią iak tylko ſamą wodę maią zęby bardzo białe; przeciwnie zaś ci ktorzy wiele piią wi-

na, ktorzy używaią trunkow grubych, i słodkich, maią zęby czarne; i często bardzo całkiem spruchniałe. Znayduie się w dziele *Melanges des Cur. de la Nat. decad. I. an III. Obser. XV* postrzeżenie na iednym starcu ktory w roku setnym dwudziestym swego życia miał ieszcze zęby zupełnie zdrowe, i ktory nigdy nie piiał iak tylko wodę.

Białość zębow iest pospolicie znakiem zdrowia dobrego. Zęby czarne, i pokryte szlamem smrodliwym są znakiem, że pierwsze naczynia pełne są nieczystości; dziąsła krwawiące, sine, i nabrzmiałe, są znakiem szkorbutu Wiele natym zależy każdemu, tak co do zdrowia iak co do przyzwoitości, i ochędostwa ażeby zawsze usta czysto utrymywał. Owoż podaiemy tu niektore formuły skuteczne na zachowanie zębow w całości, i białości.

OPIAT NA ZĘBY.

Weź *Koralu czerwonego.*
Kości wielonoga,
Krwi smoczey,
każdego po drachmie 1
Cynamonu w proszku, połdrachmy
Laki w ziarkach gran 8
Oleyku goździkow sklepowych, kropel 4
Miodu Narbonenskiego, ile potrzeba.

Zrob z tego opiat, ktorym się codziennie z rana zęby smarować powinny.

PROSZEK NA UTRZYMANIE BIAŁOŚCI ZĘBOW, I ZAPOBIEŻENIE PRUCHNIENIU ONYCHŻE.

Weź *Irydy Florenckey*, drachm 2
Pumexu;
Kości wielonoga,
Koralu preparowanego,
Kremortartari, każdego po uncyi 1

Zmieszay to wszystko razem, i zachoway do używania w potrzebie. Można ieszcze dla nadania proszkowi temu zapachu przyiemnego przydać do niego drachmę proszku drzewa rożowego, albo kilka kropel essencyi cytrynowey.

WODA NA UTWIERDZENIE DZIĄSEŁ.

Weź *Cynamonu miałko ułuczonego*, uncyą 1
Goździkow sklepowych, drachm 3
Skorek z kilku limonii,
Róż czerwonych suchych, uncyi ½
a ieżeliby były świeże garści 2
Rzeżuchy wodney, poł funta
Warzęchy, uncye 4
Spirytusu winnego, kwaterki 3

Należy nayprzod utrzyć na proszek to co można. Potym moczyć przez dwadzieścia cztery godzin w balonie szklannym, i przedystyllować *in balneo mariæ*. Maiąc tey wody używać wpuści się iey kilka kropel do wody i tą się usta wymyią.

ZĘBY (Szt: Hod. By.) Konie i zwięrzęta rodzaiu oślego, maią pięć gatunkow zębow. Pierwſze zwane ſą zębami ſzczękowemi (*machelieres*) i tych ieſt dwadzieścia cztery, po dwanaście w każdey ſzczęce. Temi to zębami koń chwyta i gryzie paſzę gdy mu ſię ta podaie.

Zębami drugiego gatunku ſą te, ktore zrebięta doſtaią około trzeciego mieſiąca. Gdy zwierzę doydzie do trzydzieſtego mieſiąca, zęby te zaczynaią padać; i dla tego też to zęby te zowią *mlecznemi* (*dents de lait*) padanie to dzieie ſię w tymże ſamym porządku iak i wyraſtanie. Te ktore nayprzod padaią Francuzi zowią *pinces*; a to z tey przyczyny, że koń niemi iak ſzczypcami nayprzod chwyta za ſiano. Zęby te ſtanowią trzeci gatunek. Te ktore bezśrzednie po tamtych padaią, zowią *śrzedniemi* (*mitoyennes*).

Zęby czwartego gatunku znaiome ſą u Francuzow pod nazwiſkiem *crocs*. Te ſię znayduią w mieyſcu wędzidła z każdey ſtrony.

Zwierzęta zżuwaiące prawie nigdy tych oſtatnich nie miewaią; a ieżeli ie maią, tedy te ſą bardzo małe; a iako *Soleyſel* piſze, ma to bydź wadą.

Nakoniec piąty gatunek zębow znaiomy ieſt pod nazwiſkiem *klinow* (*coins*). Co do ſpoſobu poznawania z zębow lat końſkich *Obacz art*: Koń.

ZEBRANIE (Szt. Lek.) Mowi ſię, iż choroba iaka uformowała ſię przez zebranie, gdy materya chorowita zbiera ſię w iakowym członku. Nietrudno ieſt doſtrzedz

zebrań zewnętrznych; lecz wewnętrzne trudniey. *Obacz* Metastasis.

Zebrania zewnętrzne maią za znaki cechowe, nabrzmiałość członka iakowego, ſtępiałość do wykonywania tych funkcyi do ktorych ieſt przeznaczony; otoki, ropienie, lub gruczoły.

Przyczynami zebrań wewnętrznych ſą w ogolności przenieſienie ſię humoru chorowitego do iakowey części, takiemi ſą zatrzymanie iakowego upławu peryodycznego, wſtrzymanie czyli popędzenie nieroſtropne wewnątrz świerzbu; zagoienie niedorzeczne kauteryi; słowem wſzyſtko to co niepozwala humorowi zepſutemu wydobydź ſię zewnątrz, lub przeciwnie zwraca go wewnątrz.

Zebrania zewnętrzne mogą ieſzcze mieć za przyczynę uderzenie mocne, rozwolnienie, ruch, lub ſtarcie zbyteczne, nakoniec to wſzyſtko, co tylko zrodzić potrafi otok. *Patrz* Otok.

Gdy poſtrzeżemy, iż ſię zebranie formuie, należy wſtrzymać wzmaganie ſię onego, przez puſzczenia krwi ſtoſowne do ſił chorego; przepiſzę ſię mu także tyzanny roztwarzaiące, i rozpuſzczaiące; enemy, purganſe iakowe, ażeby tym ſpoſobem dokonać dywerſyi ſzczęśliwey materyi chorowitey, i ſprowadzić ią ſtolcem, albo uryną, albo nakoniec potami.

Przyłożą ſię oraz na gruczoł formuiący ſię topika rozpędzaiące i rozpuſzczaiące, iakim ieſt mieſzanina z plaſtru opichowego, de vigo i dyachylon gumowego.

Lecz ieżeliby zebranie znacznie się iuż wzmogło, beſpieczniey ieſt ſtarać ſię wzbudzić ropienie. *Patrz* Otok.

ZEDOAR (Bot.) Podtym nazwiſkiem przedaią po ſklepach dwa gatunki korzenia, to ieſt zedoar długi, i okrągły.

Długi przychodzi do nas z Bengalu, od Malabaru, i z niektorych prowincyi Indyow Wſchodnich.

Roślina od ktorey go odcinaią nazywa ſię *malar kua* albo *zadura herba*. Korzeń tego gatunku zedoaru ieſt nierowny, ciemnawy, doſyć gęſty, nie iednoſtaynie okrągły, koloru białawego wpadaiącego w ſzary, i wpopielaty zewnątrz, wewnątrz zaś ieſt żołty. Zapach ma aromatyczny, i zbliża ſię nieco podobieńſtwem do kamforowego. Smak także ma aromatyczno-kamforowy, lekko gorzki i oſtrawy. Wybierać należy korzeń zedoaru pełny, ciężki zapachu przyiemnego; korzeń ten zamyka w ſobie oley iſtotny, ktory ſię z niego otrzymuie przez dyſtyllacyą. Oleiek ten po wielkiey części w wodzie oſiada na dnie. Korzeń ieſzcze ten zamyka w ſobie cząſteczki kamforowe, ktore ſię okazuią nietylko przez zapach, ale ieſzcze i przez dyſtyllacyą: dla otrzymania iey biorą ſię korzenie te świeże, i dyſtylluią wraz z wodą; komfora pokazuie ſię w małych łuſkach białych i lśniących ſię, ktore napowierzchni wody pływaią. Początek ten kamforowy zdaie ſię raczey znaydować w części gummowey, a niżeli w żywiczney; gdyż infuzya korzenia tego w wodzie ma ſmak i zapach kamfory;

gdy tym czasem tynktura z tego korzenia otrzymana za pomocą spirytusu winnego, ma tylko smak gorżki i ostry, i zapach kamfory bardzo słaby.

Zedoar okrągły nierożni się od tego, którysmy dopiero opisali, iak tylko kształtem, gdyż iest okrągły wielkości palca wielkiego, ostro się niekiedy kończący; ten daleko ma większą gorycz od poprzedzaiącego.

Zedoar sprawiedliwie poczytany iest za maiący własność alexyteryczną, dyaforetyczną, analeptyczną, iest on także policzony w rzędzie żołądkowych i pędzących. Zalecaią go osobom strutym, i ukąszonym od zwierząt iadowitych. Przepisuią go także pomyślnie w malignach i gorączkach zaraźliwych, w hydropizyi, dychawicy, kachexyi, womitach, apoplexyi, paraliżu, lienteryi i innych płynieniach żołądka: poczytuią go także za skuteczny w chorobach wietrznych.

Korzeń zedoaru przepisuie się w dozie czterech gran, aż do szkrupułu; daią go także nie kiedy wymoczony w winie albo wodzie nakształt herbaty; i w ten czas powiększa się iego doza; wchodzi także do wody dryakwianey, *do philonium romanum*, do balsamu Fiorawentego, essencyi uśmierzaiącey wiatry *de Wedellius*.

ŻELAZO (Mat. Szt: Lek) Jest to metal giętki, lecz mocno zbity, twardy, wydaiący dzwięk, i bardzo sprężysty. Służy on nietylko na rozmaite narzędzia ktorych używamy, ale ieszcze za wyborne lekarstwo przeciwko wielkiey liczbie chorob; poczytany iest za stężaiący, i roztwarzaią-

ty. Opiłki żelaza całkowite, lub ſtarte na niezmiernie miałki proſzek ſą wybornym lekarſtwem w obſtrukcyach, kachexyi, żołtaczce zatrzymaniu mieſiączek, tak iak inne roztwarzaiące; przepiſuią ie częſto bardzo pomyślnie w febrze kwartannie. Melancholicy, i waporycy dobrze ſię po nim miewaią; doza iego ieſt od czterech do dwudzieſtu gran.

Chociaż używaiąc tynktury marſa poſtrzegamy, że ſtolce maią kolor czarny, nie należy atoli ſądzić, żeby ona nie przechodziła aż do krwi; gdyż ſama to tylko naygrubſza część tego metalu farbuie ie czarno. Bardzo ieſt rzeczą ważną, ażeby ſię wſtrzymać od pokarmow kwaśnych przez czas używania tego proſzku wewnętrznie. Nikomu nie ieſt tayno, że żelazo rozpalone do czerwoności, i zanurzone pokilka razy w wodzie lub winie udziela tym rozciekom ſwey własności ſtężaiącey, przeto też zwykło ſię do tych ſpoſobow udawać w przypadku potrzeby. W niektorych dyarryach iak mowi P. *Lieutaud*, tenże ſam ſpoſob ſłuży na nadanie własności ſtężaiącey, mleku, ſerwatce, gdy te ſą przyczyną dyarryi. Włożywſzy w wodę goźdź lub wſypawſzy do niey opiłek można ią uczynić roztwarzaiącą. Bierze ſię poł, do całey uncyi opiłkow, na ktorych iuż rdza oſiadła, te ſię zawięzuią w woreczku i moczą w bulionach lub tyzannach gorących. Ponieważ żelazo albo marcyały przepiſane w ſubſtancyi, i w dozie doſyć wielkiey ſą ſzkodliwemi, ieżeli niemi ſtolce nie ſą zafarbowane, ci ktorzy choruią na pierſi, wyſtrzegać ſię ich bardzo

powinni. Znayduią ſię po Aptekach rozmaite żelazne przyprawy, taką ieſt ſzafran marſa, wyciąg, i ſol marſa, tynktura marſa kwiaty, i ziemia marcyalna &c.

ZEMDLENIE (Szt. Lek.) Jeſt to ſtan choroby maiący za cechę opadnienie z ſił utratę przytomności, zmyſłow, i ruchu. *Patrz* SYNKOPY, LYPOTYMIA.

ZENISZEK (Bot.) *Coſtus hortorum* Offi *Mentha hortenſis corymbifera.* J. B. *Tanacetum hortenſe, foliis & odore menthæ* J. R. H. *Aliſma Germanorum* Trag. Rodzay ten roślin ma kwiaty złożone z innych drobnieyſzych, formuiących ſię w bukiety baldaſzkowate, na wierzchołkach łodyg. Kolor tych kwiatow ieſt ciemno żołty. Łodygi tey rośliny ſą gałęziſte, koloru blado-zielonego. Wyraſtaią na połtrzeciey, a nawet na trzy ſtopy. Liście maiowate, z ząbkami po kraiach, długie bliſko na trzy cale, a na połtora ſzerokie, i wyraſtaiące na długich ogonkach, podobne ſą dosyć do pieprzycy wielkiey. Kolor maią popielaty podobny do koloru ſamychże łodyg; zapach maią mocny, i aromatyczny; ſmak gorzki, lecz dosyć przyiemny. Korzeń podobny do miętczanego, włokniſty, mięſiſty, i trudny do przerwania.

Roślina ta znayduie ſię po wſzyſtkich prawie ogrodach w ktorych, ſię z łatwością utrzymuie i rozmnaża. kwitnie w lecie i kwiaty iey trwaią aż do Jeſieni.

Ma właſność alexifarmaczną, przeciw-
ƅbaczną, i emenagogiczną: poczytuią ią
ſzcze za cefaliczną, i uſpokaiaiącą wiatry;
a żołądkową, i pierſiową: Można ią zatym
rzepiſywać na umocnienie mozgu, i ner-
ow, na wypędzenie robakow, i popędze-
ie mieſiączek, gdy te będą opoźnione lub
ałkiem wſtrzymane.

Sok zeniſzkowy zmieſzany z oleykiem ro-
anym poczytany ieſt za ſkuteczny na ule-
zenie gorączek długiego oddechu, gdy ſię
ego użycie poprzedzi lekarſtwami powſze-
hnemi: ſokiem tym chorego pocierać nale-
y po attaku tey gorączki. Mieſzaią także ſok
en z winem białym, ktore pić należy na wy-
rowadzenie zewnątrz kamienia z drog uryn-
ych, i wyprowadzenie z tych bolow, ktore
odzi zatrzymanie uryny.

Wymoczenie liści zeniſzkowych zrobione
przez nalanie kwarty iedney, lub połtory
wody wrzącey na garść liści, kwiatow, i na-
ſion tey rośliny zalecone ieſt w gorączkach,
malignach, w obſtrukcyach, i chorobach
ſkornych. Przyprawiaią po Aptekach, ex-
trakt, wodę przepędzaną, konſerwę, i ole-
iek przez wymoczenie otrzymane z tey ro-
śliny tak iak z miętkwi. Oleiek ten znaio-
my ieſt pod nazwiſkiem *oleyku balſamiczne-
go*, używaią go ſkutecznie na uleczenie ran
i kontuzyi.

Oleiek zeniſzkowy bywa poiedyńczy, i
ſkładany. Pierwſzy otrzymuie ſię mocząc
liście tey rośliny w dobrey oliwie przez
mieſiąc na ſłońcu w butlach albo dzbanach
obſzernych. Oleiek ſkładany wymaga

dłuższego czasu, i większych zachodow przepis iego w każdey Aptece iest znaiomy.

Liście zeniszka utłuczone, i zmieszane z masłem i przykładane nakształt kataplazmu na narwania, leczą ie albo przynaymniey uspokaiaią bole w takowych przypadkach doświadczane.

Cała ta roślina wchodzi do maści *martiatum*, a wierzchołki iey do balsamu uspokaiaiącego.

ZGĘSTNIENIE (Chym.) Przez zgęstnienie rozumieią, zbliżenie się cząsteczek ciała iakowego, ktore tym samym zmnieyszyć musi swoię obiętość. I tak powietrze w mnieysze mieysce zebrane, iest wstanie zgęstnienia; zimno zgęszcza powietrze, a ciepło ie rozrzedza.

Wyraz ten używany także bywa w Sztuce Lekarskiey, i na ow czas znaczy obstrukcyą, i ściśnienie otworow w ciele, za pomocą lekarstw chłodzących, stężaiących i wysuszaiących. Przeto też zgęszczaiącemi nazywaią topika, ściskaiące pory. Lekarstwa te iedno prawie są z zgęszczaiącemi i zsiadaiącemi.

ZGĘSZCZAIĄCE (*Lekarstwa*) Te są zupełnie przeciwne rozrzedzaiącym, to iest maią własność zgęszczania, i zsiadania humorow zbyt rzadkich, i ruchomych, i podbicia ich tym sposobem pod przyrodzony porządek.

W tych rzędzie policzyć można. *1mo.* Lekarſtwa doyzrzewaiące, gdyż te iako na ropieuſynie, i pływocinach, widzieć ſię daie zgęſzczaią humory te, gdy one przeydą prezz kokcyą.

2do. Lekarſtwa chłoniące, ktore w ſiebie wciągaią zbyteczną wilgotność.

3tio. Lekarſtwa zimne, i ſtężaiące ktore zbliżaią do ſiebie cząſteczki humorow, i tym ſpoſobem dążą do ich zgęſzczenia, albo przynaymniey do nadania im większey zſiadłości.

4to Lekarſtwa ktore wſtrzymuią zbyt mocne działanie organow, i ktore znaiome ſą pod nazwiſkiem ogolnym lekarſtw koiących, pomiędzy ktoremi rozwalniaiące pierwſze mieyſce trzymać powinny

Nakoniec lekarſtwa ktore wypędzaią wodniſtość zbyteczną, ſtolcami, uryną, przez przedech, plwanie, &c, mogą bydź poczytane za takież.

Z tym wſzyſtkim każdy z łatwością poiąć może, iż lekarſtwa purguiące, roztwarzaiące, diaforetyczne, pędzące &c, nie czynią tych ſkutkow, o iakich tu mowiemy iak tylko przypadkowo, i że one mogą bydź niebeſpiecznemi w tym, iż dla ziednania tego ſkutku muſzą koniecznie powiękſzać działanie organow, a tym ſamym bardziey ieſzcze rozrzedzać humory. Są atoli przypadki takowe, w ktorych tego rodzaiu lekarſtwa udaią ſię ſzczęśliwie, iako tego praktyka dowodzi; niebędziemy ſię tu bawić wyliczaniem takowych przy-

padkow, w ktorych dowod takowy zawſze ieſt azardowny.

Z widoku ogolnego, pod ktorym wyſtawiliśmy lekarſtwa zgęſzczaiące, wnieść ſobie można, iak ich klaſſa ieſt rozciągła; i razem iak trudno ieſt użyć ich przyzwoicie. Wſpomniemy tu niektore tylko z pomiędzy nich.

Takiemi ſą kąſek Armeńſki, octy, mak, ryż, mirobolan, kwiat dzikiego granatu, i róży; ſok pigwowy, ſtal, korale, burſztyn, ſyrop pigwowy, naſiona dzikiego granatu, ziemia pieczętowana, krew ſmocza, oleiek maſtykowy, róże i wiele innych teyże natury. *Patrz* Stężaiące.

ZGNILIZNA. Jeſt to ſtan ten, w ktorym cząſtki zbiorowe ciała roſkładaiąc ſię przez rozpuſzczenie, lub rozdział pierwiaſtkow, z ktorych ſię ſkładały, przechodzą w ſtan całkiem odmienny, i tworzą nowe kombinacye.

Cztery ſtopnie naznaczaią powſzechnie zgniliznie dotykaiącey członki zewnętrzne żyiącego zwierzęcia: pierwſzym ſtopniem ieſt ſkłonność do zgnilizny; drugim zgnilizna początkowa; czyli ſtan zgniły; trzecim zgnilizna wzmogła albo gangrena; czwartym zgniliza zupełna, czyli *sfacelus*.

Obawiać ſię potrzeba zgnilizny w iakowym członku, gdy poſtrzeżemy, że inflammacya lub kontuzya niekończy ſię ani rozeyściem ſię ani ropieniem, gdy ſię ropa w iakowym wrzodzie odradza, gdy ciało mięknieie, gdy ſię ropienie zmnieyſza, albo też ieſt obfi-

tſze;

że; gdy chory iest szkorbutykiem, i gdy a krew ostrą i zepsutą; gdy żył w nędzy, nieochędoistwie, gdy żyie pokarmami niezdrowemi, i gdy żyie rospustnie.

Drugi stopień zgnilizny okazuie się w ten czas, gdy boleść, pieczenie i ciągnienie ktore się czuć dają w inflammacyi, zmnieyszą się; gdy się kolor zmienia i ciemnieie, gdy na powierzchnią członka inflammowanego występuią małe pęcherzyki pełne wodnistosci czerwonawey; gdy wrzod wydaie ropę smrodliwą, gdy ropa iest roztworzona, gdy powierzchnia członka takowego nabywa koloru czarnego, i gdy się kraie inflammuią.

W trzecim stopniu czyli w gangrenie symptomata powyżey wymienione okazuią się iuż w większym natężeniu, zimno, miękkość, nieczułość w członku takowym znacznie się powiększaią, kolor sinieie, i czernieie; smrod wyraźnie się czuć daie; skóra pokrywa się pęcherzykami napełnionemi wodnistością, sinieie, albo też twardnieie, iako to bywa w gangrenie suchey: wrzod, ktory iest bardzo smrodliwy szerzy się głęboko, kraie zapalone przemieniaią w gangrenę.

Nakoniec sphacelus, ktory iest ostatnim stopniem zgnilizny w zwierzęciu żywym, czyli raczey śmiercią cząstkową, poznaie się z całkowitey utraty ciepła, sprężystosci i czucia; kolor takowey części bywa czarny, smrod trupiasty, i nieznośny: w tym stanie zgnilizna dochodzi pospolicie aż do kości: i część ta sama przez się upada kawałkami albo też twardnieie.

Zgnilizna może się wdadź w iakowy członek żyiącego zwierzęcia, albo ztąd, iż soki zepsute zgromadzaią się w ten członek, albo że

ſię też w nim ſamym ſoki te pſuią, albo razem z tych obydwoch przyczyn. W pierwſzym przypadku przyczyna będzie powſzechna: w drugim będzie cząſtkowa, czyli mieyſcowa: w trzecim zaś będzie złożona z tych obydwoch.

W przyczynie powſzechney, wſzyſtkie humory ſą zgniłe, albo zarażone iaką materyą oſtrą ktora ie pſuie. Nie ieſt rzeczą dziwną iż w chorobach ktore ſą iey ſkutkiem, iak ieſt ſzkorbut, zgniłe gorączki, maligny, gorączki zaraźliwe, ropiaſte, albo poſokowe, pochodzące z materyi zlaney oſpy lub wrzodow wewnętrznych, w chorobach rakowych, wenerycznych, wolowatych, po połkniętey truciznie &c. nie ieſt mowię rzeczą dziwną, iż we wſzyſtkich takowych chorobach poſtrzegamy niekiedy nagle uformowaną zgniliznę, gangreny, albo też ścinki ktore ie wkrotce za ſobą pociągaią.

Płyny zepſute, i zgniłe zbieraiąc ſię do iakowego członka łatwiey w nim rodzą zgniliznę niżby zrodziły w innych, gdy ten bardziey ieſt oddalony od ſrzodka cyrkulacyi, gdy ieſt uciśniony, zatkany i zwrzodowaciały; nakoniec iżeli w nim cyrkulacya ieſt ſtrudniona. Dla tegoć to gangreny ſuche poſpolicie ſię okazuią w wielkim palcu u nogi; dla tegoć to tak często oglądamy zgnilizny około kości krokowey; i dla tego to ieſzcze gruczoły niekiedy nagle przemieniaią ſię w gangrenę, i wrzody zgniłe.

W przyczynie ſzczególney nie cała maſſa płynow ieſt zepſuta, i zgnilizna takowego członka zależy iedynie od tego, iż po nim ſoki z trudnością cyrkuluią, albo ſię też w nim pſuią. Nakoniec wada może bydź powſzechną i oraz mieyſcową, i przyczyna ta ktorąśmy nazwa

łożoną, może daleko bardziey ieszcze zrodzić wszystkie powyżey wymienione przypadki.

Wszystkie atoli te przyczyny są tylko skłaniaącemi do zgnilizny. Przyczyną bezśrzednią ruchu wewnętrznego zgnilizny w iakowym członku zwierzęcia żywego, iest zawsze utrata *powietrza stałego* (l'air fixé) do czego się powietrze zewnętrzne przykłada. Pod czas gdy cyrkulacya zostaie w swym przyrodzonym stanie i porządku, gdy części stałe maią swoię sprężystość, i działanie; płyny swe przyzwoite przymioty, i gdy skóra nie iest bynaymniey uszkodzona; natura ie ochrania od impressyi powietrza zewnętrznego, i przeszkadza zbyt wielkiemu szerzeniu się a tym samym utracie powietrza stałego, ktoraby ponieść mogły cząstki zwięrzęce.

Gdy płyny zbyt długo trwaią za naczyniami cyrkulacyi, i gdy te nie mogą bydź wciągnione iako bywa w kontuzyach znacznych, w niektorych oedemach, otokach z ktorych otworzeniem ociągamy się, wzbudza się ruch zgnilizny, skóra się psuie i powietrze stałe ulatuie; a ieżeli na ow czas tkanka skòrna będzie całkowicie zepsuta, ieżeli materye ktore tam dłużey bawiły, same sobie robią wyiście; albo gdy mu dopomaga sztuka, zgnilizna daleko się prędzey obiawi, i daleko spiesznicy wzmagać będzie. Powietrze zewnętrzne całą swą siłę wywiera, i powietrze stałe w znaczney ilości ulatywać musi. Toż samo się dzieie ieżeli części stałe są przez zbyt długi czas wyciągnione, i rozparte, z przyczyny zawad przeszkadzaiących cyrkulacyi, i usiłowań natury na ich zniszczenie, co się przydarza w inflammacyach gwałtownych, pochodzących z iakowey irryta-

cyi, albo obſtrukcyi, albo uciśnienia ſtałeg iakowey części, przez złamanie albo wywinie nie &c. na ow czas części ſtałe tracą ſwoi ſprężyſtość, ich wzaiemna ſpoyność zmniey ſza ſię; upał inflammacyi wzbudza w płynac ruch, ktory utrzymany w pewnych granicac zrodziłby był ropienie; lecz poſuniony zbyt da leko rodzi zgniliznę.

Utrata ſprężyſtości w częściach ſtałych zro dzić ieſzcze może zgniliznę, gdy zbyt oſtr wodniſtość albo zbyt obſita przenika tkankę zmnieyſza liczbę punktów dotknięć fibrowych i ich pierwiaſtków; gdy ſoki pożywne nie nad gradzaią ich ſtraty, albo gdy ſłabość cyrkula cyi ſprzyia ich bezwładności. We wſzyſtkich ta kowych przypadkach rozcieki zebrane pſuią ſię I tym to ſpoſobem zgnilizna i gangrena okazu ią ſię niekiedy w puchlinie, anaſarku, oedemac ſtarców, i w ludziach wyniſzczonych długiem chorobami, życiem roſpuſtnym, nędzą, prze złe przymioty pokarmów i nakoniec w parali żach zadawnionych.

Jeżeli członek iakowy wyſtawiony był n zziębienie zbyteczne, zgnilizna w krotce ſię wda muſi, zwłaſzcza ieżeli tenże ſam członek zbli żemy potym nagle do ognia. Jedyny ſrzode ocalenia tego członka w takowym przypadki ieſt ażeby go trzeć śniegiem lub lodem, i ni nagle ale powoli przenieść go w powietrze niec łagodnieyſze.

Nakoniec ieżeliby ſkóra ſię przepękła, zdar ła, lub zepſuła iak w ranach, ſparzeliznach wrzodach, popſuciu ſię naczyń delikatnych, gd ſię likwor rozlany odſłoni, powietrze zewnętrzn działać będzie na te iſtoty, powietrze ſtałe wy pędzi, a iego utrata zrodzi w tym członku zgni

liznę, zwłaſzcza ieżeliby powietrze zewnętrzne było zgniłe.

Rozmaite ſymptomata, ktorych doſtrzegamy w czterech ſtopniach zgnilizny, powinny koniecznie wſkazywać odmienny ſpoſob poſtępowania, i leczenia, często nawet w iednymże ſtopniu zgnilizny nie zawſze iednoſtayne ſrzodki użytemi bydź mogą. Jeżeli był członek zapalony, używać należy ſrzodkow wodnych, miękczących &c. Jeżeliby krew lub inny iakowy likwor był rozlany, i gdyby ten nie mogł przeyśdź nazad do kanału cyrkulacyi, ſtarać ſię potrzeba wypuścić go iak nayprędzey. Jeżeliby wodniſtość była rozlana w tkankę komorkowatą, ieżeliby ſprężyſtość naczyń oſłabiała, ieżeli cyrkulacya ſłabieie, użyć należy ſzczypiących, i toniczniczných. Udać ſię potrzeba do odpornych, ieżeliby członek był ſtłuczony. Do rannych, balſamicznych, trawiących, ieżeliby był ſkaleczony lub zwrzodowaciały.

We wſzyſtkich takowych przypadkach pożyteczna ieſt niekiedy a nawet i konieczna puścić krew, i użyć purganłów, dyaforetykow pędzących, kordyałow, a nawet anti-ſeptikow febri-fugow. Niemniey także potrzebne ieſt przepiſanie choremu pokarmow dobrych, ktore ſię wziąść powinny z pomiędzy anti-ſeptików dyetetycznych, utrzymywac ich w ochędoſtwie, i kazać im często odmieniać bieliznę. Nayważnieyſzą atoli ieſt użyć wſzelkich ſrzodkow na oczyſzczenie powietrza, bądź przez zmnieyſzenie, bądź wypędzenie, bądź poprawienie wyziewow zgniłych. W drugim ſtopniu, udać ſię należy do anti ſeptyków zewnętrznych właściwych. Lekarſtwa te wſzyſtkie otrzymuią ſię z iſtot żywicznych, albo gum żywicznych, ktore w ſobie maią wie-

le powietrza stałego, fermentuią przez zby długi czas gdy są pomięszane z istotami zwie rzęcemi zgniłemi, i dla tey przyczyny poma gaią we wszystkich tych przypadkach, gdy postrze żemy zgniliznę w członku iakim zewnętrznym Używaią pomyślnie w takowych okolicznościach dekoktow albo wymoczeń z kokoryczy, irydi Florenckiey, zedoaru, czosnaczku, scordium bożego drzewka, piołunu, miętkwi, rumieni &c. ktoremi się fomentuie członek chory. Spi rytus wina kamforowy, tynktury z mirry, aloesu &c. zmieszane z wymoczeniami i deko ktami przyzwoitemi, są ieszcze bardzo skuteczn używaiąc ich w kształcie fomentacyi; lecz ni nie wyrownywa własności anti-septyczney kin kiny; proste atoli fomentacye byłyby niedosta tecznemi we wrzodach zgniłych, należy ie ie szcze okryć fleytuchami napoionemi maści styraxową, i zmoczonemi w iakowym likworz lub dekokcie wyżey wspomnianym, a zwłaszcz w dekokcie kinkiny. Odnieślibyśmy także nie wątpliwe korzyści, z wystawienia członka cho rego na dym iakowych kadzideł, na wapor wy dobywaiący się z iakowego rozcieku w czasi fermentacyi, albo też z mieszanny burzącey si saletry detonowaney. Pomaga także zarown używanie wraz anti-septyków właściwych we wnętrznie, zwłaszcza ieżeliby stan zgniły po chodził z iakowey przyczyny wewnętrzney Często także pożyteczne bywa w zgniliznie ze wnętrzney używanie womitowych, i purgansow gdy znayduiemy znaki ich potrzebę okazuiące gdy chorzy oddychaią powietrzem zepsutem, zwłaszcza gdy iedzą w ele. Jeżeliby zgnilizn miała za przyczynę dalszą iaką ostrość szcz gólną, nastawać potrzeba na wadę wewnętrzn

ımorow ſrzodkami przyzwoitemi i ſpecyfika-
ıi.

Wiedzieć tu potrzeba iż nie należy oboiętnie
żywać anti-ſeptyków wyżey wymienionych:
nie mogłyby bydź iak tylko ſzkodliwemi w
łonnościach inflammatycznych, i inflamma-
ıach mieyſcowych, gdy te ſkłaniaią ſię do
ıngreny. Nie należy ich używać tylko gdy
ıłanie i miękkość ciała, roztworzenie, złe
zymioty i ſmrodliwość ropy okazuią ſtan zgni-
w likworach, i niedoſtatek działania we ſi-
rach.

W trzecim ſtopniu gangreny bądź ſuchey,
ądź wilgotney, ieſt rzeczą nie podobną przy-
rocić do pierwſzego ſtanu członek w tym iuż
opniu będący. Jedyny ſrzodek ktory naturze
ozoſtaie, ieſt wſtrzymanie ażeby wada ta nie
ierzyła ſię daley, i nie udzielała członkom
drowym; i wzbudzenie inflammacyi około całego
ego mieyſca dotkniętego ſfacelą dla oddzielenia
ego co iuż ieſt obumarłem za pomocą ſuppu-
acyi. Sztuka udadź ſię powinna do ſrzodków
nocno irrytuiących, iak ieſt ſol ammoniacka,
oda phagedeniczna, popioły wanyſztynowe,
naść Egypſka, kamień od apertur, i inne eſka-
otyka. Do tych ſrzodkow przyłączą ſię ieſzcze
nfuzye, lub dekokty z anti-ſeptyków właści-
vych, ktoremi ſię członek naparzać powinien. Mo-
na także pomyślny otrzymać ſkutek z dotyka-
ia ſię członka chorego lub przyłożenia do niego
auteryi rzeczywiſtey. Jeżeliby gangrena za-
zła zbyt głęboko, zrobią ſię ſkaryfikacye aż
lo żywego, i te dwa maią pozytki; gdyż nay-
rzod ułatwiaią wyiście płynom zgniłym, i ra-
em ſprawuią to, iż lekarſtwa głębiey dochodzić
mogą i działać ſwoie ſkutki. Takież ſame ſrzod-

ki używaią się w wrzodach gangrenowych, gdy się zgnilizna iednostaynie szerzy bądź w głębsz bądź też po powierzchni, i gdy w kraie zapalone wdaie się gangrena. Przyzwoita iest w takowych przypadkach dawać ieszcze wewnętrzni antiseptica, kordyały &c.

W sfacelu antseptica, strupiaste, kauterya rzeczywista, i nacinania są nayczęściey srzodkami niedostatecznem. Przywiedzeni bywamy do odcięcia tego co iest zarażone, albo całego razem takowego członka.

Zgnilizna złączona bywa z wielką liczbą chorob, i prawie iest od nich nieoddzielną; takiemi są gorączki zgniłe w pierwszych naczyniach gorączki zgniłe krwi, choroby inflammatyczne i ropiaste. Nie będziemy się iuż dłużey nad tą materyą bawić; odsyłamy w tey mierze czytelnika do artykułow osobnych, każdey takowey choroby w szczegòlności.

ZGNIŁOSC (Fiz. Chym.) Jest to ruch wnętrzny, ktory się samowolnie wzbudza pomiędzy cząstkami rożnorodnemi i nieczulemi ciała organicznego, rozwięzuie początki smrodliwe i charakteru alkali lotnych, i niszczy powoli ciało, roskładaiąc ie na iego pierwiastki.

Hystorya gnicia tym godnieysza iest ciekawości Fizyka, iż oczom iego maluie iedno znayważnieyszych fenomenow natury; on dostrzega w szczętach ciała zgniłego, nowych istot, ktore acz utworzone w łonie korrupcyi, nie przestaią iednakże stawać się żywiołami nowych istot. Tak to zgnilizna, ktora w oczach pospolitego dostrzegacza, widzi się bydź ostatnim terminem zniszczenia ciał, odsłania geniuszowi obserwatora Filozofa, zarody nowego życia; wi-

dzi on niezmierną dzielność Istoty Naywyższey, ktora nie potrzebuiąc nowego stwarzania, używa statecznie działaczów iuż stworzonych, na wyprowadzenie stot nowych.

Starożytni Filozofowie cale nie daleko posunęli dostrzegania swoie nad zgniłością. *Bacon de Verulam*, Kanclerz Angielski, pierwszym iest z dzieiszych ktory tey nauce założył fundament, dostrzegł on że ciepło, wilgoć, ulecenie duchów są przyczynami zgniliżny ciała. Po *Baconie* idzie *Beccher*, ktory wyśledził uczenie hystoryą fermentacyi zgniłey w swoiey Fizyce. Chociaż *Stahl* iego tłomacz nie rozciągnął się zbytecznie nad zgniłością, okazuie iednak w swych dziełach, iż miał bardzo głębokie znaiomości o ruchach natury. Od *Beccheru* aż do P. *Pringle*, nic nie znayduiemy w tey materyi ważnego. Ten sławny Angielski Lekarz poczynił w tey mierze nowe i arcy dowcipne wynalazki, ktore wiele światła przyniosły dla Praktyki Lekarskiey, i ktore obudziły uwagę Fizykow i Lekarzy. Lekarz *Gilbert*, PP. *Coulas* i *Paul* z Akademii Lekarskiey w Montpellier, zaczęli się po P. *Pringle*, hystoryą putrefakcyi. P. *Gaber* i P. *Macbride* idąc tąż samą drogą wiele ważnych poczynili wynalazków. P. *Macbride* użył dziwnych srzodkow na przekonanie że powietrze stałe iest węzłem dla ciał. P. *Gardane* Lekarz i Towarzysz Szkoły Lekarskiey Paryzkiey, poczynił wiele doświadczeń, stwierdzaiących te ktore poczynili Autorowie wyżey wymienieni; wydał on wyborne dzieło o zgniliznie; ktore iest wyciągiem tych wszystkich ktore nam poźnieysze w tey mierze zostawili; do ktorych przydał własne arcy rozsądne uwagi, z ktorych o mocy iego w Fizyce przekonać się można.

Akademia Diiońska podała w roku 1767. do nadgrody opisanie natury, i sposobu działania, gatunkow i użycia antiseptikow nayrościągley uważanych. I przyznała też nadgrodę Dyssertacyi P. *de Boissieu* Lekarzowi Liońskiemu. P. *Godart* Lekarz w *Verviers*, P *Bordenave* Professor Królewski w Towarzystwie Chirurgicznym otrzymali *Accessit*, i Akademia osądziła pisma ich godnemi znaiomości powszechney ktore wraz z Dyssertacyą P. *Boissieu* drukować kazała. Dzieła te w rzeczy samey zasłużyły na pochwały od Lekarzy i Fizyków nayświatleyszych. Co do nas gdyśmy sami przez się nie czynili własnych badań, możemy sobie pozwolić czerpania z tych dzieł obfitych dla siebie świateł. Zwroćmy się nazad do putrefakcyi.

Zgniłość iest ruchem, ktoremu podlegaią zwierzęta, i ktory im iest właściwym. Nie dla tego to mowiemy, żeby rośliny zarowno nie miały gnić, ale według porządku rzeczy, istotami zwierzęcemi są te, w ktorych korrupcya nayprędzey się okazuie, i ktore nie innym sposobem niszczeią tylko przez ruch takowy. To zaś co wejetuie, doświadcza przeciwnie fermentacyi kwaśney wprzod nim gnić zaczyna: z drugiey strony putrefakcya zwierzęca daleko mocnieysza od rośliny z przyczyny ilości miazmow, ktore wypędza istotną iest zwierzętom, i nie właściwie tylko rozciąga się i do roślin. Ostatnia ta zdaie się tylko bydź korrupcyą szczególną, iednakże podobną do putrefakcyi Dla tym lepszego poznania postępów fermentacyi zgniłey, podzielić ią należy na trzy stopnie: pierwszym iest dążenie do zgnilizny: drug m iest zgnilizna

początkowa; trzecim zgniliza ſtwierdzona: a czwartym doſkonała czyli dokonana.

Iſtoty zwierzęce dążące do zgnilizny okazuią nam naſtępuiące ziawy: zaczynaią one wydawać odor ſmrodliwy bardzo ſłaby, wypuſzczaią nieco z ſiebie powietrza, gdy ſą w naczyniu zamkniętem, tkanka nabywa większey miękkości; ieżeli zoſtaią na powietrzu wolnym, powierzchnia ich zaczyna obſychać, lecz we wſzyſtkich tych przypadkach nie widać ażeby były w czym zmienione.

W zgniliznie początkowey, iſtoty zwierzęce daią niekiedy znaki kwaſu, ktore poſpolicie bywaią bardzo przemiiaiącemi; tracą część ſwoiego cężaru; nabywaią odoru ſmrodliwego i nie miłego, i zaczynaią ſię mienić iuż co do koloru, iuż co do obiętości i zſiadłości. W naczyniu zamknięten, bieleią, miękną i puſzczaią z ſiebie wodniſtość czerwonawą, ktora wyſtawiona na powietrze zewnętrzne, nabywa w krotce koloru żołtawego: niekiedy zdaią ſię mieć obiętość powiękſzoną, lecz to nie wykło trwać długo. Na wolnym powietrzu iſtoty te wyſychaią coraz bardziey; nabywaią koloru ciemno czerwonego, ciemnego, czarniawego, i żołtawego.

W zgniliznie ſtwierdzoney, iſtoty te daią znaki alkali lotnego, wyziewaią odor ſmrodliwy, i nieznośny, ktory wzbudza ckliwości, wpadaią w rozwolnienie, nabywaią koloru ciemnego czarnego i zielonawego; obiętość ich i cieżar znacznie ſię zmnieyſzaią.

Nakoniec w zgniliznie dokonaney znaki alkaliczności nie daią ſię iuż więcey poſtrzegać; zapach ſmrodliwy zmnieyſza ſię; iſtoty te coraz bardziey utracaią obiętość, i ciężar; wyſy-

chaią i przemieniaią się w materyą kruchą i ziemną.

Wszystkie istoty zwierzęce same sobie zostawione przemieniaią się w zgniliznę; wzbudza się pomiędzy cząstkami nieczułemi, ktore ie składaią, ruch wnętrzny dążący do ich rozdzielenia, i zrodzenia początkow wolnych, ktorych wprzod w nich nie było. Pierwszym początkiem ktory się nayprzod wydobywa iest kwasek lekki. Kwas ten czyli raczey znaki kwaskowatości, ktore się na ow czas pokazuią, nie powinny bydź inaczey uważane, iako skutki prawdziwey fermentacyi kwaśney, ale iako skutki prostego rozkładu, ktory formuie, wypędza, i oswobadza początek kwaśny, wkrotce niknący; potym się okazuie odor smrodliwy; ten wprzod się czuć daie niżeli istota gniiąca zacznie okazywać znaki alkaliczności, i trwa aż do całkowitego zepsucia ciała, długo ieszcze po zniknieniu znakòw alkalicznych Nie byłożby rzeczą dowodliwą wnosić sobie, że odor smrodliwy pochodzi z wyziewow zawieraiących w sobie początki alkali lotnego ieszcze nie uformowanego, albo też iuż w części rozłożonego?

Takim to sposobem ruch wewnętrzny zgnilizny dotyka, nadaie lotrość, i wypędza początki ciała podległe zgniliznie, i następnie iego zniszczenie przynosi. lecz iakaż iest przyczyna tego ruchu wnętrznego, ktory stanowi zgniliznę? Jest to zapytanie, na ktore nie wprzod można odpowiedzieć aż po założeniu niektorych fundamentow.

Doświadczenia ktore czynił *Hales* i inni sławni Fizycy, dowodzą iż powietrze zapełnia wszystkie ciała, i że te maią go w sobie większą lub

mnieyſzą ilość, części naytwardſze zwierząt maią go w ſobie więcey aniżeli miękſze; i płyny mniey aniżeli części ſtałe. Naprzykład kamień pęcherzowy wydaie tyle iż ono wynoſi więcey niż połowę iego ciężaru, a zaymuie objętość ſześć ſet czterdzieści pięć razy większą od niego ſamego; rogi i kości, dwieście trzydzieści cztery razy; krew trzydzieści trzy razy; gdy powietrze nie ulatuie z tych ciał w ktorych ieſt zamknięte aż po ich rozkładzie, bądź przez ogień bądź przez fermentacyą.

Powietrze pierwiaſtkowe czyli inaczey ſtałe podług PP. *Halles* i *Macbride* ieſt pierwiaſtkowym działaczem, od ktorego zależy całość, tęgość, i ſtan ciała, ieſt ono węzłem innych części ciała zwierzęcego; bo iak ſkoro uleci, ciało ſię pſuie i rozſypuie. Powietrze ſtałe nie ma tey ſprężyſtości iaką poſtrzegamy w powietrzu poſpolitym, ale uſiłuie zawſze nabydź iey, gdy ſię temu nic nie opiera, i gdy ſię wydobędzie z ciał tych w ktorych ieſt utkwione. Rzeczą ieſt do prawdy podobieńſtwo maiącą, iż ſię może ſtać atmosferycznem, tak iak to zamienić ſię może na ſtałe, gdy będzie od ciała iakowego wciągnione. Zapyta ſię może ktoś, ſkąd pochodzi to dążenie powietrza ſtałego, do nabycia ſprężyſtości? Odpowiada ſię że cząſteczki powietrza ſtałego pociągaią ſię dzielnie między ſobą, i uſiluią ziednoczyć ſię wzaiemnie gdy ſię nic związkowi temu nie opiera; iak ſkoro ſię zaś z ſobą złączą, formuią powietrze ſprężyſte, a od większego lub mnieyſzego ziednoczenia ſię ich zależy większa lub mnieyſza ſprężyſtość: ſtąd pochodzi iż dymy grube i ſiarczyſte, ktore rozdzielaią, i obwodzą cząſteczki powietrza,

i tamuią ich ziednoczenie ſię zmnieyſzaią lub całkowicie niſzczą iego ſprężyſtość.

Naypierwſzym elementem ulatuiącym z iſtoty maiącey gnić ieſt powietrze ſtałe. To zaczyna ſię oddzielać wprzod nim doſtrzeżemy naymnieyſzey zgnilizny. Cząſteczki powietrza w iſtocie zwierzęcey pozbawioney życia uſiluią ziednoczyć ſię, i w rzeczy ſamey ſię iednoczą, gdyż na ow czas nic ſię temu nie opiera, i ruch żywotny ktory ie rozdzielić uſiluie, i utrzymać w tym ſtanie ſtałości nie znayduie ſię więcey. Gdy wſzyſtko zoſtaie w ſpoczynku, cząſtka powietrza ſtałego bądź przez ciężkość gatunkową, bądź przez ſiłę pociągaiącą, albo inną iakową przyczynę łączy ſię z drugą, a potym z trzecią; powoli przez to ziednoczenie nabywaią ſprężyſtości; i ſtaią ſię ſpoſobnemi rozgiągnąć cząſtki małe, w ktorych cząſteczki te powietrza ſą wcielone; przerywaią te więzy ktore związek ten wzmacniały, odrywaią, i ulatuią. Powietrze ſtałe nie może ſkutkow tych zrodzić bez udzielenia ruchu wſzyſtkim cząſtkom nieczułym całey maſſy. Ruch ten ożywia działanie ognia pierwiaſtkowego, materyą tę niezmiernie ruchliwą, ktora rozrzedza wſzyſtko wodę, ziemię, ſole, oleie. &c. Na ow czas wſzyſtkie te cząſtki wywieraią wzaiemne na ſiebie ſiłę pociągania i odpychania, kombinuią ſię rozmaicie, i formuią nowe mięſzaniny, ulatuią i nikną. Tym to prawie ſpoſobem tłomaczyć można gnicie ciał zwierzęcych żywych. Przeto wſzyſtko to cokolwiek powiękſzyć może dążenie powietrza ſtałego do ſprężyſtości, to wſzyſtko cokolwiek wydobycie ſię iego ułatwić, oſłabić zawady opieraiące ſię, i przyłożyć ſię iakimkolwiek ſpoſobem

do rozdziału początkow ciał, przyspieszy putrefakcyą. Przeto mieć należy za działacze zgnilizny: 1mo. Ciepło, ponieważ te rozrzedza cząstki zbiorowe ciała, zmnieysza natężenie w ich ściśliwości, osłabia opor ktory one czynią powietrzu usiłuiącemu się wydobydź, i powiększaią w nim siłę sprężystości; 2do. Wilgoć, gdyż ta rozwalnia, rozpuszcza, i zmnieysza ściśl wość wszystkich cząstek: 3tio. Osłabienie sprężystości zewnętrznego powietrza, gdyż te stawszy się lekszym, sprężystszym, i mniey elektrycznym, z mnieyszą się siłą opiera wydobywaiącemu się powietrzu stałemu.

Działanie powietrza zewnętrznego nie mniey iest istotne do zgnilizny; bez niego żadna fermentacya uskutkować się nie może, a tym samym i zgnilizna. Powietrze bądź to ktore iest zawarte w porach ciała, i ktore w nich posiada całą swą siłę sprężystości, bądź atmosferyczne, ktore rozciąga pory, wciska się i przenika wewnątrz temiż samemi drogami, ktoremi się powietrze stałe wydobywa, albo się wydobydź usiłuie, i iak mowi sławny *Hales* powietrze stałe łączy się na ow czas z zewnętrznym sprężystym, dla działania wraz z nim przeciwko roztworzeniu i korrupcyi ciała: i dwa te powietrza lubo inszego nieprzynoszą skutku iak iedno z nich, działaią atoli z większą dzielnością.

Niektore materye ktore rzeczywiście fermentuią, albo ktore przynaymniey z łatwością pociągnione bydź do fermentacyi mogą, iak iest piwo świeże, dekot gwaiakowy, roztworzenie gummy Arabskiey; i Adragantskiey są ieszcze działaczami zgnilizny, gdyż one udzielaią ruchu wnętrznego, ktorym są miotane, istocie zwierzę-

cey, ktora nie ieſt uſpoſobiona iak tylko do fermentacyi zgniłey. Iſtoty chłonące, chciwe powietrza, tenże ſam ſkutek ſprawuią; gdyż one przeciągaią i pompuią iż tak rzekę powietrze ſtałe i ogałacaią z niego tę iſtotę, na ktorą ſą przyłożone.

Podług tych wſzyſtkich początkow, łatwo iuż ieſt wyobrazić ſobie przyczynę ruchu wnętrznego zgnilizny w działaniu wzaiemnym powietrza wewnętrznego czyli elementarnego, i atmosferycznego. Działanie to zależy na uſiłowaniach ktore robi pierwſze dla oddzielenia ſię od iſtoty maiącey gnić, drugie zaś dla przeniknienia tegoż ciała.

ZIELE SLEDZIONOWE (Bot.) *Ceterach officinarum. Aſplenium, ſcolopendrium.* Jeſt to gatunek kapillorki. Korzeń ma czarniawy, i włokniaſty. Puſzcza ſię od niego wielka liczba liści, długich na trzy cale złotawych, gładkich i zielonych z wierzchu, ze ſpodu zaś pokrytych małemi łuſkami, pomiędzy ktoremi widzieć ſię daią liczne torebki okrągłe, w ktorych zawarte ſą naſiona podobnie iak w paproci, i wſzyſtkich kapillorkach. Ziele to rośnie po ſtarych gruzach, i ſkałach.

Ceterach ma własność łagodzącą, ſtężaiącą, i umacniaiącą razem. Wzbudza plwanie, umacnia wnętrzności, i przywraca im ſprężyſtość ktorą utraciły po długich chorobach. Daią wymoczenie z niego w winie albo wodzie, w przypadkach nabrzmienia śledziony, w dychawicy, katarowey i kon-

wul

wulſyiney, w plwaniach krwią, obſtrukcyach wątroby, i zatrzymaniu uryny. Liście iego uchodzą za ranne; czyſzczą one i goią rany.

ZIEWANIE (Fizyol.) Jeſt to rozwarcie mechaniczne, i ſamowolne dwoch ſzczęk, ſpoſobem nie nadto przyiemnym.

Zdaie ſię iż ziewanie pochodzi z powolnego krążenia krwi w płucach; gdyż ſię nieprzydarza tylko w ten czas, gdy ieſteśmy zmordowani pracami trudnemi; gdy nas dręczy ſen, po wykonaney dygeſtyi, pod czas gorączki, albo gdy kto przymuſzony ieſt ſłuchać nudney konwerſacyi połmędrka iakowego; albo niewiaſty maiącey ſię za rozumną. Zmyſły na ow czas wpadaią w nieiakiś gatunek ſtępiałości: zaſypiamy i przebudzamy ſię z temi wſzyſtkiemi znakami, ktore ſą złączone ze ſnem pochodzącym z utrudzenia; wyciągamy ręce, i robiemy wſzelkie ruchy potrzebne do przyſpieſzenia cyrkulacyi.

ZISTACZANIE (Fiz.) W Chymii ziſtaczaniem (*concentratio*) nazywaią operacye te, za pomocą ktorych zbliżaią ſię cząſtki ſkładaiące ciało iakie przez oddzielenie ciał czyniących pomiędzy niemi oddziały. I tak ziſtoczeniem ieſt wyparowanie wody maiącey w ſobie roztworzoną ſol. Ziſtaczaią ſię podobnym ſpoſobem i kwaſy, przez wyſtawienie ich na kilkokrotną dyſtyllacyą; i paruiąc ie bądź na ogniu, ſłońcu bądź też zamarzaiąc.

ZŁAMANIE (Chir.) Jeſt to przerwanie ciągłości w częściach ſtałych ciała ludzkiego.

Dzielą pospolicie złamania na proste, składane, i skomplikowane.

Prostemi nazywaią się te, w ktorych iedna tylko kość iest złamana. Składanemi zaś te, w ktorych dwie albo trzy razem kości w iednymże członku są strzaskane. Skomplikowane złączone są z ranami, pruchnieniem, otokami, gangreną, i innemi chorobami, ktore szczegolnego wymagaią leczenia.

Dzielą iefzcze złamania na całkowite czyli zupełne, i niezupełne. W zupełnych kość bywa całkiem złamana, w niezupełnych zostaie iefzcze część iakowaś kości w zupełności.

Mimo te podziały złamań, uważaią ie iefzcze i dzielą podług rozmaitego kierunku na poprzeczne, ukośne, i podłużne.

Poprzecznemi są te, w ktorych kość złamana iest podług linii prosto-padłey do linii podłużney.

Ukośnemi zaś przeciwnie te, w ktorych kość rozdzielona iest podług linii zbaczaiącey mniey lub więcey od tey linii prostopadłey; powierzchnia takowego złamania bywa większa niż poprzedzaiącego i trudniey iest kawałki odłamane utrzymać, gdy się ie naprawi na swoie mieysce.

Złamaniem podłużnym nazywa się to, wktorym kość wpodłuż iest rozczepana złamanie to właściwiey nazwaćby należało rozpadliną, gdyż w nim części kościowe nie są całkowicie oddzielone, ale tylko rozczepane w podłuż.

Daią ieſzcze także rozmaite nazwiſka złamaniom, i poſtępuią z niemi odmiennie, podług tego gdy iedna cząſtka kości zachodzi na drugą, albo ſię też zagłębiaią w ciele na kształt igieł oſtrych.

Części końcowe kości złamaney mogą zostać w ſwym przyrodzonym położeniu, zwłaſzcza w złamaniu poprzecznym. Mogą także z niego nieco zboczyć, lecz zawſze tak, iż zawſze zoſtaią bliſko iedna drugiey.

Części odłamane mogą także niedotykać ſię i zſuwać iedna na drugą; co ſię prawie zawſze przytrafia w złamaniu ukośnym, a nawet i wpoprzecznym.

Nakoniec ieżeliby odłamki były oſtre, na ten czas mogą ſię wpoić wtkankę. i oſtatni ten gatunek złamania, ieſt nayokropnieyſzym ze wſzyſtkich.

Należy bydź bardzo bacznym w rozpoznaniu wſzyſtkich takowych rożnic, nie tylko dla tego, ażeby złamaniu nadadź nazwiſko przyzwoite; ale razem żeby ſtoſować ſpoſob leczenia przyzwoicie, i uſtanowić prognoſtyk pewny.

Skutki złamania ſą odmienne podług natury kości złamaney, rozmaitych kierunkow złamania, położenia, kſztałtu, liczby, i wielkości części ſtrzaſkaney, podług natury tego mieyſca, w ktorym ſię takowy przypadek zdarzył, i części przyległych.

Nayznacznieyſzemi ſkutkami złamania ſą utracenie ſpoſobności do utrzymywania ciała i kierowania muſzkułami; ściągnienie muſzkułow, narośnienie takowego członka,

zwrocenie mufzkułow z ich przyrodzoneg mieyfca, ofzpecenie członka, zdarcie, ftłi czenie albo zepfucie powłoki kościowe zewnętrzney, i naczyń znayduiących fię w maleńkich komórkach kościowych, błon wewnętrzney, błony fzpikowey, i famego fzpiku; zebranie fubftancyi ktorey doftai czały naczynia kościowe, fkąd pochodz rozmaite nierowności, naroftki i zdefigu rowanie członka, ciągnienie, zdarcie, ii rytacya, kompreffya, i konwulfye błony ścięgaczy, i nerwow; zmiana, zepfucie zatkanie, i zapalenie naczyń przyległych z boleścią, echymozą, wyfileniem, ropie niem, gangreną, ufchnieniem iakoweg członka, a prawie zawfze kontuzyą.

Złamania nie zawfze fą łatwe do wyśledze nia. Przekonywamy fię o nich. *1mo*. prze przypatrzenie fię, examinuiąc wiele człone chory krotfzy ieft od zdrowego, i ieże człowiek fkaleczony może lub nie utrzyma fię na takowym członku.

2do. Dotykaiąc fię go i macaiąc czy nie mafz nierowności nadzwyczaynych, lub czy li fię kość nie zagina.

3tio. Przez fłuch, fłuchaiąc czyli koś nie chrupa, gdy fię iey dotknie lub rufzy

4to. W złamaniach zwłafzcza poprze cznych, cząftki fame przez fię powraca ią na fwoie położenie chociażby fię ich nik niedotknął: co ftaie fię przyczyną iż nie mamy żadney pobudki albo przynaymnie nie możemy bydź pewnemi w fądzeniu takowym złamaniu. Jeżeli więc w tako wym przypadku zoftaiący chory, po ode

anym iakowym zdraśnieniu zewnętrznym e może iak tylko z wielką trudnością ładać takowym członkiem, albo gdy go niemoże dotknąć lub też nim poruszyć bez czucia nieznośnego bolu, bardzo iest dowodliwa, iż ma kość strzaskaną. Lecz sposob naypewnieyszy przekonania się o tym st ten, ażeby kazać trzymać nogę pomocnikowi ktory nią powinien powoli ruszać, dy tym czasem Chirurg słuchać powinien zyli kość nie będzie czynić iakowego trzasku, czyli niemasz iakowey prożni, lub nierowności w tym mieyscu.

Co do prognostykow złamań, należy aby w ich Chirurg bardzo był ostrożnym, tak k prawie zawsze bydź powinien, iako aleca Chirurg *de Marque* Owoż niektore wagi, ktore mogą usposobić Chirurga do rognostykowania dobrze w tey mierze.

UWAGI WZGLĘDEM PROGNOSTYKOW TYCZĄCYCH SIĘ KOSCI ZŁAMANYCH.

Pierwszą iest, że złamania proste, i świeże z większą łatwością leczyć się zwykły, niżeli te, ktore są złączone z ranami zewnętrznemi; wywichnieniem, stłuczeniem mocnym, hemorragią, i spruchniałością.

Drugą, że niektore złamania leczyć się zwykły łatwiey, i prędzey, inne zaś trudniey, i powolniey. I tak małe kości iak iest oboyczyk, i żebra, zrastaią się w dwadzieścia dni; kość łokciowa mnieysza czyli wyższa (*radius*) w trzydziestu; goleń albo biodra w czterdziestu, lub pięciudziesiąt,

lędzwie w pięćdziesiąt lub sześćdziesiąt, nawet siedmdziesiąt.

3tio Zważyć ieszcze nadto należy, iż złamania prędzey uleczone bydź mogą w ludziach młodych, maiących ciało zdrowe niżeli w starcach, a zwłaszcza ludziach złey komplexyi.

4to. Gdy kość złamana mało tylko c iest odsuniona od swego przyrodzonego położenia, łatwiey ią iest daleko naprawić niżeli gdy bardzo.

Złamania także poprzeczne prędzey się leczą niż ukośne.

Te ktore są blisko stawow niebespieczniey sze są od tych ktore są w śrzodku kości gdyż w tamtych nietylko się przydarza zwykło, iż sam staw iest uszkodzony tak i się staie nieruchawym; ale i wiązania ściągła bywaią pospolicie skręcone, i uciśnione, co sprawuie bole gwałtowne, inflammacye, konwulsye, a nawet i śmierć.

Jeżeliby dwie razem kości były złamane w iedneymże członku, leczenie iest niekończenie trudnieysze Jeżeli iednaż kość iest w kilka kawałkow złamana, iest prawie niepodobna uchronić się gangreny i sfacelu nayszczęśliwszy będzie stan, ieżeli tylko leczenie będzie długie, i że zawsze zostana się iakoweś nierowności: dla tego to Chirurg ieżeli iest rostropny obwieścić o tym powinien chorego lub iego familią.

Jeżeli kość złamana naprawi się natychmiast, daleko na ow czas prędzey się zrośnie, i łatwiey. Jeżeli zatym Chirurg nie zaraz w początkach przyzwany będzie, nieck

nie obiecuie prędkiego końca leczeniu; ieżeli złamanie przydarzy się w mieyscu przyległym iakowemu członkowi szlachetnemu, tedy zawsze bywa niebespieczne, a bardzo często fatalne: takiem iest strzaskanie czaszki, z przyczyny bliskości mozgu; złamanie grzbietu z przyczyny mlecza grzbietowego; złamanie żeber, kości krokowey &c, z przyczyny wnętrzności piersiowych, i dolnego brzucha.

Niemniey także niebespieczne iest złamanie, ieżeli się przydarzy w bliskości iakowey żyły znaczney, zwłaszcza ieżeliby ość kości złupaney urażała takową żyłę: gdyż w tym przypadku przydarzaią się hemorragie śmiertelne, iak to postrzegamy w złamaniach kości biodrowey i t. p.

Jeżeli odłamki kości tak są oddalone od siebie, iż przenikaią przez ciało, przydarzy się iż muszkuły, nerwy, żyły, i arterye znayduiące się pomiędzy niemi przeszkadzać będą ich naprawieniu, i zrodzą wielką liczbę przypadkow, ktorych niepodobna uprzedzić całkowicie, tamować będą leczenie, i sprawią, że członek takowy zawsze będzie słaby, i niekształtny, zwłaszcza ieżeli kością złamaną będzie bark, albo goleń, albo kość biodrowa; albo się też wda zgnilizna, ktora do odcięcia takowego członka przymusi nieuchronnie.

Uleczenie daleko bywa prędsze w ludziach młodych niż w starcach; w niewiastach ciężarnych pospolicie zawsze prawie zle idzie, poki aż nie zostaną rozwiązane

Złamania pochodzące z przyczyn wewnętrznych i złączone z pruchnieniem iak się to często przytrafia, daleko są niebespiecznieysze niżeli te, ktore pochodzą z przyczyn zewnętrznych, i nie można sobie obiecywać uleczenie, poki się wprzod nie wyprowadzi przyczyny wewnętrzney, bądź to będzie szkorbut, franca, albo hydropizya, i gdy się całkowicie chory w swoich nałogach poprawi.

Złamanie goleni niebespiecznieysze iest niż złamanie ręki, i daleko przykrzeysze, gdyż ie trudniey iest ukryć, zwłaszcza męszczyznom, iakoż nie tylko noga traci kształt, ale nawet pospolicie wypada za nim okulawienie. Dlatego też niemożna nadto bydź bacznym w leczeniu takowego gatunku złamania.

Jeżeliby iakowy odłamek kości znaczny oderwany był naprzykład przez postrzał od kuli, w takowym przypadku naypewnieysza iest odpiłować niższą część takowego uszkodzonego członka: gdyż na ow czas kość niemogąc pierwszego stanu odzyskać, lepiey iest skłonić się na tę stronę, niżeli na prożno osłabiać chorego sposobem postępowania z nim długim i bezskutecznym, ktoryby go mogł życie kosztować Jeżeliby mały tylko kawałek był oderwany, można w rzeczy samey naprawić kość, ale błona zawsze będzie skurczona; i ieżeli to w takowym przypadku zostaie noga, chory na zawsze będzie kulawym.

Jeżeliby do kości ſączyła ſię krew przez ia-
kową rozpadlinę naprzykład do kości golenio-
wey, należy ſię nie wątpliwie obawiać ſpru-
chniałości, albo ieżeliby to było w kości zwa-
ney *ſpina ventoſa* fiſtuł nie uleczonych, kon-
sumpcyi, i ſfacelu, tak dalece iż pewnym bydź
można że chory umrze, ieżeli ſię nie poſpie-
szemy z odcięciem mu nogi; toż ſamo o każdym
innym złamaniu rozumieć należy: krew ro-
zlana do komorek kościowych może w nich przer-
wać ſzpik.

Porą nayprzyiaźnieyſzą do leczenia złamań
ieſt pora umiarkowana; nie należy wiele obie-
cywać przy rownych ſkąd inąd okolicznościach,
gdy czas będzie zbyt gorący lub mroźny.

LECZENIE ZŁAMAN.

We wſzelkich gatunkach złamania, przed-
miotem, ktorego w celu ich uleczenia dopełnić
należy, ieſt, ażeby ſię ſtarać złączyć kości roz-
parte. W tym zaś dwie okoliczności zważać
potrzeba: pierwſzą ieſt zbliżenie czyli zetchnie-
nie wzaiemne dwoch końcow kości złamaney;
drugą ſkleienie onychże, ktore ſię wykonywa,
za pomocą ſoku tuczącego, i działanie ſzcze-
gólne ſamey natury.

Trzecim warunkiem o ktorym nie należy za-
pominać ieſt, ażeby kości wykierowane były
podług przyrodzonego ſtanu: inaczey kość zła-
mana zoſtanie niezłączona, zwłaſzcza ieżeli
chory nie będzie ſię trzymał w ſpokoyności,
albo też ſpoienie ſię takowe będzie bardzo nie-
doſkonałe i będzie podlegać nieprzyzwoitościom,
ktore Chirurg doſtatecznie znać powinien, a
ktoreśmy iuż wyżey opiſáli.

Te atoli nieprzyzwoitości wynikaiące ze złego złączenia kości złamaney, nie zawfze maią mieyfce. Owoż przykład takowego przypadku, z ktorego o niektorych fądzić będziemy mogli.

Pewien człowiek złamał był rękę na cztery cale od przegurbia, kość ta przełamana była poprzecznie, i całkowicie. Przyzwano natychmiaft Chirurgów; lecz chory nie dał fię fiebie tknąć, i drugą fwoią ręką fam iak mogł pofuwał kość złamaną to w tę to w owę ftronę.

Pewien młody Lekarz pifze P. *Duvernay* w fwym traktacie o chorobach kościowych zobaczywfzy u mnie te dwie kości, domyślał fię natychmiaft iż w mieyfcu złamanym uformował fię nowy ftaw, i że człowiek ten w dwoch mieyfcach mogł zginać kość łokciową. Na tym fałfzywym domyśle zafadził on fwoie fyftema, i profząc mię o pozwolenie tego członka kazał go odryfować &c.

Lecz cały ten iego domyfł łatwo było obalić famem przypatrzeniem fię temu członkowi. Jeft rzeczą iednoftaynie fię prawdzącą, że wyniosłości, i wydrążenia powierzchowne, ktore fię znayduią w mieyfcach kości odłamanych, nie maią żadnego ufpofobienia, ażeby w fiebie mogły wpaśdź, i w rzeczy famey nie miały innego ruchu iak tylko ten, ktory zwyczaynie bywa w łokciu.

Fabrycy de Hildan, przytacza podobny przypadek *cent. 3. observ.* 91. Zdarzyło fię onemu widzieć fzczególnieyfze iedno złamanie na człowieku maiącym lat czterdzieści, i ręka iego lewa tak była ftrzafkana od koła młyńfkiego pomiędzy łokciem i przegurbiem że fię zupełnie koniec ieden od drugiego odłączył. Chirurg

wydobył z tey rany wielką liczbę maleńkich kosteczek. Rana ta była potym zagoiona, lecz kości na zawsze zostały oddzielone, i formowały coś podobnego do nowego stawu; człowiek ten mogł w tym mieyscu ruszać ręką na przod i w tył, zginaiąc drugą ręką.

Nakoniec P. *Van-Swieten* pisze w swych komentarzach na aforyzmy *Boerhawego tom I. kar.* 572. iż widział iednę młodą niewiastę maiącą złamaną kość w łopatce, ktorą leczono podług wszelkich prawideł Sztuki, ktora iednakże mimo to wszystko została nie uleczoną; i tak iż ręka tey chorey zawsze była wisząca, co iey iednakże żadney przykrości nie robiło.

Lecz przypadki podobne do tych, ktoreśmy dopiero wymienili, bardzo są rzadkie, i Chirurg nie powinien się im zbyt podawać.

Nadmienić nam tu wypada iż nieskończenie łatwiey iest naprawić kości na swe przyrodzone położenie, a niżeli ie tylko przytrzymywać, i ten ostatni punkt uważany bydź powinien iako pryncypalny w leczeniu, ktore ieszcze ma w zamiarze zapobieżenie przypadkom, o ktorych dopiero mowiliśmy, ktore złączone są albo też wypadaią z takowego nieporządku, iako to inflammacya, boleść, konwulsye gangrena &c.

Jeżeli tak w iednym iako i w drugim przypadku nieściągniemy należycie zawiązań, obawiać się należy powtornego wyskoczenia kości; ieżeli zaś znowu zbytecznie ią ściągniemy, obawiać się potrzeba tych przypadkow ktore z zbytecznego uciśnienia wynikaią, iak iest zatkanie inflammatyczne, albo oedematyczne, gangrena &c.

Te i tym podobne ostrożności tyczące się zawiązań, tak w wywinięciach, iako i w złama-

niach obſzernie ſą wyłożone w Dziele *Manuel de jeune Chirurgien. chap. 10. page. 444.*

Nie tayno ieſt Lekarzom, że topica umacniaące bardzo ſą ſkuteczne na uſtalenie członkow, i wſpomożenie ſkutku zawiązań; że przez złamanie natura ſama baczy na złączenie tych części, i że dzieło Chirurgii kończy ſię na tym, ażeby ie tylko naprawić na iego właściwe mieyſce, i oneż w tym ſtanie utrzymać.

Po tych ogolnych uwagach tyczących ſię leczenia złamań, wniydzmy iuż w rozbior ſzczególnieyſzy.

Ażeby przyzwoicie naprawić kość na ſwoie właściwe mieyſce, zawiązać ią iak należy, i zapobiedz albo też zaratować w przypadkach wynikłych, powinien Chirurg wiedzieć:

1mo. Jak wiele eſt kości w członku uſzkodzonym, czy te ſą wielkie czy małe, zbite albo gębczaſte, rowne albo nierowne, i czyli tylko iedna, albo więcey z nich ſą złamane.

2do. Jakie muſzkuły ſą naybliżſze, iakie ich położenie, i użycie w ſprawach człowieka.

3tio. Czy ſię znayduie bliſko złamania iaka żyła, nerw, albo arterya znaczna.

4to. Im znacznieyſzy ieſt rozdział kości, i członek ſkurczony przez ściągnienie ſię muſzkułów, tym mocniey naciągany bydź powinien członek takowy; lecz ſprawa ta wymaga wielkiey oſtrożności, ażeby gdy go zbytecznie wyciągać będziemy, nie zadało to iakowey rany choremu.

Ażeby przyzwoicie naciąganie takowe wykonywane było, owoż ſą potrzebne do zachowania oſtrożności.

1mo. Chory trzymany bydź powinien mocno od innego człowieka, ktoryby niedopuſzczał

wykręcać śię członkowi w tę ſtronę ku ktorey go ciągną; i zoſtawać powinien w położeniu iak nayprzyzwoitſzym i naywygodnieyſzym dla Chirurga, to ieſt poſadzić śię go powinno na ſtołku, lub ſtole, albo śię go też położy na łożku podług okoliczności.

2do. Pomocnicy trzymać powinni członek złamany, poniżey i powyżey złamania.

3tio. Pomocnik ktory trzyma za część niżſzą ciągnąć powinien z taką śiłą, iakiey potrzeba na naprawienie tego członka. Lecz ieżeliby ręce iednego nie wyſtarczały, na ten koniec użyie śię ſznura lub ſerwety, i każe śię więcey ludziom przyśiąść do pomocy, maiąc atoli zawſze wzgląd, ażeby poſtępować z iak naywiękſzą oſtróżnością, ażeby na próżno nie zadawać choremu męki niepożyteczney.

Owoż tu przytaczamy ważne iedno poſtrzeżenie tyczące śię ciągnienia członka złamanego; to ieſt ieżeliby śię pokazał iakowy gruczoł, albo inflammacya wielka w członku złamanym, Chirurg za przyzwaniem ſwoim odłożyć powinien ciągnienie, poki tak iedno iak i drugie nie będzie rozpędzone; gdyż w tym ſtanie, trudnoby było wykręcać, ucifkać, lub wyciągać członek uſzkodzony bez zadania tym ſpoſobem boleści oſtrych, konwulſyi, a nawet ſtacelu. Lecz ieżeliby gruczoł i inflammacya była bardzo nieznaczna, należy, ażeby te do wyżſzego ſtopnia nie doſzły, przyſtąpić bez zwłoki do ciągnienia.

Dla zapobieżenia przypadkom inflammacyi *Obacz* ZAPALENIE i STŁUCZENIE.

Procz puſzczenia krwi, napoiow wodniſtych, i ſaletrzanych używanych w obfitości, enem &c. ktore w podobnych przypadkach pomaga-

ią: używać się także powinno fomentacyi rozpędzaiących, albo też następuiącey.

Weź *Liści scordium*,	garści 2.
Wody pospolitey,	kwartę 1.
Spirytusu winnego,	uncyi 6.

Gotuy to wszystko wraz przez kwadrans, a potym przyday:

Soli kuchenney,	uncyą 1.
Saletry,	uncyi pół

Przyłoż na członek złamany płotno napoione tym dekoktem, zawiąż i odmieniay często.

LECZENIE ZŁAMAN PROSTYCH.

W złamaniach prostych robią się dwa zawiązania wraz spoione, tak iż każde z nich zaczynać się powinno na mieyscu samego złamania a końce w strony przeciwne obwiiać.

Jeżeliby ręka była złamana, zawiązawszy ią przyzwoicie zawiesić ią ieszcze potrzeba na zawiąsce założoney za szyię.

Jeżeli noga, należy ią wesprzeć na sienniku, albo na poduszcze tak iak się zwykło w tey mierze używać. Lubo nayrozsądnieysi z Lekarzy przekładaią siennik dla tego, iż lepiey utrzymuie kość złamaną w stanie przyzwoitym i może bydź podług potrzeby urządzony.

Do tego przydaią oni bardzo często podeszwy zrobione z drzewa lub płotna, ktora utrzymuie nogę i stopę: a dla zapobieżenia żeby nie uraża-

a nogi, pokrywa się ią płatkiem miękkim i grubym, ktory się przywięzuie do siennika sznurkami.

Przyszywa się potym kawałek płotna nakształt zmarszczka obwiedziony bawełną ze strony niższey płatka, dla utrzymania pięty; z boiaźni ażeby gdy chory przez zbyt długi czas trzymać będzie nogę przed sobą, nie wdała się iak się to często przydarza inflammacya.

Należy ieszcze procz tego zrobić obłąk po nad nogą z obręczy z beczki, a to nie tylko dla tego, ażeby nakrycia nie urażały nogi, ale oraz ażebyśmy mieli większą łatwość przykładania na nie co raz serwet ciepłych, lub innych iakowych szmat.

Chory leżeć powinien na grzbiecie trzymaiąc głowę i członek strzaskany nieco podniesione, dla zapobieżenia ażeby nazad nie zemknęła, przywiąże się nad łożkiem sznur lub co podobnego, ażeby chory chwytaiąc się go łatwiey się mogł podnieść gdy tego będzie potrzeba.

Jeżeliby on był konstytucyi pletoryczney, należy mu puścić krew, dla zapobieżenia przypadkom mogącym się wydarzyć.

Chirurg powinien zwłaszcza w początkach często chorego odwiedzać, dozierać czy zawiązanie iest zawsze dostatecznie ściśnione, albo ieżeli się nie zemknęło, ażeby temu ieżeli potrzeba wypadnie wcześnie zapobiedz.

Co do trybu, ktory bydź powinien zachowany, ten ma bydź taki, iaki iest przyzwoity w zranieniu *Obacz* RANA.

Opatrzenie będzie wcześniey lub poźniey zdięte podług tego iak okoliczność będzie wymagać. W ogolności nie należy go bez potrzeby odeymować, w sześciu lub ośmiu pierwszych dniach.

Lecz ieżeliby się wdała inflammacya, boleść, lub świerzbienie, albo gdyby zawiązanie było zbyt ściągnione lub rozwolnione, iak się to często przydarza, należy ie natychmiast naprawić.

W drugim i w trzecim opatrzeniu postąpi się tak iak w pierwszym.

Niektorzy z dzisieyszych Lekarzy przykładaią bezśrzednie na członek uszkodzony plaster, na ktory dopiero kładą zawiązanie; lecz inni nie bez przyczyny odrzucaią takowy sposob postępowania iako nie pożyteczny, a często nawet bardzo szkodliwy; gdy mimo to iż plaster nic bez zawiązania nie znaczy, i że zawiązanie utrzymuie w dobrym stanie członek bez plastru wypada ta nieprzyzwoitość, że plaster zatykaiąc skórę, staie się przez to częstą przyczyną gruczołów, inflammacyi, i świerzbień nieznośnych.

Niekiedy kosteczki iglaste irrytuiąc części przyległe, przeszkadzaią naprawieniu kości. Przeto ieżeliby te nie trzymały, należy ie odciąć ieżeliby zaś słabo przypierały do błony kościowey, należy ie odsunąć gdyż bez tey ostrożności nigdy się nie będą mogły spoić, a tym samym przeszkodzą skutkowi leczenia. Lecz ieżeliby te mocno przypierały do innych części, i ieżeliby nieprzeszkadzały leczeniu, zacząć należy od naprawienia kości, i zawiązać przyzwoicie, zostawić kosteczki pokiby się te nie oddzieliły drogą ropienia, i niewyszły wraz z ropą, co się stać może bez sprawienia naymnieyszego bolu choremu, albo ażby te nieprzyrosły do kości, gdyż natura niekiedy sama przez się wszystkie te skutki wykonywa.

Poda-

Podaliśmy wtey mierze (mówi nasz Autor) niektore ważne uwagi w dziele *Manuel du jeune Chirurgien.*

UWAGI NAD LECZENIEM ZŁAMAN W ODŁAMKACH IGLASTYCH.

Na prożnoby było kusić się o wydobycie po złamaniu wszystkich trzasek, cierpliwości tylko w takowych przypadkach potrzeba. Czyliż sama natura nie wzbudza exfoliacyi kości; czyliż włokna kościowe dotknięte gangreną, nie bywaią odłączone za pomocą gruczołkow cielistych, ktore są niby tyląż klinami dla kości?

Pewien rzemieślnik zagłębił sobie kawałek szkła w część wyższą stopy: po zagoieniu tey rany, człowiek ten prawie przez cały rok niespostrzegł, że miał ciało iakie obce w ciele. Po wyszłym roku wdała się mu w nodze inflammacya, ktora to szkło odsłoniła; nastąpiło ropienie i sam ten człowiek wyciągnął sobie ten kawałek szkła.

Jeżeli natura sama przez się wyprowadza rzeczy obce z ciała, i członkow tych w ktorych zawięzły, sprawa ta iey nie możeż mieć mieysca w przypadkach trzasek kości złamanych, albo strzaskanych od kuli?

Złamania z trzaskami mogą bydź uleczone przez samo naprawienie i zawiązanie Emfizema pospolicie sama przez się niknie, inflammacya się uśmierza, i zrośnienie wykonywa.' byle wprzod poprzedziło puszczenie krwi, i byle chory zachował tryb przyzwoity ściśle.

Postrzeżenie nauczyło, iż kość wypukła łokciowa samym zawiązaniem zrość się może; i przednia część ręki zachować wszystkie swoie władze, chociażby się wyraźnie czuło, iż cząstka oddzielona od kości znacznie iest od złamania oddalona.

Jeżelibyśmy iednakże niemogli trzasek naprawić na swoie mieysce przez samo naciągnienie, i zawiązanie, i gdyby końiuszczki ich ostre zrodziły symptomata okropne, Chirurg wykonać powinien incyzyą na skorze, i muszkułach, oddzielić trzaski i naprawić ie naciągaiąc i obracaiąc przyzwoicie kość.

Gdy trzaski zostaną obdarte z powłoki powszechney kościowey, obmywać ie należy stężaiącemi i aromatycznemi przyprawami. Na złamanie przyłożą się miękczące, i rozwalniaiące; części odłamane utrzymywać się powinny narzędziami, ktore sobie każdy Chirurg do przypadku wymyślić potrafi, ażeby tym sposobem człone umocnił, i przeszkodził ruszaniu się onegoż.

Machiny te powinny bydź tym sposobem zrobione, iżby chirurg mogł opatrywać chorego bez wzruszenia członka; ieżeliby to naprzykład była ręka, machina powinna mieć wyrznięty otwor, i tak o innych podobnie rozumieć należy.

Zawiązanie odiąć się powinno po trzech lub czterech dniach; zostawić potrzeba naturze oswobodzenie członka od trzasek albo też przyrośnięnie onychże.

Tą cierpliwością nigdy nie ziednamy symptomatow tak okropnych, iak gdy przy

każdym opatrywaniu odnawiać będziemy choremu bole nieznośne, usiłuiąc wyciągnąć trzaski.

Doczytuiemy się po rozmaitych Pisarzach wielu postrzeżeń dowodzących ile to po naturze oczekiwać powinniśmy wprzypadkach złamań lub strzaskań. Dwa tu tylko przytoczemy, ktore się znayduią zapisane w dziele utrzymywanym od Szkoły Lekarskiey w Paryżu pod rokiem 1768. Do tych przydam trzecie moiego Oyca Chirurga w Chatillon sur-Boz w Delfinacie.

Człowiek pewien spadłszy ze znaczney wysokości złamał był nogę; kość goleniowa większa i mnieysza tak zostały złamane, iż przeszyły skorę i ponczochę. Chirurg przyzwany naprożno przez dwadzieścia dni pracował nad naprawieniem trzasek, i ukoieniem przypadkow; lecz niemogąc z tym trafić do końca kazał poprosić P. *Coutavoz* Chirurga Paryskiego. Lekarz ten znalazł członek nabrzmiały, i siny, iedna trzaska z goleni większa od innych zdawała się bydź obdarta z błony kościowey, i trzymała się ieszcze ściągła pomiędzy kościowego; ropienie było bardzo złych przymiotow, i okazywało gangrenę; szpik nawet iuż był smrodliwy. P. *Coutavoz* wydobył trzaskę ze swoiey powłoki, ktora miała pięć calow długości; zrobił kilka incycyi na złamaniu, i naprawił ile można było inne odłamki kościowe.

W części tylney nogi było kilka otokow, ktore także były otwarte; lecz przypadki, i gorączka mimo to wszystko cale nie ustą-

piły. Wszystkie śrzodki zdawały się bydź niedostatecznemi, i trzeba się było skłonić do odcięcia tego członka, albo czekać zguby chorego.

P. *Coutavoz* poznał, iż przypadki te nie z czego innego pochodziły, iak tylko z zbytecznego ściągnienia muszkułow; udał się więc do wyciągania stopniami, i przyszedł do przywrocenia członkowi iego długości przyzwoitey, gdy ten skurczył się iuż był wprzod na sześć calow.

Za pierwszym pociągnieniem przybyło długości na dwa cale: boleść, gorączka, i symptomata ukoiły się cokolwiek, rany były opatrzone, i chory dnia tego dosyć był spokoyny.

Nazaiutrz i dnia następnego po nim, P. *Coutavoz* nakazał nowe ciągnienia, poki członek nieodzyskał swey zwyczayney długości; przez ropienie wyszło z rany kilka trzasek, materya zapełniła mieysce kości wyiętey, i stwardniała tak, iż chory przez resztę dni śmiało i mocno mogł chodzić.

Pierwsze to postrzeżenie powodowało iuż P. *Coutavoz* w następuiącym przypadku.

Dwoch ludzi pasowało się z sobą i ieden padł na drugiego, ten ktory był na spodzie miał nogę złamaną, obydwie kości, ktore w skład iey wchodzą oddzieliły się, trzaski przebiły skórę: zdarły muszkuły, i aponewrozy, i stały się choremu przyczyną bolow niesłychanych.

Gdy P. *Coutavoz* był przyzwany, znalazł chorego w stanie bardzo smutnym; inflam-

macya gwałtowna zrodziła na nodze otoki; raną odchodziła ropa oſtra, i gorączka była bardzo gwałtowna. Wſzyſtkie te przypadki ſkłoniły innych Chirurgow przyzwanych do odcięcia. Lecz P. *Coutavoz* niezgadzał ſię w tym z niemi; kazał on ranę obmyć ſamą przez ſię wodą ciepłą; poczym kazał zrobić naciągnienie tak iak w przypadku naſtępuiącym.

Miał ukontentowanie widzieć pomyślny ſkutek tego mechanizmu; zatrzymał hemorragią, ktora ſię codziennie odnawiała i zagoił otoki. Kilka trzaſek wyſzło raną, i chory potym doſyć dobrze mogł chodzić.

Oyciec moy (mowi naſz Autor) poſtąpił ſobie podobnie iak P. *Coutavoz* w okoliczności doſyć przykrey.

Pewien myśliwy włożywſzy fuzyą pod krzak wſparł koniec rury na niżſzey części ręki. Tym czaſem fuzya wyſtrzeliła. Poſtrzał przeſzedł przez biodra i potrzaſkała mu kilka kości.

Oyciec moy przywołany był do niego tegoż ſamego dnia; na pierwſzy widok zaiſte zadziwił ſię i zaſtanowił nad tym moeno, iak mi to pokilkakrotnie ſam powtarzał; lecz im przypadek zdawał ſię mu bydź cięższym, tym więcey doświadczał w ſobie odwagi na uleczenie go.

Naprawił na ſwoie mieyſce kilka trzaſek, zatrzymał hemorragią pochodzącą z zdarcia niektorych pobliſkich naczyń, i naprawiwſzy wſzyſtkie kości ſtrzaſkane zawiązał ie zręcznie. Widziałem ſam tego człowie-

ka ktory tym ſamym członkiem z małą trudnością zwyczayne czynności odbywał.

Jeżeliby atoli trudno było trzaſki naprawić, należy ie ile możności powyciągać.

W ogolności ſądzić można, czyli odłamki albo trzaſki mogą bydź naprawione, ieżeli te nie ſą zbyt oddalone od kości, i ieżeli niemaſz pomiędzy niemi zbyt wiele ciała.

Lecz ieżeli te niemogą ani bydź naprawione, ani ſkleione, należy ie powyciągać ſzczypczykami mocnemi, i oſtremi: albo ieżeli ſą mocne, i twarde, należy ie ſpiłować podług potrzeby. To wykonawſzy przyſtąpi ſię do naciągnienia, i naprawienia kości.

Jeżeliby trzaſki były ukryte pod ſkorą, tak iżby ich ręką doſiągnąć nie można było, nayprzod uſiłować należy naprawić ie; a ieżeliby ſię to nieudało, należy zrobić incyzyą w ſkorze dla wydobycia ich.

O naprawieniu odłamkow na ſwoie mieyſce ſądzić można przez uſtąpienie boleści, przez odzyſkanie w członku kſztałtu przyzwoitego, i długości zwyczayney. Jeżeliby znaki te nie potwierdzały naprawienia kości, wątpić o nim należy; i w takowym przypadku potrzeba na nowo rozpocząć ciągnienie, poki ſię kość zupełnie nie naprawi na ſwoie mieyſce.

Po złączeniu odłamka nie idzie iuż tylko o utrzymanie go z pilnością w takowym położeniu: Na ten koniec należy. 1mo. Zrobić zawiązanie przyzwoite. 2do. Ułożyć chorego w dobrey poſtawie.

Do pierwszego należą zawiązania, płatki w kilkoro zwinione, łubki z bawełny albo drzewa, a niekiedy z miedzi, cyny, żelaza, albo ołowiu. Naylepsze atoli są bawełniane, i drewniane.

Ponieważ od zawiązań zależy wielka część sztuki uleczenia złamań, należy przeto baczyć nietylko ażeby te miały dostateczną długość i szerokość, ale nad to ieszcze, ażeby były urządzone stosownie do kształtu członka. Znayduie się w tey mierze osobne dzieło pod tytułem *Traité des bandages* przez P. *de Marque* wyięte z dzieł tych, z ktorych powszechnie Autorowie czerpaią dla siebie w tey mierze naukę.

" Prawidła, za ktoremi w tey mierze iść należy, mowi *de Marque*, co do sposobow zawiązań, są ażeby zawiązać zręcznie i przyzwoicie, a zręcznie, i iak nayostrożniey odwięzywać.

" Chcąc zawiązać zręcznie i przyzwoicie, potrzeba nayprzod ażeby wstążka była mocno i iednostaynie zwiniona, ażeby mogła bydź smiało i pewnie trymana w ręku i razem mogła bydź użyta i zwrocona w około tego członka iak nayspieszniey, iak i naylepiey.

" Powtóre ażeby dobrze usiąsdź i dobrze zatrzymać koniec zawiązki, co się wykona strzegąc się ażeby się nie skończyła ani na ranie, ani na części tey gdzie się członek wspiera.

" Potrzecie ażeby ani zbyt nie ściągać ani też zbyt rozwalniać zawiązania; co się poznać może z nabrzmiałości; dolegania,

i koloru członka chorego, rownie iak i z powieści ſamegoż pacyenta. „ (*Des Bandeges en général, chap. 6.*).

LECZENIE ZŁAMAN ZŁĄCZONYCH ZE ZRANIENIEM.

Gdy złamanie złączone ieſt ze zranieniem, należy naprawiwſzy ie poſtępować z nim tak iak z innemi ranami.

Nayprzod obmyieſz ią winem ciepłym potym zapełniſz fleytuchami dla zapobieżenia hemorragii, a potym przyłożyſz iakowy balſam ranny aż do zupełnego uleczenia.

Lecz, ponieważ codziennie potrzeba rozwięzywać zawiązanie dla oczyſzczenia rany, i ponieważ z drugiey ſtrony z przyczyny złamania cale nienależy poruſzać członka chorego, w takowym przeto przypadku zrobić ſię powinno zawiązanie bardzo krotkie, zwłaſzcza ieżeliby udo, lub noga, zoſtawała w takowym przypadku: ponieważ iako uiemożnaby obwiiać zawiązania w około członka chorego bez podnieſienia go, wypada zatym nieochybnie ztąd, iż kość po złączeniu ſię ſwoim znowu byłaby zepſuta. Dla tegoć to naylepſi Chirurdzy w takowym przypadku, niechcą ściągłow długich i przeſtaią na maiącym długość ośmnaście *chefs* Obacz *le Manuel du jeune Chirurgien. page 444. & ſiv*

Gdy ſię iuż rana zagoi, ale ieſzcze nie zatężeie, lepiey ieſt na ow czas użyć ściągła proſtego na mieyſcu poprzedzaiącego.

ZŁAMANIE ZŁĄCZONE Z WRZODEM, i SPRUCHNIAŁOSCIĄ ODDZIELNIE LUB RAZEM, i IEGO LECZENIE.

Gdy złamanie złączone ieſt z wrzodem zwaſzcza w nodze lub udzie, ponieważ codziennie wrzod ten należy odſłonić rownie iak i ranę, po naprawieniu zatym kości przyłoż na nię zawiązanie poki ſię wrzod nie zagoi, a potym ſię użyie innego ściągła poki ſię kość nie zrośnie, tak iakeśmy wyżey powiedzieli mowiąc o złamaniu złączonem z raną.

Niekiedy przydarza ſię złamanie kości w mieyſcu takiem, gdzie był wrzod i ſpruchniałość przez czas nieiaki; i na ow czas leczenie ieſt trudne, ieżeli nie niepodobne całkiem, mało ieſt Autorow ktorzyby na ten przypadek przepiſali ſrzodki ſkuteczne.

P. *Petit*, mowi w prawdzie o złamaniu nogi złączonem z ſpruchniałością; lecz ponieważ on nie mowi tylko o iednym takowym przypadku, trudno ieſt ażeby przykład ten, ktory on przytacza miał ſłużyć za prawidło. Jednakże nie maiąc w tey mierze nic lepſzego, potrzeba chociaż z iednego tego przypadku czerpać całą naukę, ktorą z niego wyciągnąć można.

Młody pewien człowiek maiący lat około dwadzieścia, mowi on, ktory od długiego czaſu cierpiał był wrzod, i pruchnienie nogi, złamał był kość goleniową w tym ſamym właśnie mieyſcu, nie uſzkodziwſzy bynaymniey kości drugiey. P. *Petit* oſądził iż naciąganie nie było potrzebne, lecz zacząwſzy od odſłaniania wſzelkiego ciała zepſutego około złamania, naprawił ią palcami, i zapełnił wrzod ſleytu-

chami ſuchemi, przyłożywſzy nań płatki w kilkoro zwinione, i zawiązanie takie jak na złamanie złączone z raną: i na ow czas wſparł członek na ſienniku.

W kilka dni potym gdy ſię gorączka uſpokoiła, zrobił kauteryą w części końcowey kości tam gdzie była ſpruchniałość; potym oddzielił części ſpruchniałe za pomocą trepanu: to wykonawſzy przyłożył na ſamą kość fleytuch zmaczany w tynkturze aloeſu, używſzy wprzod maści trawiącey, a potym ſzarey dla wſtrzymania naraſtania dźiwego męſa, bardzo w takowym przypadku przykrego. Kontynuował tenże ſam tryb tylko przez piędzieſiąt dni, poki aż części ſpruchniałe kości nie odpadły.

Nakoniec wzbudził odraſtanie nowego ciała za pomocą balſamu rannego, a potym zagoił wrzod i kość ſpoſobem zwyczaynym.

Lecz przypadek goleni złamaney złączony z ſpruchniałością i wrzodem, o ktorym P. *Petit* nie wſpomina cale, ieſt iednym z naytrudniey-ſzych. Owoż ieſt tego ieden przykład.

Pewien ſtudent maiący około dwudzieſtu lat miał wrzod, złączony z ſpruchniałością w ſrzodku w części wewnętrzney ud, tam ktorędy przechodzi arterya goleniowa. Spruchniałość nie była widzialna z przyczyny grubości ciała wmieyſcu tem, a nie można było rozſzerzyć wrzodu nożykiem, ani też zrobić w kości kauteryi, z przyczyny bliſkości wielkiey arteryi, tak dalece iż wſzyſtkie ſrzodki ktore na ten koniec, przepiſano były bezſkuteczne. Nakoniec chodząc i bez żadney gwałtowney przyczyny złamał kość właśnie w tym ſamym mieyſcu. Nie można było ani rozſzerzyć rany, ani kauteryzować kości, iakom wyżey nadmienił; i

chociaż kość naprawiono, zawiązano przyzwoicie, nie można iey było zagoić i młody ten człowiek resztę dni swoich przepędził w boleściach.

Z pilnością zatym zastanawiaćby się należało nad sposobami postępowania w podobnych przypadkach złamania kości ukrytey, i ktorey bez niebespieczeństwa odsłonić nie podobna, lecz obawiać się przychodzi ażeby srzodki takowe nie były trudne do wyszukania.

Owoż ieszcze inny przykład złamania złączonego z raną, spruchniałością, i wrzodem godny uwagi i zapisany w dziele *Traité des Bandages de Verduc*. Tego gatunku przykłady bez wątpienia niemało oświecić nas mogą.

Człowiek pewien maiący sześćdziesiąt ośm lat padłszy poprzecznie na ulicy, przeszło mu koło nadieżdzaiącego ładownego wozu przez nogę, a ponieważ mieysce to było nierowne, gdy się więc woz ten nazad cafać zaczął, koło te powtornie mu przez tęż samę nogę przeszło, powoziciel chcąc te cafanie się wstrzymać zaciął konie, ktore mu trzeci raz tož koło przeciągnęły przez nogę, tak iż temu biednemu człowiekowi na miazgę prawie nogę pogruchotał, i ciało pozdzierał.

Gdy go wtym stanie przyniesiono do mnie, mowi daley P. *Verduc*, widziałem nie tylko same okrutne strzaskanie, ale ieszcze postrzegłem ranę z hemorragią wielką w części wyższey goleni prawey, wziąłem natychmiast nogę tę w obydwie ręce; i zginaiąc ią to w tę to w owę stronę, postrzegłem że się wkażdą stronę zginać mogła, i że się na samym tylko ciele utrzymywała. I pewną okolicznością dosyć ważną to iest, że on w czterdziestym roku swego

wieku miał w nodze wrzod z ſpruchniałością w tey ſamey nodze po nad koſtką wewnętrzną.

W pierwſzym opatrzeniu nie mogłem iey doſtatecznie i porządnie zawinąć, zatrzymałem tylko krew płotnem zdartym, proſzkami ſtężaiącemi, płatkami poprzecznie i podłużnie przyłożonemi; i obwinąwſzy pięć czyli ſześć razy złamanie i toż ſamo daley ku gorze rozſzerzaiąc; przyprawiłem dwie tyczki po bokach kości, potym mu ſię kazałem położyć wzdłuż na drabinie podłożywſzy mu materać, i tak go przenieść do iego domu na trzecie piętro gdzie ſtał. Gdy go iuż na iego właſne łożko zanieſiono, opatrzyłem go z iak naywiękſzą pilnością około czwartey po południu; i o iedenaſtey wnocy powrociłem do niego dla opatrzenia go powtornie z przyczyny iego hemorragii.

Dwoch Chirurgów Paryzkich zaproſzonych od chorego ażeby byli przytomni temu powtornemu opatrywaniu, i ia wſzyſcyśmy znaleźli wyżſzą część ſtopy i połowę goleni zgangrenowaną: tamci natychmiaſt ſię zgodzili ażeby nogę odpiłować, i byliby to niewątpliwie zrobili, gdybym ia nie był mym ſtaraniem wſtrzymał gangreny, ktora była złączona z wielą okropnemi ſymptomatami; gdyż muſzkuły zginaiące ſtopowe tak były zgniły, iż mi potrzeba było robić wielkie incyzye; i po dzieſięciu dniach kość goleniowa, w ktorey było złamanie i ſpruchniałość, zoſtała odſłoniona, na dwa palce od koſtki; a na dwie grubości palca maiąca ſzerokości, i czarna iak atrament.

Użyłem na ow czas tak pomyślnie oleyku gwaiakowego, kamforowego, i wſzyſtkich lekarſtw ſkutecznych na wzbudzenie exfoliacyi, iż odpadła część z całey goleni, i ponieważ mi

potrzeba było ochronić wielki ścięgacz wyciągaiący pięty, ktory był odsłoniony na dwie szerokości palca, przymuszony byłem robić dwa razy na dzień wstrzykania, przez cztery miesiące.

Wiedzieć ieszcze należy iż koło przeszedłszy kilka razy przez kość grubszą goleniową, nie tylko ią w kilku mieyscach złamało, ale ieszcze zadało pruchnienie ktoreśmy po sześciu miesiącach spostrzegli, i z tey to przyczyny musiałem kilkokrotnie przyłożyć kauteryą rzeczywistą: muszkuły, i ściągła ktoremi iest ziednoczona w gorze i nadole kości goleniowey tak były skaleczone, iż się zawsze rodziły wrzody, i otoki.

Mimo te wszystkie przypadki, uformował się ieszcze na pięcie około osmego miesiąca, wrzod gangrenowy maiący długości na trzy szerokości palca, ktory trwał dwa całe miesiące, w czasie ktorym potrzeba było choremu dwa razy na dzień odwiiać nogę dla opatrzenia tegoż wrzodu. Wszystkie te atoli przypadki nie przeszkodziły bynaymniey uformowaniu się odrętu (*cal*) dostatecznie stałego.

Mogę także w prawdzie zapewnić, iż w tym przypadku wszystkie prawidła Sztuki były iak nayściśley zachowane; gdyż kazałem mu zawsze trzymać nogę w iey przyrodzonym kształcie prosto w łubach, i zawiązaniach przyzwoitych, miał podeszwę pod stopą przez iedenaście całych miesięcy, nie można mu było przykładać nic twardego albo stałego, przez całe opatrywanie, gdyż połowa muszkułow była zgniła.

Zniosłszy nakoniec wszystkie te przypadki był doskonale uleczonym, i chodził bez laski po

ośmnaſtu mieſiącach, żył ieſzcze nawet potym więcey niż lat dzieſięć. *Verduc, Pathol.*

Pomowmy teraz o innych przypadkach złączonych, albo też wynikaiących ze złamań, i o ſpoſobach zapobieżenia onymże.

O PRZYPADKACH ZŁĄCZONYCH ZE ZŁAMANIEM, i SPOSOBACH ZAPOBIEZENIA ONYMZE.

Gdy Chirurg naprawił iuż kość, i przepiſał choremu ażeby ſię iak nayſpokoyniey trzymał, iuż wypełnił ſwoy obowiązek; i do natury ſamey należy wykonać reſztę.

Lecz tak iak w ranach ciało nowe naraſta zbytecznie, w złamaniach odręt (*calus*) zbyt wiele rodzi kości, i czyni członek nierownym i niekſztaltnym. Gdy Chirurg doſtrzeże takowey nieprzyzwoitości i ieżeli mu zbywa na ſpoſobach zapobieżenia iey, powinien o tym chorego oſtrzedz, ażeby mu ten potym wady tey nieprzyznawał. W rzeczy ſamey nie zawſze podobna ieſt zapobiedz takowemu naraſtaniu, ani go odciąć tak iak ſię czynić zwykło w naraſtaniu ciała, gdy ono iuż do pewnego punktu ſtężało; i na ow czas naraſtanie takowe ieſt nieuleczone.

Jednakże wſtrzymać ie można, zwięzuiąc nieco mocniey ten członek, i obmywaiąc ſpirytuſem wina rektyfikowanym; gdyż tym ſpoſobem ſtwardnieie natychmiaſt część ta kleiowata.

Lecz ieżeli odręt ſtwardniał, niemaſz iuż ratunku naprawienia wady: niektorzy atoli mniemaią iż można tego dokazać przykładaniem pla-

ſtru *de ranis cum mercurio*, na ktory ſię przykłada blacha ołowiana, i ściſka mocno.

Naylepſzym ſrzodkiem na ukoienie świerzbienia, ieſt ażeby nieprzykładać żadney tłustości, oleiu, a nawet żadnego plaſtru; gdyż wſzyſtkie te ciała maią własność zatykania otworów w ciele. Jeżeliśmy zaś przykrości tey nieprzewidzieli, dobrze ieſt obmywać członek winem ciepłym, ſpirytuſem winnym albo oxykratem, i zrobić zawiązanie z płotna białego i nieoſtrego; ieżeliby ſię pokazały iakowe pęcherzyki albo bańki, należy ie poprzecinać nożykiem.

Co ſię tycze zapalenia, z tym poſtępować ſobie należy tak iak ſię powiedziało pod artykułami ZAPALENIE, STŁUCZENIE, i RANY.

Co ſię tycze bólow i konwulſyi, zachować należy to co ſię powiedziało pod artykułem KONWULSYE, i pod artykułem RANA (*konwulſyina*) Lecz potrzeba mieć pilne baczenie, ażeby naprawić odłamki, ieżeli ſię domyślamy, iż one ſą przyczyną takowych przypadków, a ieżeli niektore z nich cale ſię iuż nie trzymaią, należy ie powydobywać, i ułożyć członki w położeniu iak naywygodnieyſzym: iednakże naylepiey ieſt w podobnym przypadku, otworzyć żyłę, i przyłożyć kataplazmy rozpędzaiące, i fomentacye, nie zaniedbuiąc oraz lekarſtw wewnętrznych, i dyety przyzwoitey; gdyż bez tych wſzyſtkich oſtrożności, mogłyby wypaść gwałtowne inflammacye, ſfacelus, a nawet i śmierć.

Jeżeliby zapalenie tak było gwałtowne, iżby nam ſię przychodziło obawiać uſchnięcia takowego członka, zacznie ſię od puſzczenia krwi, potym ſię zrobi zawiązanie wraz z użyciem fomentacyi trawiących, bądź to z wody wapien-

ney zmięſzaney z ſpirytuſem wina kamforowym, i eſſencyą aloeſu i mirry, albo też z ſpirytuſu wina kamforowego, i ſoli amoniackiey.

A ieżeliby iuż ſię uſchnięcie pokazało, porob ſkaryfikacye, i incyzye dla wyproźnienia humorow zatamowanych, nieprzepomniawſzy fomentacyi przyzwoitych. *Obacz* ZAPALENIE i SPHACELUS.

Jeżeliby gangrena tak iuż daleko zaſzła, iżby iey iuż fomentacye cale poradzić niemogły, należy bez zwłoki odciąć ten członek dla zapobieżenia, ażeby korrupcya daley ſię nie ſzerzyła.

Jeżeliby złamanie złączone było z paraliżem lub ſchnieniem członka, niemaſz iuż nadziei ocalenia takowey oioby. Wſzyſtko co tylko w takowym przypadku czynić można ieſt nayprzod, ażeby częſto trzeć członek chuſtami rozgrzanemi; powtore ażeby ie naparzać ſpirytuſami mocnemi. iak ieſt kwas mrowczany, gliſt ziemnych, z ieleniego rogu, eſſencyi bobrowey; potrzecie naparzać fomentacyami ciepłemi i kąpelami zrobionemi z wina napoionego aromatykami umacniaiącemi, i roślinami cefalicznemi, albo też kąpielami ciepłemi naturalnemi. Poczwarte nakoniec ażeby włożyć człónek paralityczny, w żołądek świeżo zabitego zwierzecia, iako to wołu, cielęcia, świni, albo pſa; gdyż tym ſpoſobem zrobi ſię ſpływ do członka uſzkodzonego krwi i duchow zwierzęcych, ktore ią mogą odżywić: zwłaſzcza ieżeli do tych ſrzodkow zewnętrznych przyłączą ſię wewnętrzne nerwowe, i wzmacniaiące.

Jeże-

Jeżeliby złamanie złączone było z hemorragią, należy z pilnością poszukać żyły lub arteryi otworzoney, i wstrzymać zbyt obfite płynienie krwi, albo przez przyciśnienie, albo fleytuchy, płatki lub zawiązania, albo ieszcze przez związanie naczyń skaleczonych, albo nakoniec przez zaszycie. Po tym się powinna kość naprawic, wydobędą się wszystkie ciała obce, ktoreby się w ranie zagłębić mogły, i zawiąże. Zakończemy te nasze uwagi, niektoremi wiadomościami o leczeniu złamań złączonych z wybiciem, i anchylozą, ktore są nadto wielkiemi przedmiotami, ażebyśmy ie w milczeniu pominąć mogli.

LECZENIE ZŁAMAN ZŁĄCZONYCH Z WYBICIEM, i ANCHYLOZĄ.

Gdy złamanie złączone będzie z wybiciem, zacząć się powinno od naprawienia go, a potym przystąpić do naprawienia złamania, i tak iedno iak drugie zawiąże się przyzwoicie.

W niektorych przypadkach naprzykład gdzie złamanie iest bliskie głowy kości, tak iżby cięźko było schwycić odłamek lub też go wyciągnąć, lepiey iest samo złamanie naprawić i zawiązać iak należy, pominąwszy wybicie, pamiętaiąc iednakże ażeby opatrzyć członek wybity od narostku, i inflammacyi, przykładaiąc na nie spirytus wina prosty, albo kamforowy, albo też ocet ciepły.

Lecz nie mogę tu nie wyznać, że często bardzo sposob takowy nie daie oczekiwanego skutku, gdyż częstokroć trudno iest naprawić kości wybite, do iakichkolwiek bądź sposobow u-

dawszy się. Z tym wszystkim gdy dotąd nie. znamy pewnieyszych i lepszych, nie należy tych odrzucać; zwłaszcza gdy postrzeżenia niektorych Autorów zapewniaią nas, iż niekiedy wybicia naprawione były w kilka miesięcy, a nawet po roku całym. Przystępuiemy już do złamania z anchylozą.

Jeżeliby ta anchyloza pochodziła ze soków kości złamaney, ktore się ściągaią do stawu i tam zsiadaią, leczenie byłoby trudne, lecz ieżeli ona tylko pochodzi z samey długiey nieczynności, albo zsiadnienia się humoru przeznaczonego do odwilżania stawu, należy kilkokrotnie powtorzyć fomentacye ciepłe, i pocierać członki stężałe maściami miękczącemi, i ruszać ie rękami w rozmaite strony, poki aż przyrodzone swey władzy nie odzyskaią.

Wreszcze gdy członek złamany utraci kształtność po zatężeniu, bądź to przez niedbalstwo Chirurga, bądź przez nierostropność chorego, niemasz innego srzodka naprawienia tey wady, iak wyciągnąć ten członek, i powtornie go złamać: lecz praktyka takowa wymaga ściśley ostrożności, albo lepiey mowiąc, okrutne to działanie lepiey żeby było całkiem odrzucone, nie tylko z przyczyny okrutnych bolow ktore zadaie, ale ieszcze dla okropnych skutkow, ktore są nieoddzielne od niego.

Jednakże ieżeliby odręt był ieszcze miękki, pacyent młody i czerstwy, można śmiało odważyć się na takową operacyą o ktorey mowiemy, dla przywrocenia członkowi iego kształtu lub gładkości przyrodzoney. Lecz iednę ostrożność nieuchronnie zachować należy, to iest iż wprzod nim się operacya przedsięweźmie, potrzeba przez kilka dni przykładać na odręt

plaſtry i maści, fomentacye, i kąpiele rozpędzaiące i miękczące. Plaſter z żabiego ſkrzeku z merkuryuſzem, bardzo ieſt w takowym przypadku zalecony.

Zaſtanowmy ſię teraz nad leczeniem ſzczególnych gatunków złamań rozmaitych części ciała, zaczynaiąc od tych ktore ſą nayczęſtſze. Lecz nie podobna ieſt ażebyśmy tu wſzyſtko wyliczyć mogli, zamiar takowy bardzoby rozciągłego dzieła wymagał; przteto nie zamierzamy tu iak tylko pryncypalnieyſze wyłożyć wiadomości.

O ZŁAMANIU KOSCI RAMIENNEY (*clavicula*) i SPOSOBACH LECZENIA GO.

Kość ramienna podlega złamaniu a to bardziey w części ſwey ſrzodkowey, niż w inney, przypadek takowy zawſze bywa złączony z wyſkoczeniem. Ramie na ów czas opada przed pierſi, i bardzo ieſt trudno ruſzać nim.

Ponieważ przez tę kość nie przechodzi żaden muſzkuł, przeto nie trudno ieſt odkryć takowe złamanie, zwłaſzcza w oſobach chudych.

Lecz ze wſzyſtkich złamań, to o ktorym tu mowiemy naytrudniey ieſt po naprawieniu utrzymać. 1mo. Ze kość ramienna bywa zawſze ciągniona od muſzkułów ku kości moſtkowey (*ſternum*) 2do. Ponieważ iey nie można obwiązać ściąglami. 3tio. Ponieważ kość ta ieſt bardzo mała.

Dla naprawienia tey kości należy pacyenta poſadzić na ſtołku niſkim. Potym pomocnik powinien ſwe kolano przyciſnąć do kości grzbie-

towey chorego pomiędzy łopatki, i ciało iego na przod wygąć. Tenże sam pomocnik bierze potym za wierzch ramienia iedną ręką, i ściąka ie w tył: toż samo i z drugiey strony wykonywaiąc.

Chirurg naprzeciw niego będący schwycić na ow czas powinien końce kości złamaney, zbliżyć ie i naprawić rękami. Każe innemu pomocnikowi przytrzymać tak naprawioną kość, a sam się zakrzątnie około sposobu opatrzenia.

Jeżeliby się trafilo, iżby się kość naprawiona niechciała trzymać, i że wieleby zachodziło trudności w utrzymaniu iey w takowym stanie, przyłoży się na przednią część blaszka, i zawiąże się na krzyż tak iżby ręce zostawały w tym położeniu w iakim ie trzymał pomocnik.

Poczym zmacza się kilka platkow w białku od iaia i te się przyłożą w zagięcie i zawiąże przyzwoicie.

ZŁAMANIE i NABICIE KOSCI ŁOPATCZANEY.

Przydarzyć się może złamanie kości łopatczaney w iey szyi, grzbiecie, i wypukłości.

Złamania takowe bywaią poprzek, podłuż albo ukośnie.

Gdy kość ta złamana będzie wpodłuż, wypukłość bywa strzaskana w poprzek; i na ow czas kości te niebardzo odstaią.

Lecz w przeciwnym przypadku gdy łopatka albo iey wypukłość są złamane w poprzek, al-

bo ukośnie, oddział bywa znaczny, i odłamki zachodzą ieden na drugi.

Ten gatunek złamania poznaie się po znakach ogólnych, i przez emfizemę ktora się postrzegać daie na kości łopatczaney.

Jeżeliby złamanie było proste, niemasz się czego obawiać; naprawienie części iest łatwe.

Nie iest zaś tak w przypadku wyrusenia się ze swoich mieysc, i gdy kości zachodzą na siebie, gdyż ponieważ kość łopatczana pokryta iest wielą muskułami bardzo mocnemi, bardzo trudno iest naciągnąć.

W tym przypadku każe się choremu rękę podnieść i wesprzeć na głowie, tak iżby nos był w prostey linii z fałdem, i zagęciem łokciowym.

Podczas gdy pomocnik trzymać będzie ręce w tym położeniu, Chirurg starać się powinen naprawić kość na swoie mieysce.

Po wykonanym naprawieniu, powinna bydź kość przytrzymana poki się nie zawiąże. I na ow czas pomocnik spuszczać powinien powoli rękę pacyenta, a operator pilnować powinien kości łopatczaney, dopoki ta nie trafi na swoie przyrodzone położenie.

Przyłożą się potym dwa płatki zwinionego w kilkoro płotna grube, i zmaczane w spirytusie winnym, od kości łopatczaney aż pod iey niższy kąt: to wszystko pokrywa się zawiązaniem zwanym *etoile simple.* I z resztą się postąpi zwyczaynie.

Puszczenia krwi powinny bydź mniey lub więcey powtorzone podług potrzeby; tryb powi-

nien bydź ściśle zachowany, rownie iak i milczenie, i spokoyność.

Gdy złamanie przydarzy się w tym końcu łopatki, w ktorym do ramienney kości nad piersiami przypiera (*acromion*) każe się podnieść rękę dla rozwolnienia muszkułu zwanego *deltoide*, albo też bierze się za łokieć u ręki chorego i posuwa się bark z dołu ku gòrze pionowo.

Przykłada się potym na łopatkę płatek kwadratowy, zmaczany w wodzie ranney; i przestać się powinno na zawiązaniu utrzymuiącym.

O NAPRAWIENIU RAMIENIA.

Maiąc naprawić ramie, należy nayprzod w prost i wstecz wyciągać; a ieżeli oba końce złamania zaszły ieden na drugi, należy wyciągać mocniey za pomocą sideł.

Lecz bardzo iest rzeczą potrzebną wiedzieć, iż w tym gatunku naprawiania, należy chorego posadzić na stołku bez poręczy: potrzeba tak, że ażeby pomocnik schwycił chorego po pod pachę ręki zdrowey, i ażeby drugi pomocnik uiął za ramie złamane, ktore ciągnąć powinien ku gorze nie podnoszące go iednakże, gdy tym czasem trzeci ciągnąc ie powinien na doł ku ziemi. Nie należy przeto nigdy podnosić ręki końcem wykonania tey naprawy, i łokieć powinien bydź zawsze zgięty.

Potym Chirurg wziąwszy ramie w obydwie ręce naprawi kość na swoie mieysce. Przygotowanie całe powinno bydź gotowe; białka z iaia ubite z oleykiem rożanym, i trochą octu, kazawszy ie trochę rozgrzać.

Powinny bydź przygotowane trzy wſtęgi, ztery płatki w kilkoro zwinione podłużne, i eden poprzeczny, i dwie tektury. Długość pierwſzey wſtęgi powinna bydź połtora łokcia, a nieć powinna dwa dobre calę ſzerokości. Druga łokieć i trzy ćwierci długości, i ſzerokość aką iak pierwſza. Jednakże te długości, i ſzerokości wſtęg podlegaią odmianom, podług wieku pacyentow albo długości i grubości członka. Lecz z ogolności wſtęga na ramie powinna mieć połtora łokcia długości, a ſzerokości dwa cale.

Trzecia mieć powinna też ſamę długość i ſzerokość co pierwſza. Owoż ſpoſob zawiązania ich.

Jeżeliby ramie złamane było w części niżſzey - i ieżeliby kość była zepchnięta wewnątrz, przyłożyć potrzeba koniec pierwſzey wſtęgi z góry na doł i obwinąć trzy razy mieyſce złamane, potym ſię zbliżyć ku podpaſze, i zrobić małą zawiązkę. Wſtęgą drugą należy dwa razy obwinąć po pierwſzey, a potym ſię ściągnie ku łokciowi i tam ſię obwinie zoſtawiwſzy łokieć odſłóniony, potym ią ściągaiąc ku górze zakończy ſię to zawiązanie u pierwſzey wſtęgi.

Chociaż ramie ieſt okrągłe i rownieyſze od wſzelkiey inney kości; iednakże niemaſz w tym żadney trudności w przyłożeniu kilku płatkow poprzecznych dla wyrownania: potym ſię przyłożą cztery płatki podłużne zwinione we czworo, długie około na ośm grubości palca a ſzerokie na dwa Te ſię przyłożą wzdłuż ramienia, zoſtawuiąc nie co oddziałow pomiędzy niemi, i te ktore ſą bliżſze łokcia powinny mieć długość nieco krótſzą dla zapobieżenia doleganiu.

Trzecia wſtęga będzie założona na złamaniu w ſamym tylko proſty obwinięciu, i ta poprowadzi ſię ku gorze i zakończy z pierwſzemi dwiema wſtęgami.

Gallien radzi w tym złamaniu o ktorym tu mowiemy cztery wſtęgi; chce on ażeby czwarta zaczynała ſię u gory, i ztamtąd żeby była ſpuſzczana w wielkich obwodach, i żeby była z teyże ſamey ſtrony przyłożona iak dwie pierwſze, poczym ſię przykładaią tektury długości przyzwoitey, i ſzerokie każda na ſześć grubości palca, ktore ſię przytwierdzić powinny wſtążkami.

Jeżeliby ramie złamane było w ſrzodku, zrobiwſzy trzy okręgi na złamaniu potrzebaby wſtęgę poſunąć ku gorze, przeprowadzić ią pod pachę i obrocić w koło ciała, i tak kilka razy wciąż.

Jeżeliby złamanie było w mieyſcu bliſkim głowy ramienney, gdyby zaległo ſzyię tey kości, należałoby użyć zawiązania znaiomego pod nazwiſkiem *ſpica*. *Obacz* NAWIĄZKI, OBWIASŁO.

O NAPRAWIENIU KOSCI ŁOKCIOWEY GRUBEY (*cubitus*)

Kość łokciowa ieſt podwoyna ktore zowią *cubitus*, i *radius*; gdy iedna tylko z tych kości ieſt złamana tedy nie tak łatwo ze ſwego mieyſca wyſkakuie, iak gdy ſą złamane obydwie; a tym ſamym łatwiey ie ieſt naprawić, gdyż kość ktora pozoſtała całką, łatwiey może utrzymać złamaną niż wſzelkie naciągania, i wiązania.

Gdy ſię złamanie przydarzy przy części końcowey niżſzey, kość złamana ściągana bywa ku tey, ktora ieſt całka, przez muſzkuł graniaſty i mocne ściągło ktore ſię znayduie pomiędzy niemi; co czyni naprawienie trudnym. Okoliczność ta rownym ieſt względem, na ktory baczyć potrzeba w naprawieniu, i prognoſtyku.

Gdy idzie o naprawienie kości *radius*, i gdy iego odłamki zbliżyły ſię ku kości *cubitus*: pomocnik ieden ciągnąc za ramie, uciſkać powinien rękę pacyenta ku kości *cubitus*, poki ſię odłamek zagniecony nie podnieſie. Poczym uciſkać należy ramie ze wſzyſtkich ſtron, dłonią ręki, ażeby uiąć muſzkuły uciśnione pomiędzy obiema kościami, i naprawić odłamki kości *radius* na ich przyrodzone położenie; zawiąże ſię potym ramie ſpoſobem zwyczaynym (*Obacz Le Manuel du jeune Chirurgien*) wkładaiąc niby za podporę tekturę lub deſzczkę cienką, i zawieſi ſię na ręczniku założonym za ſzyię.

Co ſię tycze naprawienia, zawiązania, i zawieſzenia kości *cubitus*, w tym poſtąpić ſobie należy tak iak ſię powiedziało o kości *radius*. Miey tylko baczność zwrocić rękę ku kości *radius*, czyli ku wielkiemu palcowi, poki część zagięta tamtey nieodzyſka ſwoiego położenia.

Gdy obydwie kości będą złamane, z każdą z nich wykonay to cobyś robił, gdyby poiedyńczo złamane były. Więcey tylko łożyć potrzeba ſiły i oſtrożności, tak w ſamym naprawieniu, iako i utrzymaniu ich w takowym ſtanie; iedna tylko rzecz, na

ktorą wielką baczność dawać należy, ieſt ażeby wſtrzymać, iżby materya w ſtawach nie ſtwardniała, ściągła nie ſtężały, ręka i łokieć nie utraciły ruchu, coby ſię przydarzyło niewątpliwie, gdybyśmy ią przez długi czas trzymali bez naymnieyſzego nią poruſzenia. Nie należy przeto zaniedbywać obracać i rozciągać ręki z oſtrożnością, trzy albo cztery razy na dzień, i fomentować iey oliwą albo wodą ciepłą, ażeby zachować iey ruchawość.

O NAPRAWIENIU KOSCI PRZEGURBIOWEY (*carpe.*)

Złamanie to tak ieſt rzadkie, iak naprawienie iego trudne; gdyż niepodobna ieſt naprawić kośei przegurbiowey tak iak była, a tym bardziey ieſzcze zrobić, ażeby w ſtanie takowym zatężała. Sciągła, i ścięgacze ſą powiękſzey części zgniecione, a tym ſamym ſtaw ręki ſtaie ſię tęgim, i nieruchawym, częſto nawet formuią ſię otoki, ropienia, fiſtuły i ſpruchniałość, ktorey popſpoliciey trudno ieſt wzmaganie ſię wſtrzymać iak tylko przez odcięcie ręki, z przyczyny delikatności iey koſtek, i trudności wyprożnienia ropy. Przeto widziano też częſto tego gatunku złamania opieraiące ſię przez przeciąg lat kilku.

Jednakże lepiey ieſt, ażeby Chirurg raczey ſzedł za doświadczeniem niektorych domyślnych badań, niżby miał bez nadziei zoſtawić i porzucić; iż tak rzekę, w nędzy pacyenta ſwego: potrzeba ażeby pomocnik

trzymał mocno za kość przyległą przegurbiowi, ażeby drugi trzymał za ſamą rękę, i ażeby w ſtrony przeciwne podług potrzeby naciągali, i ażeby pod ten czas Chirurg ſtarał ſię podług możności naprawić, a potym zawiązać przyzwoicie.

NAPRAWIENIE KOSCI DŁONIOWEY.

Złamanie to ieſt całkiem odmienne od poprzedzaiącego, to ieſt: iż iako ono z łatwością przydarzyć ſię może, i w rzeczy ſamey przydarza ſię częſto, tak też rownie łatwe ieſt do naprawienia, gdyż kości dłoniowe doſyć ſą wielkie.

Dla wykonania iey operacyi ieden pomocnik rozciągnąć powinien rękę chorą na ſtole, a Chirurg ułoży dokładnie ile będzie mogł rękami kości, i po tym zawiąże.

Do zawiązania tey kości używa ſię wſtęgi długiey bliſko na dwa łokcie, a ſzerokiey na dwie grubości palca, obwiia ſię dwa lub trzy razy około dłoni, a potym ſię ukośnie ſpuſzcza ku dołowi, potym ſię przeciąga wſtęga pomiędzy palec pierwſzy, i wielki, i zawięzuie ſię na ręce; poczym ſpuſzczaiąc ſię z zewnątrz wewnątrz zawiązawſzy trzy razy nakſztałt węzłu *ſpica* Przyłoży ſię potym na kość dłoniową płatek maiący przyſzytą tekturę. Płatek ten wſadzony bydź powinien pomiędzy pierwſze obwiedzenie, a z tego co ſię pozoſtanie wſtęgi, zrobią ſię dwa zawiązania *ſpiça*, przewłocząc wſtęgę tak iak w pierwſzym pomiędzy palcem wielkim i wſkazuiąym, potym ſię opuści ku

przegurbiowi zrobiwſzy dwa zawinięcia dla okrycia węzłu ſpica; a gdy ſię doydzie do przegurbia zakończy ſię zawiązanie podwoynym obwinięciem, i ręka zawieſi na ręczniku.

NAPRAWIENIE PALCOW U RĘKI.

Naprawiwſzy rozmaite członki złamane weźmie ſię wſtęga na dwie ſtopy długa, a na dwa palce ſzeroka, ktora ſię podwoynym okręceniem założy przy przegurbiu. Ztamtąd obwiiać ią należy ukośnie poſtępuiąc od dłoni ku palcom połamanym, z ktorych każdy oſobno obwinąć należy, tak iak ſię robić zwykło w zawiązaniach naſtępuiących, a okrywſzy ie całe, przyłoży ſię kawałek tektury grubey na dłoń ręki, do ktorey ſię go przywiąże mocno. Niektorzy radzą ażeby palce nieco trzymać rozciągnione, przez włożenie kłębu w rękę chorego. Jakiegokolwiek bądź ſpoſobu użyie ſię na wſparcie palcy, wſtęga powinna ie obwinąć ieden po drugim, a zakończywſzy obwiianie na palcu wielkim zawieſi ſię ręka na ręczniku.

Jeżeliby tylko ſam palec wielki był złamany, naprawiwſzy złamanie ſpoſobem zwyczaynym bierze ſię wſtęga na cal ſzeroka, a na ſześć lub ośm palcy długa, i ściąga ſię nią do koła obwiązaną przegurbie i ztamtąd przeciąga ſię ku członkowi choremu, i ten ſię potroynym obwiązaniem okryie, a przyprawiwſzy mu dwie podpory z tektury iednę wewnątrz, drugą zewnątrz wiel-

kiego palca te przytwierdzą ſię przez powtorne obwinięcie trzy razy wſtęgi, złtępuie ſię potym ku przegurbowi, a tam ieſzcze dwa lub trzy razy obwinąwſzy zakończy ſię zawiązanie.

Jeżeli obydwa członki palca wielkiego ſą ſtrzaſkane, używa ſię tegoż ſamego zawiązania z tą rożnicą, iż ſię na każdym robią oddzielne zawiązania, i że ſię tak przyłożyć powinny te podporki, o ktorych wyżey wſpomnieliśmy iżby całe członki oſłonione były.

Używa ſię także wſtęgi poprzedzaiącey, gdy ieden tylko palec złamany będzie, ale należy palec ten chory przytwierdzić do zdrowego, ażeby ſię wſpierały wzaiemnie do poty, do poki ſię odłamki nie zroſną.

NAPRAWIENIE KOSCI NAYGRUBSZEY POSLADKOWEY (*femur.*)

Kośc ta może ſię złamać w wyżſzey ſwey części, albo w śrzedniey, albo nakoniec w nayniżſzey. Złamania tego gatunku mogą bydź poprzeczne albo ukośne, albo bez ſtrzaſkania.

Gdy ſię złamanie przydarzy w tym mieyſcu, ktore Anatomiści zowią ſzyią kości pośladkowey. iako ſię to nayczęściey przytrafia, trudno ie ieſt naprawić, i utrzymać w ſwym przyrodzonym położeniu, tak dalece, iż takowy gatunek złamania poczytany ieſt za mocną zawadę w Chirurgii.

Gdyby kość poślaḋkowa złamana była w dwoch mieyſcach, na ow czas niebeſpieczeńſtwo ieſt wielkie, i naymnieyſze byby-

ło to, gdyby chory nie utraciwſzy życia, zoſtał na całe życie kulawym.

Dla ciągnienia w proſt, i w ſtecz przeciąga ſię ſerweta albo ſidło iakie ſzerokie pomiędzy uda choremu; każe ſię ie trzymać iednemu lub dwom pomocnikom w kierunku przeciwnym kości złamaney. Inny znowu pomocnik ciągnąć powinien nogę albo rękami, albo ſidłem mocnym, a Chirurg pod ten czas ſtarać ſię powinien naprawić.

Co ſię tycze opatrzenia, obwiia ſię złamanie ſzerokim płatkiem, potym ſię na to obwiązuie trzy razy na złamaniu wſtęga ſzeroka na cztery palce, a długa na dwa łokcie, ktora ſię daley obwiia aż ku poſladkowi.

Po tey bierze ſię druga wſtęga, i obwiia tyleż razy ile pierwſza i obwięzuie u kolana.

Po zawiązaniu tych obydwoch wſtęg, wyrownaią ſię nierowności udowe płatkami, i blaſzkami ſłużącemi za podporki, i przytwierdzaią ſię trzecią wſtęgą krora ſię zacząć powinna od kolana, a ſkończyć u poſladku.

Potym ſię przykładaią tektury powyrzynane w połkoła iedna wewnątrz, a druga zewnątrz uda; i zawięzuią ſię dwiema lub trzema wſtęgami.

W przypadku złamania ukośnego, potrzeba nieco mocniey ściągnąć wſtęgę i tekturę, niż gdy złamanie ieſt poprzeczne, gdy w tym kości złamane prawie ſię ſame utrzymuią, i działanie muſzkułow przyciſka iednę ku drugiey.

W drugim gatunku złamania, każdy koniec kości odłamaney nie może się zaczepiać za drugi, a przez działanie muſzkułow ieden się po drugim zśliźgnie.

Po zawiązaniu wſtęgi założyć potrzeba dwa ſidła iedno nad kolanem, drugie nad koſtką, potym się przeciągnie obrus pomiędzy uda tak iżby ieden iego koniec fałdował na pośladek, a drugi z ſtrony pośladku przeciw-ległego, ktory należy przytwierdzić do łożka ieden koniec z prawey, a drugi z lewey ſtrony.

Potym się przeciągaią ſznurki z ktorych ieden ciągnąć się powinien od ſtopy aż do pośladku, a drugi od podeſzwy aż ku ſtabiźnie dla umocnienia ſtopy, nogi, i wſtawow pośladkowych

Sznurki te powinny bydź wyrownane płatkami ażeby zewſząd iednoſtayne było uciſkanie.

Całe to opatrzenie przykrywa się płatkiem podłużnym, ktoryby się ciągnął od ſtopy aż ku pośladkowi, i przez ktoryby przechodziły ſidła przytwierdzaiące ſznurki.

Pozoſtaią ieſzcze naſtępuiące oſtrożności do zachowaiia po wykonanym całym opatrzeniu, a te ſą: *1mo.* Ażeby przytwierdzić do nogi od łożka członek uſzkodzony dla utrzymania w podłużnym położeniu uda. *2do.* Ażeby położyć deſkę ſtałą przy łożku ze ſtrony nogi zdrowey, opatrzoną materacykami, ażeby się chory na nich mogł wſpierać, i podnieść gdyby poczuł, iż się oplezł. *3tio.* Przeſtrzegać ażeby ſkóra z pośladku nie złaziła z przyczyny nieczyſtości,

na ten koniec wyrznąć ſię powinno łóżko w środku. 4to. Prześcieradło powinno bydź w śrzodku rozcięte tak iżby ie można odmienić bez przykrości dla chorego, 5to. Jeżeliby mimo te wſzyſtkie oſtrożności ſkóra złaziła, obmywać ſię będzie to mieyſce wodą ianną, i przyłoży ſię na nie maści ſtyrax rozciągnioney na bibule, albo płotnie bardzo cieńkim.

Powiedzieliśmy iuż wyżey, i niemożemy tego nadto powtorzyć: że gdy ſzyia kości udowey ieſt złamana, iako ſię to częſto przydarza, tak z przyczyny iey poprzecznego położenia, iako i z ſwoiey tkanki gębczaſtey i kruchey, nietylko naprawienie bywa trudne, ale nawet członek, na zawſze zoſtaie ſkurczony, i pacyent kulawy. Gdyż 1mo, grubość i moc znaczna muſzkułow przeſzkadza naprawieniu kości. 2do. Gdyby naprawienie było doſkonale dobrze wykonane, dwa odłamki kości mogą ſię zemknąć, gdyż część niżſza pośladku będzie ciągniona ku górze przez muſzkuły, co tym łatwiey wykonać ſię może, że ſzyia pośladku nie ieſt przyłączona do głowy poprzecznie czyli proſto, ale ukośnie to ieſt: z boku, iako ſię widzieć daie na trupie.

Oprocz tego złamanie ſzyi pośladkowey trudno ieſt odkryć, i częſto bardzo ſię przytrafia, że ſię ie weźmie za wybicie tak iż głowa kości pośladkowey wyſkakuie za wydrążenie kotyloidalne. Lecz zdaie ſię bydź iuż rzeczą dowiedzioną, iż daleko ieſt łatwiey złamać ſię ſzyi kości pośladkowey chociażby nie było, niż żeby głowa, ktora ieſt tak mocnemi opatrzona ścią-

ściągłami miała wyſkoczyć z zaklęſłości, iakie-kolwiek bądź przypuściwſzy uderzenie. Staro-żytni, a nawet Praktycy wieku oſtatniego, tak mało znaiomi byli tego poſtrzeżenia, iż w ta-kowym przypadku ani ſobie wyſtawiali, iżby mogło bydź złamanie, i używali tylko nardzę-dzi ſkutecznych na naprawienie wybicia, co za-dawało chorym nieznośne bóle.

Ponieważ ieſt rzeczą prawie nie podobną, aże-by ſię członek nie ſkurczył, i żeby chory nie okulawiał, iednakże doświadczenie nauczyło iż niektorzy z nich byli uleczonemi; i prze-konano ſię iż bardzo ieſt rzeczą w tey mierze pożyteczną robić mocne zawiązania, ażeby kość pośladkowa przyſtała należycie do głowy, i wzaiemnie ſię ile bydź może zroſſy. Spoſob ktoryśmy przepiſali dopełni doſtatecznie tych celow.

Gdyby złamanie pośladkowe złączone było z raną, ieſt niebeſpieczne, i w ogolności mowiąc nieuleczone, a nawet śmiertelne, ieżeliby ſię to bliſko wſtawu przydarzyło: zwłaſzcza ieżeliby ſkaleczyło wielką żyłę krwiſtą, co poznać mo-żna z hemorragii.

Niemniey ieſt niebeſpieczna rana uformowa-na na części niżſzey pośladku, gdyż bardzo ią ieſt trudno opatrywać, i fomentować.

W tych wſzyſtkich przypadkach użyć ſię po-winno wſtąg powyżey opiſanych.

Jeżeliby część zraniona była nadto ieſzcze ſtłuczona gwałtownie, i gdyby ſię krew zebra-ła pod ſkorą, należy z oſtrożnością wykonać częſte i głębokie incyzye, ażeby tym ſpoſobem zrobić wyiście dla krwi rozlaney, ktoraby ſię tam wkrotce pſuć mogła. Obmyieſz potym tę część wodą wapienną, zmieſzaną z czwartą

częścią ſpirytuſu wina kamforowego, albo innym iakim likworem rozpędzaiącym, poki ſię kontuzya nie rozeydzie.

Należy także gdyby hemorragia była znaczna, użyć likworow ſtężaiących, a ſzczegolniey ſpirytuſu wina rektyfikowanego, ktory bardzo pomyślne ſkutki kilkokrotnie okazał. Jeżeliby ſię ona ſkutkom tym opierała, ſzukay z pilnością arteryi ſkaleczoney, narzędziem znaiomym w Chirurgii, a gdy ią znaydzieſz, zawiąż nicią.

NAPRAWIENIE CZASZKI W KOLANIE.

Każdemu znaiome ieſt położenie tego członka, złamanie iego łatwo ieſt poznać, gdyż za pomocą palcow ſamych uczuć można czy ona ieſt złamana, lub nie, a nawet czy ieſt złamana podłużnie, poprzecznie lub w rozmaite ſtrony, i ieżeli odłamki ſą odſtałe, lub przypieraią ieden do drugiego.

Lecz w takowym badaniu ſtrzeż ſię zginać kolana, gdyż mimo to iż zginanie takowe byłoby niepożyteczne, ieſt ieſzcze boleſne, w tym iż może oddzielić odłamki, ktore wprzod przypierały, albo ie też bardziey od ſiebie oddalić.

Jeżeliby mały odłamek kości kolanowey wyſkoczył do gory, nie bardzo ieſt łatwo tego doſtrzedz zwłaſzcza w oſobie otyłey.

W ogólnośc ten gatunek złamania nie ieſt tak niebeſpieczny iak inne, gdy ſok kości nie może przeniknąć do wſtawu, i zrobić go ſtężałym z taką łatwością iak w innych złamaniach teyż ſamey kości, w ktorych kolano traci zupełnie ſwruchawość, i władzę zginania ſię.

Jeżeli damy wiarę wielu osobom maiącym doświadczenie w tey sztuce, nie bardzo sobie obiecywać należy doskonałego uleczenia w złamaniu czaszki kolana, gdyż pospolicie kolano staie się całkiem nie ruchawe, a przynaymniey z większą trudnością ruszać się może: oprocz tego sok kościowy maiący służyć na uformowanie odrętu, wpaia się sam przez się wewnątrz wstawu, i tenże sam likwor ktory w ten czas gdy członek ten iest zdrowym, służy do oślizgania części, lepi się i tak twardnieie, iż kość goleniowa z udną razem się spaiaiąc stężaią się iak deski, i nieskładaią iuż, iż tak rzekę iak tylko iednę kość, w ktorey srzodku osadzona iest czaszka.

Nakoniec ponieważ w tym złamaniu zwłaszcza w poprzecznym, chory przymuszony iest leżeć bez naymnieyszego ruszenia nogą, poki kość zupełnie nie zatężeie, ta zatym sama okoliczność wiele się przyłożyć może do zsiadnienia likworu przeznaczonego na oślizganie wstawu, i często się przydarza że ściągło utrzymuiące czaszkę, i ktore po wielkiey części kieruie ruchem kolana, uszkodzone iest przez ten sam gwałt, z ktorego wypadać musi, że ruch kolana całkiem będzie odięty albo przynaymniey znacznie uszkodzony.

Na fundamencie tych uwag nie może iuż bydź rzeczą zadziwiaiącą, że ci, ktorzy raz złamali czaszkę w kolanie podlegaią iuż częstemu iey łamaniu, iako postrzeżenie uczy. Jednakże są przykłady złamań poprzecznych tak doskonale uleczonych, iż te osoby żadnego iuż więcey przez ciąg swego życia nie doświadczyły.

Chcąc naprawić czaſzkę kolana, każe ſię weſprzeć choremu ſtopę na czym ſtałym, a wyciągnąwſzy dobrze goleń, naprawią ſię na ſwoie mieyſce oba odłamki czaſzki.

Po wykonanym naprawieniu utrzyma ſię ie zawiązaniem wſtęgą długą na dwa łokcie lub więcey, ktorą ſię noga obwinie ośm lub więcey razy.

Po czym nad i pod kolano przykłada ſię wałek z płotna, ktoremu dać potrzeba kſztałt pułxiężyca i kości te okryią ſię plaſtrem gwiazdziſtym, ktory na ſamę czaſzkę przyłożyć ſię powinien.

Poczym robi ſię drugie zawiązanie takież ſame iak poprzedzaiące ale wſtęgą ſzerſzą, w tym obwinięciu wſtęgi tak obwodzą czaſzkę iż ſię zawiązanie żadną miarą zemknąć nie potrafi.

Po odbytym zawiązaniu Chirurg dopełnić ieſzcze powinien tey oſtrożności, iżby chory nigdy kolana nie zginał.

W boiaźni ażeby ſię powtornie czaſzka nie złamała, iak ſię to bardzo częſto przytrafia, należy choremu zabronić ażeby nie ſtąpał tą nogą aż po ſześciudzieſiąt, lub ſiedmiudzieſiąt dniach, co ieſt czaſem naydłuższym iuż iakiego kość do zrośnienia ſię potrzebuie.

ZŁAMANIE GOLENI, i SPOSOB NAPRAWIENIA GO.

Mogą bydź obydwie kości goleniowe złamane razem, albo też poiedynczo; mogą znowu bydź złamane w części wyżſzey lub niżſzey. Rzadko kiedy łamią ſię one w iednym mieyſcu,

iedna poſpolicie łamie ſię niżey, druga nieco wyżey.

W złamaniu kości grubſzey łatwo to ieſt poſtrzedz, gdyż kość ta bezſrzednie leży pod ſkórą.

Lecz w złamaniu kości mnieyſzey trudniey ieſt poznać, gdyż ta ukryta ieſt pomiędzy muſzkułami, i ciałem. Naſtępuiące atoli ſpoſoby o iey złamaniu przekonać potrafią.

1mo. Boleść, ktora ieſt dosyć znośna, i nieprzeſzkadza choremu chodzić, ieſt iednym tego znakiem.

2do. Wziąwſzy nogę w ręce i obracaiąc w niey kość łatwo ieſt uczuć to złamanie czy ieſt rzeczywiście, i w ktorem mieyſcu.

Srzodki i ſpoſoby poſtępowania ze złamaniami kości goleniowey nie rożnią ſię cale od tych ktoreśmy w przypadkach złamań innych kości przepiſali, to ieſt iż ie potrzeba wyciągnąć rękami albo ſidłami, naprawić; zawiązać i położyć przyzwoicie członek. Dla rozſzerzenia atoli uwag niektorym przynaymniey naſzym czytelnikom powtorzemy tu ieſzcze raz to co ſię iuż wyżey nadmieniło.

Przypuśćmy zatym, że goleń złamana ieſt całkowicie, owoż ieſt ſpoſob, iakim ſobie końcem naprawienia iey poſtąpić należy.

Położywſzy chorego na łożku pomocnik ieden powinien obiąć ciało iego w ſrzodku, drugi powinien obiema rękami trzymać nogę chorego pod kolanem, a inny u pięty, ktory to oſtatni zręcznie ią wyciągać powinien.

Chirurg na ow czas obrociwſzy ſię tyłem ku nogom łożka obeymie obiema rękami mieyſce złamane. Potym każe obydwom pomocnikom wyciągać nogę, a on unoſząc powoli nogę w miey-

ſcu złamanym. Gdy iuż noga doſyć będzie ściśniona dla ułatwienia operacyi, Chirurg każe pomocnikom wyciągnąć ią mocno w linii proſtey. Na ow czas dopiero mięſiſtością wielkich palcow zbliżonych do ſiebie ſtarać ſię będzie kość naprawić.

Lecz tu zważyć należy iż pomyślność tey operacyi zależy od zręczności pomocników ciągnących nogę. Dla tego oni nie powinni ſię nic bynaymniey ruſzyć aż za ſkinieniem Chirurga; mocnieyſzy i więcey maiący doświadczenia poſtawiony bydź powinen przy nogach chorego. Po wykonanym naprawieniu kości Chirurg powinien zrobić zawiązanie.

Weźmie płatek w kilkoro zwinionego płotna przecięty aż do połowy, i zmacza go w gorzałce kamforowey, i podłoży go pod nogę wyciągaiąc odcinki po nad nogę. W czym przeſtrzegać ieſzcze powinien ażeby ſię nie zrobił iakowy fałd, ktoryby ſię ſtał okazyą bolow dla pacyenta.

Gdy Chirurg przyłoży iuż takowy płatek, weźmie wſtęgę na połczwarta łokcia długą, a na trzy palce ſzeroką. Zwinie ią w końcu na ośm palcy, i zmacza koniec w wodce kamforowey, ażeby ſię nie zmykał, i tak ſpoſobem zwyczaynym obwinie i ściągnie nogę, ze ſtrony wewnętrzney ściągła Achilleſowego, ku ſtronie wewnętrzney kości grubſzey na przeciw ſamego złamania.

Część wſtęgi zwiniona będzie założona ręką prawą w mieyſcu wyżey wſpomnionym, i w ten czas ręka lewa (w przypadku złamania nogi prawey) ſchwyci za wałek wſtęgi i zrobi naypierwſzy obwod; poczym go uymie ręka prawa, gdy tym czaſem na iey mieyſcu ręka lewa utrzy-

mywać powinna ſpod nogi dla utrzymania mieyſca uſzkodzonego.

Drugie obwiedzenie końca zwinionego powinno bydź założone na pierwſzym, toż ſamo i trzecie, a dalſze powinny ſię coraz bardziey od pierwſzego rozſzerzać tak iżby oſtatnie odſtało na cztery lub pięć linii naywięcey.

Ponieważ noga w ſwey obiętości nie ieſt gładka, przeto należy wſtęgę zawiiać dla zapełnienia mieyſc odſtałych.

Na pierwſzą wſtęgę założy ſię druga, ktora ſię powinna zniżać ku dołowi aż ku koſtce zewnętrzney, ktorą powinna okryć, przechodząc ukośnie pod ſtopę, tak iżby nazad odwrocona pokrzyżowała ſię z pierwſzem obwinięciem. Poczym Chirurg daley obwodząc też ſamę wſtęgę okryie koſtkę wewnętrzną tak iżby to obwiianie zakończyło ſię pod kolanem.

Po zawiązaniu tey drugiey wſtęgi pokładaią ſię z każdey ſtrony nogi płatki grube, od pięty, aż ku łytce, i poprzypinaią ſię ſzpilkami.

Na ktore ieſzcze przyprawić ſie powinny łuby, ktorych długość i ſzerokość ſtoſowana bydź powinna do członka; te przytwierdzą ſię trzecim zawiązaniem, ktore ſię zacząć powinno od koſtki a ſkończyć pod kolanem.

Wreſzcie dla wſparcia i wygodnego trzymania nogi wyżey iuż przepiſany podaliśmy ſpoſob.

Na łożku chorego nie powinno bydź żadnego materaca wyſſanego pierzem.

W kilka dni po naprawieniu nogi, chorzy ſkarzyć ſię poſpolicie zwykli na wielki ból w pięcie. Dla zapobieżenia temu założyć ſię w tym mieyſcu powinna gębka napoiona gorzałką.

Jeżeliby noga zbyt była ściśniona zawiązaniami, można ie rozwolnić dla ulżenia choremu.

Przywiąże ſię także do łożka ſznur, za ktoryby chory chwytał maiąc ſię podnieść w potrzebie.

Pamiętać także potrzeba w nogach łożka położyć poprzecznie deſzczkę, tak iak ſię mowiąc o złamaniu kości pośladkowey powiedziało.

Jeżeliby złamanie nogi złączone było z ranami, ſtrzaſkaniem kości, &c. należy ſobie z niemi poſtąpić tak iak wyżey.

ZŁAMANIE KOSCI STOPOWEY.

Koſtki ſtopowe podlegaią także rownie złamaniu, iak i koſtki w ręce; lecz z przyczyny wielkiego ſtłuczenia nerwow, ścięgaczy, ściągłow, i błon, złamania tego gatunku bywaią poſpolicie złączone z ranami, i ſymptomatami bardzo niebeſpiecznemi.

Spoſob leczenia takowych przypadkow ieſt takiż ſam iak i rąk. Każe ſię chorego podnieść, ieden pomocnik powinien ſtopę weſprzeć na deſce mocney i rowney; gdy tym czaſem Chirurg uciſkać powinien kości w tę ſtronę iak złamanie wyciąga, poczym okryie ſtopę chuſteczką i płatkiem we czworo zwinionego płotna zmaczanym w oxykracie.

Zawiązaniem powinien bydź ſandał. Obacz *Le Manuel du jeune Chirurgien*, karta 470. Wiedzieć tu należy, iż złamania ſtopowe, rownie iak i ręczne, a nawet goleni bliſko ſzpągi (*cheville*) zwłaſzcza gdy ſię koſtka

oddzieli od kości pryncypalney, nigdy nie może bydź dofkonale uleczone, i że pofpolicie w takowym członku pozoftaie iakaś grubość, nabrzmiałość, wrzod, fpruchnienie, albo fiftuła nieuleczona, ktorym to przypadkom zapobiedz nie można iak tylko przez odcięcie, ktore iefzcze nie zawfze chorego ocalić może.

W złamaniach więc tego gatunku lepiey ieft wcześniey uwiadomić chorego, lub iego przyiacioł, ażeby gdy w leczeniu co złego wypadnie, nie przypifywano tego, iak zwyczaynie bywa, nieumieiętności operującego Chirurga.

Wyłożywfzy już to co fię tycze złamania członkow, przyftąpmy iuż do złamań innych części ciała.

ZŁAMANIE NOSA.

Mało bardzo Autorow pifało o złamaniu nofa, chociaż przypadki takowe dofyć fą częfte, i ftaią fię źrzodłem rozlicznych chorob.

Uderzenie pięścią lub lafką, albo padnienie na nos fą przyczynami tego gatunku złamań. Te zaś mogą bydź profte, lub fkładane, całkowite, lub nie. Niekiedy także kości takowe trzafkaią poprzek, a niekiedy znowu z boku.

Nad to iefzcze, iftota nofa albo zoftaie w całości, albo też ieft ftrzafkana, albo chrząftki zoftały pooddzielane, i w takowym przypadku nozdrże fkaleczone ściąga fię ku przeciwney ftronie.

Gdy kości nosa zostaną złamane poprzecznie, nozdrza się rozwieraią i oddech staie się strudniony. W przypadku złamania bocznego strona uszkodzona staie się zaklęsłą.

O złamaniu kości nosowey zapewnić się można przez spoyrzenie, i dotykanie.

Przez widzenie przekonywamy się czy część wyższa nosa iest zapadła; ieżeli iedna lub druga strona nosa iest ku iedney lub drugiey stronie ściągniona, ieżeli się uformował gruczoł &c.

Przez dotykanie przekonywamy się także o złamaniu nosa wkładaiąc w nos szukadło obwinione w płotno: na ow czas wkładaią się dwa palce to iest; wielki, i wskazuiący w nos, a tak łatwo się iest zapewnić, o rzeczywistym złamaniu.

Złamanie proste kości nosowey, niecіągnie za sobą żadnego niebespieczeństwa; bywa ono nawet niekiedy zbawienne wstrzymuiąc ażeby się kommocya nie szerzyła daley, i nierodziła brodawek lub otokow pomiędzy błoną flegmistą, i kością nosową; rozlania pomiędzy skrzydłami przedniemi mozgu, ktore to przypadki często bardzo przyprawiaią chorych o śmierć.

Dla naprawienia kości nosowey, Chirurg każe choremu usiąść na stołku ktory przed sobą postawi, i każe pomocnikowi trzymać mu głowę; w ten czas zapewnić się powinien o mieyscu, i naturze złamania, potym weźmie kopystkę albo narzędzie podnoszące opatrone płotnem, i wsadzi ie w nos w to mieysce, w ktorym postrzega uciśnienie, i

podnieſie kość, przykładaiąc oraz wielki palec do boku noſa dla wſparcia tey ſiły, ktorą narzędzie wywierać będzie.

Jeżeliby obydwie kości noſa były złamane, chirurg też ſame działanie zobydwoch ſtron wykonać powinien.

Przydarza ſię często takowe złamanie kości noſowey tak, iż cale nie znać żeby kość uſtąpiła ze ſwego przyrodzonego mieyſca. W takowym przypadku doſyć ieſt przyłożyć na złamanie płatek zmaczany w wodzie ranney, albo w wodzie kamforowey, i przytrzyma ſię ie zawiązaniem zwyczaynym; potym ſię choremu puści krew, przepiſze dyeta i ſpoczynek dla zapobieżenia wſzelkim przypadkom.

Ile razy przydarzy ſię utrata części iakowey, iako ſię to przydarza na woynie, należy każdy odłamek na ſwoim mieyſcu oſadzić, nigdy ſię ich zaś niepowinno wyrywać gwałtownie ale czekać poki ſię albo nie złączą, albo poki ich ropienie nie oddzieli.

Po wykonanym naprawieniu niepotrzeba zoſtawiać ſzukadeł w nozdrzach; gdyż tym ſpoſobem bardzieyby ſię ieſzcze złe powiękſzyło rodząc irrytacyą ktorąby trudno było uśmierzyć. W takowych przypadkach iako i w innych ſpoſob leczenia nayproſtſzy poczytany ieſt za naylepſzy i nayzbawiennieyſzy.

Jakiegokolwiek bądź gatunku będzie złamanie noſa, zawſze ono wypada z mocnego uderzenia tey części. Chirurg przeto roſtropny puści kilka razy krew podług ſił i temperamentu pacyenta, przepiſze mu

dyetę, i przyprawy ranne. Powtorzy pu- ſzczenia krwi ieżeliby bole głowy były zna- czne, ieżeliby krew płynęła noſem, i ie- żeliby chory cierpiał ſpiączkę, oſtatnie t[illegible] ſymptomata okazuią wzruſzenie mózgu.

ZŁAMANIE, i NAPRAWIENIE SZCZĘKI

Szczęka niżſza daleko bardziey podleg[illegible] złamaniu aniżeli wſzelka inna kość, a gdy ſię przypadek ten zdarzy, bądź z iedney bądź z drugiey ſtrony, odłamki tey kośc[illegible] nieoddalaią ſię tak znacznie iak inne; gdyż iey muſzkuły w takowym zoſtaią położeniu, iż niepozwalaią rozſzerzyć ſię kości.

Złamanie ſzczęki niżſzey poznaie ſię, gdy włożywſzy palec do uſt chorego uczuie ſię wyruſzenie zębow z mieyſc ſwoich, i nie- rowność kości; i gdy poruſzywſzy ieden kawałek odłamka ręką, gdy drugą ręką wy- konywamy ruchy wſteczne, uciſkaiąc mo- cniey zęby przednie, uſłyſzemy nieiakiś trzaſk.

Złamanie to bywa iuż ukośne, iuż poprze- czne, podłużne lub pionowe. Przydarza ſię iuż w kątkach, iuż w brodzie iuż z bokow. Niekiedy kość bywa w kilku mieyſcach ſtrzaſkana iak to od poſtrzału; niekiedy zno- wu niemaſz ani rany, ani złamania.

Przytrafić ſię także może, iż po iakowym uderzeniu, albo upadku gwałtownym kość ſzczęki niżſzey będzie tylko wyruſzona, i że zęby wſtrzymaią gwałtowność uderze- nia, lecz na ow czas grozi niebeſpieczeń- ſtwo wzruſzonego mózgu.

Złamanie fzczęki niżfzey podobne ieft do złamania czafzki, ramienia, kości pośladkowey, i goleni; nie zawfze kość bywa ftrzafkana w mieyfcu famego uderzenia; na ów czas to ieft prawdziwe oddziałanie, o ktorym tu mowić do nas nienależy.

Wielka boleść, niekiedy konwulfye w wargach, płynienie śliny &c, fą przypadkami zwyczaynemi w złamaniu fzczęki niżfzey.

Przypadki te fą mniey lub więcey wielkie i okropne, podług mniey lub bardziey fkomplikowanego złamania. Przypadek takowy w ktorym kości znacznie fię oddzieliły, zowie fię ciężkim, gdyż na ow czas odnoga nerwow piątey pary, ktora fię rozciąga do fzczęki niżfzey i przechodzi do wfzyftkich zębow, bardziey ieft ciągniona, i rozparta, co rodzi bole bardzo oftre, a nawet konwulfye, i dzwonienia w ufzach, nieznośne; częfto nawet zęby pruchnieią, oczy fię zapalaią, i pacyent doświadcza w nich świerzbienia nieznofnego.

Częfto bardzo trudno ieft zatrzymać krew płynącą przez część końcową odnogi arteryi fzczękowey zewnętrzney, ktorą Francuzi zowią dziąftową (*alveolaire.*)

Gdy fię złamanie przydarzy w famym wftawie, to zawfze za fobą pociąga fkutki okropne i bolefne, z przyczyny ufzkodzenia części nerwowych ktore ie otaczaią.

W tych okolicznościach obawiać fię należy, ażeby fok tuczący nie zlewał fię w ten wftaw i ażeby fię tam nie uformowała ankilofis.

Wprzod nim się złamanie naprawi, Chirurg ſtarać ſię powinien poznać iakiego ieſt gatunku to złamanie. Takie w ktorymby kości nie odſtały od ſiebie, ieſt do uleczenia łatwe; nie potrzeba iak tylko przyzwoicie zawiązać, ażeby części te powrociły do ſwego przyrodzonego ſtanu.

Ale ieżeliby iedna część zachodziła na drugą, i ieżeliby zęby były połomane, należy ie przytwierdzić ieżeli można nicią złotą lub ſrebrną iak naycieńſzą.

To co ſię czynić powinno dla naprawienia kości ſzczęki niżſzey w przypadku znacznego odſunienia ſię; kończy ſię na wyciągnieniu w proſt i w ſtecz.

Na ten koniec obwiną ſię chuſteczką palce wſkazuiące, i te wſuną ſię po za ząb trzonowy; tak ażeby palec wielki zoſtał pod brodą i operator wyciągnąć będzie na przod część przednią ſzczęki.

To wykonawſzy zbliży ſię ſzczęka niżſza do wyżſzey, i przyłoży ſię na złamanie płatek w kilkoro zwinionego płotna figury proſtokąta obdłużnego, zmaczany w wodzie; a na ten przyłoży ſię znowu inny, co wſzyſtko przytwierdzi ſię zawiązaniem.

Potym ſię choremu puści krew, przeſtrzegaiąc prawideł, ktore ſię w puſzczeniu krwi zachować powinny, zakaże ſię mu mówić, nie będzie ſię mu dawać za pokarm nic takiego coby było twarde, i on powinien tylko żyć ſamemi płynami.

Jeżeliby było zranienie, a to tylko w wewnątrz uſt, wciągać ſię powinna krew, i

opa gdyby płynęła, gębką, pokiby się rana niezagoiła.

ZŁAMANIE, i NAPRAWIENIE KOSCI MOSTKOWEY.

Złamanie kości mostkowey nie tylko rodzi bole niezmierne, i nierowności, ale nawet niekiedy zrywa żyły i arterye tamże będące, skąd się rodzą bole w piersiach, trudność oddechu, kaszle gwałtowne, plwanie krwią, lub rozcieczenia krwiste po częściach w piersiach zawartych, albo wewnątz błony dzielącey piersi i płuca, z wielą ieszcze innemi symptomatami.

Nie tylko zaś po tych symptomatach, ktoreśmy dopiero opisali, poznaie się złamanie kości mostkowey; ale ieszcze przez samo spoyrzenie, gdy część ta utraci swoy przyrodzony kształt; przez dotknięcie, gdy się pod palcami rusza; przez słuch, gdy wydaie trzaski.

Naylepszy sposob na naprawienie kości mostkowey iest ażeby pacyenta położyć wznak na łożku lub na stole, podłożywszy mu kilka poduszek tak iżby się te nie ruszały, i co wyniostego coby zniżyło łopatki, a wyprężyło piersi.

Na ow czas dopiero Chirurg uciskać będzie, i chwiać mocno obiema piersiowemi kościami, i starać się będzie naprawić kość złamaną na swe przyrodzone mieysce.

Jeżeli skutek niechce działaniu takowemu odpowiedzieć, nie należy się obawiać zrobić incyzyi w mieyscu złamanym, aża-

by tym ſpoſobem uiąć i podnieść odłamki, za pomocą narzędzia podnoſzącego.

Jeżeliby ſię w tym mieyſcu uformował wrzod, iako ſię to częſto przytrafia, użyć potrzeba *trepanu* dla wyprowadzenia ropy albo krwi i podważenia części zaklęſłey.

Co do zawiązania, to bardzo ieſt proſte. Biorą ſię dwa płatki w kilkoro zwinionego płotna, ktore ſię zmaczać powinny w wodce kamforowey, i te ſię przyłożą w mieyſcu złamanym, i zawiążą na kſztałt ſzkaplerza.

ZŁAMANIE i ZAGŁĘBIENIE SIĘ ŻEBER, i SPOSOBY NAPRAWIENIA.

Złamanie żeber bardzo częſto ſię przytrafia, a to dwoiakiego ieſt gatunku.

Gdy końce żebra złamanego obrócone ſą ku pierſiom czyli plewrze, złamanie takowe nazywaią *wewnętrznym*, gdy zaś końce załamkow obrocone ſą ku muſzkułom zewnętrznym, nazywaią także *zewnętrznym*.

Złamania ieſzcze takowe mogą bydź albo proſte, albo ſkomplikowane. Proſtemi ſą gdy żebro ieſt złamane proſto; ſkomplikowane zaś, gdy ſię to z mieyſca ſwoiego wyruſzy albo gdy ſię porobią iakowe ſpiczaſtości urażaiące plewrę; w tym przypadku wypaśdź mogą inflammacye, ſtrudnienie oddechu, kaſzle, gorączki, plwanie krwią, ropienie, hemorragia w zaklęſłości pierſiowey, albo też w części komorkowatey błony dzielącey pierſi i płuca (*mediaſtin*) ktorym to przypadkom ieżeli ſię wcześniey nie zapobieży, tedy te zrodzą gorączki gwał-

gwałtowne, inflammacye, i wrzody w piersiach i płucach, empyemy, fistuły nie ulegczone, pruchnienie kości, a nawet śmierć samą.

Usunienie się niebywa nigdy znaczne, w złamaniach żeber, gdyż część ich przednia przypiera do kości mostkowey, a tylna do pacierzowey.

Złamania takowe poznaią się z nierowności, trzaskania, trudnego oddechu, i boleści: dwa te ostatnie symptomata mało są widoczne w złamaniu zewnętrznym, gdyż na ow czas plewra niebywa dotknięta.

Trafić się może, iż weźmiemy za iedno, trzaskanie, z tym szelestem, ktory się przydarza wewszystkich prawie kontuzyach żeber, ktore cierpią emphisemę.

Lecz nie omylemy się zważywszy, że trzaskanie pochodzi od dwoch końcow załamanego żebra, a zatym, że ten cale się inaczey wydawać powinien, niż szelest od samego pochodzący powietrza.

Jeżeliby żebra tak były złamane, czyli napękniọne, iżby tylko strona wewnętrzna albo zewnętrzna była uszkodzona bez wyruszenia iey ze swego mieysca, na ow czas symptomata tak bywaią słabe, iż ie zaledwie postrzedz można, i kość sama przez się nazad przyrasta.

Lecz ieżeli żebro całkowicie iest przełamane, i gdy odłamki odstaią od swego przyrodzonego położenia, przypadek takowy daleko iest niebespiecznieyszy; i symptomata iakie się ztąd zrodzić mogą, iuż wyżey opisaliśmy.

Jeżeliby plewra była zdarta, i ieżeliby się iakowa arterya między żebrowa otworzyła, niemasz innego śrzodku nad operacyą empiemy, i należy się wziąść skwapliwie do śrzodków zatrzymania hemorragii.

Sposoby naprawienia żebra są odmienne podług gatunku złamania.

Jeżeli końce załamania są zagięte wewnątrz, należy obiema rękami uginać część wystaiącą ku zagiętey, ażeby go tym sposobem wyważyć i zrownać z innemi żebrami.

Jeżeliby znowu końce wystawały zewnątrz, należy ie wewnątrz popychać, i nie wspierać na samym złamaniu ale z dwoch stron.

Zawiązanie zależy na dwoch płatkach grubych zmaczanych w wodce; ktore się przyłożyć powinny na oba końce żebra, ieden ze strony kości mostkowey, drugi od krzyża.

Na mieysce złamane przyłożyć się ieszcze powinien inny płatek nie tak gruby, a wszystko przytwierdzić się powinno zawiązaniem w koło ciała.

Potym się choremu puści krew, i przepisze dyeta ścisła, enemy i napoie oleyne w przypadkach kaszlu.

ZŁAMANIE PACIERZA, KOSCI KUPRZASTEY, i GUZICY.

Gdy po upadnieniu, lub uderzeniu gwałtownym uczuie się bol stały w kości pacierzowey, i gdy mieysce to uciskaiąc palcami usłyszy się trzask albo chwianie się iakowey kostki, domyślać się można o złamaniu.

Lecz trudno ieſt poſtrzedz oprocz tylko łamania wypukłości pacierzowey, gdyż ta tylko część podpada pod zmyſły.

Gdy poznamy takowe złamanie, należy ie palcami naprawić i przyłożyć na nie płatki zmaczane w ſpirytuſie winnym, i przyłożyć z obydwoch ſtron wypukłości złamaney inne płatki z tektury ſtoſowne do kſztałtu tey części; a potym ſię zawiąże ſerwetą.

Prawie ieſt rzeczą niepodobną, ażeby złamanie kości pacierzowey było takie, iżby nie uſzkodziło ſzpiku pacierzowego, a tym samym nie przywiodło chorego o śmierć. Jednakże ażeby ſztuka niezdawała ſię nie mieć śrzodkow w takowych okolicznościach, zmaczaią ſię płatki w oxykracie, ſpirutuſie wina ciepłym albo w wodce kamforowey, te ſię przytrzymaią zawiązaniem, poki los chorego nie zoſtanie zadecydowany.

Co do złamania *kości kuprzaſtey* ſkoro ſię o nim przekonamy, naprawić należy kawałki wyruſzone. Jeżeliby złamanie było w części niżſzey tey kości, włoży ſię palec ſkazuiący w otwor pośladkowy, gdy tym czaſem drugą ręką zewnątrz kierować ſię powinno kością ſtoſownie do iey naprawienia.

Gdy ſię iuż tak kość na ſwoie mieyſce naprawi, przyłoży ſię z wierzchu plaſter, albo płatek zmaczany w ſpirytuſie winnym, i przytrzyma ſię zawiązaniem krzyżowym.

Chory nie powinien inaczey leżeć tylko na boku przez dni piętnaście, a ieżeliby ſię

podnioſł nie powinien ſiadać tylko na ſtołku dziurawym.

Lubo złamanie *guzicy* (*coccix*) bardzo ieſt rzadkie, mogą atoli z niego wypaśdź przypadki bardzo okropne z przyczyny ſzlachetności części tey kości przyległych.

Prognoſtyk tego złamania wyciąga ſię z przypadkow iakie z nim ſą złączone. Jeżeliby chory womitował krew; albo ieżeliby ta płynęła z niego dołem, na ow czas przypadek ieſt w bardzo okropnym ſtanie.

W leczeniu tego przypadku poſtąpić ſobie należy tak iak w kości kuprzaſtey. Puści ſię choremu krew, utrzymywać ſię mu powinien żołądek w rozwolnieniu enemami, i przepiſze ſię mu dyeta lekka.

ZŁAMANIE KOSCI PRZY SŁABIZNIE (*iles*) i KROKOWEY (*pubis.*)

Złamania takowe nieprzydarzaią ſię iak tylko żołnierzom po potyczkach, i bywa ią zawſze złączone z ranami.

Kości przy ſłabiznie rozmaitemi ſpoſobam łamac ſię zwykły. Jeżeli ſię złamią na wy ſot, głowa tey kości oddziela ſię od reſzty ciała, gdyż muſzkuły wielki, i śrzedni po śladkowy ciągną ku ſobie część odłamaną

Ponieważ prawie zawſze w takowyc przypadkach formuie ſię znaczna nabrzmia łość, przeto trudno ieſt poznać to złama nie o ktorym tu mowiemy; gdyż uderzeni ktore ten przypadek zrodzić mogą, bywa wielkie, i ſtaią ſię przyczyną mocnych kon

czyi w muſzkułach i błonach i w końcach żyłowatych muſzkułow tey części.

Jeżeliby żadney niebyło nabrzmiałości, a ow czas łatwo ieſt to złamanie poznać przez dotknięcie lub z ſtrzaſku.

Symptomata złamania kości przy ſtabinie i krokowey ſą bole, kontuzya, zdarcie, kłocia pochodzące od kości złamaney.

Zołądek ſtaie ſię ociężałym, wyprężonym, inflammuie ſię, i twardnieie. Duſzenie ſzczkawka, womit, i zatrzymanie uryny w krotce za nim wypadaią.

Daleko ieſt łatwiey naprawić te kości o ktorych tu mowiemy, niżeli naprawione utrzymać. Dla naprawienia poſadzi ſię chorego na kraiu łożka, i położy ſię go na bok ze ſtrony przeciwney złamaniu: podłożą ſię mu dwie poduſzki iednę pod część wyżſzą ciała, a drugą pod poſladek, udo i nogę, tak iżby ſię ſtrona złamana zagięła.

Tym ſpoſobem muſzkuły dolnego brzucha będą w rozwolnieniu rownie iak i części poſladkowe, i naprawienie przez to ſtanie ſię łatwe.

Poczym przytwierdzi ſię kość złamaną dwiema lub trzema płatkami ułożonemi ieden za drugim zmaczawſzy ie w wodce, lub ſpirytuſie wina kamforowym. Położyć ſię one powinny na kość, ktora wyſkoczyła i powinny bydź tak wielkie, iżby doſtały od brzucha aż do poſladku. Całe to opatrzenie zawiąże ſię wſtęgą długą na cztery lub pięć łokci ſzeroką na cztery palce.

Lekarſtwa ogolne, a zwłaſzcza puſzczenie krwi ſą potrzebne dla uprzedzenia in-

flammacyi żołądka, ktorey ſię w tym przypadku bardzo należy obawiać.

ZŁE MIĘSO. *Obacz* CIśKAWKI.

ZŁOTO-GŁOW (Bot.) *Aſphodelus.* Jeſt to roślina z gatunku lilii; kwiat iey niema kielicha, i złożony ieſt z iedney tylko ſztuki. Z tego kwiatu formuie ſię owoc okrągły, mięśiſty złożony z trzech ſkrzydełek, ktore ſię u wierzchołku roztwieraią, i zawieraią w ſobie naſiona ciemne, troyścienne. Liście proſto wyraſtaią od korzenia, podobne ſą zupełnie do płodziſzkowych, lecz ſą od nich nieco węzſze. Korzenie podobne do rzepek zawieſzonych głowami, i te maią ſmak oſtry i gorzkawy.

Korzenie te maią własność rozpędzaiącą, ścieraiącą, pędzącą i emenagogiczną. Można ich ſkutecznie używać na oczyſzczenie wrzodow zadawnionych, wzbudzenie uryn, i popędzenie mieſiączek; one także wzbudzaią pot; bierze ſię ich w dozie dwoch uncyi do iednego funta wody. W czaſie głodu, robią z tych korzeni chleb, przegotowawſzy ie wprzod w wodzie dla odięcia im goryczy. Mieſzaią ie potym z trochą mąki ieczmienney, albo żytney, przydaią cokolwiek ſoli morſkiey, robią chleby i pieką, i tym ſię w nędzy ratuią.

ZMARZNIENIE (Szt. Łek: Będąc przez długi czas wyſtawionym na niezmierne zimno, krew ſię ścina, tężeie nieiakoś, i humory zgęſtniałe zatrzymuią ſię i zatykaią

w niektorych członkach, i opieraią biciu ſerca. Jeżeli ſtan takowy trwa długo, boleść, ktorey zatkanie takowe ſtało ſię przyczyną zwłaſzcza w częściach końcowych wkrotce uſtępuie; krew przymuſzona bawić w naczyniach mozgowych ſtaie ſię przyczyną ſtępiałości, ſtężałości całego ciała, i ciężkości głowy, złączonych z niezmiernym zbieraniem ſię na womit, i poczym humory zſiadaią ſię co raz bardziey przez zimno, niemogą iuż więcey po ſwoich kanałach płynąć, i zatrzymuią ſię, zkąd ſię rodzi nieiakiś gatunek odurzenia apoplektycznego, ktore przerywa i tamuie całkowicie cyrkulacyą, ieżeli temu nie zapobieżemy wcześnie.

Cóż więc czynić należy chcąc przywrocic do życia oſobę maiącą członki tak zmarzłe? Cokolwiek tylko zaſtanowiwſzy ſię nad ſkutkiem, ktory zimno zbyteczne ſprawia w likworach, poymiemy łatwo, że iedynym przedmiotem bydź powinno przywrocenie humorom zmarzłym płynności, i odżywienie cyrkulacyi: chcąc tego celu dopiąć barzo ſię wyſtrzegać należy wyſtawiania członkow na ogień; ſpoſob ten ktory na pierwſzy rzut oka zdaie ſię, iż powinien przynieść naypomyślnieyſze ſkutki, ieſt prawie zawſze zaboyczym; tym ſpoſobem poſtępuiąc niechybnie i niebawnie ściągniemy gangrenę. Ale raczey przez ciepło mierne, ſtopniami powiękſzane, ſtarać ſię potrzeba odżywić bieg płynow zſiadłych: zacznie ſię przeto od poſadzenia chorego w mieyſcu bardziey zimnym niż ciepłym: i

trzeć się mu będzie lekko ciało; członki nay bardziey uszkodzone zanurzą się w wodzie zimney, albo się też obłożą śniegiem; od tego stopnia ciepła przeydzie się do cokolwiek większego; i tak ciepło powoli stopniami powiększać się będzie dopoty, dopoki się nieprzekonamy, że humory odzyskały iuż swoy bieg, i transpiracya się nazad przywrociła: na ten czas zaprzestać potrzeba na czas tarcia, i da się kiedy niekiedy połknąć łyżeczka dobrego wina, albo napoiu kordyalnego; na koniec, dobrze iest zakończyć swoie starania na położeniu chorego, i pozwoleniu mu żeby się lekko przepocił, i okadzeniu go roślinami aromatycznemi.

ZMAZA NOCNA (Szt. Lek.) Jest to choroba ktorey charakterystycznym symptomatem iest wystrzyknienie mimowolne nasienia, ktore się nayczęściey w nocy przydarza.

Nienależy tu brać za iedno tey zmazy o ktorey tu mowiemy, z innym gatunkiem pollucyi, ktora nietylko nie iest chorobą, ale iefzcze owszem pomaga do zdrowia, oswobadzaiąc ciało z zbytecznego humoru, ktory dłużey przetrzymany mogłby się stać szkodliwym. Ten gatunek zmazy dosyć iest pospolity osobom tym ktore się wstrzymuią od spraw wenerycznych. Należy one poczytać za kryzę przyiazną, gdyż niezawodna iest, że humor ktory w niey wypływa mogłby przez swą obfitość zrodzić bardzo liczne choroby, iak iest pryapizm, albo rozjątrzenie maciczne. *Hoffman* pisze o

iedney Zakonnicy, ktorey nie można było inaczey otrzeźwić w paroxyzmie macicznym iak tylko przez obfite wyprożnienie częściami rozzaynemi. *Zacutus Lufitanus* przytacza także iedno podobne do tego poftrzeżenie: pewna panna, mowi on, zoftawała w paroxyzmie konwulfyinym bardzo gwałtownym, dufiła fię bez czucia, bez przytomności drząc cała, z oczami przewroconemi &c. wfzyftkie inne írzodki były bezfkuteczne, aplikowałem iey lekarftwo na przeczyfzczenie, ktore z niey wyprowadziło znaczną ilość upławu nafiennego.

Zmazy nad ktoremi fię tu mamy zaftanowić, wzbudzone nie tak z potrzeby iako bardziey z dyfpozycyi fzkodliwych organow rodzaynych albo mozgu, fą ftanem prawdziwie chorowitym. Wyftrzały mniey lub więcey powtorzone, ktorych potrzeba nie przygotowała, ktorych chuć albo żądza nie przyprawiła, nie rodzą często nawet momentalnych rofkofzy, ale owfzem przeciwnie wzbudzaią świerzbienia dręczące, ktorych fkutki często bardzo bywaią fmutne. Po takowych wyftrzałach ktore fen przerywaią, cera bledniele, i fzpetnieie, oczy finieią, części końcowe ftabieią, człowiek taki ftaie fię milczącym, melancholicznym, i nudnym.

Łatwo ieft zrozumieć iż zmazy takowe, o iakich tu mowiemy, fą fkutkiem rozwiozłości nie umiarkowanych ferca, i umyflu, gdy fię kto z zbytkiem powoduie chuciom wenerycznym, i karmi fię wyobrażeniami pożądliwemi. Samogwałt nayczęściey rodzi pollucye śmiertelne.

Cœlius Aurelianus zebrał to wfzyftko cokolwiek inni Autorowie naylepfzego napifać mogli o leczeniu zmaz nocnych, chce on ażeby nayprzod wyftrzegać fię ile możności wfzelkich

wenerycznych wyobrażeń; powtore ażeby ſypiać na czym twardym, i chłodzącym; ażeby chory takowy przykładał na nerki blaſzkę ołowianą, a na wſzyſtkie te członki ktore ſą ſiedliſkiem choroby gębki maczane w wodzie, lub octcie, albo też w dekoktach chłodzących i ſtężaiących, iakiemi ſą dekokt z kwiatu granatu dzikiego, akacyi, i wilka zielonego; ażeby nie używał za pokarm tylko rzeczy chłodzące, i ściągaiące; radzą także używanie wzmacniaiących, kąpieli zimnych, żeby zalecić chorym iżby nie ſypiali wznak, ale na boku lub na brzuchu.

Nie można zaprzeczyć, żeby praktyka tego Autora ktoregośmy dopiero przytoczyli nie była bardzo ſkuteczna na wyprowadzenie złey choroby: ale nie należy przytym zaniedbywać i lekarſtw moralnych: chory może ieſzcze ieść mięſo zwierząt młodych bulony albo roſołki z ryżem, ięczmieniem, ſałatą i podrożnikiem: wſtrzymać ſię powinien od potraw ſłonych, i korzennych, od kawy i likworow. Łożko iego powinno bydź ſzerokie, ażeby na niem mogł odmieniać mieyſce, przeſuwać ſię na chłodnieyſze Grzybieniec w tyzannie, ſyropie, albo ulepku, bardzo mu wiele pomodz może. Żelazo i kinkina ſą ieſzcze także ſrzodkami do ktorych w takowych okolicznościach z pożytkiem udać ſię można. P. *Stehelin*, piſze o iednym literacie ktory był dręczony rozlewem mimowolnym naſienia, bez wyobrażeń wenerycznych, i ktory był z tego defektu wyprowadzony używaniem wina z żelazem i kinkiną. Doktor *Bongars* piſze iż uleczył dwie oſoby z tegoż ſamego defektu, kazawſzy im zażywać trzy razy na dzień ośm do dzieſięciu kropel laudanu płyn-

nego Sydenhama w ſzklance wina Pontaku, i przepiſawſzy im dekokt z Saſaparylli.

Pollucya pochodząca ze zbyteczney obfitości naſienia ktore wyproźnia, nie ieſt z ſiebie ſzkodliwą, iakośmy wyżey na początku tego artykułu nadmienili, ale ſię nią ſtać może przez częſte powroty, a nawet w ten czas, gdy iuż tego ſzkodliwego zbytku niemaſz. Jedno wyproźnienie ſkłania do drugiego, iako to dobrze wykłada P. *Tiſsot*, tak wielka ieſt moc nałogu, ktory zależy na tym iż wzruſzenie czyni ie łatwieyſzym, i iuż za naymnieyſzą przyczyną wypaśdź mogą. Ważną ieſt rzeczą ażeby wcześnie zapobiedz nałogowi, ktory bardzo częſto ieſt naypierwſzą przyczyną pollucyi, i nie pozwolić im żeby ſię zaſtarzały, gdyż w takowym ſtanie bardzo ie ieſt trudno uleczyć. Dla zapobieżenia powrotowi, poſtąpi ſię tak iakieśmy wyżey powiedzieli.

ZMIIA (Hiſt. Nat.) Jeſt to gatunek wężow o ktorym ſtarożytni tak wiele popiſali Hiſtorya świadczy że *Kleopatra* ſamowolnie zginęła dawſzy ſię ukąſić tey gadzinie; że iad ieſt tak ſubtelny, iż trudno ieſt poſtrzedz, gdy ſię nim zoſtanie rażonym; i że iad ten ſkoro przyidzie do żył, rodzi nayprzod iakąś przyiemną omdlałość, a potym ſen, i wreſzcie śmierć.

Wąż ktoremu zwyczaynie u nas daią nazwiſko żmii, więcey przeſtraſza aniżeli ſzkodzi. Kilka oſob śmiałych pozwoliły ſię mu ukąſić aż do krwi, nie doświadczywſzy ztąd żadnego ſymptomatu iadowitego. P. *de Sauvages* żadnego w nich iadowitego przymiotu nie odkrył. Czego ſię obawiaią poſpolicie i co naywiękſzy przeſtrach rodzi ieſt to gwałtowne rzucanie ſię tych

zwierząt na ludzi cale ſię tego nieſpodziewaiących, albo też nieumieiących ſię go uchronić.

Zwierze to krotſze ieſt od iaſzczurki. Szyię ma ſzczupłą, głowę ſpłaſzczoną, i niema zębow ruchomych tak iak iaszczurka. Ciało ieſt popſtrzone plamkami czarniawemi na dnie czerwonawym.

ZMOCOWANIE NEREK (Szt. Lek.) Siląc ſię na udźwignienie wielkich ciężarow; ieżdząc zbytecznie na koniu; lub wyſilaiąc ſię w ſprawie weneryczney wyſtawiamy ſię na boleści nerek, ktore częſtokroć ſtaią ſię bardzo przykremi, gdyż ſtaią ſię przyczyną bezſenności, i ſprawuią iż prawie całkiem utracamy władzę ruſzania ſię

Naylepſzym ſrzodkiem na takowe bóle nerek ieſt ażeby wyſtrzegać ſię przyczyny ktora ie zrodziła, i ſpocząć na łożku przez kilka dni. Na grzbiet chorego przyłożą ſię iakowe fomentacye rozwalniaiące, i używaiące, z kwiatow melilotu i rumienia, albo też obłożą ſię krzyże flanellą ciepłą.

ZMOCOWANIE NEREK. (Szt. Hod. Byd.) Zmocowanie nerek w koniu i zwierzętach rodzaiu oślego, zależą od wyciągnienia mniey lub więcey gwałtownego ściągłow, ktore ſłużą za oſtatnie przyſtawy kości krzyżowych do lędźwiowych; od zbytniego ściągnienia muſzkułow lędźwiowych, i iak chkolwiek innych.

Upadnienia, dźwigania zbytecznych ciężarow ktore na zwierze kładziemy, rozkraczenia ſię lub poślizńienia; ſłowem wſzyſtkie rozciągnienia gwałtowne ſą tyląż przyczynami rodzącemi zmo-

cowanie nerek; boleść, nabrzmienie, kulawienie &c. ſą choroby tey pryncypalnemi ſymptomatami. W zmocowaniu lekkim, zwierze zaledwo ſię ruſzać może; pośladek iego chwieie ſię w chodzie. Lecz w zmocowaniu wielkim koń ani w tę ani w owę ſtronę ruſzyć ſię nie może i chwieie ſię tak iżby upaśdź mogł natychmiaſt, ſkorobyśmy go tylko do chodu muſili.

Ogolnemi w tey mierze prawidłami za ktoremi iść należy ſą 1mo. Przywrocenie części dotkniętey do tego ſtanu w którym wprzod zoſtawała. 2do. Rozpędzenie zatkania ieżeliby iakie było, i zapobieżenie mu, ieżeli ieſzcze ieſt czas. 3tio. Nakoniec ukoienie zapalenia, i uśmierzenie boleści.

Gdy zmocowanie ſię nerek ieſt proſte czyli lekkie, można ie uleczyć kazawſzy zwierze przekąpać w wodzie zimney, albo mu też naciera-iąc nerki fomentacyą iaką aromatyczną, albo też gorzałką z roſpuſzczonym w niey mydłem. Jeżeliby zmocowanie nerek było znaczne, należy ſię udać do ſrzodkow dzielnicyſzych. Dobrze będzie puścić choremu krew, i obłożyć mu krzyż mięſzaniną z rownych części ſmoły czarney, woſku nowego, i terpentyny. Jeżeliby koń miał gorączkę, należałoby powtorzyć puſzczenie krwi, dadź mu enemy z mleka, albo z bulionu z krupek; dawać mu wodę otrębianą, i fomentować mu krzyże rozmarynem, ſzałwią, poleiem, gotowanemi w winie, i przeprowadzać go kilka razy na dzień. Szlam z wod cieplicznych powinien bydź także użyty na ukoienie bolow ktore ſą ſkutkiem zaniedbanego zmocowania nerek. Tymże ſamym ſpoſobem poſtępować ſię będzie w zmocowaniu pośladku, i pętlin. Co do pętlin, ieżeliby te nabrzmiały, bolały i dopie-

kały znacznie, przykładać się na nie powinny topica mięczące dla zmiękczenia i wyciągnienia części stałych; i nie zawadzi smarować tę część maścią ślazową, Gdy się inflammacya rozpędzi, używać potrzeba powoli umacniaiących, spirytusow, i mięczą ych, a dopiero na ukończenie leczenia udać się potrzeba do rozwalniaiących.

ZMORA *Incubus*, *Cochemar*. (Szt. Lek.) Jest to choroba nie długo trwała w ktorey pod czas snu doświadcza się nieiakiego gatunku ciężkości, i duszenia tak znacznego, iż niemożna ani mowić, ani wołać, ani się rusżać, tak iż chorym zdaie się iak gdyby byli przywaleni wielkim ciężarem, albo że iaka osoba lub zwierze chce ich udusić. Zmysły w takowym przypadku bywaią zmięszane, na prożno się silemy wołać, mimo to ledwie mamy siłę wydać kilka tonow żałosnych i cichych, ktore okazuią zły stan w iakim zostaiemy.

Oprocz tych symptomatow, niewiasty doświadczaią ieszcze innych ktore ich przestrach powiększaią: im zdaie się iak gdyby były gwałcone od męszczyzn nieobyczaynych: niekiedy zdaie im się iak gdyby na sobie miały diabła roskoszy, i nie znayduią tryumsu iak tylko w ocuceniu się, ktory rzucanie się tey osoby wkrotce przynosi Dzieci nawet same niemniey tey chorobie podlegaią.

Po tych znakach ktoreśmy dopiero opisali, łatwo iest chorobę tę poznać. Przyczyny iey są albo powszechne, albo szczegolne. Niema ona iak tylko iednę przyczynę powszechną to iest trudność, ktorą krew znayduie w przebieżeniu po odnogach arteryi płucney, i mozgu. Duchy

zwierzęce bywaią także w swym biegu zatrzymane, skąd się rodzą marzenia przerażaiące i pomięszanie imaginacyi.

Przyczyny szczegolne zmory są bardzo liczne, iuż ona pochodzi ztąd, że osoba iest temperamentu pletorycznego, albo zbytecznie krwistego; albo że żołądek tak mocno był obładowany pokarmem, iż siły trawiące nie mogą go sposobem zwyczaynym wyrobić. W wieku dziecinnym choroba ta nayczęściey pochodzi z robakow znayduiących się w pierwszych naczyniach; albo z baśni ktoremi nieostropnie dzieci bawią pod pozorem sprawienia im prędszego snu. Widziano zmory pochodzące z choroby mozgu; niekiedy znowu z waporow, i hypokondryi.

Osoby temperamentu krwistego, ktorzy prowadzą życie ociężałe, otyli i mało używaiący agitacyi; ci ktorym się wyproznienie iakowe przyrodzone zatrzymywało, ktorzy maią zwyczay sypiac w znak, z rękami założonemi na krzyż, osoby mowię te podlegaią zmorze. Choroba ta bywa wzbudzana przez gorącość łożka, ciężar nakrycia, i nayczęściey się przytrafia wten czas, kiedy wiatr południowy panuie. Ta to sama częstokroć przyczyna, to iest pleura, ktora iednym rodzi przestrachy nocne, innym pollucye samowolne, albo gonorreą fałszywą, gdy krew z zapędem uderza do mozgu, i nie może się ztamtąd powrocić tylko z trudnoscią.

Gdy zmora pochodzi ze złego stanu żołądka, krew bywa zgęstniała od chilu źle wyrobionego, ktory przechodzi do kanałow cyrkulacyi, i tamuie bieg krwi. Ciężenie żołądka na dyafragmę, uciska nerwy tey wnętrzności, bieg du-

chow zwierzęcych bywa zwolniony, cyrkulacya odbywa się powoli, płuca z trudnością odbywaią swoie sukcye; i ztąd się rodzą wszystkie te symptomata, z ktoremi zmora złączona bywa. Łatwo iest po tych znakach ktoreśmy opisali dostrzedz tey choroby. Chorzy miewaią ięzyk okryty szlamem białym, i gęstym; doświadczaią odbiiań kwaśnych, i smrodliwych, ckliwości, ciężenia głowy; i podległi są zbytkom w iedzeniu, i w piciu; osoby takowe niezawodnie doświadczą zmory ieżeli napiwszy się lub naiadłszy zbytecznie położą się natychmiast, ieżeli leżeć będą wznak maiąc głowę zwieszoną. Przyczyna ta zmory iest nayczęstsza; symptomata i bezsenność odmieniaią się stosownie do nałogow, i charakteru osoby. Człowiek lubieżny miewa sny takież: żołnierzowi zdaie się że się z nieprzyiacielem uciera: kupiec robi swoie kalkulacye: literatowi zdaie się że tłomaczy publiczności dzieła, ktore wraz ze snem nikną.

Dzieci ktore zbytecznie obtykamy pokarmami, bez względu na słabość ich organow podlegaią zmorze pletoryczney: robaki niekiedy przynoszą im także tę chorobę, lecz na ow czas dzieci zwykły się skarżyć, że to co ich dusi, znayduie się około epigastry.

Doczytuiemy się w dziele *Sepulchretum Bonneta*, dwoch postrzeżeń na osobach choruiących na zmorę, i na ktorych po śmierci widziano komorki mozgowe zalane wodnistością: postrzeżenia te kazały się niektorym Lekarzom domyślać że siedlisko zmory iest w mozgu; lecz doświadczenie okazało fałsz takowego domysłu.

Jest ieszcze osobny gatunek zmory, ktory dotyka niewiasty podległe waporom, i hypokondryi nawet w czasie czuwania. Przedmioty kto-

re się

e się roią takowym osobom, nie zawsze są przestraszaiące mowi P. *de Sauvage Fortis* pisze, iż pewna panna powtarzała często, że ą amant iey ściska; ale wkrotce przychodziła do siebie, z uczuciem ciężenia w piersiach, oddech iey był strudniony, głos przerywany, twarz zlana potem, głowa ciężka. *Craanen* pisze iż to samo postrzegł był na iednym męszczyznie. *Hernius* i *Forestus* siebie samych przytaczaią za przykład zmory hypokondryczney, i spazmodyczney. *Cœlius Aurelianus* pisze, iż ten gatunek zmory był niegdyż epidemicznym w Rzymie.

Leczenie zmory powinno bydź odmiennie stosowane do iey przyczyny. Jeżeliby osoby były pletoryczne i krwiste, puści się im kilka razy krew: tryb ich powinien bydź iak nayregularnieyszy: każe się im rozrywać; zabroni się im iadania kolacyi, sypiania wznak, ale na boku z głową podniesioną. Jeżeliby zaś ta choroba pochodziła z zatrzymania się iakowych w prożnień, tedy te starać się należy odżywić srzodkami w podobnym razie zaleconemi. *Patrz* WYPROZNIENIE, PLEURA.

Gdy żołądek iest obładowany pokarmami źle wyrobionemi, zacznie się od przepisania takowey osobie lekarstwa womitowego w enemie a nazaiutrz się iey da na purgans trunek następuiący.

Weź	*Liści malwy*,	garść 1.
	Seneſu,	drachm 2.
	Soli wayſztynowey,	ſzkrupuł 1.

Mocz to wszystko w połfunta wody zdroiowey wrzącey, zley i rospuść ieszcze w niey.

Manny, uncyi połtory
Oleyku z migdałow słodkich, uncyi pół

Purgans ten powtorzy się ieżel by tego była potrzeba: przepisze się oraz choremu tryb życia ścisły; zaleci się mu ażeby nie iadał całe kolacyi, żeby do wina wiele przylewał wody, ieżeli się bez niego obeyść nie może, ażeby się wystrzegał likworow spirytusowych, i mięs czarnych, iak iest zaięcze &c Jeżeliby żołądek miał słaby, przepiszą się mu lekarstwa żołądkowe gorzkie, iak iest rubarbarum, kinkina, i aloes Można także używać elixyru żołądkowego, ktorego podaliśmy indziey przepis. *Patrz* GORYCZE, ZOŁADKOWE.

Gdy dzieci podlegaią zmorze, dla tego że się im często daie piersi, lub ieść, zmnieyszyć im te pokarmy należy; a ieżeliby miały robaki, przepiszą się im przeciw-robaczne. *Patrz* ROBAKI. Naybardziey atoli baczyć należy, ażeby im nie gadano baśni, ktoreby ie straszyć mogły. Nic niemasz niebespiecznieyszego iak usypiać dzieci takowemi baśniami: ta przyczyna iest iedną z tych, ktore tak wiele rodzą w towarzystwie epileptykow.

Nakoniec ieżel byśmy postrzegli zmorę spazmodyczną, albo ktoraby była skutkiem waporow, postąpi się w iey leczeniu tak iak się powiedziało pod artykułami WAPORY, HYPOKONDRYA.

ZMORZENIE SNEM (Szt. Lek.) Jest to skłonność nieprzezwyciężona do zaśnięcia.

Należy rozrożnić dwa gatunki zmorzenia sennego. Jeden przyrodzony ktory nie pochodzi

z żadney ſłabości. Takim ieſt ten, ktorego doświadczamy po utrudzeniu, albo w czaſie wielkich upałow.

Drugi w ogólności zależy od tego wſzyſtkiego, co tylko opoźnić może bieg płynu nerwowego, albo krwi, rozwolnić części ſtałe, i osłabić ciało. Takim ieſt iedzenie nadzwyczayne, i przymuſzone. Wrzeczy ſamey zbyt wielka ilość pokarmow, ktoremi na ow czas obciążony ieſt żołądek, tamuie bieg krwi, chyl gęſty i źle wyrobiony wchodzi w kanał cyrkulacyi; robi duchy żywotne gęſtſzemi, naczynia rozciągnione tracą ſwoię ſprężyſtość; mozg i początki nerwowe bywaią uciśnione, i ztąd ſię rodzi zmorzenie ſnu.

Powietrze grube, i ciężkie, ociężałość, otyłość zbytkowanie w winie, i likworach ſpirytuſowych, mogą ſię ſtać tyląż przyczynami zmorzenia ſennego.

Podług znaiomości zatym tych przyczyn można naznaczyć ſrzodki ſłużące do uleczenia takowego ſtanu. Wiadomo 1mo. Iż ieżeli oſoba ktora ſię na to ſkarzy, ieſt pletoryczna, ieżeli iada wiele, a mało używa agitacyi, wiadomo mowię iż tę niedyſpozycyą ſtarać ſię należy uleczyć lekarſtwami wyprożniaiącemi; że ſię na ow czas udać potrzeba do puſzczenia krwi, do purganſow łagodnych, i częſto powtarzanych, do enem rozwalniaiących, i ſerwatki.

2do. Ze przeciwnie ieżeli choroba ta napada po znacznych utrudzeniach, po gwałtownych pracach, po wielkich hemorragiach, wyprożnienia i puſzczenie krwi bydź powinny zabronione, ale owſzem udać ſię potrzeba do wzmacniaiących i tuczących.

Aaij

3tio. Ze zmorzenie fnem pochodzące z bezfenności, i ociężałości (ktore fą nayczęftfzemi przyczynami pomiędzy dziećmi bogaczów) nie wymaga iak tylko życia czynnieyfzego, przechadzek, agitacyi, i zatrudnień, ktore fame tylko mogą przywrocić dufzy energią, i fily ktorych iey miękkość pozbawiła.

4to. Nakoniec, że ieżeli zmorzenie fnem pochodzi z rozwolnienia części ftałych, z powietrza dżdżyftego, i wilgotnego, nie można fię fpodziewać uleczenia iak tylko po lekarftwach fkutecznych na przywrocenie fibrom tęgości. Można choremu przepifać dwie fzklanki z rana, a iednę w wieczor dekoktu z uncyi iedney korzeni wielkiey konfolidy, i poł uncyi kiny pokraianey w talerzyki, i wody Balaruckie &c. *Obacz* SPIĄCZKA, LETARG.

ZMUDZINEK, PODIEZDEK (Sztu. Hod. Byd.) Jeft to konik mały; naylepfze fą z Normandyi. Choroby tych zwierząt też fame fą co i koni.

ZMYSŁY (Fizygol.) Zmyflami nazwane fą te narzędzia, ktoremi wfzyftkie wrażenia przedmiotow zewnętrznych, do dufzy nafzey przechodzą. Zoftawiamy Anatomikom, i Fizyologom wykład fkładu każdego z tych narzędzi w fzczególności, i tego mechanizmu, podług ktorego one przefyłaią czucia.

Niemniey także nie będziemy fię tu zaftanawiać nad zmyflami po Metafizycznemu, zamiar dzieła nafzego nie pozwala nam fię w tey mierze zagłębiać; nadmieniemy tu tylko, o niknieniu pozornym, albo iaśniey mowiąc o niezmierney flabości zmyflow.

Nic niemaſz poſpolitſzego iak widzieć oſoby wpadaiące w mdłość, i zoſtaiące w tym ſtanie przez iakiś przeciąg doſyć długi czaſu, mimo wſzelkie ratunki Sztuki Lekarſkiey, i Chirurgii. W oſobach takowych zmyſły zdaią ſię zupełnie niknąć, ſerce nawet zdaie ſię iuż odbywać ſwych funkcyi, iednakże częſto bardzo widziemy też ſame oſoby ſame przez ſię powracaiące do życia z wielkim zadziwieniem wſzyſtkich przytomnych. Lecz obſzerniey mowiliśmy iuż wyżey o tych ſzkodliwych ſkutkach, ktore codziennie o uſzy naſze biią przez zbyt wczesne uprzątanie oſob tych, ktore mamy za umarłe. *Obacz* SYNCOPE.

ZNAMIONA (Szt. Lek.) Tak nazywaią plamki przyrodzone, i pewne znaki na niektorych dzieciach, i ktore częſtokroć przypiſuią żądzy wielkiey matki w pierwſzych czaſach ciężarności.

Rownie ieſt trudno wytłomaczyć przyczynę takowych znamion, iak podadź ſrzodki ſkuteczne na ich uleczenie. Przeciwko tym ktore zowią *piegami* zalecaią wyciąg Saturna, ktorym ſię częſto obmywać radzą. Niemcy mniemaią iż dotykaiąc ſię tych plamek częſto ciałem trupa, można ie zgubić. Srzodek ten nadto ieſt śmieſzny, ażebyśmy ſię tu nad iego zaletą rozciągać mieli.

Nazywaią ieſzcze znamionami ſkoreczkę obłażącą z nog, nie należy ich gwałtem obdzierać ale obcinać nożyczkami: gdy zanokcice bywaią częſtemi ſkutkami takowego zdzierania.

ZNIZACZ (Anat.) Nazwiſko te przydaią niektorym muſzkułom, ktorych działanie zależy

na zniżaniu, lub ciągnieniu ku dołowi iakowego członka. W tym to względzie muſzkuł dygaſtryczny może bydź nazwany zniżaczem ſzczęki niżſzey &c.

ZNUZENIE (Szt. Lek.) Czucie bolesne ktorego ſię po całem ciele doświadcza, złączone z utratą apetytu, ſmutkiem, a często nawet nieſmakiem i wſtrętem do zabawek, Wiele naznaczaią gatunkow znużenia iako to, te ktore napadaią po utrudzeniach gwałtownych, i te ktore ſą ſamowolnemi. Znużenia napadaiące po pracach nieumiarkowanych, leczą ſię ſpoczynkiem: wſzyſtkie inne ſrzodki ktorychby można użyć nie ſą niczym w porownaniu do tego. Zalecaią atoli bardzo kąpiele, i pół-kąpiele przyprawne dekoktem z bylicy.

Znużenia ſamowolne poczytać można za ſtan choroby, gdyż one zawſze bywaią ſkutkiem ſłabości nerwow, i wielkiego nieporządku w całey machinie. Poſtrzegamy iż wſzyſtkie niemal choroby oſtre poprzedzane bywaią i złączone z znużeniem. *Hippokrat* piſze, iż ſię ono często poſtrzedz daie w gorączkach malignach i że ono na ow czas niebeſpieczeńſtwo tych chorob bardziey powiękſza.

Lekarze kilka naznaczaią gatunkow znużenia ſamowolnego, ſtoſownie do rozmaitych czuciow ktorych ſię doświadcza chcąc ſię ruſzyć; nazywaią znużeniami wrzodowatemi te ktore rodzą iakieś czucie zebrania ropiaſtego, z przyczyny ſilenia ſię do ruchu; ciągnącemi te w ktorych ſię doświadcza ciągnienia, ciężącemi te w ktorych zdaie ſię iakby nas ciężar iakowy przywalił. Mowią iż znużenia wrzodowate ſą znakiem oſtrości w humorach; że ciężące ſą zna

kiem ich gęstości; i że ciągnące wyrażaią stan pośrzedni. Gdy postrzeżemy znużenia samowolne w osobie podeszłey, wraz z ociężałością w członkach, i zawrotami, obawiać się należy apoplexyi, wystrzegać się bardzo należy przepisywania lekarstw takowych, ktoreby mogły osłabić w chorobach długo-trwałych, złączonych ze znużeniami samowolnemi; używać raczey w takowych przypadkach należy tonicznych, i tych ktore są skutecznemi na poprawienie wad humorow. Doświadczenie przekonało, że stolce czerwone, zwłaszcza w czasach kryzy są bardzo dobremi znakami w chorobach tych, ktore miały za symptomata omdlałości. Czytamy w *Hypokracie* że ieżeli po potach krytycznych złączonych ze znużeniem, i drzączką powraca rozpalenie, należy to brać za prognostyk smutny; i że ieżeli omdlałości trwaią pod czas, i po gorączce, należy się spodziewać otoku na twarzy, i w członkach.

ZOŁADEK (Anat.) Jest to wnętrzność błoniasta, wydrążona, przeznaczona do brania w siebie pokarmow przeżutych, i onychże trawienia i wyrabiania przyzwoicie na utrzymanie rożnych części. Członek ten umieszczony iest około epigastry, pod dyafragmą pomiędzy wątrobą, i śledzioną, bliżey boku lewego niż prawego. Część tego członka nayobszernieysza i niższa zowie się *dnem żołądka*; otwor lewy ktorym pokarmy schodzą od gardziela nazywaią Anatomicy *cardia*; otwor prawy *pylore*; otwor ten styka się z kiszkami, czyli raczey iest ich początkiem, iest on niższy i szczupleyszy od otworu zwanego *cardia*. Gdy żołądek iest pełny, strona ta ktorą powszechnie zowią przednią

podnosi się : strona zaś ta, ktora iest w ten czas, gdy żołądek iest prożny, tylną, gdy zostanie wypełniony, staie się niższą i prawie przednią.

Zołądek złożony iest ze czterech błon: naypierwsza zewnętrzna, nazwana iest *tunica membranosa*: i ta iest ciągłością błony kiszkowey. Pod tą leży błona komorkowa, w ktorey się oddziela likwor oddzielny, i to składa tkankę zwaną *membrana musculosa*, trzecia ktorą zowią *nerwową* składą się z ostatnich ramifikacyi żył i nerwow. Czwarta ktorą zowią *voluta* powłoczy wewnątrz żołądek, i do niego zlewa likwor zwany gastrycznym, ktory cedzą gruczołki zapełniaiące powłokę komorkowatą. Że błona iest siedliskiem głodu i pragnienia; znaleśdź można w tey mierze rozciągleysze wiadomości po wszystkich dziełach Anatomii, i fizyologii, ktore nie są naszym przedmiotem.

Ponieważ żołądek iest pryncypalnym narzędziem trawienia; naywiększym przeto staraniem człowieka bydź powinno oszczędzać iak naybardziey drogą tę wnętrzność, i nie mordować iey zbytecznym ciężarem pokarmow, i napoiow, albo też wymuszoną wstrzemięźliwością. Zbytkowanie w tey mierze nie może nie pociągnąć za sobą alteracyi funkcyi tey wnętrzności, ktora znowu nie może bydź uszkodzoną, ażeby ztąd w całey machinie nie było uszkodzenia. Używać pokarmow zdrowych i zwyczaynych, nie ieść wiele na raz, iest sposobem na utrzymanie w stanie dobrym żołądka. Mowiliśmy iuż indziey o chorobach tey wnętrzności, i sposobach zapobieżenia onymże, tam przeto odsyłamy czytelnikow, żebyśmy iednego nie powtarzali kilkakrotnie. *Obacz* ANOREXYA, KARDYAKA,

Trawienie, Słabość Żołądka, Kokcya, Ostrość, Surowizna &c.

ZOŁĄDKOWE (Mat. Szt: Lekr.) Tak nazywaią lekarſtwa ſkuteczne na pzywrocenie ſił żołądkowi oſłabionemu, albo rozwolnienie fiber zbyt tęgich lub ściągnionych, przez iakowy ruch ſpazmodyczny. Oczywiſta ieſt, iż gdy żołądek znayduie ſię w iednym lub w drugim z takowych ſtanow, trawienie niemoże ſię odbywać ſpoſobem przyzwoitym dla zdrowia; a tym ſamym lekarſtwa żołądkowe zaięte ſą w dwoch rzędach proſto ſobie przeciwnych. Jeżeli idzie o wyprowadzenie, a raczey zaradzenie atonii czyli rozwolnienia, udać ſię należy do goryczy, i aromatow. Przyprawy te obfituią w cząſtki oſtre, ktore irrytuią nerwy żołądka. Jrrytacya ta powiękſza bieg wſzyſtkich płynow w naczyniach tey wnętrznoſci, a przeto duchy zwierzęce obficiey ſię ku niey ściągaią. Oprocz tego za powiękſzeniem biegu krwi w iedney części, w ktorey płyn ten działa mocniey na boki naczyń w ktorych ieſt zawarty; naczynia te nawzaiem działaią przez ſiłę ſprężyſtości z więkſzą dzielnością na krew, ztąd powiękſzenie ciepła i ſiły w takowey części.

Jeżeli przeciwnie zapobiedz chcemy ściągnieniu ſpazmodycznemu żołądka, udać ſię potrzeba do rozpuſzczaiących i wodniſtych, ktore rodzą ſkutki przeciwne.

Katarktyczne uwalniaiąc pierwſze naczynia od ſokow złych, ktore z reſzt niedoſkonałego trawienia zebrały ſię w żołądku, robią

częstokroć skutki naylepszych lekarstw żołądkowych. Mieszaią atoli iednakże i wspieraią iedno drugim.

Pomiędzy żołądkowemi właściwemi policzone są korzenie dzięglu, dzwonki, czosnek, imbier, liście szałwii, rozmarynu, kawa, czokolata. wina Cypryiskie, Alikantskie, wodka &c.

ZOŁC (Fizyol.) Jest to likwor żywiczny. siarczysty, alkaliczny oddzielaiący się w wątrobie, kolor ma żołty. smak gorzki. Jest to mydło bardzo przenikliwe, i bardzo pożyteczne w ekonomii zwierzęcey do działań tych, do ktorych ią przeznaczyła natura: to iest do dokonania rozdziału pokarmu, udoskonalenia chilu, nadania mu większey płynności, i łagodności; i wywarcia działania na kiszki, za pomocą ktorego one ściągaią się często na tę materyą ktorą w sobie mieszczą.

Powszechnie rozrożniaią dwa gatunki żołci, ieden ktory zowią *hepatica*, dla tego, iż ten prosto z wątroby przechodzi do kanału wątrobnego, drugi zwany *cistica*, dla tego, iż ten zatrzymuie się w pęcherzyku żołciowym wprzod nim spłynie do kiszki duodenum prze kanał zwany *cysticus*, ktore to nazwisko pochodzi z wyrazu Łacińskiego *cystis*, znaczącego pęcherzyk.

Wątroba, iakeśmy powiedzieli, iest narzędziem oddzielaiącym żołć. Ona likwor ten oddziela od krwi w żyłach płynącey, ktora do niey dochodzi żyłą dowożącą wątroby, śledziony, nerek, epiploonu, i t. d.

gdzie ſię krew pozbywa cząſtek limfy; cyrkulacya zatym daleko ieſt powolnieyſza w wątrobie. Część wodniſta dokonywa oddziału cząſtek krwiſtych, wchodzi ona do ramifikacyi włoſowatych żyły zwaney *cava*, ktora przechodzi do żyły dowożącey, i iuż w odnogach tey oſtatniey niepozoſtaie iak tylko likwor gęſty, w krotce maiący ſię przemienić w żołć.

Likwor ten kontynuiąc ſwoy bieg w wątrobie przechodzi do otworow żołciowych. Ziednoczenie ſię tych maleńkich kanalikow formuie potym ieden kanał zwany kanałem *wątrobnym*, od tego kanału wychodzą maleńkie rureczki, ktorym PP. *Winslow* i *Verdier* nadali nazwiſko *hepatocyſtica*, ktore dowożą żołć do pęcherzyka żołciowego; ta znowu wypływa z niego kanałem *cyſticus*, ktory niedaleko łączy ſię z wątrobnym w kſztałt V; i ztąd powſtaie kanał zwany *cho. lédocus*, ktory ſię w odnodze ukośney otwiera w kiſzce duodenum.

Zołć znayduiąca ſię w pęcherzyku, ieſt daleko gęſtſza, i żołtſza, i więcey maiąca goryczy niżeli żołć wątrobna. Ta nie innym ſpoſobem ſpływa do kiſzki duodenum, tylko przez uciśnienie, ktorego doświadcza ze ſtrony muſzkułow dolnego brucha; albo od żołądka gdy ten ieſt pełny.

Zołć wątrobna ſłabſzy ma kolor, ſmak nietak gorzki, i mniey dzielny. Ta to bezuſtannie ſpływa do duodenum, i ona prawie ſama przykłada ſię do całkowitego roztworzenia pokarmow. Zołć zwana *cyſtica*, poprzedza tylko wychod exkrementow, za-

oſtrza kiſzki i te do kilkokrotnego ściągnienia ſię uſpoſabia.

Pory żołciowe, pęcherzyk, i kanały ſą bardzo ſkłonne do irrytacyi; czego dowodzą działania emetykow i purganſow ktore nieſprawuią obfitego wypływu żołci, tylko dla tego, że ich początki ſolne robią na tkance delikatney tych części, impreſſyą nagłą, i gwałtowną, ktora ie ſkłania do kurczenia ſię, gniew tenże ſam ſkutek rodzi, i może także wzbudzić ſpływ krwi do żył, przez arterye limfatyczne, i zrodzić żołtaczkę.

Zołć niekiedy gęſtnieie aż do tego punktu, iż formuie konkrecye w pęcherzyku wątrobnym. Poſtrzeżenia te nie ſą rzadkie tak w zwierzętach iako i w ſamym człowieku.

Stagnacya żołci *cyſtyczney* w kiſzce duodenum, rodzi niekiedy bardzo okropne przypadki. Początki ſolne, ſiarczyſte, i alkaliczne tego likworu rodzą w ekonomii zwierzęcey nieład, i pomieſzanie. Ztąd ſię rodzą womity żółciowe, kardyaka, cholera, gorączki żołciowe, zapalenie kiſzek &c.

ZOŁCIOWY *Obacz* CHOLERYCZNY.

ZOŁC SPALONA (Fiz.) *Atrabilis*. Starożytni nazwiſko te nadawali humorowi, ktory poczytywali za ſzlam czyli fus krwiſty; ale nie maiący żadnych złych przymiotow. Oni go poczytywali za potrzebny do tuczenia, i wzroſtu. Sądzili oni, że ten humor, przechodził od wątroby do śledzio-

ny, ktora ſię nim tuczyła i reſztę wypro-
żniała za pomocą kanału kiſzkowego.

ZOŁTACZKA (Szt: Lek.) Jeſt to gatunek kachexyi czyli nałogu ſzkodliwego ciała, albo ſtan uſzkodzoney, i zepſutey krwi i humorow, pochodzący z żołci odchodowey, i popſucia ſię naczyń przeznaczonych do przyimowania, i cedzenia iey. Owoż ſą pryncypalne znaki, po ktorych ſię choroba ta poznaie.

Nayprzod poſtrzega ſię na bielmie oka iakaś żołtawość, ktora ſię potym po całym ciele rozchodzi, uryna bywa gęſta, koloru ciemno-czerwonego; ſtolce żołte, białe, albo też blade.

W miarę wzmagania ſię tey choroby ślina nabywa coraz żołtſzego koloru, i choremu wſzyſtko cotylko ie, gorzkim ſię bydź wydaie; oprocz tego czuie on ieſzcze ścinienie, cięzenie, i ciągnienie gwałtowne w hypokondrze prawey, miotania około pierſi, trudność w oddychaniu, i oſłabienie w całym ciele; kardyaki, mdłości gorączkę, womity, świerzbienie po całym ciele; ſłabość, i powolność pulſu, ſą także ſymptomatami złączonemi z żołtaczką: oprocz tego widziano oſoby tą chorobą dotknięte, ktorych krew pieniła ſię, i miała kolor żołty na podobieńſtwo uryny końſkiey.

Widziano także niekiedy wſzyſtkie części wewnętrzne, i wnętrzności, rownie iak i ſadło, błony, i kości mniey lub więcey żołte, nakoniec niektore oſoby wpadaią w

ſmutek, albo też doświadczaią prawdziwego ſtanu melancholii.

Zołtaczka dzieli ſię na białą żołtą, ktora ieſt poſpolitą, i na czarną: ta ieſt ſkutkiem pierwſzey, czyli raczey ſamą żołtaczką białą zadawnioną. Owoż opiſanie tych dwoch gatunkow żołtaczki.

W żołtaczce białey, piſze *Aretée*, kolor chorego ieſt taki iaki wypada z pomieſzania koloru białego z zielonym, umyſł iego bywa żywſzy, i weſelſzy; w początkach trudno mu ieſt ieść; lecz apetyt iego powiękſza ſię w miarę iak ie. trawi łatwiey, a niżeli ci ktorzy zoſtaią w żołtaczce czarney; ſtolce iego bywaią białe, ſuche, podobne do kredy, a uryny koloru ſzafranowego.

Ci przeciwnie ktorzy cierpią żołtaczkę czarną, pokrywaią ſię kolorem wypadaiącym z pomięſzania czarnego z zielonym; bywaią zimni, ſłabi, nieſpokoyni, i ſmutni, oddech maią ſmrodliwy, i wſzyſtko to co iedzą zdaie ſię im bydź gorzkie; oddech maią trudny, i czuią w żołądku nieiakiś bol gryzący; ſtolce miewaią czarne, ſuche, i z trudnością odchodzące; uryna miewa kolor wyſoki, i zbliża ſię nieco do czarnego; doświadczaią oprocz tego nieſtrawności, bezſenności bywaią ſmutni, i melancholiczni. (*Aret. Chron. lib. 1. cap. 15.*)

Zołtaczek znowu żółtych kilka ieſt oſobnych gatunkow; gdyż doświadczenie uczy, że ſię znayduie ieden bardzo długo trwaiący, bardzo uporczywy, i trudny do uleczenia; gdy inne złatwością na użyte lekarſtwa uſtępuią; że iedne ſą trwałe i cią-

głe, gdy inne pewnych tylko peryodow powracaią, i nietrwaią podług niektorych doświadczeń nad kilka godzin, albo w niektorych chorobach przez rok.

Jest iefzcze oprocz tego żołtaczka iedna idyopatyczna, a druga fymptomatyczna. Pierwfza ma fwoie fiedlifko w wątrobie, w ktorey niekiedy bywa głęboko w korzeniona. Druga ieft fkutkiem inney iakowey choroby, gdzie indziey fię znayduiącey, a nie w wątrobie iako to kolki konwulfyiney, albo histeryczney, paffyi iliackiey &c, ieft iefzcze inna żołtaczka krytyczna, ktora niekiedy bywa znakiem zbawiennym w gorączkach oftrych, i bardzo złym znakiem w innych.

Przyczyny żołtaczki, tak dalfze iako i blifze fą następuiące to ieft: wielkie upały lata, iakie bywaią w Sardynii, gdzie choroba ta prawie ieft epidemiczną pod czas lata; utrudzenia ktorych w teyże famey porze roku doświadczamy, wiele fię do iey zarwania przykładaią: ukąfzenie zwierząt iadowitych, niektore trucizny, gniew, fmutek, zmartwienia długie, używanie nieumiarkowane wina, a nadewfzyftko gorzałki; długie używanie pokarmow gorących, albo grubych, i oleynych, powinny iefzcze bydź policzone w rzędzie przyczyn rodzących żołtaczkę.

Należy tu iefzcze zaiąć fkłonność albo konftytucyą żołciową ofoby; kolki hepatyczne, hyfteryczne, hypokondryczne &c, zapalenie, fkir, i otoki wątroby; zatkanie tey wnętrzności, i kanałow żołciowych, używanie przypraw wymiotowych, i pur-

ganſow zbyt mocnych, roziątrzenie maciczne, wſtrzymanie chorob ſkornych, ſuppreſſyą mieſiączek, i hemoroid; gorączki przeſtankowe. a nadewſzyſtko febrę kwartanną złe leczoną.

Prognoſtyki tey choroby odmieniaią ſię podług wieku, nałogu, ſiły, i konſtytucyi oſob chorych, rownie iak i podług łagodności albo ziadliwości przyczyn, trwałości, albo uſtąpienia choroby: ponieważ gdy ta dotyka ludzi młodych, gdy ieſt proſta, nieſkomplikowana z innemi chorobami, iako to z febrą kwartanną, aff kcyą hypokondryczną, obſtrukcyą, otokiem, albo ſkirem w wątrobie, i gdy nie ieſt zadawniona, można ią bardzo łatwo uleczyć; lecz gdy ta część ſię po uleczeniu powraca, i gdy ieſt złączona ze ſkirem albo otokiem na wątrobie, odradza ſię poſpolicie na gorączkę hektyczną.

Gorączka pochodząca z gwałtownego gniewu, z ściągnienia ſpazmodycznego kiſzek, i kanałow żołciowych, albo też ſprawiona od wymiotowego lub purganſu iakowego mocnego uſtępuie z łatwością lekarſtwom byle te były w czas użyte. Daleko trudnieyſza ieſt do uleczenia ta, ktora napada po iakowym wielkim ſtrapieniu, albo gdy ciało oſłabione zoſtało chorobą iakową poprzedzaiącą.

Jeżeli w żołtaczce, mowi *Aretée*, napadłe zapalenie iakowey wnętrzności, ta ſię odradza w hydropizyą; i wiele oſob ktore nie były dotknięte, umierały w potach, cho

ciaż

ciaż niemożna było w nich dostrzedz naymnieyszego znaku tey ostatniey choroby.

Wiele ieszcze znayduie się innych rożnic pomiędzy żołtaczką czarną i białą wypadaiących iuż ze względu na ich przyczyny, iuż z wielkości niebespiecznych symptomatow z ktoremi bywaią złączone; pierwsza to iest czarna, w ktorey większa daleko bywa korrupcya humorow, i alteracya w wnętrznościach, rodzi pospolicie symptomata okropne, ktorych uleczenie wymaga wielkiego rozsądku, i wiele przymuszone iest znieść trudności. Zołtaczka czarna szczegolniey niebespieczna iest w starcach.

Gdy żołtaczka złączona będzie z gorączką, rodzi często iey rozwiązanie krytyczne: dostrzeżono, iż gorączki ktore w hypokondryakach wzbudzaią poruszenia złośliwe, i ktore są złączone ze spazmą dolnego brzucha, z womitami żołciowemi, i pieczeniem niezmiernym, kończą się szczęśliwie gorączką. Dawno iuż powiedział *Hippokrat*, iż żołtaczka ktora napada chorującego na febrę, siodmego, dziewiątego, iedynastego, albo czternastego dnia iest zbawienna, byle hypokondra prawa niebyła stwardniała; ale żołtaczka przydarzaiąca się w gorączkach ostrych przed siodmym dniem iest złą wrożbą.

Zołtaczka napadaiąca w gorączkach przestankowych, zwłaszcza około początku paroxyzmu iest także zbawienna; gdyż ta rowno z gorączką zniknie.

Deiekcye, i womity ropiaste, konsumpcya, ociężałość, mdłości, puchlina &c,

ktore napadaią w żołtaczce, bywaią pospolicie znakami okropnemi.

Bardzo także ieszcze zle wrożyć należy o żołtaczce złączoney z bolem pałaiącym około zagiętości żołądka ze strony lewey, rznięciem gwałtownym z teyże strony, synkopą, womitami, ckliwościami, i kolorem sinym; w takowym widoku będąca żołtaczka w krotce się odrodzi w puchlinę okropną.

Toż samo dychawica konwulsyinia zrodzona z konkrecyi kamienistych zapełniaiących pęcherzyk żołciowy, odradza pospolicie żołtaczkę w hydropizyą piersiową, i puchlinę śmiertelną.

Zołtaczka ktora bardzo często napada niewiasty ciężarne przy końcu ich ciężarności, łatwo ustępuie za puszczeniem im krwi, i rozwiązaniem płodu. Uryny mętne, i gęste, są poczytane za lepsze od wodnistych. Niezaszkodzi zważyć, że poty, zwłaszcza upław hemoroidalny i dyssenterya bardzo często chorobę tę kończyły szczęśliwie.

Leczenie żołtaczki tak powinno bydź odmienne iak odmienne są przyczyny, ktore ią rodzą, tudzież konstytucya i pora ich wieku, i wiele innych okoliczności z ktoremi iest złączona.

Jeżeli ona pochodzi od lekarstw drastycznych, trucizn, od kolki spazmodyczney, hemoroidalney, albo hysteryczney, ktore ściągaią kanały żołciowe: naypierwszy cel leczenia powinien bydź obrocony na rozwolnienie części wytężonych, i skurczonych; i przywrocenie tym sposobem spływu przy-

rodzonego żołci, i odżywienie iey biegu ścieku do kiszek.

Temu zamiarowi dostatecznie się dogadza emulsyą czterech nasion zimnych, maku, konopi i innych tym podobnych: można ią łatwo przyprawić za pomocą wody iakiey osadowey iak iest woda z kwiatow lipowych, pierwiosnki, lilii polnych, rumienia, krwawniku, wisień, czarnych, przydaiąc do tego dostateczną ilość syropu maku białego.

Likwor ulżywaiący dopełnia także ieszcze tego zamiaru, przymieszawszy do niego kilka kropel distyllowanyrh oleyku *de macis*; albo w przypadku kolki lub choroby maciczney, z essencyą bobrową, szafranem i laudanum Sydenhama; serwatka, emulsye z migdałow słodkich, mleko ubite z dekoktem ięczmiennym, albo infuzya z kwiatow lipowych są ieszcze w takowych przypadkach zaleconemi, i rownie zapobiegaią ostrości żołci, ieżeli się iey domyślamy, mieszaiąc ie do przypraw chłodzących, iak iest kreda, oczy rakowe, macica perłowa, bursztyn preparowany i podług okoliczności z kilką granami extraktu bobrowego, albo szafranu.

Przyprawy ulżywaiące, przykładane ciepło na hypokondry wiele także przynoszą ulgi; takiemi są pęcherz napełniony kwiatami bzowemi, rumienia pospolitego, krwawniku, i szałwii gotowanych w mleku; albo przykładanie na żagiętość żołądka, epitemy zrobioney z rownych części dryakwi, oleyku wyciśnionego z gałek muszkatowych, i olbrotu z trechą szafranu, i kamfory zwła-

ſzcza gdy choroba złączona ieſt z kardyaką, ſpazmami żołądkowemi, i womitami.

Enemy przyprawne z iſtot paregoryeznych gotowanych w mleku zdoſtateczną ilością ſadła, i oleyku rumieniowego, ſą także rownie ſkutecznemi w takowym przypadku.

Tryb ten, ktoryśmy dopiero opiſali, może także ſłużyć w żołtaczce uporczywey i ſpazmodyczney, pochodzącey z kamyczkow zalegaiących kanał *choledocus* zwany, a nawet w ten czas, gdy kamyczki zaległe w uretrze rodzą ſymptomata często bardzo gwałtowne.

Gdy kanały żołciowe będą zatkane od żołci gęſtey, i lipkiey, nic nie maſz użytecznieyſzego nad wody mineralne gorące, iakiemi ſą z Bagnéres, Bareges, Bonnes, i Canterez; wody te ſą ſzczegolnieyſzym, ſpoſobem ſkuteczne na roztworzenie humorow gęſtych, zniſzczenie obſtrukcyi, i ułatwieniu rozmaitych exkrecyi.

Sole oboſpolne, iaką ieſt *terra foliata tartari*, *tartarus tartariſatus*, ſol Polychreſta, *arcanum duplicatum*, ſaletra oczyſzczona, *tartarus vitriolatus*, ſol epſomſka; a nawet rubarbarum ſamo, warte ſą ſzczegolnieyſzego zaſtanowienia z przyczyny ich właſności roztwarzaiącey, ścieraiącey pędzącey, i purguiącey

Można także w tymże ſamym widoku przyprawić dekokty albo apozemy z pięciu korzeni roztwarzaiących, i roślin mlecznych iak ieſt ſałata, wężymord, papawa, ſerſifi mlecz, endywia, i podrożnik; można da

wać sok świeżo z tych roślin wyciśniony, w serwatce albo mlekuośliczym; dekokt z psiey paszy, mikołayka, podróżnika, i kopru często się także w podobnych okolicznościach udawał.

Dla przywrocenia tęgości przyrodzoney naczyń wątrobnych, ktorych słabość iest przyczyną obstrukcyi, i konkrecyi, używa się z pożytkiem przypraw stalowych iak iest tynktura stalowa przyprawna z iabłkami, albo pigwami, tynktura *de Ludovic*, i wszystkie wody mineralne stalowe iak są np. Pirmontskie.

Wymiotowe, chociaż częstokroć zalecane w żołtaczce i często dosyć skuteczne, niepowinny bydź nigdy używane iak tylko z wielką ostrożnością; gdyż one powiększyłyby spazmy, i gwałtowność symptomatow z nich zrodzonych. Nie należy używać tylko iak nayłagodnieyszych, iakimby naprzykład był przyprawny z korzenia hypecacuana, i iedney drachmy *tartari stibiati*.

Purganse drastyczne, a nawet i potne, i kąpiele zbyt gorące powinny w ogołności i prawie zawsze bydź odrzucone.

Puszczenie ieszcze krwi może także bydź zbawienne, gdy osoba iest pletoryczna: lecz to bardziey służy na uprzedzenie choroby, niżeli na iey uleczenie: tu iednakże rożnić potrzeba przypadki, w ktorych żołtaczka pochodzi z suppressyi miesiączek, albo hemoroid; iest ona ieszcze bardzo zbawienna niewiastom, ktorych napada żołtaczka po zaparciu się ich miesiączek.

Kataplazmy, albo woreczki przyprawne z piołunu, szanty, miętkwi i kwiatow rumienia Rzymskiego, gotowanych w dobrym starym winie, albo dyachylon prosty z szafranem przyłożony około wątroby, są szacowane iako bardzo skuteczne na odżywienie cyrkulacyi krwi, i humorow w naczyniach tey wnętrzności.

Wino i pokarmy powinny bydź brane w bardzo maley ilości, dobrych przymiotow, i sokow. Całkowicie się wstrzymać należy od mięsa, i ryb wędzonych, od legumin, i tego wszystkiego, co tylko surowiznę rodzić może tudzież wiatry, i stać się przyczyną niestrawności, albo przynaymniey strudnić dygestyą.

Recydywom zapobiega się przez odmianę powietrza, woiaże, agitacyą umiarkowaną, i utrzymywaniem umysłu w spokoyności. Te proste śrzodki bardzo często wyprowadziły żołtaczki uporczywe.

Gdy żołtaczka ma za przyczynę ukąszenie iaszczurki, albo innego iakiego iadowitego zwierza, należy przepisać nieuchronnie potne, ktore w sobie wiele zawieraią soli lotnych, iak iest sol lotna z ieleniego rogu, bezoard mineralny, antimonium diaforeticum, dryakiew i przyprawy iaszczurcze.

Zołtaczka czarna wiele ma podobieństwa z pierwszą, czyli lepiey mowiąc nie czym innym ona iest iak tylko nią samą, ktora się odradza aż do tego punktu, iż się formuie skir na wątrobie, i rodzi korrupcyą innych wnętrzności. Należy atoli doświadczać leczenia

nie iey tymże famym fpofobem iak pierwfzey, albo z małą iakową odmianą, podług natury fymptomatow okazuiących fię.

Sydenham doświadczał, że żołtaczka żołta fama przez fię wkrotce ustępuie, lecz ieżeliby trwała długo, przepifuie następuiący apozem:

Weż *Korzeni rety*, uncye 2
Korzeni, *i liści wielkiego iafkołczego ziela*,
Wierzchołkow małey centurzyi,
każdego po garści

Gotuy to w rownych częściach wina Ryńfkiego, i wody zdroiowey, aż poki fię czwarta część niewygotuie; i przyday do wygotowania:

Syropu pięciu korzeni roztwarzaiących, uncye 2

Zmiefzay to wraz na apozem, ktorego chory poł kwarty zażywać będzie z rana i w wieczor.

Kolor żołty daiący fię poftrzegać na bieliźnie rozpędza fię okadzaiąc oko kiedy niekiedy dymem z octu.

Zołtaczka dotykaiąca dzieci nowo urodzone łatwo ustępuie po użyciu purganfu albo innego iakowego lekarftwa powiękfzaiącego fkurczenie kifzek; owoż lekarftwo na ten przypadek:

Weź *Szafranu Angielskiego*,
Bezoardu mineralnego,
każdego po granie 1.

Zmieszay to na proszek.

Co do żołtaczki zrodzoney z suppressyi miesiączek i hemoroid, ze skiru, albo otoku wątrobnego, roziątrzenia macicznego &c, ta się tak leczy iak te choroby. *Obacz* te artykuły. Przed zakończeniem tego artykułu mamy sobie za obowiązek przytoczyć niektore lekarstwa bardzo od swych wynalezcow zalecone.

Turner świadczy, iż on sam i wielu innych nadaremnie pokilkakrotnie usiłowali uleczyć żołtaczki niektore uporczywe, ktore ustąpiły na używanie soku z liści zielonych karczochowych: lekarstwo te, pisze daley tenże sam, operuie gorą, i dołem gwałtownie, a tym samym cale iest nieużyteczne dla osob temperamentu słabego, i wyniszczonego. Doza tego soku iest dwie łyżeczki do zażywania dwa razy na dzień.

Niektorzy zalecaią infuzyą z soczewicy wodney w winie iako specificum na żołtaczkę.

Bardzo także szacowane są proszki ze stonogow, i glist ziemnych.

Pospolstwo utrzymuie, iż nie niemasz tak skutecznego iak połknąć siedm, albo dziewięć wszy; sądzącіż inaczey skutku nieuczynią iak tylko połknięte w liczbie nieparzystey. Jeżeli te maią wrzeczy samey skutek iaki, tedy tego przypisać nie można iak tylko soli ich lotney.

Etmuller zaleca to lekarſtwo; ale na mieyſcu iego możnaby położyć wiele innych, mniey obrzydliwych, a daleko ſkuteczniey-ſzych; takiemi ſą tynktura antymoniowa, elixyr *proprietatis tartariſatus*; wayſztyn i kremortartary zażywaiąc ie przez kilka dni w winie ſtalowym; iaſkołcze ziele, piołun, naſiona konopne gotowane w mleku, reta &c.

Kończemy iuż ten artykuł na oſtrzeżeniu, iż należy używać przez czas znaczny przeciw-macicznych; gdyż choroba ta należy do długo-trwałych, i uporczywych, i nie porzucać ich prędzey, poki ſię nie zaczną okazywać ſkutki kokcyi, i poki uryna niebędzie gęſta, mętna, i pełna oſadu.

Po ſkończonym leczeniu kąpiele, i tarcia dokonywaią rozpędzenie koloru żołtego ſkory.

ZOŁTEK JAJA (Mat. Szt: Lek.) Zołtek iaja ſłuży iak wiadomo do nieſkończonego użycia w kuchniach; używa ſię także za lekarſtwo wewnętrznie i zewnętrznie.

Zołtek iaia ſtwardniały, i połknięty bez popicia zaſtępuie przyprawę chłoniącą; przez tę to ſwoię właſność napaia ſię on wilgotnością zbytkuiącą, ktora zalewa fibry żołądka, i kiſzek, i wciąga ſole albo oſtrości irrytuiące też części. Dla tey więc przyczyny ſtać ſię może użytecznym w dyarryach, dyſſenteryi, biegunce, w niektorych kolkach, i wielu innych przypadkach. Dla tey to ſamey przyczyny żołtka z iay, albo iaia twarde, iedząc ie w zna-

czney wielości rozgrzewaią, czyli wyſuſzaią i wytężaią nerwy.

To co zowią *mlekiem kurzym* (*lait de poule*) nie co innego ieſt iak żołtek z iaia świeżego roztworzony w ſiedmiu, lub ośmiu łyżkach wody ciepłey, a potym wlany do kwaterki wody wrzącey, do czego przydaie ſię ieſzcze trochę cukru; lekarſtwo te ſkuteczniey ſię zażywa w wieczor, i ieſt bardzo często używane na kaſzel, gorącość, i ſuchość pierſi.

Zewnętrznie, żołtek z iaia używa ſię iako łagodzący, ulżywaiący, ranny, i doyrzewaiący, albo trawiący; dla tey ci to przyczyny używaią go do enem na dyſſenteryą, tudzież do plaſtrow doyzrzewaiących, i rozmaitych maści trawiących.

ZOŁW (Mat: Szt: Lek.) Zwierze czworo-nożne iaio-rodne, pokryte z wierzchu, i ze ſpodu grubą ſkorupą. Łacinnicy zowią go *Teſtudo*. Kilka znayduie ſię gatunkow żołwiow, ktore dzielą na dwa rzędy, z ktorych pierwſzy zawiera żołwie ziemne, a drugi wodne; to ieſt: na te ktore ſię chowaią w morzu, albo w wodach ſłodkich. Zołwie wodne rożnią ſię ſzczegolniey od ziemnych, w tym, że ich palce złączone ſą błoną ktora im ſłuży za opławy. Zołwie ziemne nigdy tey wielkości niedoraſtaią iak te ktore ſię chowaią w morzu. *Solin* piſze, iż dwie ſkorupy z pewnego gatunku żołwia morſkiego, wyſtarczaią na okrycie domu Indyanina.

Żołw ieſt twardego bardzo życia. *Rhedi* doświadczył, iż żołwie ziemne mogą żyć ośmnaście mieſięcy nieiedząc nic; tenże ſam Autor doſtrzegł, że żołw bardzo długo żyć może bez mozgu, i że odięcie mu tey części niezmienia bynaymniey iego biegu poſtępnego.

U nas bardzo mało iadaią żołwiow, przeto też niemamy żadnego poſtrzeżenia o iego użyciu dyetetycznym. Co do iego użycia lekarſkiego, Lekarze dziſieyſi używaią ich doſyć częſto pod poſtacią bulionow, tudzież robią z nich ſyrop ſkładany nazwany *żołwiowym*, a ktory po Aptekach znaiomy ieſt pod nazwiſkiem *Syrupus de teſtudinibus reſumptivus.*

Na zrobienie bulionu żołwiowego bierze ſię ieden żołw mierney wielkości, naprzykład ważący około dwunaſtu uncyi wraz ze ſkorupą. Dobywa ſię go ze ſkorupy, odcina głowa, nogi, i ogon, bierze ſię mięſo, krew, wątroba, i ſerce; i gotuie ſię poſpolicie wraz z małym kurczęciem, i roślinami lub korzeniami maiącemi właſność taką iakiey lekarſtwo te potrzebuie, ktore przepiſuie Lekarz, potym ſię odcedza, i wyciſka podług prawideł ſztuki. Buliony te zalecone ſą po wſzyſtkich xiążkach, i doſyć powſzechnie używane od Lekarzy Montpellierſkich za ſpecificum przeciwko phtyzyi, ſuchotom, i innym chorobom oſłabienia. Jednakże ieżeli ſię zaſtanawiamy nad ſkutkiem bliſkim i bez śrzednim tych lekarſtw, ktory zależy na ożywieniu ruchu poſtępnego krwi, aż do punktu zrodzenia niekiedy gorączki, i po-

pędzenia znacznie ku odchodom ſkornym, uznamy, iż częſtokroć ſą one podeyrzliwemi w tych chorobach, z przyczyny ich zbyt wielkiey dzielności. Chorobami w ktorych buliony takowe nayoczywiściey dobre przynoſzą ſkutki, ſą te, w ktorych idzie o oczyſzczenie krwi, zniſzczenie i wyprowadzenie iakowego rozczynu ſkornego, lecz używanie tego lekarſtwa powinno bydź przez długi czas kontynuowane.

Mamy inne buliony zwierzęce, ktore daleko więcey ważą w chorobach pierſiowych niż żołwiowe, ktore iakośmy powiedzieli zbyt wielką maią dzielność. Takiemi ſą buliony z żab, i slimakow z winnic.

Syrop żołwiowy przyprawia ſię naſtępuiącym ſpoſobem podług Sztuki Aptekarſkiey w Paryżu.

Weź *Mięſa z żołwia ziemnego*, funt 1
Jęczmienia oczyſzczonego,
Mięſiſtości daktylowey po uncyi 2.
Jagod ſuchych de Damas, wybrawſzy z nich iąderka,
Lukrecyi ſuchey uſkrobaney, po uncyi 1
Sebeſten, i Iuiuby, po pół uncyi
Owocu cacas, pieczonego i utartego
Naſion melonowych, ogorkowych i dyniowych
każdego po drachmy 2
Naſion Sałaty,
Maku białego,

Malwy,
każdego po drachmie 1
Liści płucnika, pół uncyi
Kwiatow ſuchych fiałkowych,
i grzebieńcowych,
po drachmie 1
albo świeżych po uncyi 1

Zrob dekokt ze wſzyſtkich tych przypraw, podług prawideł Sztuki, w dwunaſtu funtach wody, poki ſię do połowy nie wygotuie. Przecedź, i wyklaruy czterema funtami cukru rożanego, i gotuy do zſiadłości ſyropu; do ktorego dla nadania mu ſmaku aromatycznego przydadź ieſzcze możeſz, kilka kropel oleyku iſtotnego z kwiatow pomarańczowych.

Syrop ten nie może ſię długo konſerwować, i prędko ſię pſuie.

ZOŁZY *gruczołki* (Szt: Hod. Byd.) Tak nazywaią gruczołki znayduiące ſię pomiędzy wydętością ſzczęki tylney końſkiey, i ſzyią bliſko hakow. U człowieka gruczołki te zowią *parotydami*.

Zołzy tymże ſamym przypadkom podlegaią, co i parotydy; iako to zatkaniu, zapchaniu, zapaleniu, i ropieniu. W Sztuce Konowalſkiey choroba ta znaioma ieſt pod nazwiſkiem *duſznica*, a co w człowieku nazwane ieſt ſkwinancyą. *Obacz* DUSZNICA.

Konowale przypiſuią ieſzcze tym gruczołkom przyczynę choroby, ktora nie ieſt ſkutkiem iak tylko rznięcia, ktorego konie doświadczaią. Te ktore ſą tą chorobą dotkię-

te męczą fię niezmiernie, kładą fię, tarzaią po ziemi, podnofzą, rzucaią, i okazuią wfzyftkie znaki kolki gwałtowney.

W takowych przypadkach na prożno dręczemy konie &c, operacyą ktora fię całe tey choroby nietycze; biorą te gruczołki w kleszcze; ściskaią ie mocno, biią rozgą, albo też wykręcaią rękami. Spofob takowy ieft nieużyteczny, gdyż on całe nic niepomoże, chyba że razem przepifzemy koniowi śrzodki fkuteczne przeciwko rznięciu. Zdaie fię, że w tey chorobie, gruczołki te całkiem utracaią czułość, przez dotknięcie paraliżem nerwow tamże rozciągaiących fię, i przerwanie cyrkulacyi w tych członkach; gdyż to coby ie mogło zapalić, i ftać fię przyczyną wielkiego znifzczenia, żadnego na ow czas nieprzynofi fkutku.

Woły, konie, wielkie bydlęta bywaią pofpolicie temi zołzami dotnięte, gdy w ten czas kiedy zwierzęta te zlane fą potem da fię im pić, albo fię ie też nagle przeprowadzi z mieyfca gorącego w zimne; gdy po gwałtowney pracy zaniedbamy okryć ie, albo gdy przez nieroftropność tych ktorzy około nich chodzą, ieść będą owies, ięczmień, albo mąkę żytną, albo żuwać iakowe zielfko fzkodliwe. Do wfzyftkich tych przyczyn przydaiemy iefzcze te, ktore zrodzić mogą rznięcie. *Patrz* Rznięcie.

Ponieważ fpofob zwyczayny poftępowania z temi gruczołami, ieft pracą żadnego niemaiącą fundamentu, zdaie fię przeto bardziey bydź naturalną rzeczą iść na ow czas za niektoremi patologicznemi prawidłami; a to

tym bardziey, że doświadczenie okazało, że lekarstwa przeciwko rznięciom są specifikami na tę chorobę. Zważyć więc *1mo*, należy symptomata choroby, *2do*, szukać należy przyczyny wprzod nim się przystąpi do środkow; i postąpi się tak iak okoliczności wskazywać będą. *Obacz* RZNIĘCIE.

ŻOŁZY KATAR (Szt. Hod: Byd.) Konie i inne zwierzęta do dźwigania ciężarow używane, rownie iak i barany, kozy, i owce zołzom podlegaią. Konowale inaczey chorobę tę zowią *smarkocizną*.

Niestałość pory czasu, deszcze, zimna, i upały na przemiany, zaniedbanie starań względem zatamowania ciągu powietrza po stayniach, przeyście nagłe z powietrza rozgrzanego w zimne, wody zimne, i zamarzłe, ktore pozwalamy zwierzętom tym pić w ten czas, gdy są spocone, owoż są przyczyny tey choroby.

Gdy koń cierpi, zołzy bywa smutny, ociężały, i niechce iadać. Przez nozdrza iego płynie materya iuż biaława, iuż zielonawa &c, gardziel iego bywa suchy i twardy nadzwyczay; trudno mu iest żżuwać podług stopnia inflammacyi, ktora niekiedy tak bywa gwałtowna, iż koń dyszy, biie bokami, i z trudnością oddycha; i na ow czas obawiać się potrzeba, żeby nie zaciągnął dychawicy.

Wszystkie te przypadki, ktore rodzą smarkociznę, zależą na zatrzymaney transpiracyi, i na osiadaniu iey na płucach. Pryncypalnym przeto zamiarem w leczeniu tey

choroby, bydź powinno uwolnieniey tego narzędzia od ciężaru, ktory go ucifka.

Gdy choroba ta nie ieft złączona z żadnym niebefpiecznym fymptomatem, dofyć będzie puścić raz krew; dadzą fię przytym zwierzęciu lekkie potne lekarftwa, i okadzać fię go będzie iałowcem; wyprowadzi fię go na flońce i da fię mu wypić wodę ofłodzoną miodem.

Dla wzbudzenia mu fiły wfadzi fię mu krzęcinka, albo lefzczyna zielona, a gdy fię wyślini przez poł godziny lub trzy kwadranfe, wymyie fię mu pyfk płokaniem naftępuiącym:

Weś *Liści Rzepikowych* garści ½
Szałwiowych garść
Korzeni dzięglowych;
Miftrzownikowych,
po uncyi 1

gotuy to, zley i przyday do wygotowania:

Miodu rożanego łyżek 2

Maczać fię będzie w tey przyprawie pęzelek, popychaiąc go iak tylko można daleko w gardziel; powtarzaiąc działanie to kilka razy na dzień. Jeżeliby koń ftracił apetyt, można rozgnieść w tym gargaryzmie kilka głowek czofnku, i przydadź trochę foli; a ieżeliby go i to nie przywrociło, da mu fię pić wody z fkorfonery, wołowego ięzyka, albo mikołayka, w ktorey fię roztworzy iedna uncya dekoktu alkermefowego.

Zro-

Zrobi się ieszcze procz tego *dekokt*, ktory się wstrzykać powinien w nozdrza, i uszy zwierzęciu, z soku gruszkowego wraz z wygotowaniem liści tytuniowych.

DEKOKT DLA KONIA NIECHCĄCEGO IADAC.

Ukruszyć potrzeba miałko osrzodek białego chleba, ten się potym skropi sokiem wina niedoyrzałego, i przydadzą trzy uncye miodku rożanego, i dwie szczypty soli. Potym ciasto te wystawi się na płomień, ażeby ten wszystkę wilgoć wyciągnął, a starszy się potym na proszek przyda się, cynamonu dwie drachmy; ośmnaście goździkow sklepowych, gałkę muszkatową startą, i poł-funta kassonady. Powtornie się to znowu wystawi na ogień, i trzymać na nim będzie przez poł-kwadransa, mieszaiąc bez ustannie, i da się zażyć koniowi tak iak powiedzieliśmy pod artykułem DEKOKT.

Można także dać następuiący napoy.

Weź *Jagod iałowcowych utłuczonych*, około kwarty
Mioda, funta poł
Wina, kwartę 1.

Gotuy to wraz przez poł-godziny i day zażyć zwierzęciu.

Ale ieżeliby choroba ta była skomplikowana z gorączką i dusznością; ieżeliby gardziel był suchy, i zapalony, należałoby poyśdź drogą przeciwną tey ktorąśmy przepisali, i nie dawać żadnego lekarstwa rozgrzewaiącego, pomnożyć pulszczenia krwi, nie używać tylko napoiow miękczących,

i enem laxuiących. Po ukoieniu przypadkow przepurguie się konia piętnastą granami *tartari emetici*, pol-uncyą dryakwi, i tyleż szakłaku. *Obacz* NOSACIZNA, GORĄCZKA, DUSZNICA.

Co do smarkocizny czyli zołzow owczych, takież samo zachowa się postępowanie tylko w mnieyszey proporcyi. Przytym należy zwierzęta trzymać ciepło, okrywać ie kapami wełnianemi, ieżeliby to było w zimie, i nie należy ich iak tylko powoli wystawiać na powietrze, poki całkiem nie ozdrowieią.

ZORAWIE NOZKI. (Bot.) *Geranium Columbium*, *geranium folio malvæ rotundo* C. B. *pes Columbinus.* Jest to gatunek roślin rodzaiu *Geranium*, ktorego liście dosyć są podobne do malwy, ale mnieysze; kładą się w około na ziemi, wyrastaią na długich czerwonawych ogonkach, są kosmate i okrągłe. Kwiat purpurowy, o pięciu listkach. Z tych formuią się głowki długie ksztaltu żorawia albo bocianu. Roślina ta rośnie po nad drogami, po mieyscach nieuprawnych, i kamienistych.

Zorawie nożki policzone są w rzędzie roślin rannych ściągaiących. Używane bywaią wewnętrznie na rany, siniaki, hemorragie, i płynienie żołądka. Ulżywa tym ktorzy cierpią kamień, i pędzi urynę. Sok tey rośliny gotowany z cukrem, dobry iest przeciw dyssenteryi. *Rondelet* przepisuie tę roślinę w enemie, ktorą zaleca w hydropizyi. Fomentacye robione z wygotowania tey rośliny ulżywaią niezmiernie podagrykom. Liście iey używaią się w trunkach, dekoktach, plastrach, oleykach maściach, służących na rany, i kontuzye.

ZSIADŁOSC *Coagulum* (Chym.) Chymicy tego wyrazu używaią na oznaczenie zebrania podobnego do mleka zsiadłego, co się wykonywa przez pomięszanie dwoch rożnych likworow.

ZSIADNIENIE (Szt. Lek). Przez ten wyraz rozumie się przemiana w naszych humorach, w ktorey płyny przemieniaią się w gatunek galarety. Epoka ta iest epoką śmierci, ieżeli wzmaganiu się iey nie zapobieżemy w cześni.

Przyczyny mogące zrodzić zsiadnienie krwi, bardzo są liczne. Gorącość, ruch zbyteczny mogą ie zrodzić przez wypędzenie wodnistości humorow, tak iż w żyłach zostanie się sama tylko część włoknista, ktora niemaiąc iuż roz-czynu wodnistego nie potrafi krążyć. Kwasy znowu, i alkalia rodzą także ale odmiennym sposobem zsiadnienie; tu to właśnie wykonywa się prawdziwa chymiczna operacya ktorey tysiączne przykłady znayduiemy w naturze. Niektore iady, niektore trucizny przynoszą także śmierć przez zsiadnienie krwi, gorączki ziadliwe częstokroć także toż samo działaią; picie wody zimney, gdy ciało iest spocone, iest także dosyć częstą przyczyną zsiadnienia krwi. Widziałem sam (pisze Autor) iednego wieśniaka ktory w iednym kwadransie utracił życie ztąd iż spracowawszy się całodziennie wskoczył do wody niezmiernie zimney, ktora z pod skały wypływała.

Symptomata ktore się łączą do zsiadnienia są, słabość, utracenie głosu, mdłość, i zniknienie pulsu, czarność i siność części końcowych, i wszystkie te znaki ktoreśmy wyżey opisali. Ubacz

TRUCIZNY ZSIADAIĄCE. *Benivenius* piſze iż ieden z iego ſłużących zoſtawſzy ukąſzony od niedźwiadka, oblał ſię cały potem zimnym tak iż mu ſię zdawało że upadł w śnieg; ieſt to ſkutek wſzyſtkich trucizn zſiadaiących.

Srzodki ſkuteczne przeciw zſiadnieniu krwi, powinny bydź odmienne podług przyczyn choroby. Rozpuſzczaiące, enemy, napoie ſaletrzane, i kwaſkowate pomagaią, i ſą zalecone, gdy krew utraciła ſwoię wodniſtość, przez prace albo trudy znaczne. Wezykatorye, mowi *Baglivi*, prawie cudowne przynoſzą ſkutki w gorączkach malignach złączonych ze znakami zſiadnienia. Co do trucizn, w tych udawać ſię zwykło do alexyfarmaków, iak ieſt dryakiew, orwietan, opiat Salomona, proſzek iaſzczurczy, woda dryakwiana, iałowcowa, *de Luce* &c. Stawianie baniek z nacinaniem ieſt także w tych okolicznościach zbawienne.

ZTĘZAŁOŚĆ. *Concretum*. (Chym.) Wyraz ten w Chimii znaczy ciało ſtwardniałe, zgęſtniałe, lub zaſtałe. *Sole lotne ſtężałe* ſą te, ktorych lotność wſtrzymana ieſt od iakowego kwaſu, tak iż ich wilgoć rozpuścić nie może, ani ogień ſublimować.

ZUCHWY, SZCZEKA (Anat.) Jeſt to ta część w zwierzęciu, w ktorey ſą umieſzczone zęby, i ktore ſłużą do żucia pokarmow. Obacz ZUCIE, i ZĘBY. Każde zwierzę ma dwie ſzczęki, iednę wyżſzą, drugą niżſzą: pierwſza bywa nieruchoma w wielkiey liczbie zwierząt.

ZUCHWY (Chir.) Szczęka niżſza podlega wyſkoczeniu, i i ſtrzaſkaniu. Wyſkoczenie rzad-

ko śię kiedy przytrafia, gdyż trudno iest ażeby przyczyna iaka zewnętrzna mogła ten skutek zrobić, gdy ona iest przytwierdzona do wyższey. Przyczynami naypospolitszemi wyskoczenia szczęki niższey są ziewania zbyteczne. Gdy oba stawy zuchwy wyskoczą, luxacya takowa zowie śię zupełną. Niezupełną zaś, gdy tylko iedna wyskoczy, a druga ma tylko strudnioną ruchawość.

Gdy zuchwa wyższa wyskoczy, usta śię rozwieraią, i doświadcza śię wielkich bolow w policzkach, ślina płynie obficie, i ścieka po brodzie; ciężko iest wymawiać; ieżeli ieden tylko staw wyskoczy, na ow czas szczęka leży ukośnie tak iż zęby nie odpowiadaią sobie; broda śię ściąga w stronę przeciwną wyskoczeniu, i muszkuły z iedney strony nabrzmiewaią.

Nie iest rzeczą rzadką widzieć po wśiach zwłaszcza ludzi praktykuiących Chirurgii bez iey naymnieyszey znaiomości, ktorzy nie maią innego srzodka na naprawienie wyskoczenia szczęki niższey, iak mocne bicie pięścią pod brodę. Inni znowu wsadzaią knebel w zęby, i dopiero biią pięścią w brodę. Mimo to że sposoby takowe zbyt są gwałtowne, można im ieszcze i to zarzucić że nie przynoszą częstokroć innego skutku nad gwałtowne kontuzye.

Chcąc naprawić wyskoczenie szczęki niższey, należy tę osobę posadzić na stołku ktoregoby wysokość była wygodna dla pomocnika; ktory obiąwszy chorego przycisnąć powinien rękami na czole założonemi głowę pacyenta do własnych pierśi; Chirurg zaś powinien wsadzić oba wielkie palce obwinięte szmatką, po za zęby trzonowe, ieden ze strony prawey drugi z lewey, temi palcami przyciskać powinien szczę-

kę na doł a dłoniami brodę podnosić do góry; przez ten podwoyny ruch usuwaią się wstawy, i naprawiaią na swoie mieysce; skoro już ruch ten będzie nastąwiony, Chirurg powinien palcami odsunąć policzki, ktoreby mogły bydź przycięte zębami.

Jeżeliby iedna tylko strona wyskoczyła, z iedney też tylko mechanizm ten wykonacby należało; trzeba atoli będzie z większą siłą zwyciężać opor muszkułow skurczonych niż w wyskoczeniu całkowitym, w ktorym niezwykły bywać tak bardzo wytężone.

Złamanie szczęki niższey poznaie się, gdy za włożeniem palca do ust pacyenta, uczuiemy usunięcie się zębow, nierowność kości, gdy ruszaiąc iednym odłamkiem w iedne, a drugim w stronę przeciwną, usłyszemy nieiakiś trzask.

Złamanie iuż bywa ukośne, iuż poprzeczne, iuż podłużne albo pionowe. Przydarzyć się znowu może iuż w kątach iuż ku brodzie iuż z boku. Niekiedy znowu kość bywa w kilka razem mieyscach strzaskana, iak naprzykład od kuli; niekiedy znowu niebywa ani rany, ani strzaskania.

Przytrafić się także może, iż po uderzeniu, lub upadnieniu iakowym gwałtownym, kość szczęki niższey będzie tylko ochwiana, i że zęby wstrzymaią gwałt tego uderzenia; lecz na ow czas obawiać się należy iakowego nieszczęścia wynikaiącego z poruszenia mozgu.

Ze złamaniem szczęki niższey podobnie się dzieie, iak ze złamaniem czaszki, ręki, uda, goleni; kość nie zawsze się w tem mieyscu łamie ktore zostało uderzone.

Boleść wielka, a niekiedy konwulsye warg, plwnienie śliny &c. są pospolitemi przypadkami dostrzeganemi w złamaniu szczęki niższey.

Przypadki te bywaią mniey lub więcey okropne, podług mniey lub więcey skomplikowanego złamania. Gdy odłamki kości znacznie będą oddzielone, przypadek takowy iest ciężki, gdyż na ow czas odnoga nerwow osmey pary rozchodząca się po szczęce niższey, i przechodząca po pod wszystkie zęby bardziey bywa rozciągniona: skąd się rodzą bardzo ostre bóle, a nawet konwulsye, i nieznośne dzwonienia w uszach. Niekiedy zęby pruchnieią, oczy zapalaią, i swierzbią.

Bardzo często trudno iest zatrzymać krew płynącą otworem odnogi arteryi szczękowey zewnętrzney, ktorą nazwano dziąsłową.

Jeżeliby się złamanie przytrafiło w wstawie, takie złamanie pociąga zawsze za sobą skutki okropne, i bardzo bolesne z przyczyny skaleczenia części nerwowych przyległych.

Obawiać się w takowych przypadkach należy, ażeby sok pożywny nie ściekał do wstawu, i nie zrodziła się ztąd *ankilosis*.

Przed naprawieniem złamania, poznać należy iakiego iest gatunku takowe złamanie.

To w ktorym niemasz żadnego odstępu łatwe iest do uleczenia, nie należy iak tylko przyzwoicie zawiązać dla utrzymania tych części w swoim przyrodzonym stanie.

Ale ieżeliby część iednego odłamka zachodziła, na drugą, i ieżeliby szyk zębow był zepsuty należy ie ieżeli tego potrzeba, przytwierdzić nicią złotą, albo srebrną bardzo cienką.

To wykonać należy w złamaniu szczęki niższey w przypadku zboczenia, kończy się na ciągnieniu w prost, i wstecz.

Na ten koniec obwinąć należy palec skazuiący, i srzedni u iedneyże ręki szmatką, i wsu-

nąć ie po za ząb trzonowy, i odpychać niemi wstecz szczękę, gdy tym czasem palec wielki będący pod brodą ściągać powinien na przod część przednią szczęki; włożywszy ieszcze dwa palce u ręki drugiey pod ięzyk dla łatwieyszego rozciągania.

To wykonawszy zbliża się szczęka niższa do wyższey, przyłoży się na złamanie płatek czworoboczny obdłużny zmaczany w wodce; na ten znowu przyłoży się inny, i przyzwoicie zawiąże.

Potym się choremu puści krew podług potrzeby zachowuiąc prawidła przepisane w puszczeniu krwi; zabroni się mu gadać, nie da się mu nic twardego do iedzenia, i karmiony tylko będzie samemi płynami.

Jeżeliby była rana iaka, a to tylko wewnątrz ust, wciągać się powinna krew i ropa gębka, aż do zagoienia.

ZUCHWA SZCZUPAKA (Mat. Szt. Lek.) Można iey używać we wszystkich przypadkach w ktorych są zalecone przyprawy chłonące; lubo skorupy z ostrzyg, z iay, i oczy rakowe powinny bydź przekładane.

ZUCIE (Fiz.) Jest to działanie, ktore się wykonywa za pomocą ruchu szczęki niższey, ięzyka, i warg, końcem ukąszenia i podrobienia pokarmu na drobne cząsteczki, ażeby ie tym sposobem zrobić mniey się opieraiącemi siłom rozpuszczaiącym żołądka. Nic bardziey nie pomaga żołądkowi iak dobre żucie, mowi P. *Tissot*; działanie to ułatwia spływ śliny, ktora iest naylepsza ze wszystkich przypraw trawiących; ona napaia pokarmy powiększaiąc ich obiętość przez

niezmierny podział, i oraz bardziey ie uſpoſabia do tego, ażeby z większą łatwością przeięte były od ſoku gaſtrycznego: gdy zaś roztworzenie ich z większą wykonywa się łatwością, przeto też one krocey bywaią w żołądku, w nim się trawią, a nie gniią, nie irrytuią go i nie mocuią; ieżeli się ta pierwſza dygeſtya dobrze wykona, wſzyſtkie inne funkcye to uczuwaią, i wykonywaią się z łatwością.

Żucie ma ieſzcze dwa bardzo iſtotne pożytki, pierwſzy ieſt ten, iż mniey rzeczywiście iadamy, rownie będąc zaſpokoionemi; drugi, iż ſobie oſzczędzamy zębow; słowem, pożytki żucia ſą takie, iż nie można nad to naſtawać przeciwko powſzechnemu prawie zaniedbywaniu onego. Bole żołądka, i mdłości częſte, bywaią ſkutkami niedoſtatku żucia; i pokilkokrotnie poſtrzegano, że choroby ktore się na wſzelkie lekarſtwa opierały, zoſtały uleczone ſamym dobrym żuciem pokarmow. Poſtrzeżenie ſpoſobem iawnym dowodzi, iak ieſt pomocne dla zdrowia żucie; w rzeczy ſamey doſtrzegamy, iż oſoby zdrowe, wpadaią w rozmaite ſłabości, gdy przypadkiem utraciwſzy zęby, tracą z niemi oraz ſpoſobność żucia; i że odzyſkuią nazad zdrowie doſkonałe gdy ich dziąſła nabędą tey twardości, iż mogą zaſtąpić zęby.

ZUZEL (Mat. Szt. Lek.) Wielu Lekarzy zaleca zużla ſtartego na proſzek miałki, obmytego, i oſuſzonego na białą chorobę. Rdza żelazna ma ſkutki lepſze. *Obacz* ZELAZO.

ZWĄTLENIE (Szt. Lek.) Jeſt to ſtan ſłabości, w ktorym zoſtaią oſoby wychodzące z choroby, albo też nią zagrożone. Zwątlenie ieſt znakiem złym, gdy tego żadney nie upatruiemy przyczyny.

ZWIERAIĄCE (Chir.) Tak zowią niektore plaſtry ktore ſię przykładaią na zwarcie warg rany iakowey.

ZWIERZE (Fizyol.) Jeſt to wyraz rodzaiowy; ſłuży on rownie człowiekowi, iak i innym zwierzętom; ſam tylko przymiot rozumu ſtanowi między niemi rożnicę.

ZYBET (Mat. Szt. Lek.) *Zibethum* Jeſt to iſtota tłuſta, koloru blado żołtego, ſmaku oſtrego, i gorzkiego, zapachu mocnego, i nieprzyiemnego; zſiadłością podobna do miodu, albo maſła. Maſſa ta ieſt produktem zwierzęcia czworo-nożnego ktore ſię znayduie w Indyach, w Chinach, w Brezylii, i klimatach gorących tak ſtarego iak i nowego lądu. Zwierze to chowa ſię po laſach, niektorzy naturaliści zowią go kotem (*chat muſqué.* albo *chat civette*), ale ono bardziey ieſt podobne do liſa niż do kota. Łeb ma długi, zęby czarne, i oſtre, uſzy krotkie nakſztałt kocich, ale nietak kończate, i brodę czyli wąſy, tak iak inne mięſo żerne zwierzęta; nogi iego ſą krotkie, zwłaſzcza przednie, ogon koſmaty, doſyć długi. Kolor ſkory ſzaro-popielaty, z plamkami białemi, czarnemi, albo czerwonawemi. Samice maią plamy czarne, wyraźnieyſze

i odmiany ładnieyſze od ſamcow. Przyrodzenie tych zwierząt ieſt okrutne, bardzo ie ieſt trudno ſchwytać, żywić, i ugłaſkać.

Maſſa ta ktorą zowią *zybetem*, zawarta ieſt w woreczku ktory ſamiec noſi pomiędzy członkiem rodzaynym, i pośladkiem, a ſamica pomiędzy pachwą, i otworem pośladkowym. Około ſzwu worek ten podzielony ieſt na dwie połowy; i wyprożnia ſię kanałem odchodowym, albo ſamowolnie, to ieſt w ten czas gdy ſię go podoſtatkiem zbierze, albo przez ściśnienie, ktorego ſam ten zwierz używa w ten czas, gdy tamże mocznie świerzbienie. Znaydywać także można zybet na pieńkach drzew, o ktore ſię zwierzęta te trą, a czaſem i na liściach na ktore w ſkokach tych zwierząt maſſą ta pryſka.

Zbieranie tey maſſy, na ktore mieſzkańcy Indyi &c, wychodzą ieſt bardzo uprzykrzone. i trudne; zaledwie iey kilka drachm w dniu iednym uzbierać można: przeto też umyślono zwierzęta te łapać w klatki żelazne, ażeby ią łatwiey i obficiey mieć można. Holendrzy, ktorych induſtryą zaymuią wſzyſtkie kanały handlu, dokazali tego, iż przyzwyczaili do ſwego klimatu wielką liczbę tych zwierząt, ktore chowaią w klatkach z wielkim ſtaraniem. Gdy chcą mieć tę maſſę, wſadzaią ie tylko w ciaſne iakowe mieyſce, chwytaią za ogon, i niedaią ſię im z mieyſca uſtąpić za pomocą prętow żelaznych ktore przekładaią przez klatkę pod brzuch tych zwierząt: potym wkładaią łyżkę w ten worek w ktory ſię maſſa ta zbie-

ra; tą się oskrobuią boki tego worka, i massa składa do naczynia, ktore się doskonale natychmiast zamknąć powinno. Operacyą tę zwykli powtarzać dwa lub trzy razy na tydzień; i za każdą razą otrzymuie się iedna lub połtory drachmy. Wiedzieć należy, iż materya ta tak iest przenikliwa, iż zapachu swego udziela wszystkim innym częściom ciała tych zwierząt, sam nawet pot nim iest zaprawny: chciwi przeto Kupcy Batawscy bardzo są pilni w zbieraniu nawet tego potu, dla powiększenia ciężaru massy; a tak dwoiako na kupuiących zarabiaią.

Zybet ma też same przymioty co piżmo, wyiąwszy tylko ten, iż prędzey sprawuie ckliwość: policzony iest w rzędzie lekarstw anti-spazmodycznych i osadowych; przepisuią go w chorobach nerwowych, bolach głowy, zawrotach, i lypotymiach; ale raczey ieszcze ludziom temperamentu pletorycznego, albo kakochymicznego, niż innym. W rzeczy samey doświadczono pokilkakrotnie, iż zapach zybetowy tak był niektorym osobom przeciwny bądź męszczyznom bądź niewiastom, iż ci natychmiast wpadali w mdłości: przeto też nigdy niedaie się tey przyprawy samey, ale z innemi lekarstwami w tabliczkach, kąskach &c. mieszaią ią do plastrow, maści &c. w dozie iednego, a naywięcey dwoch gran. Używaią także ieszcze niekiedy zybetu w dryakwi, albo oleyku muszkatowym na żołądki dziecinne dla uśmierzenia im kolki, i popędzenia wiatrow: ale naypowszechnieysze massy tey użycie iest w przedmiotach lubieżnych.

Im zwierz ten iest ſtarſzy, tym zybet żółtſzy czyli ciemnieyſzy: należy wybierać ten ktory iest biały, zſiadłości miodu, zapachu przenikliwego i nieprzyiemnego. Ci ktorzy, nim handluią, śmieią czaſem mieſzać do niego ſer, ażeby go uczynić cięższym: łatwo iest to oſzukaństwo poznać; niepotrzeba iak tylko trochę wrzucić na węgle, a natychmiaſt ſię rozpozna prawdziwy od sfałſzowanego.

Codex Paryſki przepiſuie tę maſſę do pastillow pachnących do kadzenia, i do tynktury, czyli eſſencyi królewſkiey.

ZYŁA (Anat.) Jeſt to kanał, ktory, wielu Lekarzy utrzymuie, że ſię ſkłada tak iak arterye ze czterech powłok, to ieſt iedney błoniaſtey, drugiey gruczołkowatey, trzeciey naczyńkowatey, i czwartey muſzkułowey. Żyły w ogolności niemaią pulſacyi takich iak arterye. Krew przeto daleko powolniey krąży w żyłach niż w arteryach, i to było iſtotną potrzebą do funkcyi rozmaitych organow odchodowych, ktore ze ſtrony arteryi wymagaią wielkiey ilości krwi, i powolnego iey biegu, dla odłączenia, i cedzenia rozmaitych humorow.

Krew ktorą aorta podzielaiąc ſię na niezmierną liczbę odnog roznoſi po wſzyſtkich częściach ciała bywa odwożona żyłami ſtykaiącemi ſię z odnogami arteryalnemi, i łączącemi ſię tym bardziey, im bliżey ſą ſerca, do ktorego przypieraią dwiema grubemi odnogami ktore zowią żyłami dętemi (*cave*) niżſzą, i wyżſzą.

Wſzyſtkie żyły ktore prowadzą krew od części końcowych wyżſzych głowy i pierſi przypieraią do żyły dętey wyżſzey. A te ktore ią prowadzą od nog, ud, goleni, i dolnego brzucha, przypieraią do żyły dętey niżſzey: i dwie te odnogi ktore ſię iednoczą około ſerca, zlewaią krew do prawego uſzka i komorki.

Granice ktoreśmy dziełu naſzemu zamierzyli, niepozwalaią nam zapuſzczać ſię nad wykładem rozmaitych podziałow, i odnog tych żył. Doſyć nam będzie nadmienić, że każda arterya ma ſwoię żyłę, tak iż żyła czołga ſię za arteryą do ktorey należy, i od niey bierze ſwoie nazwiſko.

Kilka tylko wymienić należy wyiątkow od tego powſzechnego prawidła.

Zyły odpowiadaiące arteryom karotydom zewnętrznym, i wewnętrznym zowią ſię żyłami barkowemi zewnętrznemi i wewnętrznemi.

Jeſt ieſzcze iedna żyła w pierſiach, ktora ma nazwiſko właściwe; ieſt to żyła nieparzyſta (*azigos*). Zyła ta, ktora ieſt doſyć znaczna ciągnie ſię wzdłuż prawego boku około pacierza; ona ieſt przeznaczona do odbierania krwi, ktorą do niey żyły pomiędzy żebrowe tego boku zlewaią, a ktorą ona zlewa do żyły dętey wyżſzey.

Znayduie ſię ieſzcze w dolnym brzuchu żyła, ktora ma ſzczegolność godną uwagi, ktorą Francuzi zowią *veine porte*, ktora razem zaſtępuie i żyłę i arteryą. Ta uformowana ieſt z ziednoczenia ſię żył dolnego brzucha. To ieſt; iż żyły idące z dolnego

brzucha, kiszek, mesenteru, epiploonu, śledziony &c, iednoczą się dla uformowania przez swoie złączenie grubey odnogi zwaney *veine porte* Odnoga ta wchodzi do massy wątroby, i tam się na nieskończone odnogi rozpierzcha. Odnogi te zlawszy żołć, iednoczą się dla odesłania do żyły dętey, nietylko krwi ktora w żyle dowożącey płynęła, ale ieszcze tey ktora przechodzi do wątroby arteryą wątrobną.

ŻYŁA NAYWIĘKSZA WĄTROBNA czyli DĘTA (*Cave.*) (Anat.) Anatomiści tak nazwali żyłę naywiększą ze wszystkich w ciele ludzkim, do niey to wszystkie inne żyły zlewaią krew, ktorą od rożnych części odebrały; a ktorą ona znowu zlewa do prawego uszka serca. Dzielą tę żyłę na wyższą, i niższą. Ta ktora idzie od części niższych, zowie się wstępuiącą czyli wyższą, gdyż krew ktora w niey płynie, podnosi się do serca, druga iest nazwana zstępuiącą czyli niższą, gdyż nią krew spływaiąc wpada do serca. Ta ostatnia uformowana iest od dwoch arteryi podsankowych, a tamta od dwoch żył iliackich.

ŻYŁA NIEPARZYSTA *Azygos* (Anat.) Żyła ta iest umieszczona około grzbietu ze strony prawey piersi; wzdłuż arteryi aspera.

ŻYŁY OCZNE (Szt. Hod. Byd.) *Larmier*. Tak nazywaią żyły z boku oka bydlęcego znayduiące się.

ZYŁY PULSOWE *Obacz* KAROTYDY.

ŻYTO (Bot.) *Secale hibernum maius.* C. B. P. Jeſt to rodzay roślin trawiaſtych, ktorey kwiat podobny ieſt do pſzenicznego. Łodyga iey ſkłada ſię z kilku rurek kolankowatych; wyraſta do wyſokości człowieka. Kłoſy ma dłuższe i płaſtſze od pſzenicznych, ktore ſą wąſate, i zawieraią ziarka walcowate.

Korzeń tey rośliny ieſt roczno-trwały, i włokniſty. Chleb żytny ieſt gruby, i nieſłuży tylko żołądkom mocnym. Jednakże atoli pożyteczny on ieſt dla oſob cierpiących konſtypacye. Używaią także żyta zamiaſt kawy. Mąka żytna ieſt iedną ze czterech lekarſtw rozwalniaiących, przykładaią ią w kataplazmach, na rozpędzenie, i zmiękczenie albo też doyzrzenie naroſtkow.

Żyto podlega rozmaitym chorobom, ktore ie napadaią w latach dżdzyſtych wilgotnych, co mu dało nazwiſko żyta iałowego czyli poroſtego (*bled cornu, ou ergoté.*) Ziarna takowego zboża bywaią dłuższe, czerwone, a niekiedy ſkręcone.

Oſoby iedzące chleb z żyta, w ktorym takowego ziarna było wiele, bywaią dotykane gangreną ſuchą, ktora ieſt przyczyną, iż im niekiedy części końcowe całkiem odpadaią, i to bez boleści, i płynienia krwi.

Gdy ſię ta okrutna choroba nieco wzmoże, żadne lekarſtwo niepotrafi iey wſtrzymać, i widziano często nieſzczęśliwych, ktorzy potracili nogi, ręce, i żyli ieſzcze przez kil-

przez kilka dni. Jednakże ieżeli się ona wcześnie dostrzeże, można wstrzymać szerzenie się tey gangreny, przez odcięcie palca u nogi albo iakowego mnieyszego członka.

Zacząc należy od puszczenia choremu krwi, potym się mu da na womit; a po tych lekkie iakowe katartyka; po womitowych można mu przepisać kinkinę tak wewnętrznie iak i zewnętrznie. Znaioma iest skuteczność tey przyprawy w gangrenie. Płatki zmaczane w gorzałce, albo spirytusie wina kamforowym, i przykładane na części uszkodzone bardzo są skuteczne. Nakoniec umacniaiące, i kordyały, przy dobrym trybie mogą się stać bardzo pomocne. *Obacz*. GUZY KOLANKOWATE.

ZYWE SREBRO. (Mat. Szt. Lek.) *Mercurius, Hydragirus seu argentum vivum.* Jest to ciało metalliczne, płynne, lśniące się iak srebro, zimne w dotykaniu, ciężkie, i bardzo lotne. Dzieli się za naymnieyszą siłą, na niezmierną liczbę kuleczek, odbiia przedmioty tak iak zwierciadło; amalgamuie się ze wszystkiemi prawie matallami, ktore przeymuie; złoto i srebro są metallami, z ktoremi się ono naybardziey amalgamuie.

Merkuryusz przychodzi do nas z rozmaitych mieysc; znayduią się iego miny we Włoszech, Węgrzech, w Niemczech, Hiszpanii, Chinach, nie daleko Montpellier, w Normandyi i t. d.

Zywe srebro, iakie się w handlu znayduie, prawie zawsze bywa amalgamowane z ołowiem, bizmutem &c. co tym samym czyni używanie iego bardzo niebespiecznym zwłaszcza w leczeniu chorób. Jeżeli amalgamacya dobrze iest zrobiona, cedzenie przez skórkę nie odkryie

sfałszowania. Dystyllacya rownie podług *Schrodera* nie potrafi odkryć podstępu, gdyż amalgama całkiem się w recypensie podnosi tak właśnie iakby przez podskoczenie: tak dalece iż metal ktory iest do merkuryuszu przymięszany, niknie z oczu Artysty. Łatwo iest w handlu poznać, czy merkuryusz iest czysty lub nie; na ten koniec dosyć iest wrzucić iednę lub dwie kropel żywego srebra na łyżkę żelazną, i te wyewaporować nad ogniem; ieżeli merkuryusz iest czysty, tedy ten całkowicie uleci; a ieżeli iest zsfałszowany, tedy na łyżce pozostaie ciało obce. Byłoby rzeczą nie rostropną używać wewnętrznie merkuryuszu takiego iaki się w handlu znayduie, należy go wprzod całkowicie oczyścić z ołowiu, bizmutu, i innych ciał rożnorodnych, ktore czystość iego kazią, nim się go za lekarstwo przepisze. Dla oczyszczenia, włoży się go nayprzod w iak naymocnieyszy ocet zaprawiony solą morską aż do nasycenia, potym się go obmyie dwa lub trzy razy w wodzie bardzo czystey; nakoniec gdy wyschnie przecedzi się go przez skorkę zamszową. Merkuryusz ktory zowią *Mercurius revificatus cinnabaris*, nie potrzebuie bydź doświadczany tak iakeśmy dopiero powiedzieli, gdyż dystyllacya oddziela go bardzo czystym z tey minery.

Merkuryusz iest iednym z ciał metallicznych, na ktorego poznaniu wiele zależy, z przyczyny dzielnych pomocy, ktore Sztuka Lekarska z niego czerpa na wielką liczbę chorob. Jego własności Lekarskie niezbyt od dawnego czasu są znaiome.

Starożytni Lekarze nie używali go, i poczytywali go za gatunek trucizny. Uprzedzenie to, było bez wątpienia zasadzone na pewnych

przypadkach, ktore wypaśdź musiały z źle przyprawnego, albo nie w mieyscu przepisanego merkuryuszu. *Dioscorides* przypisuie mu własności szkodliwe. *Galien* i *Hippokrat* nie znaią iego własności. Przed *Avicenną* nie używano go tylko zewnętrznie.

Niemasz nad dwa wieki, iak Lekarze ośmielili się przepisywać go wewnętrznie, postrzegłszy iak świadczy *Fallope*, iż go owczarze dawali owcom na umorzenie robakow, tak iż te żadnego ztąd złego nie doświadczyły skutku. Wniesiono ztąd, że go można bez boiaźni przepisywać i ludziom. Karol *Musitan*, i *Brassavole* piszą, iż go przepisywali dzieciom od dwoch aż do dwudziestu gran, a zawsze pomyślnie. Czytamy w *Mathiole*, iż niewiasty ktore chciały poronić swoy płod, połykały po suncie całym merkuryuszu bez żadnego ztąd złego skutku; są niektorzy rzemieślnicy, ktorzy pod czas wydobywania go z miny, połykaią go w znaczney ilości a potym oddaią stolcem i przedaią. Przyznać atoli potrzeba, że iego używanie tak wewnętrznie iak i zewnętrznie, może zrodzić wielkie przypadki w ekonomii zwierzęcey, gdyby było przez długi czas kontynuowane. Smutny koniec tych ktorzy go wydobywaią z miny, aż nadto tey prawdy dowodzi; prawie wszyscy prędzey lub poźniey bywaią rażeni paraliżem, a umieraią z konsumpcyi; używaiąc go nie ostrożnie bądź wewnętrznie bądź zewnętrznie, kaleczy on, i osłabia nerwy; skąd się rodzą drzenia, kurczenia, paraliże bardzo smutne, wrzody w ustach i gardle, i dyssenterye nie uleczone.

Gdy merkuryusz będzie przepisany rostropnie, zapewnić można, że iest naylepszym ze wszy-

ſtkich znaiomych lekarſtw. Jego zbawienne ſkutki tak ſą liczne, iż nie można tey prawdy nie przyznać, nieco ſię tylko zaſtanowiwſzy. Otwiera pory, małe naczyńka, i małe kanaliki gruczołków, rozpuſzcza, i roztwarza humory lipkie i kleiowate; używaią go ſkutecznie w ſkirze wątrobnym, śledziennym, meſenteru, w wolach; łagodzi on i koi oſtrość humorow; i z tey to przyczyny przyprawy merkuryuſzowe mowi P. *James* rodzą ſkutki cudowne w gruczołach, naroſtkach, bubonach wenerycznych, w kroſtach ſkornych, we wſzyſtkich gatunkach świerzbu, i we wſzyſtkich chorobach ſkòrnych, byle używanie iego poprzedzone było lekarſtwami powſzechnemi i wyproźniaiącemi, i byle były często powtarzane. Ponieważ iako wſzyſtkie te choroby pochodzą z zebrania ſię wodniſtości gęſtey, ktora przez dłuższe ſwe bawienie nabywa kauſtyczności, ieżeli ią przeto roztworzemy i rozrzedziemy wprzód nim ſię przygotował wolny odchod, ona wywrze ſwoy iad na ſamże członek, albo też oſiadaiąc na częściach wewnętrznych, zrodzi ſymptomata bardzo okropne, i ieſzcze dawne złe bardziey powiękſzy. Nie od rzeczy przeto ieſt wprzod nim ſię przyſtąpi do przypraw merkuryuſzowych przygotować ciało, bądź puſzczeniem krwi dla wyproźnienia naczyń; bądź kąpielami i lekarſtwami rozpuſzczaiącemi, dla nadania humorom naywiękſzey płynności, i miękkości ſibrom; bądź purganſami ktore przyſpoſabiaią naczynia i kanały dla odchodu humorow. Należy także wſzyſtkie przeyścia utrzymywać otwarte przez cały czas używania merkuryuſzu, z boiaźni ażeby humory nie znayduiąc żadnego odchodu, nie zwrociły ſię i nie poſzły drogą przeciwną tey, za ktorą iść powinny. Na-

koniec chory zoſtawać powinien w mieyſcu ciepłym, ażeby ſię tranſpiracya przez zimno powietrzne nie zatrzymała. Powinno ſię ią nawet wzbudzić i utrzymywać agitacyą umiarkowaną.

Jeżeli merkuryuſz wewnętrznie zażyty ma własność wypróżnienia humorow przez poty, ſtolce, i tranſpiracyą, tarcia merkuryuſzowe tenże ſam maią ſkutek; iednakże gdy merkuryuſz tym ſpoſobem użyty będzie zewnętrznie, zwykł on działać górą, wzbudzaiąc ſpływ lipki przez uſta, co nazywać zwykli *ſaliwacyą*. *Jan Carpi* pierwſzy ieſt, ktory używanie iego tym ſpoſobem przepiſał.

Na lekarſtwa używa ſię merkuryuſzu ſurowego to ieſt takiego, ktory przez żadne preparacye nie przeſzedł, i merkuryuſzu preparowanego. Surowy daie ſię w maſſie od iednego ſzkrupułu aż do drachmy, iako wyborny przeciw-robaczny, i na ten koniec zwykł ſię trzeć w moździerzu ſzklannym z cukrem, ażeby ſię podzielił na naydrobnieyſze cząſteczki, i do tego przydaią iednę, lub dwie kropel oleyku ſłodkich migdałow, dla tego, ażeby ſwey pierwſzey poſtaci nie odzyſkał. Niemaſz prawie nikogo, ktoryby nieznał, iak dekokcya merkuryuſzowa ieſt ſkuteczna na wypędzenie robaków. Zawięzuią na ten koniec funt merkuryuſzu w woreczku, i gotuią przez godzinę w ſześciu kwartach wody, i to piie ſię za napoy ordynaryiny.

Wielu Lekarzy zaleca przepaſki merkuryuſzowe, na uleczenie świerzbu, i innych chorób ſkornych. Na ten koniec ubiia ſię przez długi czas żołtek z iaia z merkuryuſzem, potym ſię robią paſy z flanelli i te maczaią w tey mięſzaninie, i zawięzuią około bioder.

Przez długi czas utrzymywano iż merkuryuſz ſurowy, połknięty w maſſie mogłby bydź pomocnym w kolce *miſerere.* Mniemanie takie na tym było zaſadzone, iż ſądzono, że on był ſkuteczny przywrocić kiſzki przez ſwoy ciężar do ich przyrodzonego położenia; lecz nieſzczęściem ſkutki nie odpowiedziały tym nadziełom. Owſzem widziano pokilkakrotnie iż merkuryuſz bardziey ieſzcze przypadki tey choroby powiękſzał, z przyczyny ciągnienia tych części, iuż nadto dolegaiących, i zirrytowanych od ſpazmy. Używanie więc merkuryuſzu ſurowego ieſt niebeſpieczne, albo przynaymniey bezſkuteczne w kolce *miſerere.*

Zywe ſrebro ſurowe wchodzi do pigułek merkuryuſzowych, maści Neapolitańſkiey &c.

Przyprawy nayużywańſze Merkuryuſzu ſą *precipitatum album*, i *rubrum*, *turbit*, *mercurius dulcis*, *panacea mercurialis*, *ſublimatum corroſivum* &c. o wſzyſtkich tych przyprawach iuż w oſobnych artykułach mowiliśmy.

Merkuryuſz daleko ſkuteczniey działa na ciało ludzkie, niż wſzelkie inne znaiome lekarſtwa, mowi *Fryderyk Hoffmann*; gdyż ieżeli przyprawiemy merkuryuſz ſadłem wieprzowym świeżym, i nim nacierać będziemy ciało ludzkie, i ściągacze; albo ieżeli wewnętrznie zażyiemy kilka dozow *precipitati dulcis*, cząſteczki roztworzone tego minerału nabywſzy ruchu przez ciepło ciała, nieprzeſtannie ſię z iednaką ſiłą ruſzaią, tak z przyczyny ich kſztałtu kuliſtego, i powierzchni gładkiey, iako i z przyczyny ich ciężkości gatunkowey, za pomocą ktorych to własności wciſkaią ſię w nayſubtelnieyſze kanaliki ciała; one rozpuſzczaią humory kleiowate, i z ſiadłe tamże ſię znayduiące, a irrytuiąc

przez swoy ciężar, siły ruchliwe (*motrice*) wzbudz ią w nich kurczenia częstsze, a przez to przyśpieszaią krążenie humorow po wszystkich naczyniach, i to bez wszelkiey gwałtowności.

Używanie ostrożne merkuryuszu, a nawet saliwacya za pomocą niego wzbudzona bardziey są zbawienne niż szkodliwe ciału ludzkiemu, mowi daley tenże sam Autor, gdy oprocz tego częste postrzeżenia przekonały, iż on potrafił uleczyć wiele chorob długo-trwałych zadawnionych, tych zwłaszcza, ktore pochodzą z lipkości i nieruchawości humorow, z ich zbyteczney gęstości, i zatkania rozmaitych członkow, zwłaszcza gruczołkowatych, i odchodowych: gdyż choroby te bywaią pospolicie tak uporczywe, iż żadnym sposobem nie ustępuią na używanie lakarstw wziętych z rodzaiu roślinnego, i zwierzęcego Od dawnych bardzo czasow i dziśiay nawet ieszcze znayduiemy Autorow zalecaiących w chorobach chronicznych, nie ustępuiących na łagodnieysze lekarstwa, używanie merkuryuszu, na wzbudzenie i rozpędzenie saliwacyi, poczytaney za bardzo w takowych przypadkach skuteczną.

Sylvius bardzo zaleca używanie saliwacyi na świerzb zadawniony, i zapewnia, iż sobie też same skutki obiecywać można w innych uporczywych chorobach. *Rhodius, in analect. ad Septat*, przytacza iż za pomocą saliwacyi dokazano uleczenia obstrukcyi nerwu optycznego, rownie iako i *guttam serenam*, ktorą taż obstrukcya zrodziła. *Morton in Phisiolog. lib. I. cap. 5.* nazywa go ostatnią ucieczką we wrzodach ziadliwych. Ponieważ *Dilucius, in Offic. Sanitat.* zaleca saliwacyą na uleczenie wrzodow zastarzałych. *Riviere in Prax. lib. 2. cap.*

5. przepifuie toż famo lekarastwo w kataraktach. *Willis* zapewnia w fwym taraktacie o *fzkorbucie cap. ult.* iż faliwacya wielką przyniofła ulgę wielu ofobom dotkniętym fzkorbutem zastarzałym. R. *Rentillius* przytacza na rożnych mieyfcach dzieł fwoich, przykłady atrofii fzkorbuticzney uleczoney za pomocą faliwacyi. Doczytuiemy fię w Dziele *Melanges des Curieux de la Nature, decad. 2. ann. 3. obferv. 173.* przykładu, iż ciało iednego hydropika, fzkorbutyka, i kachektyka razem uleczone było faliwacyą. *Ballonius* pifze, że faliwacya wiele dobrego przynofi w febrze kwartannie. *Sylvius*, ktoregośmy iuż przytoczyli, przekonany ieft o fkuteczności faliwacyi w bolach atryzyeznych, gdy fię znayduie nadto wielka obfitość humorow kwaśnych, i lipkich, byle fię ią wzbudziło po uftąpieniu paroxyzmu. *Wdellius* pifze że faliwacya przyniofła uftąpienie bólow podagrycznych. *Rolfinckius* poczytuie ią za iedyne i naywybornieyfze lekarftwo w oftrości, i melancholii.

Mimo pochwały ktore rozmaici Autorowi przypifuią faliwacyi, moim zdaniem ieft nie narażać na nię chorych bez iftotney potrzeby. Gdyż, nie chcąc naftawać przeciwko temu fpofobowi, ktory ma za fobą poftrzeżenia nayflawnieyfzych w Sztuce Lekarfkiey mężow, i approbacyą męża, ktory ie zebrał, zdaie mi fię iednakże, iżby także rownie wielką liczbę poftrzeżeń przytoczyć można, w ktorych faliwacya okazała fię bydź nie tylko nieikuteczną ale iefzcze fzkodliwą. Lubo wielka liczba tych, ktorzy pifali o chorobach wenerycznych, mieli ią za bardzo fkuteczną zwłafzcza we Francy zaftarzałey; iednakże przyznać należy, że wiele ieft takowych oko-

liczności, w ktorych albo ieſt całkiem nie użyteczną, albo bardzo niebeſpieczną, gdy ieſt źle kierowana. W liczbie ſymptomatow ktore prawie zawſze złączone ſą z francą zaſtarzałą, policzyć można rozmaite choroby dotykaiące podniebienie, języczek, i gruczołki. Jeżeli kiedy znaydowały ſię takowe przypadki, w ktorych przeſtrzegać należało, ażeby nie ściągać i niewyprowadzać materyi chorowitey przez część uſzkodzoną, tedy w tym zachować to iſtotnie potrzeba, gdyż inaczey nie może ſię iak tylko zebrać ślina ktora ieſt dla chorego iadowitą, i ktorey złe przymioty powiękſzą ſię ieſzcze przez merkuryuſz, co lubo czaſem nie wiele przynoſi złego, ale często rodzi gangrenę iako tego mamy przykłady ktore nam zoſtawił *Hildanus cent. III. obſer.* 92. Saliwacya niemniey także nie ſłuży w atrofii i ſuchotach.

Chimicy ſądzili że merkuryuſz ſkutecznieyſzy ieſt niż wſzyſtkie ciała na wyprowadzenie chorob długotrwałych, ktore ſię zbytecznie opieraią lekarſtwom wziętym z rodzaiu zwierzęcego, i roślinnego; ale ie oraz należy poprawiać tak, iżby pozbywſzy ſię wſzyſtkich przymiotow draſtycznych, mogły bez wzbudzenia ſaliwacyi, dadź uczuć ſwoię ſkuteczność, i wpływ na ciało ludzkie. Dla tey to ſamey przyczyny wielu Autorow powynaydywali wiele przypraw merkuryuſzowych, z ktorych wielka liczba zoſtała odrzucona iako nie użyteczna w praktyce dziſieyſzey.

Wiele oſob mniemało, mowi *Fryderyk Hoffman*, iż nic lepiey nie poprawia merkuryuſzu, iak zmięſzanie go, i ſublimowanie ze ſiarką: mniemanie to ſtało ſię okazyą do robienia cynobru, i iego rożnych gatunkow, ktorych ſku-

teczność tak bardzo zalecaią na uleczenie wielu chorob chronicznych, zwłaszcza epilepsyi; w rzeczy samey lekarstwo to tak iest pewne, i niewinne, iż go śmiało dawać można chorym w iakimkolwiek bądź wieku będącym, i iakiegokolwiek temperamentu, w wielu bardzo gatunkach chorob tak długo-trwałych, iako i ostrych; gdyż siarka ktora się ściśle z merkuryuszem iednoczy, nie tylko wstrzymuie przez swoie cząstki maściowe zbyt gwałtowny ruch kuleczek merkuryuszowych, ale ieszcze przeszkadza solom zewnętrznym działać na merkuryusz, i do niego się czepić. Dla tey ci to przyczyny cynober nie roztwarza się w naywiększych kwasach, i nie nabywa żadnego smaku iadowitego, gdy przeciwnie to z łatwością się wykonywa nalawszy takichże kwasow na żywe srebro.

Siarka tak ściśle iest złączona z merkuryuszem w cynobrze, iż warząc go w naytęższym ługu, żadnym sposobem go nie roztworzemy. Nie należy przeto wzdrygać się używania cynobru w chorobach, w ktorych humory szkodzą przez swoię nieumiarkowaną ostrość i lipkość, iako to w szkorbucie naprzykład, gdyż cynober nie może przyiąć żadney przemiany. Rownie także nie słusznie niektorzy liczą cynober pomiędzy lekarstwa ulżywaiące, łagodzące, i chłoniące. Okazuie się z pism wielu Autorow, że lekarstwo to w rękach *Michaeli* i *Hartmana* skutki rownie dzielne iak zbawienne sprawiło. Ale wiedzieć należy iż cynober ktorego oni używali był przynayinniey sześć razy sublimowany, gdy dziś przestaie się na dwoch razach. Nie bez przyczyny oni to robili, i znali dobrze że ruch gwałtowny ognia, działaiący na cynober w sublimacyi, zaostrza, i roztwarza istotę mer-

kuryuſzową, i czyni ią bardziey ſpirytuſową, przez co cynober bardziey ieſt iż tak rzekę udoſkonalony. Gdy używamy cynobru w chorobach limſy, albo nerwow; należy go w daleko mocnieyſzey dozie dawać niż zwyczay, naprzykład od piętnaſtu gran albo iednego ſzkrupułu, do poł drachmy albo więcey, roztworzywſzy go wprzod w iakowym rozczynie wodnym. Potrzeba nawet podług okoliczności w iakich ſię chorzy znayduią, powtorzyć tę dozę dwa lub trzy razy, byle ſię utrzymywało żołądek w rozwolnieniu. W *Clausthal* mieście leżącym nie daleko czarnego laſu, ſławnym ze ſwo ich metallicznych kopalni używaią tak pomyślnie cynobru na uleczenie epilepſii, i konwulſyi, ktore gornicy zaciągaią z gwałtownego uderzenia lub ſtłuczenia głowy, iż ſkutki iego maią prawie za cudowne. Nie będziemy ſię iuż dłużey rozciągać nad własnościami cynobru, ktore w całey rościągłości wykłada *Fryderyk Hoffman*, ktoregośmy iuż wyżey wymienili, i ktorego tu tylko wyiątki z uczoney dyſſertacyi o merkuryuſzu przytaczamy: odſyłamy do artykułu *Cynober* tych, ktorzyby pragnęli więcey zaſiągnąć wiadomości o tym lekarſtwie.

Inne przyprawy, i wyrobienia merkuryuſzu, ktorym rozmaite gorne nadaią nazwiſka, i ktore oboiętnie przepiſuią, mowi, *Hoffman*, tak ſą liczne, iż byłoby rzeczą zbyt nudną wymienić tu tylko ſame gatunki merkuryuſzu precypitowanego. Oprocz tego tak mało ieſt z nich odpowiadaiących tym pochwałom, ktore im przypiſuią, iż z wielu względow merkuryuſz ſurowy zmieſzany z cukrem, i zażyty wewnętrznie lub zewnętrznie z maściami przyzwoitemi, poſiada własność mniey oſtrą, i często bardzo nay-

lepſze przynoſi ſkutki. Wielka liczba przypraw merkuryuſzowych, przeznaczonych na wewnętrzne użycie które dziſiay znamy, ſą też ſame co i pryncypalne, i cała ta ſztuka kończy ſię na roztworzeniu merkuryuſzu w roztwarzaczu iakowym kwaśnym, i zrzącym, odebraniu mu iego zbyteczney ruchawości, i urobieniu go na proſzek, precypituiąc ſolami natury przeciwney, albo też oddzielaiąc go od roztwarzaczow kwaśnych zamalgamowawſzy wprzod, ieżeli ſię podoba z ciałami metallicznemi. Lecz przyprawiaiąc go tym ſpoſobem, nie przynoſi żadnego z oczekiwanych ſkutków; gdyż cząſteczki roztwarzaczow koſtycznych tak ſię ściśle łączą z kuleczkami merkuryuſzowemi, iż ich potym trudno ieſt przez obmywania oddzielić choćbyśmy ie naybardziey powtarzali, ani nawet przez deflagracyą za pomocą ſpirytuſu winnego, ani tym ſamym ogołocić go z tego przymiotu zrząeego, i oſtrego ktorego merkuryuſz tym ſpoſobem preparowany nabywa. Gdy ſię użyie wewnętrznie takowey przyprawy merkuryuſzowey, ta poſpolicie wzbudzić zwykła ſaliwacyą nagłą, ſtolce gwałtowne, womity popędliwe, albo też wygryzienie w pierwſzych naczyniach albo innych iakowych członkach, co chorego naraża na nayokropnieyſze niebeſpieczeńſtwa. Wada ta poſpolitą ieſt wielu przyprawom merkuryuſzowym; te ktore ſą natury przeciwney ſą w bardzo małey liczbie; i ſkutki ktore one rodzą zażywaiąc ich wewnętrznie, nie tak pochodzą ze ſkuteczności roztwarzaczow, i ſoli koſtycznych, ktore im koniecznie udzielać muſzą oſtrości, iako raczey od iſtot z ktoremi ie mieſzamy, i ktore wciſkaiąc ſię pomiędzy kuleczki merkuryuſzowe, wſtrzymuią ich bieg, przeſzkadzaią kombina-

cyi solnych, i uprzedzaią tym sposobem wzruszenia, ktoreby w ciele ludzkiem zrodzić mogły.

Istoty ktore takowe skutki rodzą, i ktore z łatwością mieszać można z merkuryuszem, są metalle iak nayczystsze, ktore nie są przeciwne temperamentowi iak iest złoto czyste i cyna, ktore wstrzymuią skutecznie gwałtowność merkuryuszu, iako nas o tym liczne postrzeżenia dostatecznie przekonywaią; zwłaszcza przez skutki merkuryuszu dyaforetycznego cynowego, ktore to lekarstwo działa przez transpiracyą, albo poty, gdy się zachowa tryb życia przyzwoity, i ktory rownie iak i merkuryusz złoty, ktorego własności tak bardzo zalecano, może wiele pomodz do uleczenia feber kwartannych, podagry, szkorbutu, francy, bez wzbudzenia saliwacyi.

Lekarz *Cheyne*, wiele także pracował nad własnościami merkuryuszu. Użyty ostrożnie, mowi on, zdaie mi się bydź prawdziwym powszechnym lekarstwem. Cała sztuka, ktorey potrzebuiemy na uczynienie merkuryuszu, ile można nayzbawienníeyszym, zależy nayprzod na podzieleniu go na naysubtelnieysze cząsteczki, i zmieyszaniu go potym z iakową istotą ktoraby była zdolna utrzymywać te cząstki oddzielone i oddalone iedne od drugich, tak iżby te nie potrafiły się zebrać w kuleczki większe. W tym stanie łatwiey go iest przez siłę i bieg cyrkulacyi przesłać do naydelikatnieyszych siber, i do naczyń włoskowatych dla ich otworzenia, rospuszczenia materyi ktora ie zatyka i wyprożnienia iey zewnątrz kanałem kiszkowym, transpiracyą, albo urynami.

Niemasz prawie żadnego ciała albo gatunku materyi, pisze daley tenże sam Autor, z ktorąby nie można dokazać umieszania mer-

kuryuſzu; ale zdaie mi ſię, iż naylepſzy ſpoſob przepiſywania go w iakichkolwiek bądź chorobach, ieſt zmieſzać go za pomocą tarcia, albo za pomocą ognia z lekarſtwami doświadczoney ſkuteczności w tey chorobie, na przykład w ſzkorbucie, podagrze, erezypeli i chorobach ſkornych, merkuryuſz ſam przez ſię czyſty, murzyn, albo *mercurius alkaliſatus*, utarty z gummą gwaiakową, i zmięſzany ʒ aloetykiem, rodzą ſkutki wyżſze nad te, ktore przynoſzą wſzyſtkie inne lekarſtwa. Merkuryuſz przepiſywany z kinkiną i ſtalą, bądź w maſſie, bądź w elektuarze albo w kſztałcie pigułek, z wyciągiem kinkiny, i ſolą ſtalową, rodzi bardzo wyborne ſkutki w febrach przeſtankowych.

Wſzyſtko cośmy dotąd wyliczyli co do przymiotow, i właſności merkuryuſzu, dowodzi iż wielka znayduie ſię liczba chorob, w ktorych metal ten pomyślnie użyty bydź może: iednakże znacznie używanie iego ścieśniono temi czaſy; gdyż prawie go nie używaią tylko w chorobach wenerycznych, na ktore on ieſt ſpecyfikiem. Wiele poſtrzeżeń uczynionych w oſtatnich czaſach przez bardzo ſławnych Lekarzy, zdaie ſię obiecywać, iż za pomocą niego będzie można zwyciężyć gorſzą ieſzcze plagę, ktora przecięż ſzczęściem nie ieſt tak częſta, mowię tu o wściekliźnie. Oſtatnia atoli ta właſność merkuryuſzu nie ieſt ieſzcze doſtatecznie ſtwierdzona, potrzebuie ieſzcze wiele licznych poſtrzeżeń, co nie może bydź tylko ſkutkiem znacznego czaſu, zwłaſzcza iż przypadki, z ktorychby zbierać można naukę, nie ſą, iak ſię powiedziało, nad to częſte.

W liczbie rozmaitych lekarſtw ktorych używano na wyprowadzenie iadu rakowego, do-

świadczano także skutkow merkuryuszu; ale ten nie tylko nie przyniosł oczekiwaney ulgi, lecz owszem postrzeżono iż iad ten z większą się siłą wzmagał, i powiększał ieszcze przypadki. Ci ktorzy piszą o chorobach wenerycznych dzielą się w zdaniach o przyprawach merkuryuszowych, i o sposobie przepisywania onychże. Nie iest naszym przedmiotem wchodzić w tey mierze w rozciągłe tłomaczenia tyczące się leczenia chorob wenerycznych, odsyłamy czytelnikow do artykułow FRANCA, WENERYCZNE CHOROBY.

Nie wiadomy ieszcze iest dotąd doskonale sposob, iakim merkuryusz działa na iad weneryczny, to iednak iest niezawodna że go łagodzi; ale iakże się to wykonywa? Jeszcze tego dotąd zgłębić nie można było. Wielu mniemało, iż on będąc sposobnym do podzielenia się na niezmierną liczbę maleńkich kuleczek, bardzo przytym ciężkich, kuleczki zatym te mechanicznie przez swoią drobność i ciężar działaią na limfę, ktorą poczytywali za zsiadłą i zgęstniałą od iadu, a ktora się staie rozpuszczoną, podzieloną i przywroconą do swego przyrodzonego stanu przez to działanie merkuryuszu: mniemanie to dosyć iest dobre, ale się mało zgadza z prawdą.

Przyprawy merkuryuszowe nayużywańsze są iakośmy iuż na początku tego artykułu powiedzieli, *precipitatum rubrum*, *album*, *sublimatum corrosivum*, *turbitum &c.* Jednakże iedna iest tylko, od kilku lat ogłoszona, ktora zastanowiła uwagę tych, ktorzy się nad ulżeniem ludzkości zastanawiaią: Autor udziela swego wynalazku w dziele pod tytułem: *Moyen facile & nouveau d'administrer le mercure, dans les personnes infectées du mal venerien.* Owoż mowi on, iaki był tego początek: zapytawszy się

pewnego razu Lekarza *Marherr* o przyczynę, dla czego merkuryusz pryncypalnie działa na kanały ślinne; odpowiedział mi, że mu się zdaie iż metal ten większe ma powinowactwo ze śliną, i smarkocizną niż z innemi ciała naszego płynami, i że dla tey podobno przyczyny merkuryusz bardziey uderza i działa na usta, i gardło niż na inne członki; mowił daley iż przekonany iest że merkuryusz większe ieszcze ma podobieństwo z smarkocizną niż ze śliną. Doświadczenie ktore z tey miary zrobione było, przekonało mnie o prawdzie tego mniemania: gdy się to udało, mowi daley, przedsięwziąłem probować iednoczyć merkuryusz z innemi przyprawami lipkiemi, tak z rodzaiu zwierzęcego, iak i z roślinnego. Porobiłem na ten koniec wielką liczbę doswiadczeń; naypierwsze robione były na istotach lipkich z rodzaiu zwierzęcego: te miały za przedmiot flegmę zrzucaną przez plwociny, ślinę żołtek z iaia, białek, wodnistość krwi, żołć świeżą szczupaka, kley rybi &c. i wypadki okazały że merkuryusz większe miał powinowactwo z flegmą aniżeli z innemi płynami zwierzęcemi; i ieżeli to powinowactwo okazało się na innym iakim płynie, tedy te iedynie było w miarę cząstek flegmistych, ktore płyn takowy w sobie zawierał.

Widząc że flegma iest iedną z istot skutecznych na pochłonienie merkuryuszu, doświadczał czyli lipkość roślinna, to iest gummy nie przyniosłyby tegoż samego skutku: na ten koniec tarł merkuryusz z gummą arabską, potym adratantską, i lipkością wyciągnioną z nasion pigwowych; podciągnął ieszcze pod swoie doświadczenia korzeń ślazowy w proszku, mannę, miod praśny i sycony, cukier bardzo czysty, syropy de karmes, fiałkowy i oleiek lniany bardzo czysty.

Z tych

Z tych doświadczeń wyciągnął co nastę-puie:

Pomiędzy wszystkiemi istotami roślinnemi, gummowemi, i kleistemi, gumma Arabska sama tylko służy wraz z flegmą zwierzęcą na pochłonienie doskonałe merkuryuszu.

To pochłonienie żywego srebra od flegmy zwierzęcey, i gummy Arabskiey nie wykonywa się przez samo działanie całkiem mechaniczne, i nie może bydź przypisywane samey tylko łagodności i słodyczy tey materyi lipkiey, gdyż wiele innych istot, acz łagodnieyszych ieszcze, i bardziey lipkich, naydłużey tartych nie łączą się żadną miarą; i woda która iest naylepszym roztwarzaczem ciał gummowych i razem naynaturalnieyszym, nie może iuż więcey oddzielić flegmy zwierzęcey, i gummy Arabskiey od żywego srebra, gdy się te raz z sobą złączyły.

Przeto chociaż mechaniczne tarcie wiele pomaga do pochłonienia merkuryuszu, iest atoli prawdziwe powinowactwo pomiędzy nim, a flegmą zwierzęcą, i gummą Arabską; i dla teyci to przyczyny gdy się one raz złączą z sobą, tak się trzymaią ściśle, iż flegma niełączy się więcey z wodą, tak iżby się z nią razem niełączył ściśle i merkuryusz.

Ponieważ gumma Arabska tenże sam skutek rodzi co i flegma, i ponieważ się zdaie bydź rozczynem naynaturalnieyszym, i naywłaściwszym tego minerału, za pomocą którego może się ze wszystkiemi likworami

mieszać, przeto ona dostarcza lekarstwo dla osob dotkniętych iadem wenerycznym.

Drugi rozdział tego dzieła zawiera postrzeżenia to mniemanie popieraiące. Te sposobem naywidoczniey szym dowodzą skuteczność tego lekarstwa, ktore z szybkością nie porownaną działa we wszystkich osobach, iakiegokolwiek bądź wieku, płci, i w iakichkolwiek zostaiących okolicznościach ze strony przypadkow choroby.

Pomiędzy wielką liczbą postrzeżeń, ktore przytącza, przestaniemy na wypisaniu tu iednego tylko ktore nam się zdawało bydź bardziey godnym zastanowienia: postrzeżenie to ma za przedmiot dziecko połtora roku maiące, ktore od sześciu miesięcy cierpiało kondylomy około pośladku, zagady, i małe wrzedki w kątkach ust. Przepisawszy dziecku temu purgans łagodny, dał mu zażyć poł drachmy merkuryuszu gummowego, zmieszanego z dwoma uncyami syropu fiałkowego, i roztworzonego w iedney uncyi wody z rutki ptaszey. Dawano dziecku temu z rana i w wieczor po łyżeczce od kawy tego syropu wraz z dekokcyą sasaparylli. Dotknięto się dwa razy tych kondylomow solucyą kostyczną roztworzoną w wodzie rożanney, i natychmiast przyłożono plaster ktorego przepis niżey podamy. Wrzody w ustach były także posmarowane maścią merkuryuszową balsamiczną. Czartego dnia, dziecko te ktore zwykło było miewać w nocy sne spokoyne, spało bardzo dobrze, i w krotce zupełnie było uleczone.

W trzecim rozdziale dowodzi Autor, że inne sposoby przepisywania merkuryuszu więcey maią nieprzyzwoitości niżeli przez niego podany. Troiakie sposoby, mowi on, są dzisiay w używaniu, pierwszy iest tarcie zewnętrzne ciała merkuryuszem żywym aż do saliwacyi, ktora się przez kilka tygodni utrzymuie. Drugi, w ktorym się ciało smaruie w małey dozie, purguiąc co raz, bez wzbudzenia saliwacyi. Trzeci, w ktorym rozmaite merkuryuszowe przyprawy zażywaią się przez usta. Lecz wszystkie te śrzodki wielu podlegaią nieprzyzwoitościom.

W ślinieniu merkuryuszowym żywe srebro miesza się w obfitości z naszemi humorami, ale ten bardzo wcześnie zrzucony iest ze śliną: oprocz tego ślinienie iest bardzo przykre, niebespieczne, i ktorego nie wszystkie osoby używać mogą, i nie zawsze z pewnością leczy.

Jeżeli merkuryusz zadany iest w tarciach, w małey dozie, przy często powtarzanych purgansach, dla uchronienia się saliwacyi z przyczyny iey niewygody, i niebespieczeństwa, mimo wszelkie ostrożności obawiać się należy, ażeby on nie wzbudził spławu tey flegmy. Z drugiey strony tryb życia bardzo iest niewygodny; i możemy tylko doczekać się niedoskonałego uleczenia, albo przynaymniey bardzo powolnego, wypędziwszy merkuryusz purgansami.

W rzędzie przypraw merkuryuszowych policzony iest merkuryusz słodki, *sublimatum corrosivum*, *precipitatum rubrum*, rozma-

ite przyprawy zwane panacea; lecz wszystkie te lekarstwa są ostre i iadowite, a tym samym nie mogą i nie powinny bydź przepisywane w wielkiey dozie. Przepisane zaś w małey dozie działaią powoli z przyczyny małey ilości merkuryuszu.

Wyłożywszy iuż rozmaite niebespieczeństwa wynikaiące ze zwykłego sposobu przepisywania merkuryuszu, kończy Autor na tym, że iego sposob nie iest także wyięty od nieprzyzwoitości; ale że iednakże działanie tych sposobow iest pewnieysze, i że im pierwszeństwo przed tamtemi przyznać należy.

Dzieło te kończy się na niektorych przepisach przypraw merkuryuszowych, ktore tu kładniemy, przekonani wielą doświadczeniami, iż lekarstwa te byle były rozsądnie przepisane, mogą się stać bardzo pomocnemi przeciwko chorobom wenerycznym.

No. I.

SOLUCYA PROSTA MERKURYUSZOWA.

Weź *Merkuryuszu żywego iak nayczystszego*, drachmę 1
Gummy Arabskiey, drachm 2

Trzyi to razem w moździerzu kamiennym przydawszy pół łyżeczki wody z rutki ptaszey, poki merkuryusz całkiem nie zniknie. Gdy się iuż dobrze umiesza przydaway po trosze:

Syropu de kermes. uncyą 1
Wody z rutki ptaszey, uncyi 8

Dozą tey solucyi są dwie łyżeczki z rana i w wieczor.

No. II.

Solucya Merkuryuszu Balsamiczna.

Weź *Balsamu de copahu*,
Gummy Arabskiey po pół drachmy

Zmieszay to w tarciu, a gdy się umiesza przyleway powoli.

Syropu de kermes,	drachm 2
Wody z rutki ptaszey,	uncye 2

Zmieszay tę solucyą z poprzedzaiącą No. 1. I daway po dwie łyżeczki z rana i w wieczor mieszaiąc za każdą razą butelkę.

No. III.

Solucya Kostyczna na Kondylomy.

Weź *Aquæ fortis*,	uncyą 1
Merkuryuszu żywego,	drachm 2
Ołowiu prostego,	drachmy 1 $\frac{1}{2}$

Rozpuść to na miernym cieple.

No. IV.

Syrop Merkuryuszowy.

Weź *Merkuryuszu żywego*,	poł drachmy
Gummy Arabskiey,	drachmy 1 $\frac{1}{2}$

Utrzyi to wraz w moździerzu kamiennym przydawſzy do tego poł łyżeczki wody ptaſzey, poki merkuryuſz nie zniknie, przymieſzay do tego:

Syropu fiałkowego, uncye 2
Wody z kwiatow bzowych, uncyą 1

Dozą tey przyprawy dla dziecka ieſt łyżeczka od kawy z rana i wieczor.

No. V.

Pigułki Merkuryuszowe.

Weź *Merkuryuſzu żywego*, drachmę 1
Gummy Arabſkiey; drachm 2

Utrzyi to wſzyſtko dokładnie przydawſzy pół łyżki wody, gdy ſię należycie umieſza, przyday.

Wyciągu opichowego, drachmę 1
Proſzku z lukrecyi, *ilość doſtateczną*.

Zmieſzay i porob pigułki ważące po dwie drachmy; używać ſię ich będzie po ſześć z rana, i w wieczor.

No. VI.

Maść Merkuryuszowa Prosta.

Weź *Merkuryuſzu żywego*,
Gummy Arabſkiey, po pół uncyi

Zmieſzay to przydawſzy łyżeczkę wody, a potym przyday:

Unguentum nutritum recens.

Można ieſzcze do tego przydadź kamfory, i mydła czarnego, w przypadku ieżeliby były gruczoły ſtwardniałe. i balſamu w przypadku wrzodow.

No. VII.

CERATA MERKURYUSZOWA PROSTA.

Weź *Merkuryuſzu żywego*,
Gummy Arabſkiey, po pół uncyi

Zmieſzay, przydawſzy łyżkę wody, i utrzyi należycie. Przyday potym do tego woſku roztopionego i maſła z kakao, tyle ile potrzeba na zrobienie ceraty.

ZYWICE (Mat. Szt: Lek.) Tak nazywaią iſtoty złożone z oleiu i kwaſu, zapalne, i ktorych pryncypalną właſnością ieſt roztwarzanie ſię w ſpirytuſie winnym.

Powiedzieć nayprzod w ogolności można, że wſzelkie ciało oleyne maiące poſtać ſtałą, i zbitą, nie ieſt winne ten ſwoy kſztałt iak tylko doſtateczney ilości materyi ſolney, a zwłaſzcza kwaſu, gdyż niezawodną ieſt rzeczą, że ile razy mieſzamy oley iakikolwiek płynny z kwaſem, ten gęſtnieie i tym więcey nabywa zſiadłości i twardości, im mocnieyſzy ieſt kwas, i im ſię mo-

zniey iednoczy; niemniey także iest pewna, iż gdy przez dystyllacyą czyniemy rozkład oleiow twardych, tym więcey z nich otrzymuiemy kwasow, albo tym mocnieysze, im oley ten iest gęstszy i twardszy, albo przynaymniey, iż się z niego otrzymuie ilość kwasow proporcyonalna części oleiu.

Zywice nie czym innym będąc iak tylko balsamami zsiadłemi, zbieraią się tak iak balsamy na drzewach i roślinach z ktorych płyną. Wiele iednakże iest z pomiędzy nich takich ktore się przez Sztukę otrzymuią: Taką iest smoła czarna, ktora się otrzymuie przez ogień, z sosniny, iedliny i innych tego gatunku drzew: takiemi ieszcze są żywica salapowa, z socznicy, turbitu ktore się z tych roślin otrzymuią na użycia Lekarskie roztwarzaiąc ie w tychże samych roślinach wysuszonych za pomocą spirytusu winnego, od ktorego się ie potym oddziela za pośrzednictwem wody rozlawszy nią spirytus winny.

Zywice używane bywaią na rozmaite użycia. Naypospolitsze służą na pochodnie, wylewanie okrętow i statkow wodnych; żywice przezroczyste wchodzą do pokostow. Wiele także iest z pomiędzy nich, ktore się używaią w Sztuce Lekarskiey, iuż zewnętrznie, iakiemi są te, ktore wchodzą w skład maści, i plastrow, iuż wewnętrznie iak iest żywica socznicy, salapy, turbitu, ktore maią własność purguiącą; inne maiące zapach przyiemny, iak iest bendzwin, i styrax, używaią się do kadzenia.

Owoż, iak ſię otrzymuie żywica z ſalapy za pomocą ſpirytuſu winnego.

Bierze ſię tyle ile ſię podoba ſalapy potłuczoney; i wyciąga ſię z niey tynktura za pomocą wyſkoku winnego, ktorego ſię nalewa ſześć albo ośm razy tyle co do cieżaru, ile ſię wzięło ſalapy. Ogałaca ſię ſalapa całkowicie ze ſwoiey żywicy nalawſzy ią drugi, a nawet i trzeci raz nowym ſpirytuſem winnym mocno rektyfikowanym, ale iuż w mnieyſzey ilości. Wſzyſtkie te tynktury mieſzaią ſię razem, i cedzą przez bibułę: potym ſię wyſtawiaią *in balneo mariæ*, dla odięcia tey tynkturze połowę, albo trzy czwarte części ſpirytuſu winnego. Na ow czas nalewa ſię na tę pozoſtałą tynkturę dwadzieścia, albo trzydzieści razy tyle wody dyſtyllowaney co do obiętości; i mieſzanina ta natychmiaſt nabywa koloru białego; zoſtawi ſię iuż wſpokoyności przez dzień lub dwa, czy raczey przez tak długi czas, poki ſię doſkonale nie wyklaruie, i żywica należycie nie oſiądzie: w ten czas ſię woda zleie, i na dnie naczynia zoſtaie żywica, ktora zſiadłością podobna ieſt do terpentyny: potym ſię iuż zlewa do naczynia ſzklannego i wyſuſza *in balneo mariæ*, poki wyſchnąwſzy nie nabędzie kruchości. I to to nazywaią żywicą ſalapową.

Tymże ſamym ſpoſobem robią ſię wſzyſtkie żywice ſkładane. Z dwudzieſtu cztérech funtow dobrey ſalapy otrzymuie ſię dzieſięć funtow żywicy ſuchey, i kruchey. Gdy ſię iuż żywica ſalapowa doſtatecznie

wyſuſzy, zwykli ią urabiać w nici zwiiane na kſztałt drótu.

Czytamy w Dzienniku Encyklopedycznym na Mieſiąc Lipiec roku 1741, Liſt P. *de Houlſton*, Lekarza Angielſkiego, do P. *le Roi*, w ktorym on podaie ſpoſob prędki i łatwy na zapobieżenie zbyt mocnemu działaniu purganſow pędzących żywicznych: to ieſt ażeby ſię dadź napić choremu wodki, ażeby ta roztworzyła w żołądku, i kiſzkach cząſtki żywiczne, ktore przeſzkadzaią działaniu innych roztwarzaczow znayduiących ſię w wnętrznościach. Baczyć tu atoli należy, że ſię nie powinno dawać tey wodki, ieżeliby była iakowa inflammacya. P. *Houlſton*, przytacza wiele poſtrzeżeń i doświadczeń. ktore w tey mierze poczynił, i ktore bardzo dobrze teoryą tę ſtwierdzaią. Okazyą do tego wynalazku to było, iż wczaſie woyny, gdy zabrakło furażow dla woyſk Ceſarſkich obozuiących w Saxonii, muſiano konie żywić młodemi wyroſtkami z roślin żywicznych, ktore ſię w bliſkości znaydowały: ſkąd konie te w krotce ſię pochorowały P. *Diez* ſławny Lekarz ſzukał przyczyny tey choroby w nowey tey paſzy, i doſtrzegł wkrotce, iż ta niemiała innego początku nad cząſtki żywiczne. Kazawſzy więc dawać koniom wodki dla roztworzenia tey żywicy, w krotce ie przyprowadził do zdrowia.

ZYWICZKA POZIOMA (Bot.) *Chamoedris minor repens* C. B. P. Jeſt to roślina, ktorey kwiatki puſzczaią ſię z pomiędzy ga-

łązek liściowych; kſztałt maią paſzczękowaty, kolor purpurowy; nie maią całe wargi wyżſzey, ale na iey mieyſcu maią pręciki zakrzywione, i ſłupek widełkowaty. Warga niżſza, procz ſwey części wyżſzey ktora ſię kończy na dwoch oſtrych przyſtawkach, ſkłada ſię z trzech ſkrzydełek; kielich ma kſztałt trąbki podzieloney na pięć części: w tym zawarte ſą cztery naſionka okrągłe, uformowane z podſtawy ſłupka. Liście żywiczki odraſtaią z korzenia, i układaią ſię w przeciwległości, ſzerokie na dwie lub trzy linie, a długie na poł cala; korzeń ma włokniſty, i na wſzyſtkie ſtrony puſzczaiący łodygi czołgaiące ſię po ziemi, gałęziſte, poziome, i graniaſte.

Roślina ta bardzo ieſt zalecona w febrach przeſtankowych, w przypadkach atonii żołądka, i innych części: poczytuią ią za ſkuteczną na uleczenie obſtrukcyi wnętrzności, na umorzenie robakow; tudzież w ſzkorbucie, podagrze, ſpławach białych, dychawicy &c.

ZYWOKOST (Bot.) Wielka Konsolida. *Conſolida major.* C. B. P. *Symphytum alum, ſeu alus.* Lob. i con. Jeſt to rodzay rośliny, ktorey kwiatki z iedney ſię tylko ſkładaią ſztuki, kſztałtem podobne do dzwonka. Kwiatki te wyraſtaią na wierzchołkach odnóg, ſą zaś białe, purpurowe, utrzymywane w kielichu na pięć części podzielonym. Z pośrzodka kielicha wyraſta pręcik, ktory ſię potym przemienia w cztery naſionka czarne, lśniące ſię, i kſztałtem

dosyć podobne do głowki iaszczurczey. Łodygi żywokostu są dęte, i kosmate; wyrastaią pospolicie na dwie, lub trzy stopy. Liście są bardzo kosmate, szerokie, i zaostrzone; korzenie mięsiste, czarne zewnątrz, a wewnątrz białe. Te zawieraią w sobie sok lipki, podobny do ślazowego; i temu to sokowi przypisuią własności, i przymioty tey rośliny.

Korzenie żywokostu policzone są w rzędzie stężaiących, łagodzących, i rannych nayskutecznieyszych. Przepisuią dekokt z niego w dozie pół, lub całey uncyi w plwaniach krwią, wrzodach płuc, hemorragiach, urynach krwawych, dyssenteryi, wrzodach nerek, i pęcherza. Lecz nie należy dekoktu tego dawać w zbyt wielkiey dozie, gdyżby zbytnie obciążyła żołądek; doświadczono także po kilkakrotnie dobrego skutku z tego dekoktu w płynieniu żołądka uporczywym; łączono go na ten koniec z korzeniem Symaruba, i samym tym dekoktem, ktory i w enemach przepisywano, przyprowadzono chorych do zdrowia.

Korzeń wielkiey konsolidy iest ieszcze wybornym lekarstwem zewnętrznym. Utłuczony, i przyłożony na rany, goi ie w krotce; koi bole podagryczne, zrobiwszy z niego kataplazm i ten przyłożywszy na członek dolegaiący tak goraco iak tylko chory wytrzymać potrafi. Toż samo lekarstwo, przesypane mąką bobową leczy kiły dziecinne. Używaią go także na wybicia, i złamania, liście iego rownie także posiadaią własności ranne.

Codex Paryſki przepiſuie żywokoſt do pigułek ſteżaiących, do proſzku takiegoż, do plaſtru przeciwko kiłom, i do balſamu opodeltoch. Liście wchodzą do wody ranney, balſamu Fiorawentego &c. Robią ieſzcze z żywokoſtu ſyrop, i tabliczki, ktorych używanie zalecaią mocno, w plwaniach krwawych, i we wſzyſtkich tych przypadkach, w ktorych powiedzieliśmy bydź ſkutecznym dekokt. Syropu tego daią w dozie od iedney do połtory uncyi.

ZYWOKOST MNIEYSZY albo GŁOWIENKI CZERWONE (Bot.) *Conſolida media, & ſymphitum medium.* Jeſt to roślina mała dosyć poſpolita. Kwiatki iey wyraſtaią z pomiędzy gałązek liściowych. Kolor maią błękitny, i z iedney ſię tylko ſztuki ſkładaią. Kielich ich ieſt także z iedney tylko ſztuki złożony, koſmaty, niebieſkawy, i podzielony na pięć części. Liście ma zaokrąglone, lśniące ſię, koloru ciemno-zielonego, nieco poſtrzyżone. Roślina ta ma dwoiakiego gatunku łodygi. Jedne ſą proſte, gramaſte, i koſmate, drugie cienkie i włoczące ſię po ziemi.

Roślina ta policzona ieſt w rzędzie lekarſtw rannych rozwalniaiących. Używaią iey wewnętrznie i zewnętrznie. Zalecaią ią na wewnętrzną wrzodowatość płuc, albo innych wnętrzności; w hemorragiach, dyſſenteryi, plwaniach krwią, i upławach białych; nadewſzyſtko przepiſywana bywa oſobom, ktore gwałtownie upadły; roztwarza i rozpuſzcza zebrania krwiſte, i ſtęża rany wewnę-

trzne. Przepisuią liście iey w dozie iedney garści, do apozemów, dekoktow, albo bulionow. Dozą kwiatu iey iest iedna szczypta, z innemi kwiatkami rannemi; daią cztery uncye soku tey rośliny w bulionie, albo tyzannie.

Zywokost mnieyszy zewnętrznie użyty czyni także skutki pomyślne. Sok iego leczy siniaki, rany, i wrzody. Liście iego wchodzą do wody ranney, balsamu rannego &c. Sok zaś wchodzi do plastru opodeltoch.

Koniec Tomu VIII.

TABLICA
POLSKO-ŁACINSKA
Chorob naypospolitszych.

A.

Affekcyan.	*Affectio.*
Afonia.	*Aphonia.*
Alkali. (słwo krzepią:	*Alkali.*
Analepsya (*czyli* lekar-	*Analepsis.*
Anazark (rodzay pu-	*Anasarca.*
Ankilosya. (chliny.	*Ankylosis.*
Apetyt zbytni.	*Bulimus.*
Apetyt zepsuty.	*Pica.*
Apoplexya.	*Apoplexia.*
Asfixya (*czyli* nagła u-	*Asphyxya.*
Askarydy. trata	*Ascarides,*
Atonia. (zmysłow.	*Atonia.*

B.

Bezsenność.	*Insomnium.*
Bielmo w oku.	*Albugo.*
Bladość.	*Chlorosis.*
Bolączka.	*Clavus.*
Bol zębow.	*Dolor dentium.*
Bradypezya.	*Bradypesia.*
Brodawka.	*Verrucæ.*

C.

Cefalea, Cefalalgia (*czyli* bol głowy).	*Cephalæa.*
Chiragra.	*Chiragra.*

Cholera choroba.	*Cholera morbus.*
Choroba Chroniczna.	*Morbus Chronicus.*
Choroby Limfy.	*Morbi Lymphæ.*
Choroby Literatow.	*Morbi Litteratorum.*
Choroby oczne.	*Morbi oculorum.*
Chrapanie.	*Stertor.*
Chrapka.	*Raucedo.*
Ciąża.	*Prægnatio.*
Cieczenie Moczu.	*Diabetes.*
Ciężkość w piersiach.	*Oppressio.*
Ckliwość.	*Nausea.*
Cuchnienie z ust.	*Fœtor oris.*
Cynantropia.	*Cynanthropia.*

D.

Depilatorya.	*Depilatoria.*
Diarrya.	*Diarrhœa.*
Dieta.	*Dieta.*
Drganie ścięgaczow.	*Subsultus tendinum.*
Drzenie członkow.	*Tremor artuum.*
Dychawica.	*Asthma.*
Dymienica..	*Bubo.*
Dyssenterya.	*Dysenteria.*
Dyspepsya.	*Dyspepsia.*
Dyzurya.	*Dysuria.*
Dziwe mięso.	*Carunculæ.*
Dzwonienie w uszach.	*Tinnitus Aurium.*

Æ.

Egilops *czyli* wrzod w kącie oczow.	*Ægilops.*
Emetyki.	*Emetica.*
Epial, gatunek febry.	*Epialos.*
Epilepsya.	*Epilepsia.*

F.

Febra czterodniowka.	*Quartana febris.*
Febra hektyczna.	*Febris hectica.*
Febra iednodzienna.	*Febris quotidiana.*
Febra lipyryczna.	*Lypiria.*
Febra Petociowa.	*Febris Petechialis.*
Febra zgniła.	*Synochus putrida.*
Flux.	*Adfluxus.*
Franca.	*Lues venerea.*
Frenezya.	*Phrenesis.*

G.

Gangrena.	*Gangrena.*
Gargaryzmy.	*Gargarisma.*
Gęstość humorow.	*Spissitudo humorum.*
Glisty.	*Lumbrici.*
Głod.	*Fames.*
Głuchota.	*Surditas.*
Głupowatość.	*Dementia.*
Gonagra.	*Gonagra.*
Gorączka.	*Causus.*
Gorączki gatunek.	*Asodes febris.*
Gorączka nieustanna.	*Colliquatio.*
Gorycz.	*Amaritudo.*
Goźdź histeryczny.	*Clavus hystericus.*
Gruczołki.	*Turbercula Tophi.*
Gruczoł poduszny.	*Parutis.*

H.

Hemiplegia.	*Hemiplexia.*
Hemikrania.	*Hemicrania.*
Hemorroidy.	*Hemorrhoides.*
Hemorragia.	*Hæmorragia.*

Hipokondrya.	*Hypocondriasis.*
Hidrofobia.	*Hydrophobia.*
Hiperkatarsys.	*Hypercatharsis.*

I.

Języczka opadnienie.	*Uvulæ erosio.*
Inflammacya w pierszym stopniu.	*Phlogosis.*

K.

Kachexya.	*Cachexia.*
Kakochymia.	*Cacochymia.*
Kamień.	*Calculus.*
Kardyaka.	*Cardialgia.*
Kaszel.	*Tussis.*
Katalepsya (gatunek	*Catalepsis.*
Kataplazmy. (Paraliżu	*Cataplasmata.*
Katar.	*Catharrus.*
Katar gardłowy.	*Branchus.*
Katar pospolity.	*Coryza.*
Kiła.	*Hydrocele.*
Kiła pępkowa.	*Omphalocele.*
Kinkina.	*Kinakina.*
Klucie się zębow.	*Dentitio.*
Kolka.	*Colica*
Kolka nefrytyczna.	*Nephritis.*
Kolka miserere.	*Passio iliaca.*
Kołtun.	*Plica Polonica.*
Kondylomy.	*Condylomata.*
Konwulsye.	*Convulsiones.*
Konwulsyi gatunek.	*Opisthotonos.*
Krosty żołciowe.	*Herpes.*

L.

Lekarstwa wymioto:	*Emetica.*
Letarg.	*Lethargus.*
Leukoflegmacya.	*Leucophlegmatia.*
Lienteria.	*Lienteria*
Lipkopłyn oczy.	*Lippitudo.*
Lipotymia.	*Lipothymia.*
Likantropia.	*Lycanthrophia.*

Ł.

Łoskot w kiszkach.	*Borborygmi.*

M.

Malacya.	*Malacia.*
Maligna.	*Maligna febris.*
Mania.	*Mania.*
Melancholia.	*Melancholia.*
Migrena.	*Migran.*
Miserere.	*Chordapsus.*

N.

Nabrzmienie zaognione	*Phlegmone.*
Niedostatek apetytu.	*Inapetentia.*
Niepłodność.	*Sterilitas.*
Niesmak.	*Anorexia.*
Niestrawność.	*Indigestio.*
Nostalgia.	*Nostalgia.*

O.

Obfitość krwi zbytnia.	*Plethora.*
Obstrukcya. (zębow	*Infarctus.*
Odontalgia *czyli* (bol	*Odontalgia.*
Odbiianie się smrodli-	*Nidor.*
Odra. (we.	*Morbilli.*
Odrzyganie.	*Ructus.*
Oftalmia.	*Hemosis.*

Ołyſienie.	*Alopecia.*
Omdlewanie.	*Syncope.*
Opadnienie Macicy.	*Procidentia uteri.*
Opchanie ſię.	*Saburra.*
Orgazm.	*Orgaſmus.*
Oſłabienie ſamowolne.	*Laſſitudo ſpontanea.*
Oſpa.	*Variolæ.*
Oſpałość.	*Sopor.*
Oſtrość.	*Acrimonia.*
Oſypanie warg.	*Aphtæ.*
Otok. (kich.	*Abceſsus.*
Otok humorow lip-	*Anchylops.*

P.

Palpitacya ſerca.	*Palpitatio cordis.*
Parafrenezya.	*Paraphreneſis.*
Paraliż.	*Paralyſis.*
Parch.	*Lepra.*
Parcie maciczne.	*Suffocatio hyſterica.*
Parezys.	*Pareſis.*
Paronychio. *obacz*	*Panarition.*
Paroplegia gatunek Paraliżu.	*Paroplegia.*
Paſſya arteryczna.	*Paſſio coelica.*
Paſſya hypokondrya-	*Paſſio hypochondriaca.*
Paſſya maciczna(czna.	*Paſſio hyſterica.*
Peripneumonia.	*Peripneumonia.*
Petocie.	*Petechiæ.*
Pleura.	*Pleuritis.*
Plucie krwią.	*Hæmophtyſis.*
Podagra.	*Podagra.*
Podagra ſcyatyczna.	*Schias.*
Podagra zębowa.	*Odontagra.*
Polip.	*Polypus.*

Pomięſzanie. *Alteratio.*
Pomięſzanie rozumu. *Fatuitas.*
Porodzenie. *Partus.*
Poronienie. *Abortus.*
Potnica. *Sudor Anglicus.*
Pożywienie. *Alimentum.*
Pruchnienie kości we- *Spina ventoſa.*
Pryapizm. (wnątrz. *Pryapiſmus.*
Pryſzcz na powiece. *Anthracoſis.*
Pryſzczele. *Ampullæ.*
Przeciąganie ſię gwał- *Pandiculatio.*
Przekłocie. (towne. *Paracentheſis.*
Puchlina. *Hydropiſis.*
Purgacya zbytnia. *Superpurgatio.*
Purpura. *Purpura.*
Puſzczanie krwi. *Phlebotomia.*

R.

Rak. *Cancer.*
Raka gatunek. *Noli me tangere.*
Rana. *Vulnus.*
Robaki. (ſtwa Dyni. *Vermes.*
Robaczki podobień- *Vermes cucurbitini.*
Robaczki zaſkorne. *Dracunculi.*
Ropienie. *Suppuratio.*
Roża. *Eryſipelas.*
Roży gatunek. *Roſea.*
Rozciekanie ſię humo- *Dyſsolutio.*
Rumatyzm. (row. *Rhumatiſmus.*
Rumatyzm Lędzwio: *Lumbago Rheumatica.*
Ryma. *Gravedo.*
Rzucanie. *Agitatio.*

S.

Saliwacya. *Salivatio.*
Satyryazm. *Satyriaſis.*

Schnienie ciała.	*Marasmus.*
Schnienie.	*Consumptio.*
Scyatyka.	*Ischias.*
Skir.	*Scirrhus.*
Slepianie.	*Amblyopia.*
Slinogorz.	*Angina.*
Slin obfite płynienie.	*Ptyalismus.*
Słabość żołądka.	*Debilitas stomachi.*
Słabość pęcherza.	*Incontinentia urinæ.*
Smak przykry.	*Acredo.*
Sparzelizna.	*Adustio.*
Spazmy.	*Spasmi.*
Spiączka.	*Carus v. Coma.*
Spruchniałość.	*Caries.*
Stłuczenie.	*Contusio.*
Strabizm.	*Strabismus.*
Strangurya.	*Stranguria.*
Strup słodki.	*Crusta lactea.*
Suchoty.	*Phthisis v. Athrophia.*
Suchoty dziecinne.	*Rachitis.*
Surowizna.	*Cruditas.*
Swierzb	*Scabies.*
Swierzbienie nozdrzy.	*Pruritus narium.*
Synkope.	*Deliquium.*
Sytość.	*Satietas.*
Szaleństwo.	*Delirium.*
Szaleństwo maciczne.	*Furor uterinus.*
Szkorbut.	*Scorbutus*
Szkorbutu gatunek.	*Stomacace.*

T.

Taniec S. Wita.	*Chorea S. Viti.*
Tarentyzm.	*Terentismus.*
Tasiemiec *czyli* (Soli-ster robak.	*Toenia.*

Temperament.	*Temperamentum.*
Tetanos (gatun: Kon-	*Tetanos.*
Trąd Arabski. (wulsyi.	*Elephantiasis.*
Trąd pospolity.	*Impetigo.*
Trucizny. (nia.	*Venena.*
Trudność w oddycha-	*Dyspnœa.*

U.

Uczucie niemiłe.	*Pruritus.*
Ukąszenie zwierząt ia- (dowitych.	*Morsus animalium ve- (nen:*
Upławy białe.	*Fluor albus.*
Upławy miesięczne.	*Catamenia.*
Upławy nasienne.	*Gonorrhœa.*
Ustanie Miesiączki.	*Mensium suppressio.*

W.

Wapor zarazliwy.	*Fuligo venenosa.*
Wiatry.	*Crepitus.*
Wole gardłowe.	*Struma.*
Wrzod iadowity.	*Anthrax.*
Wrzody ogniste.	*Carbunculi.*
Wrzod w Nozdrach.	*Ozena.*
Wrzod Fagedeniczny.	*Ulcus Phagœdenicum.*
Wrzod gryzący.	*Tinea.*
Wrzod w piersiach.	*Vomica.*
Wrzodzienica.	*Aposthema.*
Wściekłość.	*Rabies.*
Wstrzemięźliwość.	*Abstinentia.*
Wydymania stolcowe.	*Tenesmus.*
Wyiście kiszki odcho-	*Procidentia ani.*
Wymioty. (dowey.	*Vomitus.*
Wyrostki.	*Excrescentia.*
Wyrostki powiekowe.	*Hydatis.*
Wyrostki w otworze (odchodowym.	*Marisci.*

Wyroſtki na członkach wſtydliwych.	*Rhagades.*
Wyroſtki mięſiſte.	*Sarcoſis.*
Wyrzuty ſkorne.	*Effloreſcentiæ.*
Wzdęcie.	*Intumenſcentia.*
Wzdęcia miękkie.	*Oedema.*
Wzdętość.	*Tumor.*
Wzdęcie Brzucha.	*Tympanites.*

X.

Xeroftalmia.	*Xerophtalmia* v. *Ophtalmia.*

Z.

Zaczerwienienie ſkory.	*Urticatio.*
Zanokcica.	*Panaritium.*
Zapalenie.	*Inflammatio.*
Zapalenie Oczow.	*Ophtalmia.*
Zapalenie Nerek.	*Nephritis.*
Zapalenie Wątroby.	*Herpatitis.*
Zapalenie Mozgu.	*Siriaſis.*
Zapalenie Moczu.	*Ardor urinæ.*
Zaſkorniki	*Crinones.*
Zaſtanowienie ſię hemorroidow.	*Suppreſſio hemorrhoïdum.*
—— Febr.	—— *Febrium.*
Zatamowanie upławow położnych.	*Lochiorum ſuppreſſio.*
—— Mieſiączkow	*Menſium ſuppreſſio.*
Zatkanie żołądka.	*Farctus.*
Zatrzymanie moczu.	*Iſchuria.*
Zatwardzenie żołądka.	*Conſtipatio.*
Zawrot głowy.	*Vertigo.*
Zdarcie ſkory.	*Excoriatio.*
Zdrętwiałość.	*Cataplexis.*

Zebranie ſię humor:	*Congeſtio.*
Zlepianie ſię powiek.	*Palpebrarum congluti-* (*natio.*
Zmaza nocna.	*Pollutio nocturna.*
Zmora.	*Incubus.*

TABLICA
NAZWISK CHOROB
NAYPOSPOLITSZYCH
ŁACINSKO-POLSKA.

A.

Abcessus.	*Otok*
Abortus.	*Poronienie.*
Abstinentia.	*Wstrzemięźliwość.*
Acida.	*Kwasy.*
Acredo	*Smak przykry.*
Acrimonia.	*Ostrość.*
Adfluxus.	*Flux.*
Adustio.	*Sparzelizna.*
Ægilops.	*Egilops* czyli *wrzod w (kącie oczow.*
Affectio.	*Affekcya.*
Agitatio.	*Rzucanie.*
Albugo.	*Bielmo w Oczach.*
Alimentum.	*Pożywienie.*
Alkalia.	*Alkali.*
Alopecia.	*Ołysienie.*
Alteratio.	*Pomięszanie.*
Amaritudo.	*Gorycz.*
Amblyopia.	*Slepianie.*
Ampullæ.	*Pryszczele.*
Analepsis.	*Analepsya* czyli *Lekar- (stwo krzepiące.*

Anaſarca.	*Anaſarka rodzay Puchliny.*
Anchylops.	*Otok humorow lepkich około oczow.*
Angina.	*Slinogorz.*
Ankyloſis.	*Ankilozya.*
Anorexia.	*Nieſmak.*
Anthracoſis.	*Pryſzcz na powiece.*
Anthrax.	*Wrzod iadowity.*
Aphonia.	*Afonia.*
Aphtæ.	*Oſypanie Warg.*
Apoplexia.	*Apoplexya.*
Apoſtema.	*Wrzodzienica.*
Ardor urinæ.	*Zapalenie Moczu.*
Arthritis.	*Podagra.*
Aſcarides.	*Aſkarydy.*
Aſcites.	*Puchlina.*
Aſodes Febris.	*Gorączki rodzay.*
Aſphyxia.	*Affixya czyli nagłe utracenie zmyſłow.*
Aſthma.	*Dychawica.*
Atonia.	*Atonia.*
Atrophia.	*Suchoty.*

B.

Borborygmi.	*Łoſkot w kiſzkach.*
Bradypepſia.	*Bradypepſya.*
Branchus.	*Katar Gardłowy.*
Bubo.	*Dymienica.*
Bulimus.	*Apetyt zbytni.*

C.

Cachexia.	*Kachexya.*
Cacochymia.	*Kakochimia.*
Calculus.	*Kamień.*
Cancer.	*Rak.*

Carbo. *zobacz*	Anthrax.
Carbunculi.	*Wrzody zaognione.*
Carcinoma. *zobacz*	Cancer.
Cardialgia.	*Kardyaka.*
Caries.	*Spruchniałość.*
Carunculæ	*Dziwe mięſo.*
Carus.	*Spiączka. (Paraliżu.*
Catalepſis.	*Katalepſya gatunek*
Catamenia.	*Upławy Mieſięczne.*
Cataplaſma.	*Kataplazm.*
Cataplexis.	*Zdrętwiałość.*
Catarrhus.	*Katar.*
Catoche. *obacz*	*Kataplepſya.*
Cauſus..	*Gorączka.*
Cephalæa. / Cephalalgia.	*Bol głowy.*
Chemoſis.	*Zapalenie oczow.*
Chiragra.	*Chiragra.*
Chloroſis.	*Bladość.*
Cholera morbus.	*Cholera choroba.*
Chordapſus.	*Miſerere.*
Chorea S. Viti.	*Taniec S. Wita.*
Chronicus morbus.	*Choroba chroniczna.*
Clavus.	*Bolączka.*
Clavus Hyſtericus.	*Gożdż Hiſteryczny.*
Cœliaca paſſio.	*Paſsya Arteryczna.*
Colica.	*Kolka.*
Colliquatio.	*Gorączka nieuſtanna.*
Coma.	*Oſpałość.*
Condylomata.	*Kondylomy.*
Congeſtio.	*Zebranie ſię humorow.*
Conſumptio.	*Schnienie.*
Conſtipatio.	*Zatwardzenie żołądka.*
Contuſio.	*Stłuczenie*

Convulfiones.	*Konwulfye.*
Coryza.	*Katar pofpolity.*
Crepitus.	*Wiatry.*
Crinones.	*Zafkorniki.*
Cruditas.	*Surowizna.*
Crufta lactea.	*Strup ftodki. (Dyni.*
Cucurbitini.	*Robaczki podobieńśtwa*
Cynanthropia,	*Cinantropia.*

D.

Debilitas ftomachi.	*Słabość żołądka.*
Deliquium.	*Syncope.*
Delirium.	*Szaleństwo.*
Dementia.	*Głupowatość.*
Dentitio.	*Klucie fię Zębow.*
Dentium dolor.	*Bol zębow.*
Depilatorium.	*Depilatorya.*
Diabetes.	*Cieczenie moczu.*
Diarrhæa.	*Dyarrya.*
Dieta.	*Dieta. (row.*
Diffelutio.	*Rozciekanie fię humo-*
Dracunculi.	*Robaki zafkorne.*
Dyfpepfia.	*Dyfpepfya.*
Dyfpnæa.	*Trudność w oddycha-*
Dyfenteria.	*Dyfsenterya. (niu.*
Dyfuria.	*Dyzurya.*

E.

Efflorefcentia.	*Wyrzuty fkorne.*
Elephantiafis.	*Trąd Arabfki.*
Emetica.	*Emetyki.*
Epialos.	*Epial gatunek Febry.*
Epilepfia.	*Epilepfya.*
Erefipelas	*Roża.*
Exanthemata. *zobacz* Efflorefcentia.	

Excoriatio.	*Zdarcie ſkory.*
Excreſcentia.	*Wyroſtek.*

F.

Fames.	*Głod.*
Farctus.	*Zatkanie żołądka.*
Fatuitas.	*Pomięſzanie Rozumu.*
Ficus.	*Szyſzka cieliſta.*
Flatus. *zobacz*	Crepitus.
Fluor albus.	*Upławy białe.*
Fœtor oris	*Cuchnienie z uſt.*
Fuligo venenoſa.	*Wapor zarazliwy.*
Furor uterinus.	*Szaleńſtwo macicy.*

G.

Gangrena.	*Gangrena.*
Gargariſma.	*Gargaryzmy.*
Gonagra.	*Gonagra.*
Gonorrhæa.	*Upław naſienny.*
Gravedo.	*Ryma.*

H.

Hæmoptyſis.	*Plucie krwią.*
Hæmorragia.	*Hemorragia.*
Hæmorrhoides.	*Hemorroidy.*
Hectica febris.	*Febra hektyczna.*
Hemicrania.	*Migrena.*
Hemiplexia.	*Hemiplegia.*
Herpatitis.	*Zapalenie Wątroby.*
Herpes.	*Kroſty żołciowe.*
Hydatis	*Wyroſlki na powiekach.*
Hydrocele.	*Kiła.*
Hydrophobia.	*Hidrofobia.*
Hydropiſis.	*Puchlina.*
Hypercatharſis.	*Hiperkatarſys.*

Hypochondriasis. — *Hipokondrya.*
Hysterica passio. — *Passya maciczna.*

I.

Icterus. — *Zołtaczka.*
Iliaca passio. — *Kolka zwana Miserere.*
Impetigo. — *Trąd pospolity.*
Inappetentia. — *Niedostatek apetytu.*
Incontinentia urinæ. — *Słabość pęcherza.*
Incubus. — *Zmora.*
Indigestio. — *Niestrawność.*
Inedia. — *Morzenie się.*
Infarctus. — *Obstrukcya.*
Inflammatio. — *Zapalenie.*
Insomnium. — *Bezsenność.*
Intumescentia. — *Wzdęcie.*
Ischias. — *Scyatyka.*
Ischuria. — *Zatrzymamie moczu.*

K.

Kinakina. — *Kinakina.*

L.

Lassitudo spontanea. — *Osłabienie samowolne.*
Lepra. — *Parch.*
Lethargus. — *Letarg.*
Leucophelgmatia. — *Leukoflegmacya.*
Lienteria. — *Lienteria.*
Lippitudo. — *Lipkopłyn oczny.*
Litteratorum morbi. — *Choroby Literatow.*
Lochiorum suppressio. — *Zatamowanie upławow położnych.*
Lues Venerea. — *Franca.*
Lumbago rheumatica. — *Rumatyzm Lędzwiowy.*
Lumbrici. — *Glisty.*
Lipothymia. — *Lipotymia.*

Lycanthropia.	*Likantropia.*
Lymphæ morbi.	*Choroby Limfy.*
Lypirya.	*Febra Lipyryczna.*

M.

Malacia.	*Malacya.*
Maligna febris.	*Maligna.*
Mania.	*Mania.*
Marasmus.	*Schnienie ciała.*
Marisci	*Wyrostki w otworze (odchodowym.*
Melancholia.	*Melancholia*
Mensium suppressio.	*Ustanie Miesiączki,*
Migran. *obacz*	Hemicrania.
Miserere. *obacz*	Chordapsus.
Morbilli.	*Odra.*
Morsus animalium ve (nen:	*Ukąszenie zwierząt ia- (dowitych.*

N.

Narium pruritus.	*Swierzbienie Nozdrzy.*
Nausea.	*Ckliwość.*
Nephritis.	Kolka *Nefrityczna* (czyli *palenie Nerek.*
Nidor.	*Odbiianie się smrodli:*
Noli me tangere.	*Raka gatunek.*
Nostalgia.	*Nostalgia.*

O.

Obesitas.	*Otyłość zbytnia.*
Obstipatio. } *obacz*	Infarctus.
Obstructio. }	
Oculorum morbi.	*Choroby oczne.*
Odontalgia.	*Odontalgia* czyli *Bol (zębow.*
Odontagra.	*Podagra zębow.*

Oedema. *Wzdęcie miękkie.*
Omphalocele. *Kiła pępkowa.*
Ophtalmia. *Oftalmia.*
Opisthotonos. *Konwulsyi gatunek.*
Oppressio. *Ciężkość w piersiach.*
Orgasmus. *Orgazm.*
Orthopnæa. *obacz* Dyspnæa.
Ozena. *Wrzód w Nozdrzach.*

P.

Palpebrum conglutina- (tio. *Zlepianie się powiek.*
Palpitatio cordis. *Palpitacya Serca.*
Panarition. *Zanokcica.*
Pandiculatio. *Przeciąganie się gwał- (towne.*
Paracenthesis. *Przekłocie.*
Paralysis. *Paraliż.*
Paraphrenesis. *Parafrenezya.*
Paroplegia. *Paroplegia.*
Paresis. *Parezys.*
Paronychia. *obacz* PanaritIon.
Paroutis. *Gruczoł pod uchem.*
Partus. *Porodzenie.* (*czna.*
Passo hypochondriaca. *Passya Hypokondry-*
Passio hysterica. *Passya maciczna.*
Passio iliaca. *zobacz* pod lit: J.
Peripneumonia. *Perypneumonia.*
Petechiæ. *Petocie.*
Petechialis febris. *Febra Petociowa.*
Phagædenicum ulcus *Wrzód Fagedeniczny.*
Phlebotomia. *Sztuka puszczania krwi.*
Phlegmon. *Nabrzmienie zaognion:*
Phlegosis. *Inflammacya w 1. stop:*
Phrenitis. *Frenezya.*
Phthisis. *Suchoty.*

Pica.	*Apetyt zepſuty.*
Plethora.	*Obfitość zbytnia krwi.*
Pleuritis.	*Pleura.*
Plica Polonica.	*Kołtun.*
Podagra.	*Podagra.*
Pollutio nocturna.	*Zmaza nocna.*
Polypus.	*Polip.*
Prœgnatio.	*Ciąża.*
Priapiſmus.	*Pryapizm.*
Procidentia ani.	*Wyiście kiſzki odchod:*
Procidentia uteri.	*Opadnienie Macicy.*
Pruritus.	*Uczucie nie miłe.*
Ptyaliſmus.	*Slin płynienie obfite.*
Purpura.	*Purpura.*

Q.

Quartana febra.	*Febra czworodniowka.*
Quotidiana febris.	*Febra iednodzienna.*

R.

Rabies.	*Wściekłość.*
Raucedo.	*Chrapka.*
Rachitis.	*Suchoty dziecinne.*
Rhagades.	*Wyrostki na członkach (wstydliwych.*
Rhumatiſmus.	*Rumatyzm.*
Riſus Sardonicus.	*Smiech Sardoniczny.*
Roſea.	*Roży gatunek.*
Ructus.	*Odrzyganie.*

S.

Saburra.	*Opchanie ſię.*
Salivatio.	*Saliwacya.*
Sarcoſis.	*Wyrostki mięſiste.*
Satietas.	*Sytość.*
Satyriaſis.	*Satyryazm.*

Scabies.	*Swierzb.*
Schias.	*Podagra Scyatyczna.*
Scirrhus.	*Skir.*
Scorbutus.	*Szkorbut.*
Siriasis.	*Zapalenie mozgu.*
Sopor. *zobacz*	Coma.
Spasmus.	*Spazmy.*
Sphacelus.	*Sphacelus.*
Spina ventosa.	*Prochnienie kości we- (wnątrz.*
Spissitudo humorum.	*Gęstość humorow.*
Sterilitas.	*Niepłodność.*
Stertor.	*Chrapanie.*
Stomacace.	*Szkorbutu gatunek.*
Strabismus.	*Strabizm.*
Stranguria.	*Strangurya.*
Struma.	*Wol gardłowy.*
Subsultus tendinum.	*Drganie ścięgaczow.*
Sudor anglicus.	*Potnica.*
Suffocatio hysterica.	*Parcie maciczne.*
Superpurgatio.	*Purgacya zbyteczna.*
Suppressio hemorrhoi- (dum.	*Zastanowienie się he- (morroidow.*
Suppressio Mensium.	*Zatamowanie się Mie- (siączek.*
Suppressio febrium.	*Zastanowienie się febr.*
Suppuratio.	*Ropienie.*
Surditas.	*Głuchota.*
Syncope.	*Omdlewanie.*
Synochus putrida.	*Febra zgniła.*
Syphilis. *obacz*	Lues venerea.

T.

Tabes *obacz*	Antrophia.
Tympanites.	*Wzdęcie Brzucha.*
Tœnia.	*Tasiemiec* czyli *Soliter.*

Tarentiſmus.	*Tarentyzm.*
Temperamentum.	*Temperament.*
Teneſmus.	*Wydymanie ſtolcowe;*
Tetanos.	*Tetanos gatunek kon-*
Tinea.	*Wrzod gryzący (wul:*
Tinnitus aurium.	*Dzwonienie w uſzach.*
Tophi. / Tuberculi.	*Gruczołki.*
Temor artuum.	*Drzenie członkow.*
Tumor.	*Wzdętość.*
Tuſſis.	*Kaſzel.*

V.

Variolæ	*Oſpa.*
Venæ ſectio. *zobacz*	Phlebotomia.
Venena.	*Trucizny.*
Vermes.	*Robaki.*
Verrucæ.	*Brodawki.*
Vertigo.	*Zawrot głowy.*
Volvulus. *zobacz*	Paſſio iliaca.
Vomica.	*Wrzod w pierſiach.*
Vomitus.	*Wymioty.*
Urticatio.	*Zaczerwienienie ſkory.*
Uſtio. *zobacz*	Aduſtio.
Vulnus.	*Rana.*
Uvulæ eroſio.	*Języczka opadnienie.*

X.

Xerophtalmia.	*Xeroftalmia.*

UWIADOMIENIE DRUKARZA.

Odebrawszy niektore Uwagi i Przydatki bardzo interessuiące, a chcąc podług uczynionego przyrzeczenia 8my i ostatni Tom na końcu Marca JJ. PP. Prenumeratorom *wydać, uwiadomia się ich, iż na końcu Miesiąca Maia odbiorą mały Tomik maiący służyć za Suplement, za okazaniem tegoż samego Rewersu, ktory im służył do odebrania Tomu 8mego; bez ktorego to Rewersu żadną miarą domagać się go nie będzie można.*

Rozczytywałem się w ustępach z zakresu płciowego.
D-r Stanisław Kurkiewicz,
lekarz-płciownik (seksuolog).

Kraków, 3ci września 1919 go r.

DYKCYONARZ
POWSZECHNY
CHIRURGII

OD · W = Z ·

8